

M 6306

CI R51

1934-1942

UNIVERSITATEA, DIN IASI

11 MAR 2014

BULETINUL

INSTITUTULUI DE FILOLOGIE ROMÂNĂ
„ALEXANDRU PHILIPPIDE”

Director : IORGU IORDAN

VOLUMUL I
(1934)

2012

IASI * INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE „BRAVO” * 1934

80274

Buletinul Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide“ apare anual într'un singur volum de 200—250 pagini, al cărui preț este de 200 lei pentru abonați și de 250 lei în librării. Cererile de abonament și mandatele poștale se vor adresa d-lui D. Găzdaru, conferențiar universitar, Iași, stradela Ionescu 6, iar manuscrisele, publicațiile de recensat și revistele în schimb, d-lui Iorgu Iordan, profesor universitar, Iași, str. L. Catargiu 44.

UNIVERSITATEA DIN IAȘI

BULETINUL

INSTITUTULUI DE FILOLOGIE ROMÂNĂ
„ALEXANDRU PHILIPPIDE”

Director: IORGU IORDAN

VOLUMUL I
(1934)

IAȘI * INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE „BRAWO” * 1934

CUPRINSUL.

	Pag.
Institutul de Filologie Română, Cuvint înainte . . .	1

STUDII.

Iorgu Iordan, Programul nostru	3
H. Mihăescu, II De Podagra di Rufo d'Efeso	19
D. Găzdaru, Numele etnice ale Istroromînilor	33
P. Caraman, Considerații critice asupra genezei și răspîndirii baladei Meșterului Manole în Balcani	63

NOTE LINGVISTICE.

Gr. Gr. Scorpan, Limba lui Creangă. Textul Convorbirilor Literare și al ediției dela Iași	103
Iorgu Iordan, <i>acest(a), aiuri, ala-bala, arde, auzi, boambă, buiede, calendroi, chitcăit, cic-cea!, coltuc, corgăni, crancău, dadă, damă, doar, dupac, feșteli, filfison, fit</i>	110
G. Ivănescu, <i>clădar, țuhal, mînînc, lumină, rugină, Alistar, Sturza, Șendrea, Vladnic, Răbîia</i>	161
Iorgu Iordan, Curiozități lingvistice	169
I. Morărescu, <i>atît(a) amar de vreme</i>	178

RECENSII.

Grammont M., <i>Traité de phonétique</i> (Iorgu Iordan)	182
Rosetti Al., <i>Curs de fonetică generală</i> (G. Ivănescu)	187
Procopovici Al., <i>Mic tratat de lingvistică generală</i> (Gr. Gr. Scorpan)	199
Bally Ch., <i>Linguistique générale et linguistique française</i> (Iorgu Iordan)	206

	Pag.
Migliorini Br., <i>L'intacco della velare nelle parlate romanze</i> (H. Mihăescu)	209
Devoto G., <i>I fondamenti del sistema delle vocale romanze</i> (H. Mihăescu)	209
Wagner M. L., <i>Caracteres generales del judeo-español de Oriente</i> (Iorgu Iordan)	211
Sandfeld Kr., <i>Linguistique balkanique</i> (Iorgu Iordan)	214
Binder St., <i>Kind, Knabe, Mädchen im Dacorumänischen</i> (Iorgu Iordan)	220
Capidan Th., <i>Aromîni</i> (P. Ciureanu)	223
Drăganu N., <i>Romîni în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticei</i> (Lucia Pop)	225
Caraman P., <i>Obrzęd Kołędowania u Słowian i u Rumanów</i> (P. Caraman)	233
Cronică, adăugiri și îndreptări.	238
Indice	241

CUVÎNT ÎNAINTE.

O coincidență, dureroasă pentru noi, face ca primul volum din acest „Buletin“ să înceapă cu o pagină închinată memoriei aceluia al cărui nume îl poartă Institutul de Filologie Română depe lângă Universitatea din Iași. În ziua de 12 August 1933 ne-a părăsit pentru totdeauna Alexandru Philippide, creatorul învățămîntului științific al limbii romîne la noi în țară. Am exprimat aiurea toată admirația și recunoștința pe care o purtăm amintirii lui, analizînd totodată și temeiurile acestor stări sufletești. Pentru asta nu credem necesar să repetăm lucruri spuse odată. Ceeace ținem să accentuăm aici este hotărîrea nestrămutată de a ne arăta vrednici urmași ai dascălului nostru. Și, dacă din punctul de vedere al calităților înăscute și al erudiției, nu-l vom putea ajunge niciodată, există în activitatea lui științifică elemente care se pot imita, întrucît atîrnă numai de noi să le realizăm. Sînt, înainte de toate, osteneala neîncetată de a descoperi adevărul prin mijloace oneste și curajul de a-l spune, chiar atunci cînd el ar putea supăra pe oameni. Cu această deviză, pe care ne-a transmis-o prin exemplul său de fiecare clipă Alexandru Philippide, și cu imaginea lui neștearsă în suflet, pornim la lucru și cerem confrăților și tuturor cetitorilor să ne acorde întreaga lor încredere.

Institutul de Filologie Română.

PROGRAMUL NOSTRU.¹⁾

Din cauza vremii cînd a fost înființată și a unor evenimente ulterioare, pe care nu-i nevoe să le amintesc, catedra aceasta poartă numele de „literatură și filologie romînă“. Totuși, în cei 25 ani, cît l-am cunoscut, Alexandru Philippide n'a făcut decît lingvistică, și, dacă nu mă înșel, la fel a procedat și înainte de 1908. Tot așa va fi și pe viitor: vom studia limba romînă supt toate aspectele ei. Știți însă că disciplina noastră poate avea drept obiect stările lingvistice actuale, ca și pe cele trecute, poate fi, adică, descriptivă sau statică și evolutivă sau istorică. Spre a cunoaște bine o limbă, este necesar să studiem atît aspectele trecute, cît și pe cele prezente. Primele ne arată cum a evoluat limba dela începuturile ei și pînă astăzi, celelalte ne ajută să înțelegem firea însăși a unei limbi, spiritul și organizarea ei. Vom face, deci, lingvistică istorică și lingvistică descriptivă. Procedînd astfel, nu ne vom îndepărta prea mult de Alexandru Philippide, care ținea un curs de istoria sunetelor și a formelor, luînd în considerație nu numai trecutul, ci și prezentul limbii romînești. Este drept că punctul de vedere istoric predomina la el, care, pentru aceleași motive, studia foarte amănunțit și preistoria limbii noastre, adică originile și starea ei dinaintea primelor monumente literare. Philippide continua în chipul acesta tradiția neogramatică, pe care i-o transmisese profesorii săi din Ger-

1) Din lecția inaugurală a cursului de Filologie Romînă, ținută la Facultatea de Litere și Filozofie din Iași în ziua de 1 Martie 1934: deoarece între activitatea desfășurată la catedră și aceea din revista noastră va fi mereu o strînsă legătură, cel puțin în ce privește ideile fundamentale, programul anunțat la curs este valabil și pentru această publicație și, prinurmare, am crezut că pot publica aici lecția de deschidere.

mania depela 1890. Noi vom da preferință aspectelor lingvistice actuale, conform tendinței unei bune părți din savanții contemporani, care se lasă conduși de adevărul incontestabil că observarea prezentului înlesnește înțelegerea trecutului: modul cum se produc fenomenele lingvistice supt ochii noștri trebuie să fi fost și altădată același. Vom porni, prin urmare, dela înfățișarea faptelor actuale, pe care le vom descrie cît mai detaliat, și apoi vom căuta să le explicăm cu ajutorul fazelor anterioare. Trebuie să recunosc depe acum că metoda aceasta se leagă de numeroase dificultăți și este criticată de partizanii exclusiviști ai lingvisticii statice, cum sînt, în general, discipolii lui Ferdinand de Saussure. O vom aplica totuși cu fidelitate.

După cum ne vom sili să îmbrățișăm întreaga viață a limbii romînești, tot așa, în ce privește aspectele ei actuale, vom căuta să le studiem iarăși pe toate. Aceste aspecte se pot urmări în două direcții: orizontal și vertical. În primul caz este vorba de ceea ce, cu un termen mai concret și mai obișnuit astăzi, se chiamă aspecte geografice, răspîndirea în spațiu a limbii noastre, cu toate variantele cărora fatal le dă naștere această extindere geografică. Cele patru dialecte principale (daco-, macedo-, megleno- și istroromîn) vor fi studiate la fel de atent, iar cît despre cel dintîiu, din cauza importanței lui și a faptului că, vorbindu-se pe o întindere mare de pămînt, prezintă numeroase nuanțe deosebitoare dela o regiune la alta, îl vom cerceta în toate ramificațiile lui. În acest scop vom utiliza, negreșit, colecțiile de texte, precum și studiile făcute de predecesori, care sînt mulți și vrednici.

Pentru graiul nostru moldovenesc însă, față de care avem datorii speciale, vom recurge și la material adunat de noi înșine, prin anchete directe și prin corespondenți, unii din aceștia putînd fi studenții dela Filologia Romînă, mai chemați decît alte persoane pentru o asemenea operă. La acest dialect ne va interesa în deosebi segmentarea lui. Știți că vorbirea din Nordul Moldovei diferă de aceea din sudul acestei provincii, atît prin cuvinte, cît și prin sunete. Lexi-

cul moldovenesc de sud suferă o influență tot mai puternică din partea dialectului muntenesc, și se pare că la fel stau lucrurile și din punct de vedere fonetic. Mă gîndesc, în primul rînd, la palatalizarea labialelor, care în județele Moldovei nordice prezintă un stadiu de dezvoltare mai avansat. Ar trebui, deci, să urmărim întinderea geografică a celor două ținuturi moldovenești, încercînd o delimitare (aproximativă, căci altmintrelea nu se poate), cu ajutorul particularităților fonetice și al vocabularului. O atenție specială merită apoi Bucovina și Basarabia, care au revenit la România după un răstimp de peste 100 ani. Din această pricină dialectul vorbit acolo oferă deosebiri față de Moldova propriu zisă, și nu numai deosebiri firești, care se produc dela sine în interiorul oricărei unități lingvistice, dacă întinderea ei teritorială este mare, ci și deosebiri cauzate de faptul că aceste două provincii au stat vreme destul de îndelungată sub stăpîniri străine și au suferit, deci, influențe culturale al căror vehicul erau alte limbi decît a noastră.

*

Cercetarea lingvistică verticală însemnează luarea în considerație a tuturor nuanțelor deosebitoare dela o clasă socială la alta și dela o categorie culturală la alta. (Deobicei grupurile sociale coincid cu cele culturale, întrucît păturile sociale suprapuse posedă, în general, și o cultură superioară. Totuși această coincidență nu-i totdeauna o realitate, mai cu samă într'o țară de cultură tinăra ca România.) Vom studia astfel atît limba comună, cît și dialectele, căci toate împreună alcătuiesc limba: și una și celelalte, cu toate nuanțele lor, reprezintă manifestări diverse ale aceluiași organism lingvistic. Prin limbă comună înțelegem vorbirea oamenilor cu mai multă ori mai puțină cultură și care nu diferă prea tare dela o regiune la alta a țării. Deaceia i se și spune limbă comună, spre deosebire de dialect, care-i un graiu particular, specific pentru un anumit ținut. Această limbă comună este la noi mai puțin veche și uniformă decît în alte părți. În ciuda deosebirilor

mai mari sau mai mici, după provincii, după categorii culturale, etc., limba comună rămîne totuși un mijloc de înțelegere general. Ea este vorbită și scrisă. În relațiile lor zilnice oamenii de cultură întrebuințează limba comună, nu graiul lor de acasă, chiar dacă în pronunțare și în lexic (mult mai puțin în celelalte domenii ale gramaticii) se trădează totdeauna originea lor locală. Limba scrisă reprezintă numai un alt aspect al limbii comune. Cînd aceasta servește la exprimarea în scris a celor ce vrem să spunem, ea devine limbă (comună) scrisă. Vrasăzică noțiunile limbă comună și limbă scrisă nu sînt identice: cea dintîiu are o sferă mai largă decît a doua și ca atare o conține pe aceasta, dupăcum o conține și pe aceea a limbii vorbite de oamenii culți. Firește că între limba comună scrisă și cea vorbită există oarecare deosebiri. Limba scrisă este mai arhaică, mai bogată, mai aleasă, mai solemnă, din motive psihologice lesne de înțeles (cf. *scripta manent*), dar aceste deosebiri nu sînt esențiale. La rîndul ei, limba scrisă are și ea două variante: deoparte limba literară, în sensul strict al cuvîntului, acea întrebuințată de scriitori, adică de poeți, precum și de oamenii de știință care stăpînesc pedepplin limba lor maternă, dealtăparte limba scrisă propriu zisă, pe care o întîlnim în gazete, în corespondența obișnuită ș. a., unde, din cauza grabei impuse de necesitățile momentului, o grijă excesivă pentru formă este exclusă.

Limba comună, cu toate nuanțele ei, merită la noi o atenție specială nu atît pentru motivele de ordin teoretic invocate de Leo Spitzer și alții, care constată la lingviștii contemporani o neglijare a limbii culte în favoarea dialectelor, decînd cu progresele geografiei lingvistice, cît pentru altceva. Din cauză că în România cultura adevărată este apanajul unui număr restrîns de indivizi, deosebiriile dintre limba comună și dialect sînt, în anumite privinți, mult mai izbitoare decît în alte țări. Mă gîndesc, înainte de toate, la mulțimea nesfîrșită a neologismelor, așa de caracteristice pentru vorbirea oamenilor culți și aproape complet absente în aceea a țaranilor. (Influențe străine relativ recente se manifestă,

dealtfel, cu destulă putere chiar în sintaxa limbii comune, care și prin aceasta diferă de cea populară într'o măsură mai mare decît aiurea.) Neologismele trebuiesc cercetate și pentru importanța lor în sine, mai ales că chiar cele mai nouă și mai bogate dicționare românești nu le înregistrează decît parțial (și de-ar vrea cineva să le noteze pe toate, i-ar fi imposibil, fiindcă ele se introduc în fiecare moment, grație contactului strîns și lesnicios pe care-l avem astăzi cu lumea întreagă).

După limba comună, mai exact spus, dedesuptul ei, vine dialectul, graiul oamenilor incuți, care trăesc la țară și la periferia orașelor, mai cu samă a celor mici, unde formele de viață se păstrează încă primitive sau, dacă vrei un termin poetic, patriarhale. Despre dialect am pomenit mai sus, cînd m'am ocupat de răspîndirea în spațiu a vorbirii. Dar limba comună și dialectul nu sînt singurele compartimente lingvistice verticale. Intre ele se află o limbă intermediară, aceea a mahalalelor din centrele mari, în special, unde categoria socială respectivă se diferențiază necontenit de țărănimea satelor vecine, fără a izbuti totuși, din pricina lipsei de cultură și a condițiilor de viață, ceeace în fond e tot una, să se identifice ori măcar să se apropie esențial de păturile mijlocii și superioare ale societății. Este limba pe care, dacă împrejurările nu ne îngăduie altfel, o putem cunoaște destul de bine din comediile și schițele lui Caragiale (mai puțin din opere similare de mai tîrziu, care se dovedesc inferioare acestora și din punct de vedere strict lingvistic). Știu că această limbă este socotită adesea ca un produs hibrid și deci inferior, care merită cel mult atenția humoristilor. Atitudinea aceasta este însă neștiințifică. Ea aparține nu lingviștilor, ci gramaticilor, care se interesează la o limbă de aspectele ei 'corecte' și 'regulate', conform nu cu legile vorbirii omenești, dar cu cele stabilite de ei înșiși. Lingvistul autentic, acela care înțelege viața limbii, care-și dă sama cum se naște ea, în ce chip și din ce cauze evoluiază, acordă o importanță la fel de mare, ca și limbii comune și dialectului, acestui produs într'adevăr hibrid pen-

tru ochii noștri de astăzi, pe care-i izbește numai înfățișarea lui mobilă, lupta dintre atâtea tendințe opuse și nelămurite. Ba sînt unii învățați, care, tocmai pentru lipsa lui de fixitate, îl consideră mai vrednic de atenție decît alte aspecte lingvistice: vorbirea aceasta intermediară ne poate arăta mai bine 'devenirea' limbii, adică viața ei continuă, neîntre-ruptă¹⁾. Afară de asta, s'a constatat mereu că ceea ce numim greșală astăzi poate ajunge 'regulă' mîni. De fapt, orice inovație lingvistică pare, înainte de a se răspîndi, o 'greșală', întrucît reprezintă o abatere dela starea limbii dintr'un moment dat, pentruca apoi să devie normă, imediat ce a fost adoptată de majoritatea sau unanimitatea indivi-zilor vorbitori. Să ce compare, depildă, greșelile relevate de gramaticii franceji ai veacurilor trecute cu starea de mai tîrziu a limbii franceze, și se va vedea cîte din ele s'au im-pus, încetînd astfel de a mai fi censurate de jandarmii lin-gvisticii.

Dar acest limbaj al mahalalelor, intermediar între limba comună și dialect, prezintă importanță și supt alt raport. În el își găsesc adăpost numeroși termini de argot, veniți din limba răufăcătorilor, cerșetorilor și vagabonzilor de toate speciile. Este drept că la noi acest fenomen are loc într'o măsură mai redusă, fiindcă și argot-ul s'a dezvoltat mai pu-țin decît în Europa centrală și apuseană, unde orașele mari, cu viața lor complexă și plină de greutate enorme, care as-cut ingeniozitatea celor ce nu pot ori nu vor să trăiască prin muncă cinstită, precum și adîncile contraste economico-so-ciale oferă condiții favorabile pentru acest limbaj special. Dealtfel, și fără a fi influențată de el, vorbirea populară, cum îi mai putem spune limbii mahalalelor, seamănă destul de bine cu argot-ul, mai ales în ce privește predominarea afectului. Omul din straturile inferioare ale societății, și din cauza vieții pe care o duce, și din pricina lipsei de cultură, uzează fără nicio rezervă de libertatea sa individuală. Cînd

1) Cf. depildă Henri Frei, *La grammaire des fautes*, Paris-Genève-Leipzig 1929.

e stăpînit de un sentiment puternic, el izbucnește imediat și nestînjinit, întrebunînd cuvîntul care, indiferent de orice alte considerații, i se pare că exprimă în modul cel mai complet ceea ce are de spus. Argot-ul izvorăște și el din stări sufletești afective și deaceea transmite o parte din tezaurul său lingvistic vorbirii populare (mai puțin limbii comune, care aparține categoriilor sociale culte, deprinse a-și controla neconținut atît vorbele, cît și faptele, și mult mai puțin, aș crede chiar deloc, dialectului, din cauza simplității și naivității țăranului, care se lasă, în general, stăpînit de o timiditate și o jenă împinse adesea pînă la extrem).

Din ce-am spus chiar acum rezultă clar că ne vom interesa și de argot-uri, nu numai de argot-ul propriu zis, al răufăcătorilor și vagabonzilor, ci și de limbajele speciale (școlăresc, studentesc, sportiv, tehnic, etc.). Printre acestea merită a fi amintite cîteva, care n'au comun cu argot-ul, în sens larg, decît caracterul de vorbire proprie unui grup social determinat și pe care cei din afara grupului n'o înțeleg. Mă gîndesc la anumite ocupații caracteristice pentru unele ținuturi din Moldova, ca plutăritul (cu anexa lui tăiatul și lucratul lemnului în pădurile de munte), unde am impresia că au intervenit influențe necunoscute aiurea, apoi vînatul, pescuitul ș. a.

*

La fel de cuprinzătoare trebuie să fie atitudinea noastră și în altă direcție. Dupăcum vom lua în considerație stările lingvistice trecute și pe cele actuale, iar pe acestea din urmă le vom cerceta orizontal și vertical, tot așa se cuvine să dăm o atenție deopotrivă de mare tuturor ramurilor gramaticii. De obicei se studiază foarte amănunțit sunetele și formele, pecînd vocabularul și sintaxa sînt neglijate, cel puțin în manualele adresate studenților și la cursurile universitare, care de multe ori stau la baza cărților didactice și a introducerilor de tot soiul. Este evident că avem a face cu o rămășiță neogramatică, pe care numeroși lingviști moderni o combat cu înverșunare, atît prin-

cial, cît și practic, consacrîndu-se în studiile lor speciale mai cu samă sintaxei și lexicului. Noi ne vom ocupa de toate ramurile gramaticii romînești: vom cerceta sunetele limbii romînești, descriîndu-le așa cum se prezintă astăzi și explicînd starea lor actuală cu ajutorul foneticii istorice, vom studia apoi formele gramaticale în același chip și vom trece după aceea la formarea cuvintelor, stilistică, sintaxă și vocabular. Acestora din urmă va trebui să le dăm o importanță ceva mai mare, și pentru că au fost multă vreme părăsite aproape complet, dar și pentru că problemele sintactice (în sens larg) și cele lexicale sînt mai însemnate. Ele stau în foarte strînsă legătură pedeoparte cu psihicul individului vorbitor și al întregii comunități lingvistice, pedealta cu viața lor exterioară, cu civilizația. Stilistica, așa cum o înțeleg mulți contemporani pe baza concepției celor care o cultivă cu asiduitate (Bally, Spitzer, Winkler), este o disciplină strict lingvistică, străină, deci, de stilistica estetică sau retorică (studiul figurilor de stil și al celorlalte mijloace de expresie care urmăresc anumite efecte). Concepută astfel, stilistica este o introducere la sintaxă, o fază premergătoare acesteia: un fenomen stilistic devine sintactic, după ce se gramaticalizează, adică după ce și pierde frăgezimea, expresivitatea și spontaneitatea, produse ale afectului și fantaziei. De aceea metoda stilistică este psihologică, nu gramaticală. Ca să înțelegi o inovație stilistică, trebuie să-ți dai bine sama de starea sufletească a celui care a produs-o, întocmai cum la studiul unei opere literare este necesar să te transpui în sufletul autorului.

În cea mai mare parte vocabularul unei limbi se datorește împrumuturilor de tot felul: din pricina relațiilor firești care se nasc între popoare, limbile lor își împrumută reciproc cuvinte. Studiînd aceste împrumuturi în raport cu împrejurările care le-au determinat, studiem implicit și civilizația unui popor. Este metoda 'cuvinte și lucruri', care cere ca alături de cuvinte să cercetăm și obiectele respective, spre a îmbina astfel istoria limbii cu istoria civilizației. Limbii noastre, această metodă i se poate aplica mai ușor

și cu mai mult succes, fiindcă asupra ei s'au exercitat și continuă să se exercite numeroase și puternice influențe străine. Dar și elementele moștenite se pretează la o astfel de cercetare. Descrind domeniile de activitate unde cuvintele latinești formează majoritatea sau aproape unanimitatea, arătăm indirect și câtă civilizație ne-au transmis Romanii, adică ce elemente din civilizația lor s'au potrivit cu condițiile noastre de viață și au putut, deci, să reziste. Totodată se pot urmări unele din aceste elemente latinești în limbile vecine care le-au împrumutat dela noi, și cu același scop: să vedem în ce ramuri de activitate au influențat Românii asupra altor neamuri de oameni.

O atenție deosebită vom acorda etimologiei. La cuvintele discutabile în ce privește originea lor se va demonstra mai ales cum trebuie să procedăm spre a obține rezultate mai mult ori mai puțin acceptabile. Etimologia este o adevărată piatră de încercare pentru un lingvist, nu atât însă a ingeniozității (sau numai a ingeniozității!), cât mai cu samă a cunoștințelor lui lingvistice propriu zise și de altă natură. Etimologia, mai mult decât oricare altă problemă lingvistică, silește pe specialist să-și dea la iveală știința, ca și ignoranța, cu privire la istoria și la viața actuală a limbii. Ea face apel, în general, la toate domeniile gramaticii (în primul rînd la fonetică), dar și la altceva, mai puțin lămurit, dar cu atât mai important, la înțelegerea pentru viața limbajului omenesc, pentru spiritul care-l stăpînește și-l conduce. Pe scurt, se poate spune că etimologia este un punct final, un rezumat al întregii activități lingvistice.

Cînd e vorba de lexicul unei limbi, nu trebuie să pierdem din vedere un amănunt deobiceiu neglijat. Tezaurul lexical nu-l constituie numai cuvintele notate în dicționare, pe baza textelor și a uzului. El cuprinde și numele proprii, topice și personale. Făcînd această afirmație, nu mă refer la faptul pe care-l observă oricine, că mare parte din numele proprii sînt nume apelative izolate, avînd adică un sens special, aplicat la un singur obiect sau o singură ființă. Mă gîndesc la toate elementele toponimice și antroponimice,

deci și la cele obscure, despre care nu știm deocamdată dacă la origine sînt nume apelative sau altceva, precum și la acelea care din capul locului au fost întrebuințate de Romîni numai ca nume proprii în sensul curent al cuvîntului. Dece trebuiesc înglobate și ele în vocabularul limbii noastre? Pentru că le putem studia exact ca și pe celelalte, atît din punct de vedere etimologic, cît și în legătură cu civilizația poporului românesc. Prin urmare avem nevoie de aceleași cunoștinți și ajungem la aceleași rezultate ca atunci cînd cercetăm elementele lexicale obișnuite. Toponimia și antropimia se vor bucura de toată atenția în preocupările și activitatea noastră. Și, fiindcă pentru numele proprii nu avem dicționare ca pentru celelalte, va trebui să ne îngrijim de strîngerea lor. Este adevărat că majoritatea toponimicelor se găsesc în diversele dicționare geografice, grupate pe provincii sau pe județe. Dar multe au rămas neînregistrate, din cauză că locurile respective n'au importanță pentru geografii. În viața țăranilor însă tocmai acestea sînt mai însemnate, întrucît sînt veșnic vii și se leagă fie de ocupațiile lor zilnice (acolo își pasc ei vitele, își au țarina, etc.), fie de petreceri (fac horă, cîntă, se joacă ș. a.), fie de anumite credințe, superstiții și legende. Ele trebuiesc adunate, lucru pe care-l poate face cu ușurință oricare dintre D-Voastră pentru satul său natal, eventual și pentru cele vecine, dacă-i sînt la fel de cunoscute. Relativ la numele de oameni însă nu posedăm niciun dicționar, și de aceea este necesar să le strîngem de iznoavă. Aici dificultățile sînt mai mari, între altele, fiindcă aceste nume n'au o existență oarecum exterioară, ca cele topice; ele trăesc prin oamenii care le poartă, și atunci, pentru a le culege pe toate, ar trebui, cel puțin teoretic, să cunoaștem individual pe toți locuitorii țării. Evident că nu ne putem gîndi la un asemenea ideal, imposibil de înlăptuit. Să ne mulțumim cu mai puțin, utilizînd colecțiile de documente ¹⁾ publicate pînă acum (foarte multe au

1) Acestea ne pot servi și pentru numiri topice, din care atitea au dispărut cu vremea.

indice), registrele de stare civilă, arhivele publice, matricolele școlare, listele nominale depela regimente și alte unități militare, etc., precum și informațiile noastre personale.

*

Nicio limbă omenească n'a stat și nu stă izolată, dimpotrivă este în firea lucrurilor ca fiecare să aibă diverse legături cu altele. Dupăcum membrii unei colectivități lingvistice, grație vieții comune pe care o duc, stabilesc între ei relații multiple și ajung astfel să se influențeze reciproc, în toate domeniile de activitate, întocmai așa se petrec lucrurile și cu limbile pământului. Fiecare se află în situația de a fi influențată și de a influența la rândul ei, fiindcă popoarele respective au avut ori au relații între ele. Această afirmație, întemeiată pe constatări vechi și repetate, se dovedește foarte justă mai cu samă în cazul limbii noastre. Pedeparte ea aparține unei familii lingvistice, celei române, și are, deci, raporturi de înrudire cu limbile surori (toate provin dintr'un izvor comun, latina populară), pedepartea a suferit în decursul vremii, dela primele ei începuturi, influența limbilor vorbite de popoarele înconjurătoare sau a influențat ea însăși asupra limbilor acestora. Așa se explică de ce numeroase fenomene lingvistice românești își au corespondentul lor fie în idiomele române, fie în cele vecine. Această situație ne obligă, pentru o înțelegere mai adâncă și mai sigură a vieții lingvistice românești, să facem neconținut apel la limbile popoarelor române și ale acelorora cu care Românii au ori au avut legături. Deaceia principiul nostru călăuzitor va fi: pentru orice fapt de limbă românească să ne informăm la limbile surori sau vecine, spre a vedea dacă nu găsim acolo explicația fenomenului care ne interesează. Firește că, în ce privește elementele latinești sau presupuse pentru moment astfel, vom merge înapoi pînă la limba comună, iar de acolo ne vom întinde cercetările asupra limbilor române. Adeșea, și mai cu samă pentru elementele relativ nouă (așa zisele neologisme: cuvinte, expresii, construcții), va trebui să

recurgem numai la unele idiome neolatine, în primul rînd franceza, apoi italiana. În asemenea cazuri nu va mai fi vorba de înrudire istorică, de coincidențe pe baza aceleiași origini etnice, ci de elemente pe care le-am împrumutat din acele limbi surori începînd cu secolul XVIII. Neologismele alcătuiesc o bună parte din tezaurul limbii romînești actuale, al aceleia pe care o utilizează în scris și în vorbire oamenii de cultură. În general, ele n'au fost studiate, nici măcar socotite vrednice de atenție în cercetările lingvistice obișnuite, și asta din cauza noutății lor: punctul de vedere istoric cere să ne oprim... la timp.

Cu privire la celelalte limbi, se știe că intră în joc mai ales cele slave, apoi albaneza, neogreaca, turca, maghiara. Cu unele romîna a avut legături din cele mai îndepărtate timpuri, cu altele ceva mai tîrziu, dar tuturora ea le datorește o parte însemnată din elementele care au participat la constituirea ei, așa cum o cunoaștem astăzi. O atenție deosebită se cuvine limbilor balcanice, care, în cazul de față, însemnează, conform cercetărilor făcute de specialiști (Kr. Sandfeld), neogreaca, albaneza și bulgara (mult mai rar sîrbocroata). Între ele și a noastră potrivirile sînt foarte numeroase și adînci. Această situație n'a putut rezulta numai din simple relații de vecinătate, oricît de strînse ar fi fost, ci trebuie să aibă la bază fapte mai vechi și mai importante. Lingviștii se gîndesc la un fel de comunitate etnică, nu în sensul strict al unei origini identice, ci al unei înrudiri oarecum indirecte. Explicația aceasta pare a se potrivi pentru coincidențele dintre limbile romînă, bulgară și albaneză. La începuturile lor va fi existat un substrat comun sau cel puțin înrudit, grație căruia au luat naștere particularități lingvistice identice, dintre cele mai caracteristice pentru fiecare. Cît despre limba neogreacă, chestia se pune altfel. Fiind anterioară celorlalte, întrucît continuă greaca antică, și totodată singura limbă de cultură tocmai în epoca de formație a idiomelor balcanice, neogreaca (în sens larg) s'a impus acestora prin prestigiul ei deosebit, influențîndu-le și dîndu-le anumite elemente, care apoi ni s'au

transmis și nouă. Afară de asta, limba greacă modernă, la fel cu toate celelalte din Balcani, joacă un rol important în viața dialectelor aromân și meglenoromân, din momentul cînd acestea s'au fixat aproximativ prin locurile unde le găsim astăzi. Deaceea limbile balcanice trebuie să deșie în preocupările noastre un rang de frunte.

*

Ca toate științele, și lingvistica are nevoie de luminile unor discipline înrudite. Limba nu este singurul produs al vieții sufletești. Alături de ea, există numeroase altele, care, întrucît au aceeași obîrșie, psihicul omenesc, se ating, se întretae și se influențează neconținut unele pe altele. Este, deci, natural ca diversele discipline care le studiază să aibă reciproc nevoie de ajutor. Cele mai strîns legate de lingvistică sînt etnografia și folclorul. Am spus deja (pag. 10) că vocabularul unei limbi este cercetat astăzi pe baza metodei 'cuvinte și lucruri'. Din explicațiile date acolo se poate vedea că, dacă prin 'cuvinte' înțelegem limbă, adică studiu lingvistic, prin 'lucruri' trebuie să înțelegem obiectele și noțiunile de toate categoriile din viața zilnică a omului, adică studiul lor, care se cheamă tocmai etnografie și folclor. Etnografia se ocupă de elementele civilizației materiale, folclorul de produsele civilizației spirituale, drept e că nu de toate, ci numai de acelea care au o relativă vechime și aparțin oarecum păturilor mai adînci ale vieții sufletești, fiind transmise adesea din timpuri imemorabile pe cale de tradiție (credințe, datini, legende, obiceiuri, etc.). Firește că nu toate acestea au legături directe cu limba, dar multe influențează puternic asupra ei, iar în timpul din urmă tema 'limba și mitul' o tratează numeroși savanți, care nu sînt numai decît filozofi și sociologi. Astfel se explică, depildă, interdicțiile de vocabular (tabû), un fenomen lingvistic dintre cele mai importante, și tot așa nenumărate izolări în care intră nume de animale. Existența lor nu se poate lămuri decît admițînd și, deci, cunoscînd anumite credințe ale oamenilor despre animalele respective (cf. lucrările lui R. Riegler

și ale altora). Este clar că, din tot soiul de cauze, noi vom recurge numai incidental la etnografie și, mai cu samă, la folclor. De dorit ar fi crearea unui curs special, cum îl au celelalte universități românești, cel puțin pentru folclor, deși se pare că tendința actuală este să nu se mai separe etnografia și folclorul, ci să se considere ca alcătuind o sigură disciplină, care studiază produsele întregii civilizații primitive a unui popor.

*

Pentruca rezolvirea diverselor probleme lingvistice să fie posibilă în condiții cât mai rigurose științifice, este necesară și o pregătire teoretică a viitorilor specialiști. În vederea acestui scop ne stau la îndemână deoparte fonetica, dealta lingvistica generală. Cea dintîiu ne învață cum se produc și se transformă sunetele vorbirii omenești. Ca să înțelegem evoluția fonetică a limbii noastre, din cele mai vechi timpuri și pînă astăzi, și să putem întrevădea anumite tendințe fonetice, care încep să se desemneze pentru viitor, sînt absolut indispensabile cunoștinți măcar elementare de fonetică descriptivă și generală. Este deasemenea necesară stăpînirea așa ziselor legi fonetice (sau fonologice, cum le spun unii), nu atît ca scop în sine, ci mai ales ca un criteriu sigur pentru a putea distinge ce-i vechiu și ce-i nou în existența unui element lingvistic, atunci cînd vrei să-i afle obîrșia (așadar, nu numai etimologia propriu zisă a cuvintelor, ci și originea sunetelor, formelor gramaticale, prefixelor, sufixelor). Nu încape îndoială că importanța extraordinar de mare care s'a acordat într'o vreme și se mai acordă în parte chiar astăzi foneticii, cu toate ramurile ei, nu mai corespunde spiritului din lingvistica actuală, mai ales dacă această importanță însemnează să te mărginești, în studiul unei limbi, la sunete și, cel mult, la forme. Dar tot așa de sigur este că fonetica, utilizată ca instrument de recunoaștere a istoriei cuvintelor, trebuie să-și păstreze întreaga ei valoare.

De lingvistica generală, sau, cum îi spunea Alexandru Philippide, introducere în știința limbii (combinată cu o parte din *Principii de istoria limbii*), avem trebuință în alt

sens. Oricît ar varia diversele nuanțe ale limbajului omenesc, există între ele numeroase asemănări. Aceste asemănări își au izvorul în sufletul omului, care este, în esență, același, indiferent de timp și loc: funcțiunile psihice prezintă trăsături identice la un European civilizat și la un sălbatic din Africa, și tot așa ele nu diferă, în fond, dela vechii Egipteni pînă în zilele noastre. Ceeace se schimbă mereu, mai cu samă în vremea din urmă, sînt formele de civilizație. Pentru aceasta, în ciuda atîtor elemente comune, datorite, înainte de toate, împrumuturilor, civilizația umană variază enorm în cursul veacurilor și dela o țară la alta, mai ales dela un continent la altul. Aceste profunde transformări în viața socială a omenirii sînt una din cauzele principale pentru care limbile pămîntului se deosebesc, adesea fundamental, între ele. Pe baza faptelor lingvistice comune s'au putut stabili anumite principii generale, aplicabile la studiul oricărei limbi. Tot cu ajutorul acestor conincidențe se încearcă ipoteze asupra originii limbajului omenesc, precum și asupra tendințelor care-i determină evoluția, atît supt ochii noștri, cît și pentru viitor. Probleme de acest soi și altele similare formează obiectul lingvisticii generale. De altfel, admițînd prin absurd că nu ne-ar interesa direct asemenea lucruri, trebuie să recunoaștem totuși că studiul unei limbi nu poate fi privit numai ca un scop, ci și ca un mijloc de a ajunge la o concepție filozofică, adică teoretică, asupra faptelor lingvistice îndeobște. Aceasta este năzuința oricărei discipline științifice, deci și a noastră: întemeindune pe date și amănunte privitoare la evoluția și la starea actuală a limbii romîne, să ne ridicăm la idei generale, care să se potrivească, într'o măsură anumită, și altor limbi, înrudite ori nu cu a noastră. Lingvistica generală ne lărgeste orizontul, ne ascute spiritul critic, ne împiedică dela afirmații pripite, ne ușurează analiza și înțelegerea fenomenelor lingvistice romînești, care alcătuiesc materia propriu zisă a acestui curs. Cine își aruncă ochii și dincolo de granițele în care trăește și se dezvoltă limba sa maternă, își dă sama că, cel puțin în principiu, niciun fapt lingvistic nu poate fi

specific unui singur idiom omenesc; el se poate găsi în oricare alt loc depe pământ și, prinurmare, atitudinea care se impune față de constatările privitoare la o limbă dată este cea relativistă. Alexandru Philippide a înțeles însemnătatea foneticii și a lingvisticii generale. Deaceea, din cei trei ani ai cursului complet, el consacra unul întreg acestor două discipline. Eu voiu continua cu fidelitate tradiția inaugurată și păstrată decenii de-a rândul de către maestrul nostru al tuturor.

*

Înainte de a sfârși, mă simt dator să fac o mărturisire. Programul schițat astăzi în fața D-voastre este prea vast ca să se poată realiza în toate detaliile lui. Ar fi să vă înșel, dacă nu v'aș preveni asupra realității. Cele spuse mai sus reprezintă numai ținta către care trebuie să năzuim și de care să căutăm a ne apropia cât mai mult. Și, cum la curs distanța dintre ideal și împlinire va fi, în chip fatal, mare, să ne silim ca cel puțin în lucrările noastre personale, precum și în activitatea desfășurată la Institutul de Filologie Română să completăm lipsurile, pentruca această distanță să se reducă, în limita posibilului, pînă la minimum. În orice caz un lucru este sigur: realizarea prezentului program nu atîrnă numai de mine și de actualii ori viitorii mei colaboratori, ci și, aș putea spune chiar mai ales, de D-voastră. Dacă veți dovedi interes și oarecă de pasiune pentru studiul limbii D-voastre materne, adică pentru studiul cel mai firesc și cel mai apropiat de sufletul D-voastre, distanța dela făgăduială pînă la împlinire va fi din ce în ce mai mică, iar cu vremea ar putea să și dispară. Așadar colaborare între D-voastră și mine, și anume colaborare activă. Nu-i deajuns să audiați regulat lecțiile și să treceți la timp examenele, ci să participați la lucrările de seminar și să consacrați o parte din orele libere disciplinei pe care cred că v'ați ales-o împinși de un imbold sufletească, iar nu de considerații pur exterioare.

Iorgu Iordan.

IL DE PODAGRA DI RUFO D'EFESO.

L'opera ricca e varia di Rufo d'Efeso, medico notorio del primo secolo dell'era christiana, contemporaneo di Dioscoride, Galieno e Sorano, conteneva tra gli altri un piccolo trattato sulle malattie degli arti, intitolato περί τῶν ἄρθρων νοσημάτων ¹⁾ Eccettuati il titolo e due capitoli, conservati nella *De re medica* di Boezio ²⁾ tutto il resto è andato perduto. In compenso il contenuto ne è stato tramandato interamente da una versione latina del sesto secolo, *De podagra*, offerta da un codice molto antico, scritto in Italia in bei caratteri onciali.

In questo tempo, caratterizzato da profondi turbamenti politici e da una decadenza letteraria completa, le traduzioni latine di opere mediche greche sono molto numerose. Il fatto è la conseguenza di una reale diminuzione delle conoscenze del greco, ma tende ancora a una opera di cultura. Nella maggioranza di esse viene adoperato un idioma facile, fedele all'originale, ricco di grecismi, espressioni dialettali e di caratteristiche del così detto latino volgare.

Il *De podagra* di Rufo, seminascolato alla fine di un codice miscelaneo più esteso, è rimasto per molto tempo ignoto agli specialisti. Esso è stato trasmesso, insieme colle versioni di Oribasio e Alessandro Tralliano, dal Parisinus 10233 della Bibliothèque Nationale di Parigi e pubblicato per la prima volta da Ém. Littré in *Revue de philologie* I

1) Gossen, *Pauly-Wissowas Realenzyklopädie der Altertumswissenschaft* 2, Reihe I, 1210.

2) I capitoli XXX e XXXI.

(1845) pp. 288 sqq. Il Littré riferiva alcuni fatti linguistici particolari come *cavallicare* (it. *cavalcae*), *salemoria* (fr. *sau-mure*, it. *salamoia*), *sablones* (fr. *sablons*), *orobus* (gr. ὄροβος, fr. *orbe*), *pecula* (fr. *pègle*, it. *pegola*), *lenticla* (fr. *lentille*), *miscere* pro *miscere*, un ἀπαξλεγόμενον *iotta* (ignoto ancora fin oggi ai lessici), ma limitava quì le sue osservazioni, presentando poi un'edizione accurata del testo e attirando sopra di esse l'attenzione dei romanisti. Cenni linguistici non sono mai stati fatti, sebbene due nuove edizioni del testo siano poi state stampate: nel 1879 da Augusto Mollinier nella sua edizione completa di Rufo ¹⁾ e nel 1933 da Henning Mörland a Oslo ²⁾.

Il testo tramandato dal Parisinus 10233 (ff. 263vo—271ro) del settimo secolo contiene 37 capitoli. L'elenco dei titoli si trova sul f. 263vo), poi questi vengono ripetuti rispettivamente al principio del testo di ciascun capitolo. Per le ricerche le suddivisioni sono superflue, bastando citare i numeri dei capitoli. L'edizione di Littré, la migliore che possediamo, contiene errori di lettura, interpretazioni e emendazioni erronee. Alcune di esse sono state giustamente corrette e spiegate da Mörland nella sua recente edizione. I miei cenni s'appoggiano direttamente all'unico manoscritto esistente, utilizzando inoltre le edizioni Littré e Mörland.

Nel dominio fonetico non possiamo raccogliere risultati certi ed interessanti da un codice-copia del settimo secolo. L'evoluzione di tutti i fenomeni fonologici del latino comune era già finita a questo tempo e gli amanuensi adeguavano tutto alla maniera ortografica del loro tempo, così che generalmente solo poche cose possono essere fornite dai codici medioevali alla fonologia latina. Per i suoi fundamenti questa si giova di altre fonti: iscrizioni, diplomi ecc.

Alle greche η, υ, οι corrisponde *i*: *cotilidona*, 34—κοτυλιδών, *pilamida*, 10—πηλαμίδς, *sinticticae*, 17—συντηκτικός, *stip-*

1) *Les œuvres de Rufus d'Ephèse* par Aug. Mollinier. Paris 1879, vol. VI.

2) *Rufus De podagra* von Henning Mörland. Oslo, A. W. Brogger, MCMXXXIII, Cfr. la mia recensione in *Revista Clasică*, VIII (1932), Bucarest.

tiria, 32—σττυπηρία, *stycas*, 27—στουχάς, *sciniu*, 37—σχόινος. La *h* non ha un valore suo nella pronuncia e viene omessa anche nella scrittura. Qualche volta, senza giustificazione etimologica, è però indicata: *habundenter*, 3; *herbum*, 35; *hutile*, *hutilis*, *hutilia* ecc. *d* finale per lo più si alterna con *t*; *aliut*, 10, 27, 29; *aliquit*, 25; *aput*, 12; *quidquit*. *b* e *v*, mediali e finali, vengono spesso adoperate una per altra: *adiubant*, 24; *abibus*, 11; *iubant*, 10; *labare*, 6; *bult*, 16; *berbacinu*, 37; *vaca*, 27; *vona*, 11 ecc. Nella sua ricerca su *b* e *v* nel latino volgare il Parodi¹⁾ supponeva che il fatto si debba a un fenomeno di fonetica sintattica: la *v* rimane intatta, se la parola precedente finisce in vocale, si cambia in *b*, se finisce in consonante.

L'*i* breve ha, dopo il terzo secolo, un timbro rassomigliante a quello di *ē* lungo, *u* breve a quello di *ō* lungo e in conseguenza sono ridate anche graficamente per *ē*, *ō*: *absenti*, 22; *accedere*, 23; *coloquentida*, 19; *cobitos*, 32; *genocula*, 32; *iotta* pro *iutta*, 32; *robeum*, 13; *solfor*, 32, 37. Regna poi grande confusione tra l'*e* e *i* disaccentati: *frecare*, *passim*, *semiliter*, 32; *copressu*, 37; *merolo*, 10; *notribilis*, *notriri*, 12 ecc.

Il *De podagra* presenta una sola volta l'assimilazione *ct > tt*: *frictiones cum oleo fatas*, 4, probabilmente errore dell'amanuense. Se autentico il fatto varrebbe come scarso indizio per la localizzazione della versione in Italia. Una menzione speciale dev'essere data alla grafia *exercidia*, 3, *t* intervocalio *> d*, attestata anche in Oribasio e discussa copiosamente da Mörland²⁾. Una sola volta ci viene tramandata la forma *porcacla* *< porclaca* *< *portlaca* *< portulaca* che si trova a la base dell'italiana *porchiacca*³⁾. La sincope, questo fenomeno amato dal latino volgare, non si riscontra che scarsamente. La vocale *u* tra esplosiva e liquida, che determina sincope, si cambia quì per lo più in *o* (cf. *pecola*,

1) *Romania*, XXVII, p. 194.

2) H. Mörland, *Die lateinischen Oribasiusübersetzungen*, p. 62.

3) W. Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, No. 6679 e 6662.

35). Però notiamo: *lenticla*, 36; *sablonum*, 34; *infrigidatos*, *infrigidandos* 34; *infrigidari* 34. L'analogia del greco ἐνεμια su *inicere*, *iniectio*, 25 dà la pronuncia *enectio*, *enicere*, incontrate anche in Oribasio ¹⁾ e il greco ἐγγριςτος sull'analogia del prefisso latino *in-*, viene ridato coll'iniziale *i*: *incrístis*, *incrístia*, 32. Dal classico *deorsum* per la consonantizzazione dell'e, che insieme all'o successivo presentava il ditongo ascendente *eó* incontrato già in Lucrezio, la palatalizzazione del *d* e l'assimilazione *rs > ss* ²⁾ si è nata la forma *iosum*, o *ioso*, frequente anche in alcuni testi letterarii, per esempio nella *De materia medica* di Discoride, e conservata nel dominio romanzo: it. *giuso*, rom. *jós*. Il *De podagra* l'attesta una sola volta: *iste pingues et multum purgans ioso* (Il Littré congettura a torto *ipso*) *evasit*, 27.

La morfologia offre alcuni fatti interessanti. Essi sono meno numerosi, anche proporzionalmente, a quelli tramandati dalla versione di Oribasio, il testo conservando sotto questo aspetto una posizione più vicina alla lingua classica. Come in Oribasio notasi la tendenza del neutro di cambiarsi in mascolino o femminile—tendenza che porta verso la sua scomparsa—, trovansi casi di cambiamenti delle declinazioni, coniugazioni, fatti di analogia, rifacimento del nominativo sui temi dei casi obliqui ecc. Ma non incontriamo nessun fenomeno assolutamente nuovo, inattestato altrove, in primo luogo nell'opera ideologicamente simile di Oribasio.

Notiamo:

1. Il cambiamento del neutro in mascolino o femminile: a) *agaricus* (per la forma mascolina il *Thesaurus* menziona solamente Oribasio): *agaricus autem ab omnibus aliis plus iubat*; *potandus est autem cum oxymelli*, 25; *balneus* (Cf. Petronio, 41, 11: *et mundus frigus habuimus*; *vix me balneus calfecit*); *catarticus*, 19; *nitrus*, 25; *periculus*, 14, 23, 27. b) *quiquefolia*, f. sing. per *quiquefolium*, 20. c) *corpus*

1) Mörland, o. c. pp. 54-55,

2) *sursum > susum, retrorsum > retrosum*, Grandgent, *Introduzione*, p. 291.

m. laboribus desiccandus est corpus, 2; omnem frecare corpus, 8; (manca in Oribasio); medicamen, malitiosum medicamen; 19; evitandus est ergo ut alicum pessimum medicamen, 20; leviozem alicum medicamen, 20; pulver superspersus, 19; stercus, durus fit stercus, 25.

2. Cambiamanto della declinazione. a) I sostantivi di terza declinazione specialmente di provenienza greca, passano alla prima: *arnacida*, in *arnacida sparsa*, 34; *cataplasma*, 34, 35, 36; *eloquentida*, *eloquentidae interiones*, 19; *ptygma*, 34; *reuma*, 1. b) *myrta* per *myrtus*, gr. μυρτός. c) Della quarta alla seconda: *circuitus*, 2.

3. Il rifacimento del nominativo dai casi obliqui: *acrus*, passim, *clysteris*, 2; *rubrus*, 30; *salis*, *sale*, 4, 19, 25.

4. Cambiamenti di coniugazione. Dalla seconda alla terza: *admiscere*, cum *admiscis sale*, 19; *salis admiscis cocliarium*, 19; *movere*, (cf. it. *muovere*) *urinas movire expediat*, 22; *movunt*, 20; *sorbere*, *sorbat*, 14.

In altri casi non possiamo renderci conto con precisione se dobbiamo considerarli come cambiamenti di forma o solamente fenomeni fonetici senza nessuna importanza. Il finale *-et* disaccentato si confonde facilmente coll' *-it* (generalmente e dissaccentato viene confuso con *-i*), senza la conseguenza necessaria di un cambiamento di coniugazione, dalla seconda alla terza o quarta. Questo stato di cose non ci è confermato dalle lingue romanze. *deambulare debit*, 16; *talis esse debit*, 11. La fonetica romanza richiede un *debere*¹⁾. *locum qui dolit*, 2; *male habit*, 1. Le lingue romanze presuppongono la forma nota *habere*²⁾. *oportit*; *solit*, *accedere*, 23. Considero poco probabile l'opinione di Liechtenhan³⁾ che siano da considerare *tenit*, *contentit* di Anthimo come forme di quarta coniugazione. Il fatto è contrastato dall'evoluzione del dominio romano.

Una ricerca ampia sulla comparazione dell'aggettivo

1) W. Meyer-Lübke, o. c. No. 2490.

2) Idem ibid. No. 3958.

3) Anthimi De observazione ciborum recensuit E. Liechtenhan. B. G. Teubner. MCMXXVIII, p. 35.

nella lingua latina e sugli esiti suoi nelle lingue romanze ha fornito E. Wölfflin¹⁾. Il materiale raccolto dopo di lui fino ad ora e la copia e varietà di esso permettono di stabilirne più esplicitamente i caratteri fondamentali e di determinarne le cause. Uno dei tratti del linguaggio volgare che si imprime sempre di più negli scritti di questa maniera dell'epoca tarda è la tendenza verso la chiarezza, l'espressività, la drasticità, l'abbondanza di contenuto formale e di senso. Ne risulta uno sviluppo considerevole del pleonismo. L'uomo del popolo riveste i suoi pensieri e i suoi sentimenti di una forma verbale molto più categorica che non quello delle classi colte²⁾. Nel dominio della comparazione si constata perciò la devalorizzazione dei suffissi diventati poco espressivi del comparativo e superlativo, la loro sostituzione con forme perifrastiche, l'uso del comparativo e superlativo pel positivo, del comparativo pel superlativo o viceversa.

La devalorizzazione del superlativo ha i suoi inizi in negli aggettivi a forme diverse pei tre gradi di comparazione: *magnus-maximus*, *parvus-minimus*, *malus-pessimus*, *bonus-optimus* ecc. Qui il superlativo viene considerato isolato dalla coscienza linguistica, acquista significato di positivo e viene adoperato come tale. Questo fenomeno è stato preceduto certamente da un indebolimento del senso del superlativo. *Maximus* ha per lo più il senso di *magnus*. Messo nella topica accanto al positivo non esprime che di rado una nozione superiore o diversa da quello: *maximum autem ego scio et manifestum adiutorium ad artrittem esse*, 19. *Pessimus*, per la forma *malus* caduta in disuso è generale: *pessimam existimo esse porcinam carnem*, 12, *pessimos utent cibos*, 1; *alicum pessimum medicamen*, 20. *Optimus* e *minimus* si trovano nel medesimo caso, *parvus* non si è attestato nel testo latino di Rufo e *bonus* sporadicamente: *minimis ergo doloribus*, 1; *optimi sunt*, 10.

1) *Lateinische und Romanische Comparison*. Erlangen 1879.

2) M. Niedermann, *Neue Jahrbucher der Altertumswissenschaft*, 12, (1912), p. 333.

La comparazione perifrastica diventa sempre più frequente nell'età tarda e si impone completamente alle lingue romanze: è una tendenza nota della lingua comune di cambiare le forme sintetiche in forme abbondanti, analitiche, tendenza che viene poi segnalata anche nella morfologia del verbo. Notiamo: *bene carnosos multo pisces*, 10; *inferius amplius*, 3; *amplius infusos articulos* 1; *magis subinde*, 4; (fr. *plus souvent*), *plus autem melius*, 31; *plus magis*, 26 (due volte); *cito magis*, 26.

L'avverbio come predicato, risultato da domande o negazioni corte (*sic est*, *bene est*, *non bene facit*) è caratteristico al linguaggio comune e nello stesso tempo necessario. La frase abbondante, uscita dalla penna dell'artista, non lo trova comodo per l'espressione dell'idea e lo evita. La sua penetrazione nell'opera scritta mette in evidenza la scarsità spirituale di colui che la scrisse o la sua intenzione di avvicinarsi alla comprensione dell'uomo semplice. L'avverbio predicativo s'incontra in Rufo accanto ai verbi ausiliari come *sum*, *habeo*, *facio*, qualchevolta *dicere cognoscere*. Parzialmente corrisponde a grecismi, ma per lo più conosce evoluzioni autonome: *sum*, *bonum est*, 29; *plus melius est*, 31; *melius est*, 34; *sic est*, 12; *nccesse est*, 27; *utile est*, 2, 4, 6; *non est inutile*, 34; *facile est*, 1; *habere*, *si articuli male habent*, 1, 3, 3, (gr. *χαλεπῶς εἶχειν*). *facere*, *si vis elleborum nigrum coquere... et dare*, *benefacis*, 19; *siccis varibus utentibus benefacit*, 8; *si teras et inlinas benefacit*, 34. Quì la coscienza linguistica ha perso il senso di composto e adopera *benefacere* come una parola sola, risultata poi anche nel dominio romanzo.

Le preposizioni usate nella lingua classica coll'abblativo si trovano spesse volte accanto all'accusativo, mentre il fatto inverso, preposizioni adoperate in latino classico coll'accusativo o altri casi e messe quì accanto all'ablativo è molto meno frequente. Si osseva, per conseguenza, la tendenza alla scomparasa dell'abblativo e la grande frequenza dell'accusativo. Diamo gli esempi: *de differentias*, 7; *de cognoscendam passionem*, 2; *de varios cibos* 22; inoltre incontri-

amo de + accusativo 8, 12, 21, 22, 23, 31, 32, 34, ecc. *cum* + accusativo, *cum mel*, 36; *in*, *in requiem*, 27.

Come nella comparazione dell'aggettivo la consistenza caratteristica della lingua comune di evitare la forme corte, inespressive per altre più abbondanti, più espressive viene esercitata anche sull'avverbio. Qui si nota la tendenza verso composti (composizione di una preposizione con un avverbio o di due avverbi) che più adeguatamente e drasticamente dei semplici esprimono il pensiero del parlante.

I composti preposizione + avverbio o avverbio + avverbio prendono un grande sviluppo nell'età tarda e sono in considerevole misura ereditarii nelle lingue romanze: *abante* > fr. *avant*, *adsatis* > fr. *assez*, it. *assai*, *adretro* > *arrière*, *adforas* > rom. *afară*, *acsic* > rom. *aşa*, *deabante* > fr. *devant*, *depost* > it. *dopo*, *desubito* > fr. *desoute* ecc. ¹⁾ Alcuni si trovano nei monumenti letterarii più antichi, abbondano in Plauto si usano scarsamente nell'epoca classica, per manifestarsi poi copiosamente nell'età tarda. Una ricerca, d'altronde insufficiente, sopra la genesi e la ripartizione di essi nei testi, ha presentato Hamp. ²⁾ *Desemel*, col significato del cl. *insemel*, non è conosciuto dal Thesaurus che in pochi esempi, ignoto anche alle lingue romanze. Probabilmente era un grecismo, un calco sul greco. Eccettuate le traduzioni bibliche, non appare che in Oribasio e Alessandro Tralliano, cioè in versioni dal greco. Il *de podagra* l'attesta una sola volta: *non oportit desubito remove potiones aut desemel*, 27. Nella gramatica di Stolz-Schmalz manca la discussione su questa importante formazione. *Desubito per subito* comincia ad essere usitato sporadicamente di buon'ora, per imporsi poi definitivamente alla lingua popolare (v. fr. *desoute*). La versione di Rufo lo adopera 9 volte accanto a una volta *subito*: 1, *non mox et desubito*, 26, 27 (2 volte), 28 (quattro volte) 29. — *ex quare* e *pro quare* per il semplice *quare*: *ex quare ut*,

1) Stolz-Schmalz, p. 662; Grandgent, *Introduzione*, §§. 47—49; Salonijs, *Vitae patrum*, pp. 218 sqq.

2) *Die lateinische zusammengesetzten Präpositionen*. *Archiv für lateinische Lexikographie*, 321. sqq.

unde articuli leduntur, educatur, 25; pro quare pessimam existimo esse porcinam carnem?, 12, pro quare autem iubeo...?, 22.—subinde col significato di „immediatamente dopo“ riceve più tardi quello di „ripetute volte, sempre“, come nei successori romanzi fr. souvent, it. souvente: non enim existimo... frecare debere ex ea articulos... sed magis subinde oleo, 4; maxime subinde hunc dabis catarticum, 19.

Nisi viene adoperata qualche volta col significato della particella avversativa *sed*. Questo senso è assai frequente nel latino comune. Come vecchiezza si può citare il seguente esempio di Plauto, *Rudens*, 750: *huic alterae quae patria sit, profecto nescio; nisi scio* ¹⁾... In Rufo, 16 si legge questo esempio: *qui enim post prandium cibo accepto dormiunt, quia humectantur ex eo, non laudo; nisi post cibos aut deambulare debet aut quiescere*. Il significato *nisi* = *sed* è chiaro. Esso è stato poi esemplificato copiosamente da Stolz-Schmalz, p. 779. Il Littré, pensando di esser di fronte ad un errore dell'amanuense e superfluo in questo luogo, l'omise nella sua edizione. La sua autenticità non può essere più messa in dubbio.

Le scarse attestazioni di *quemadmodum* non possono essere comprese nelle rubriche stabilite de Georges. ²⁾ Insieme con *sicut* e *quomodo* esse contribuiscono ad eliminare dall'uso l'inespressivo *ut*: *periculus apoplexiae fit... quemadmodum scio Clemagniti contegisse; ille enim artriticus erat, 27, o specialmente laudo si quis venam super planta incidit quemadmodum in suffragines aut tibiis cirsos facta, 30* (cf. l'originale greco ἐκτέμνει ὡς πρὸς τὰ ἐν κνήμαϊς κεκίρσωμένα).

Col significato cusale + indificativo *quia* appare frequentemente e abitualmente in tutto il corso della lingua latina. Coll'inizio del terzo secolo questa costruzione viene a sostituire l'accusativo coll'infinito, eliminandolo interamente sino alla fine: *scio quia*, it. *so che*, fr. *je sais que*, rom. *ştiu că*. Accanto a un *quia* (*si tibi videtur quia sanguis super-*

1) Stolz-Schmalz, p. 778.

2) Lateinisch-deutsches Handwörterbuch, s. v.

habundat, 29) incontriamo un *quod* (*quia mihi videtur quod et digestiones faciat et urinas movere expediat*, 22). Ma *quia* ci viene tramandata ancora nel senso dell'interrogativo *cur* assai scarsamente attestato altrove, ¹⁾. Oribasio l'offre una sola volta. Per conseguenza è un caso isolato e raro. Diamo gli esempi di Rufo: *quia de colo in pedibus descendens podagram facit* ?,23; *quia et de colo artritici fiunt* ?,23;

Accanto a *si*, *quodsi*, *si solum*, notiamo l'uso di *siquidem*, incontrato di rado negli ecclesiastici come particella coordinatoria coll'indicativo. Sorprende la sua mancanza nelle opere mediche e perciò cito il solo esempio offerto da Rufo: *siquidem* (cf. gr. εἰ γὰρ) *temperandus est venter de praedictis rebus*, 14.

Alcune particelle assai di frequente usitate e con una struttura formale insignificante, vengono adoperate con un significato molto indebolito. Questo cambiamento per lo più è un calco sul greco e si esercita in primo luogo su: *autem*, *enim*, *ergo*, *igitur*, *vero*, che s'incontrano spesso col senso corrispondete al gr. δέ, δή, μέν, μήν, οὖν e sostituiscono queste particelle greche quasi d'appertutto nelle versioni latine. Esse abbondano nelle traduzioni bibliche e sono generali alle opere mediche del sesto secolo: *in hoc enim prima sanitas constat*, Anthimo, 7,20 = gr. δέ; *carnes vero vaccinae* = gr. δέ. Quanto all'*autem* col significato indebolito del gr. δέ esso è frequentissimo in ogni pagina di Rufo. Presento l'elenco dei capitoli 30 e 31 dove è statto tramandato anche l'originale greco: *si autem aliquis*, 30, εἰ οὖν τις; *in totis autem articulis*, 30 ἐπὶ δὲ τῶν ἄλλων ἄρθρων; *plus autem melius est*, 31 πολὺ γὰρ μὲν ἄμειον; *aliquibus autem expediunt*, 31 τισὶ δὲ καὶ αὐτὰ συμφέρει. Nella frase *communes ergo clysteres sunt simplices, alii autem ut medicamen* l'*ergo*—*autem* corrisponde certamente a un μὲν- δέ dell'originale.

Nessuna attestazione di *igitur* può essere considerata come conclusiva. Il significato è quello indebolito del gr. δέ: *digne igitur alio modo curationes inveniuntur ad malam passionem*, 30 ἄξιον δὲ καὶ ἐτέρους τρόπους εὐρίσκειν...

3) Löfstedt, *Kommentar*, p. 324.

Pel significato „sopra tutto, specialmente“ *imprimis* viene sostituito da *in primo*. *Imprimis* invece rimane specializzato in quello di „all'inizio, in primo luogo“, essendo messo in legame con *deinde. postea, secunda vice: imprimis quidem si et modica in articulo ubi se fulserit reuma temeri oportet; statim ergo neque nimis ledit, neque male habet, 1; frictiones autem laudo imprimis siccis, deinde quae sunt cum oleo fatis, 4; imprimis igitur purgat intrante primumvir.*

Altre volte il cambiamento di significato fa sì che una particella avverbiale venga adoperata colla funzione di congiunzione. E il caso di *mox* usato per *simulatque: mox autem iterum adque iterum fuerit regressus dolor, amplius infusos inveniunt articulos et non est iam facile curare, 1.* Il Littré, non sospettando questo senso di *mox* e ritenendo necessario che una proposizione subordinata sia introdotta per mezzo di una congiunzione, congetturò dopo *mox autem* un *si*, dando un senso condizionale alla frase.

Viene tramandata una sola attestazione di *quamquidem: quamquidem a cibis est abstinendus ut non ex ipsis plus generetur sanguis, 2.* Il fenomeno non è totalmente privo d'interesse. Nella letteratura latina non è offerto che da Orisio e dalla opera ippocratea *Del numero sette*. Anche questo è un indizio dell'unità e del legame che esiste tra le opere mediche dell'epoca tarda. Anche per *quamquidem* manca la discussione in Stolz-Schmalz.

La *sic* col senso di „poi“, conosciuto anche dal latino medioevale, è da mentovare anche nella seguente: *sunt quae inlinuntur, sunt quae in linteis inducuntur et sic imponuntur. 32. Sin minus* equivale a *si non, sin vero, sin autem, 15, 16, 27, 30* (= εἰ δὲ μὴ 31 (= εἰ δὲ μὴ))

Per il senso indebolito di *vero* e livellato al gr. *δέ* parlano abbondantemente i testi tardi. Il *De podagra* non lo conosce che sotto quest'aspetto: *quia alia sunt frigida et humida, alia vero sunt caustica, 8; panes vero comedendi sunt, 13. Nel nam humidiorum ventrem siccioribus, ignitiorum vero frigidioribus temperantur, 12, l'ergo—autem* offre un parallelismo al già citato *nam—vero*, analogo al gr. *μέν... δέ*.

L'omonimia, la sinonimia e l'analoga di altre parole determinano nel dominio della sintassi e del vocabolario una concorrenza, una lotta per la vita che spinge verso la scomparsa di alcune parole o usi sintattici e la sostituzione di altre al loro posto. Questo è un fatto frequentissimo nella storia delle lingue. Nel *De podagra*, per esempio, *ambulare*, 3, *deambulare*, 15, *cavallicare*, 3, *macinare*, 35, *manducare* hanno sbandito definitivamente *ire*, *equo vehi*, *molere*, *edere*, costruzioni sintattiche, nuove, analitiche, prendono il posto di altre più anziane, sintetiche, e per conseguenza poco espressive: invece del congiuntivo semplice il traduttore preferisce la perifrasi *debeo* + infinito (*iubemus ergo... nullo modo praetermittere debent ea quae ad haec sunt inventa*, 2), *iubeo* + *ut* per l' accusativo infinito caduto in disuso (*clysteris ut adhibeatur iubemus*, 2; *quemadmodum et vomitus quidem et hos laudo ad artriticos et frequenter iubeo ut fiant*, 21), *uti* col complemento nell'accusativo, analogicamente dopo *adiuvo*, (*opus est elixis uti omnia*, 14), *oportet*, *videtur*, col congiuntivo invece dell'infinito (*oportet autem non mox et desubito iuvare se a tale medicamine speret*, 26; *mihi videtur quod et digestionem faciat et urinas movere expediat*, 22) Ma la lotta non si ferma qui. Nella lingua commune si nota la predilezione per *ante* al posto di *antea*. Questa predilezione è così considerevole che Löfstedt¹⁾ afferma che questo indizio varrebbe quasi da solo a indicare con precisione se un testo qualunque appartiene o no al linguaggio volgare. Così viene attestato in Plauto, Petronio, Apuleio, nella *Mulomedicina*, nella *Peregrinatio* ecc. Il *De podagra* non conosce che un solo esempio di *antea*, 20, pel resto essendo in uso l'*ante*.

Una situazione analoga è fornita da *post-postquam*, dove il primo ha eliminato il secondo. A cominciare da Cicerone *antequam* prevale su *priusquam*, e nell'età tarda è sempre più in uso essendo il solo ereditato dalle lingue romanze (v. fr. *ainz que*, n. fr. *avant que*, it. *prima che*). Il *De podagra* non conosce nessuna attestazione di *priusquam*: *antequam revertatur*, 2; *antequam ebulliant humores et efusi*

1) *Kommentar*, p. 74.

discurrant per articulos, 17; antequam frigidor adveniens congelet sanguinem, 17.

Le negazioni *neque, nec* contribuiscono lo stesso a determinare il carattere di un testo. La prima appartiene alla letteratura artistica e non si incontra che di rado nei testi di natura volgare. *Nec* invece è comunissimo ai scrittori popolarizzanti e il solo ereditato dal romanzo. Per *nec* confronta e il *De podagra: nec vita bona vivunt, sed humida et infusa nec facile digerantur, 11; sed nec frigida tunc iuvant lavacra, 7.*

L'uso di *nullo modo* per *non* come riflesso del gr. οὐδὲμῶς, μηδὲ ἄλλως per οὐκ ο μή è caratteristico al latino comune. E uno dei suoi procedimenti per variare le espressioni di negazione e per sostituire il *non*, inespressivo, con una parola che possa esprimere qualchecosa di più. In Oribasio *nullo modo* per *non* è molto usato ¹⁾. La traduzione dell'opera di Rufo si esprime: *iubemus nullo modo praetermittere debent ea quae ad haec sunt inventa, 2.*

Nell'epoca tarda *parvus, pare, saepe* vengono adoperate sempre più scarsamente. Il *De podagra* le ignora completamente. Per varii motivi la lingua le evita. Che cosa viene sostituito in Rufo a *parvus, parve, saepe*? In primo luogo: *modicus, mediocriter, frequenter* (*modica reuma, 1; modicas passiones, 2; mel modicum, 4; mediocriter, 2, 33, 36, 37; frequenter, 6, 19 ecc.*) poi *minimus* (= *parvus*) *1; paulatim 16, 27; subinde* (fr. *souvent*) *4, 19.*

L'indebolimento di senso dell'*imprimis* e la sua specializzazione in quello di „all'inizio, al principio“ mantiene ancora *praecipue* (*praesertim* viene sostituito da *praeterea*) che di fatto non era troppo adoperato nel latino tardo; *praecipue ea quae participant aegritudini haec scribo, 25.* E noto poi al latino comune *propterquod* = *proptereaquod* ²⁾: *propterquod mihi videtur post istas fumentationes molliter frecare et pinquioribus unctionibus inunguere, 37.* In Rufo non c'è nessun esempio di *proptereaquod*.

1) Mörland, *Die lateinischen Oribasiusübersetzungen*, p. 183.

2) Stolz-Schmalz, p. 504.

Tra gli avverbi *tunc-tum* il primo riesce a imporsi definitivamente e ad essere trasmesso al romanzo ¹⁾. Le cause della sua vittoria debbono essere state la sua maggiore espressività e il parallelismo *nunc-tunc*. Il *De podagra* non adopera che *tunc*: *sed nec frigida tunc iuvant lavacra*, 7; *tunc ergo parati ad clysteres esse debemus*, 25.

Gli inizi del cambiamento di senso del lat. *homo* > fr. pron. ind. *on* sono preromanzi. Gli esempi forniti dal latino sono però molto sporadici e per conseguenza è tanto più desiderabile l'accertamento di un numero sempre maggiore di fatti. Anche questa evoluzione semantica presuppone un'indebolimento di significato. Qualche cosa di analogo è avvenuto in negazioni: **ne homo* > *nemo*, ted. *Niemand* ecc. Una fase intermedia è l'uso di *homo* col significato indebolito di *ille*, *is* negli scrittori popolarizzanti. Ma ciò che ha facilitato l'evoluzione è stato il parallelismo del gr. *ἄνθρωπος*, specialmente nelle versioni dal greco. Con questo senso indebolito e vicino al fr. *on* si trova *homo* nel seguente luogo della traduzione latina di Rufo: *minimis ergo doloribus cum homo (= aliquis) in articulis incipit pati et maxime qui de subito incurrunt dolores ab ipso adsumuntur*, 1. *ideo* si trova insieme a un *et*. Questo *et* superfluo che forma con *ideo* un pleonasma, sostituito qualche volta da *que* è stato ampiamente discusso da Baehrens ²⁾. In alcuni casi facilita l'uso della ipotassi, ma per lo più non si usa che paratatticamente come nel seguente esempio di Rufo: *qui autem et superiores et inferiores articulos languent et ideo hi solliciti sunt curandi*, 3. Noto poi *mittere* col senso del fr. *mettre*, che appare d'altronde anche in altri testi della tarda latinità: *si autem mittas in aqua medicatas herbas*, 6; *mel autem tantum mittis ut misceatur omnia*, 19.

H. Mihăescu.

1) W. Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, s. v.

2) *Beiträge zur lateinischen Syntax*, *Philologus Suppl.*, XII (1912) 426: „Eine derartige Erscheinung findet sich allenthalben und ist natürlich ein Erbgut aus den Zeiten, wo Koordination und Subordination noch nicht scharf voneinander getrennt wurden; wir können von einer Mischkonstruktion reden.“

NUMELE ETNICE ALE ISTROROMÎNILOR

PRESCURTĂRI

- A. M.* = *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, Parenzo.
- Arch. Triest.* = *Archeografo Triestino*, Trieste.
- Cod. dipl. istr.* = *Codice diplomatico istriano* [Editat de P. Kandler, la Triest, fără anul apariției și nepaginat. Documentele înșirate cronologic].
- Dragomir, Vlahii și Morlacii* = Silviu Dragomir, *Vlahii și Morlacii. Studiu din Istoria Românilor Balcanici*. [Publicațiunile Institutului de Istorie Universală]. Cluj 1924.
- Popovici, Les noms* = Joseph Popovici, *Les noms des Roumains de l'Istrie, în Romania XXXII* (1903) pg. 121—124.
- Pușcariu, Studii istroromâne II* = Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne, II, Introduce — Gramatică — Caracterizarea dialectului istroromân*. [Academia Română. Studii și Cercetări XI]. București 1926.
- Vassilich, Sui Rum. dell'Istria* = Giuseppe Vassilich, *Sui Rumeni dell'Istria. Riassunto storico-bibliografico, în Archeografo Triestino, vol. XXXIII nuova serie* (1900) pg. 157—237.
- Vassilich, Sull'orig. dei Cici* = Giuseppe Vassilich, *Sull'origine dei Cici. Contributo all'etnografia dell'Istria, în Archeografo Triestino, vol. I della terza serie = vol. XXIX della raccolta* (1903-1905) pg. 53—80, 349—395; *vol. II della terza serie = XXX della raccolta* (1906) pg. 209—247.

E o lege aproape generală ca un popor oarecare să se numească într'un fel, iar vecinii să-i zică în altfel, adică să-l poreclească cu diferite nume disprețuitoare, batjocoritoare, în tot cazul puțin măgulitoare.

Istroromânii se chemau la început *Rumări*. Ne-o spune istoricul triestin Ireneo della Croce la 1698. Slavii dimprejur le ziceau *Vlahi*. Trăind atîta vreme printre Slavi, s'au obișnuit așa de bine cu porecla *Vlahi*, încît și-au uitat vechiul lor nume de *Rumări* și și-au apropiat porecla dată

de Slavi. Dar nici n'au apucat să se obișnuiască bine cu acest nou nume, pe care de nevoie și l-au adoptat pînă într'atîta încît și astăzi, dacă îi întreabă cineva ce sînt, răspund cu pronunțarea lor dialectală că sînt *Vlăș*, *Vlăs* (la singular *Vlăh*)¹⁾, că popoarele vecine au început a-i porecli *Cici* și *Ciribiri*. Azi s'au deprins și cu aceste nume. Cei din localitatea Jeîani, dacă-i întrebi ce sînt, îți vor răspunde: *Cici*.

În cancelariile venețiene vechi sînt cunoscuți supt numele de *Morlachi*.

În studiul de față mă voi ocupa cu denumirile *Rumări*, *Rimgliani*, *Cici*, *Ciribiri*, *Ciciriani*, *Ciciliani*. *Ciceri*, *Ciceroni*, *Cicerani*, *Ciccilianici* și *Ciccirilli*.

RUMĂRI, RIMGLIANI

Cel puțin pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea Istro-romîinii s'au chemat *Rumări*. În opera apărută la 1698 a lui Ireneo della Croce se spune despre Romîinii care trăiau pe atunci în jurul Triestului, în localitățile Opcina, Trebiciano și Gropada, că *se numesc în limba lor proprie Rumeri*: „...alcuni popoli addimandati comunemente Chichi abitanti nelle ville d'Ophiena, Tribichiano e Gropada, situate nel territorio di Trieste, ...addimandansi nel proprio linguaggio Rumeri...”²⁾.

Rumeri este traducerea acustică a formei fonetice istroromîne *Rumări*³⁾ (cu rotacizarea lui *n* intervocalic din *Romăni*), auzită de urechea italiană, neobișnuită cu sunetul ro-

1) Pușcariu, *Studii istroromîne*, II, pg. 44. Dintre toți Romîinii numai ei și Meglenoromîinii își zic *Vlahi*. Ceilalți, adică Dacoromîinii și Macedoromîinii, își zic *Romîni*. De notat însă că cei din Moldova, Basarabia precum și Transnistrienii își zic *Moldoveni*.

2) Ireneo della Croce, *Historia antica e moderna, sacra e profana, della città di Trieste*.... Venetia MDCXCVIII, pg. 334—335. În ediția a doua, publicată la Trieste 1820, acest celebru pasaj se află în vol. II, pg. 58.

3) *Rumări* (cf. Pușcariu, *Studii istroromîne*, II, 44), nu *Rumiri*, pentru că în dialectul istroromîn se găsește mult mai des *ă* și mai rar *i*. Puținele cuvinte din textele lui Iosif Popovici în care apare sunetul *i* sînt notate toate de A. Philippide, *Orig. Romînilor*, II, Iași 1928, pg. 13. — Este interesant numele moldovenesc *Bodea Rumărul*, dintr'un doc. slavon dela a. 1489, semnalat înțîia oară de Hasdeu, *Arhiva istorică*, I, I, București 1865, pg. 155.

mînesc ă, ca *Rumeri*¹⁾. Corespunde formelor dacoromîne *Romîn* și *Rumîn* și formelor macedoromîne *Armîn*, *Arumîn*, *Rumîn* și *Rrămîn*²⁾.

Antonio Covaz, *Dei Rimgliani o Vlahi d'Istria*, în revista *L'Istria* I (1846), pg. 7, afirmă că Romînii din Istria altădată se chemau pe ei înșiși *Rimgliani*: „Nella Valdarsa... abita un popolo che sè stesso altravolta *Rimgliani* (Romani) chiamava...“. *Rimgliani*, ortografiat italienește pentru *Rimliani*, este un derivat din slavul meridional *Rim* (< vsl. *Rymz* < *Roma*) cu sufixul *-ianinz* și cu epenteza unui *l*: *Rimlan*, *Rimlian* (Popovici, *Les noms*, pg. 122).

Denumirea *Rimgliani* n'am mai întilnit-o în niciun alt izvor istoric privitor la Romînii din Istria și cred că are dreptate Pușcariu, *Studii istroromîne*, II, pg. 44, să o considere artificială. De aceea nici nu poate constitui o probă despre vechimea așezării Romînilor în Istria, așa cum își închipuia Popovici, *Les noms*, pg. 122.

CICI

Numirile date Istroromînilor de către populațiile străine înconjurătoare variază după regiuni.

Istroromînii din grupul nordic, reduși astăzi, prin naționalizare, numai la populația satului Jeiăni, sînt numiți *Cici*. După informațiile date de Dr. Ad. Schüeck, *Über die Istro-Rumänen. Anthropologische Studien*, în *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien*, XLIII (1913), pg. 210 nota 1, Romînii din Jeiăni își zic chiar și ei tot *Cici*³⁾.

Cea mai veche atestare a numelui *Cici* au văzut-o unii

1) Forma *Rumeri* este și azi în uz ca termen istorico-geografic la mulți învățați italieni. La noi au întrebuintat-o, în loc de *Istroromîni*, sau alături de ea, I. Maiorescu, A. Glavina, I. Popovici și L. Morariu.

2) Formele macedoromîne sînt notate de Th. Capidan, *Romînii din Peninsula Balcanică*, în *Anuarul Inst. de Ist. Naț. din Cluj*, II (1923) 92—93 nota 1. Pentru cele dacoromîne și variantele lor, cf. lucrarea lui Dr. Theodor Gartner, *Ueber den Volksnamen der Rumänen*, Czernowitz 1893. Un studiu lingvistic asupra lor a publicat P. Cancel, *Despre „Rumân“ și despre unele probleme lexicale vechi slavo-romane*, București 1921.

3) „Bemerken möchte ich gleich hier, dass die meisten Leute in Zejane keine besondere Bezeichnung ihrer Nationalität oder Stammeszugehörigkeit kannten. Nur ein Mann sagte zu uns (ohne dass wir ihm den Namen Čičen gesagt hätten) 'noi siamo CiČi, proprio vero CiČi'...“.

învățați¹⁾ în numele personal *Quirinus q^m Cixcix* din anul 1328, într'un document datat *Udine 9 Febr. 1328* și publicat în colecția lui Giuseppe Bianchi, *Documenti per la storia del Friuli dal 1326 al 1332*, Udine 1845, vol. II, pg. 145—146 și apoi în *Cod. dipl. istr.* E vorba aici de „I ribelli di Albona chiamati a render ragione del loro attentato“ [voiau să predea inamicului orașul Albona]. Pe lângă nume veritabil slave, se mai întilnesc în acest doc. și următoarele trei romanice: *Quirinus q^m Cixcix*, *Dominicus q^m Butule* și *Andreas dictus Bona*²⁾. Însă nu putem fi siguri dacă supt forma *Cixcix* se ascunde denumirea *Cici*, ori un alt nume oarecare, măcar că în teritoriul orașului Albona din Istria este atestată populație morlacă în documentele ulterioare.

De aceea, prima atestare sigură a numelui *Cici* trebuie considerată aceea care se află, la a. 1529, în numele personal *Pasculus Chichio* (= *Pasculus Cicio*, după ortografia venețiană). Despre acest nume va fi vorba, pe larg, mai departe.

Ca denumire a unei populații deosebite, termenul *Cici* se întilnește întâia oară în tălmăcirea psaltirii croate a preotului Peter Frašćić din anul 1463, scrisă în localitatea Lindaro din Istria (aproape de orașul Pisino), în care se aminteste faptul că tocmai atunci oamenii contelui Ivan Frankapan din insula Veglia, printre care și *Cici*, au făcut o incursiune pe coasta Istriei, prădînd localitățile Bogliuno, Vragna și Brest. Cu ocazia asta au murit și 27 din *Cicii* contelui Ivan: a Čič kneza Ivana 20 ino 7. Acest deosebit de important doc., scris în limba croată, cu litere glagolice³⁾, a fost publicat de Kukuljević, *Monumenta historica Slavorum Meridionalium. Acta croatica*. I. U Zagrebu 1863, doc. LXXIII.

Știrea a fost scoasă la iveală întâia dată de H. I. Bi-

1) Dr. Karl Lechner, *Die Rumunen in Istrien*, în *Petermann's Mitteilungen* XXIX (1885) 299.

2) Cele trei nume au mai fost reproduse și de Giovanni Kobler, *Memorie per la storia della liburnica città di Fiume*, Fiume 1896—1898, vol. I, pg. 292 supt forma: *Bona*, *Butula*, *Cixix*, cu indicația că documentul e din 1526.

3) Se află reprodus, cu chirilice, în *Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium*. Vol. VI. *Acta croatica (Hrvatski Spomenici)* I, Zagrabiae 1898, pg. 236—237.

dermann, *Die Romanen und ihre Verbreitung in Österreich*, Graz 1877, pg. 86 ¹⁾.

În decursul timpului, denumirea *Cici*, ca nume de persoană, sau ca nume etnic, apare în diferitele documente supt următoarele înfățișări ortografice, notate de Vassilich, *Sull'orig. dei Cici*, pg. 245: „Nella ‘Descrizione del castello di Lupoglavo’ del 1523 questi emigrati dalla Croazia vengono detti in tedesco *Tschizen*, *Tschitzen*; in un documento tedesco del 1533 *Zitschen*; in un altro tedesco del 1536 *die Ziegen* ²⁾; nei documenti latini di Trieste, dopo il 1500, *Chichius* ³⁾, *Chichi* ⁴⁾, una volta abbiamo *Chichius de Segna*. Il Valvasor ⁵⁾ scrive *Tschitschen*, *Tschitscher*, volgarmente detti *Zische*; oggidi gl'Istriani li dicono *Cici*; i Tedeschi *Tschitschen*, che corrisponde alla pronunzia aspra slovena *Čičen* (*Tcitcen*), mentre i Croati li scrivono *Čici* ⁶⁾ (= *Dcidci*)⁶⁾. La acestea mai adaog din notele mele variantele: *Zytschy* și *Zitschy* ⁷⁾ din 1538, *Tschitij* ⁸⁾ din 1681 și *terra Tsitsiorum*, seu *Citimorum*, sive *Citiorum* ⁹⁾ din 1825.

1) Cf. apoi Vassilich, *Sui Rum. dell'Istria*, pg. 183, Vassilich, *Sull'orig. dei Cici*, pg. 60, Dragomir, *Vlahii și Morlacii*, pg. 48, C. Gălușcă, *Știrile din Valvasor privitoare la Cicii și Uskocii din Kraina*, în *Revista Istorică* XI (1925) 180 și Pușcariu, *Studii istroromine*, II, pg. 24.

2) La pg. 225 *Zygen*, găsit în descrierea călătoriei lui Benedikt Kuri-peschitz, din anul 1530. (Cf. pasajul respectiv la C. Gălușcă, *op. cit.* pg. 181).

3) Conform cu ortografia venețiană a vremii, valoarea fonetică a acestei forme triestine este *Cicius*. Și tot așa *Chichi* = *Cici*.

4) În această formă este cunoscut numele Cicilor mai ales din opera lui Ireneo della Croce, *Historia antica e moderna, sacra e profana della città di Trieste*, Venetia 1698, pg. 334.

5) În opera lui Johann Weichard Valvasor: *Die Ehre dess Hertzogthums Crain...* Vol. I, Laybach 1689, mai întilnim și formele *Tschitii* (pg. 7) și *Zische* (pg. 256).

6) Dragomir, *Vlahii și Morlacii*, pg. 50 nota 4, a cules alte denumiri slave ca *Čičić*, *Čičavica*, *Čičino Brod*, *Čičevo*, *Čičovac*. Cf. și numirea *Goračići* semnalată de M. Burghel în *Convorbiri Literare* 63 (1930) pg. 1211.

7) Др. Алексе Никитъ, Из прошлости Срба Жумверчана, în Споменик Српске Краљевске Академије LVIII. Други разред 49. СЋБОТНИЦА 1923, pg. 39—40. — *Zrbschy* (*ibid.* pg. 49) cred că e o greșală în loc de *Zytschy*. — Acelaș document din 1538 cu formele *Zytschy*, *Zitschy* a fost publicat de curînd și de Dr. Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Romînești*. Vol. I. *Acte și scrisori* (1527—1572), București 1929, pg. 15—17.

8) J. L. Schönleben, *Carniola antiqua et nova...* Labaci MDCLXXXI, vol. I, partea I, cap. VI, § 1, pg. 182.

9) Într'un ms. din 1825, scris de căpitanul Saverschnigg, (*Josephi Sauerschnigg Fluminensis Commentaria de Illyrico cum Notitiis de Frangepa-*

*

Asupra originii numelui *Cici* s'au dat mai multe explicații. Cunoșc următoarele patru :

1. Păreră cea mai des întâlnită este că Istroromânii au fost numiți *Cici* fiindcă în limba lor există o formulă de salutare *ciccia* 'vere', pe care și-o dau unul altuia cînd se întîlnesc.

Pentru prima dată întîlnim această explicație etimologică a denumirii *Cici*, dată Istroromânilor din Jeliăni, într-o lucrare a unui anonim, publicată în anul 1863, la Trieste, cu titlul: *Istrien. Historische, geographische und statistische Darstellung der Istrischen Halbinsel nebst den Quarnerischen Inseln*. Triest, Lit.-Art. Abteilung des Österr. Lloyd, 1863. Citez întocmai pasajul respectiv dela pg. 150, din capitolul *Die Tschitschen* :

„Den Namen Tschitschen haben sie nicht ursprünglich geführt, sondern von ihren Nachbarn erhalten. Man liedet ihn von dem wallachischen Worte 'Ciccia' ad, welches Vetter bedeutet und mit welchem sie sich anzureden pflegen, gerade so, wie der junge Italiener in Istrien den älteren *Barba* (Oheim) ruft und andere junge Leute 'Bruder' oder 'Schwester', und wie in anderen Ländern das Wort 'Schwager' üblich ist“.

Nu știm pe ce se bazează autorul ca să afirme existența cuvîntului *ciccia* în limba romină cu sensul de 'văr', fiindcă dicționarele nu-l înregistrează ¹⁾.

După anonimul dela 1863, vorbește cam în acelaș sens și Carlo Yriarte, *Trieste e l'Istria*, Milano 1875 [Biblioteca di viaggi, XXXIII], la pag. 14: „L'origine del nome è contro-

norum familia), din care a reprodus cîteva fragmente Silvino Gigante în *Fiume. Revista Semestrale della „Società di Studi Fiumani“ in Fiume*, Anno I, Semestro II (1923), pg. 54—57.

1) La Dacoromîni nu există un cuvînt asemănător, care să aibă sensul de 'văr'. În limba veche adverbul *aicea* are și formele *acicea*, *cicea*, *cice* (vezi Tiktin, *Dicț. s. v.*), ultima ortografiată *csicse* în versurile romînești dela 1679 ale Sasului Franck von Franckenstein (vezi *Dacoromania* III, 1923, pg. 905), dar nu poate fi vorba evident de acest adverb, după cum iarăși nu poate fi vorba de *gigea* 'frumos, plăcut, iubit', din graiul copiilor, care sună în unele regiuni și *cicea* (vezi Tiktin, *Dicț. s. v.*). *Cicea* este și titlul unei poezii populare din colecția Tocilescu, *Materialuri Folkloristice*, I, partea II, pg. 1486, iar un joc de copii din comuna Deva, județul Mureș-Turda, se cheamă *cici mălai* (vezi revista *Izvorașul* IV, 1922, Nr. 3-4, pg. 6).

versa : alcuni viaggiatori pretendono derivi dalle frequenti consonanze del *ci* nel loro idioma ; ma sui luoghi stessi noi raccogliemmo un'altra interpretazione, e la diamo per quel che vale. Due Cici, ignoti l'uno all'altro, si chiamano *ciccia* (cugino) : come in Ungheria, dove il giovine accoglie l'uomo più attempato colla parola *beczi* (zio) ; e come altresì nell'Andalusia, dove la parola *tia* (zia), s'applica famigliarmente al primo che passa“.

Cătră aceiași părere ¹⁾ înclină și H. I. Bidermann, *Die Romanen und ihre Verbreitung in Österreich*, Graz 1877, pg. 79, și după el mulți alții, dintre care notez pe cei mai importanți în ordine cronologică :

W. Urbas, *Die Tschitscherei und die Tschitschen*, în *Zeitschrift des Deutschen und Oesterreichischen Alpen-Vereins*, Salzburg 1884, tradus de I. Moisil, *Cicii și țara lor*, în *Buletinul Soc. Regale Rom. de Geografie* XLI (1922), pg. 183 : „Numele de Cici nu derivă nici din românește, nici din cauza unor sunete șuierătoare, proprii limbii cicilor—după cum cred alții—nici nu este un cuvânt de ocară, cum crede Dr. Kandler ;—ci e probabil de origine sîrbo-croată, în care se zice la 'văr' cîteodată și *ciko* sau *cicia*“.

Alois Spinčić, *Volksleben der Slaven in Istrien*, în *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Das Küstenland*. Wien 1891, pg. 211.

B. Auerbach, *Les races et les nationalités en Autriche-Hongrie*, Paris 1898, pg. 211-212.

Vassilich, *Sull'orig. dei Cici*, pg. 388 și 247, crede că numele Cici e de origine sîrbo-croată, că deci nu le-a fost dat nici de Triestini, nici de Istrieni, ci că l-au adus cu ei din țările de unde au emigrat.

Bernardo Benussi, *L'Istria nei suoi due milleni di storia*, Trieste 1924, pg. 289-290.

Gustavo Cumin, *L'Istria montana*, în *L'Universo* VIII (1927), pg. 695, acceptă, după cît se pare, și părerea aceasta, dar și pe cea următoare.

2. Cicii ar fi fost numiți așa din cauza frecvenței în

1) Formula de salutare *čiča* înseamnă 'Vetter' și nu este întrebuințată în celalt teritoriu croat-slavon afară de Slavonia inferioară'.

graiul lor a sunetului *č*, ori a silabelor *če*, *či*, ori chiar a pronumelui *če*.

Intr'un articol, apărut fără numele autorului, cu titlul *Colonizzazione romana militare nell'Istria alta*, în revista *L'Istria* VI (1851), care însă trebuie atribuit scriitorului tries-tin P. Kandler, fiindcă el era redactorul revistei, se explică la pag. 37 termenul injurios *Cici* ca ocazionat de vorbirea sonoră a acelei populații, care întrebuițează foarte des sunetul *ci*. Tot Kandler, într'un alt studiu: *Dei popoli che abitarono l'Istria*, publicat de asemenea în *L'Istria* VI (1851) pg. 73—83, 85, adaogă la cele spuse mai înainte că *Cicii* sînt numiți astfel și din cauză că-s vorbăreți (Pg. 79: „...per la pronuncia sonora della *ci*, e per la loquacità loro“).

Explicarea numelui prin frecvența sunetelor *ce*, *ci* o mai întilnim la mulți alți studiosi mai vechi, ori chiar recenți. Pentru istoricul cît mai complex al chestiei notez toată bibliografia cunoscută de mine, referitoare la această problemă.

X¹⁾, *Etnografia dell'Istria în Rivista Contemporanea* XXII (1860) 397.

A. Ive, în recensia despre Miklosich, *Ueber die Wanderungen der Rumunen*, în *Romania* IX (1880) 323, nota 3: '*Cici* este o poreclă după o particularitate a pronunției. Un motiv analog a făcut ca Macedoromîinii să fie numiți *Țintări* pentrucă pronunță *ț* acolo unde ceilalți Romîni zic *č*'.

I. Popovici, *Les noms*, pg. 123, vede în *Cici* o repetiție a cuvîntului *ce* (prorume), auzit de Slavi ca *ci*, fapt care ar indica în acelaș timp că Romîinii din Istria au venit dintr'o regiune unde *e* se pronunța închis²⁾.

V. E. Baroncelli, *Repertorio topografico della Venezia Tridentina, Venezia Giulia e Dalmazia*. Parte II. Venezia

1) X = C. A. Combi. Ne-o spune el însuși, mai tîrziu, în *Della Rivendicazione dell'Istria agli studi italiani*. Discorso di C. A. Combi. (Dagli *Atti dello R. Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti*, Vol. IV, Serie V, Seduta 16 Dic. 1877) Venezia 1878, pg. 25 nota 1, unde găsim înșirat printre operele lui și articolul de mai sus, pe care îl publicase și cu un an mai înainte în *Porta Orientale. Strenna per l'anno 1859*, Trieste 1859, pp. 99—159. Acelaș articol a mai fost reprodus în volumul tipărit cu prilejul celei de a doua aniversare a morții sale. (Carlo Combi, *Istria. Studj storici e politici*, Milano 1886).

2) G. Weigand în *Vollmöller's Krit. Jahresb.* VII, I, (1905) pg. 104, respinge drastic această explicare, dar nu dă nimic în loc.

Giulia e zone contermini. Dalmazia. Firenze, [1916], pg. 35.

A. Brunialti, *L'Istria nella natura, nella storia, nell'arte e nella vita degli abitanti*, Torino 1920, pg. 95.

J. Leite de Vasconcellos, *Opusculos*, vol. II. *Dialectologia* (Parte I), Coimbra 1928, pg. 461. Citează un caz paralel din graiul din Vila Nova da Cerveira, unde deasemenea este frecventă africata *ch* [= *č* în ortografia portugheză și spaniolă].

P. Skok, *Des rapports linguistique slavo-roumains*. VI. în *Slavia* VIII (1929—1930) 607, admite explicarea dată de I. Popovici că numele *Cici* provine dela pronumele *ce*.

3. După Dr. Petrus Tomasin, *Die Volksstämme im Gebiete von Triest und in Istrien*, Triest 1890, pg. 56—57, *Cicii* ar fi fost denumiți astfel din cauza beretului roșu pe care-l poartă în cap. Cuvîntul românesc *țîța* ar însemna și 'ein Säugling', dar și 'ein rothes Käppchen'. Autorul nu precizează de unde și-a luat această informație, care, dacă ar fi justă, ar fi foarte prețioasă.

Este în adevăr obiceiul de a se numi un neam de oameni cu un nume care să se refere la îmbrăcămintea caracteristică într-o privință oarecare. Să se compare următoarele nume pe care și le dau Arominii între ei, ori li se dau lor de către străini: *Karaguni*¹⁾ (cu variantele *Garaguni* și *Gărăguni*²⁾), *Crnovunci*³⁾ (pronunțat *Trnovunți*), din cauza culorii negre a portului⁴⁾; *Tșipăni*, din cauză că femeile acestui mic grup de Aromini poartă o *tșipă* 'Lappen'⁵⁾; *Sărăcăciani* (cu variantele *Caracaciani* și *Cărăcăciani* < *Cara* [*Sără*]/*căciani*), dacă în adevăr această denumire este deri-

1) G. Weigand, *Die Aromunen*, I, Leipzig 1895, pg. 275.

2) P. Papahagi, *Numiri etnice la Aromini*, București 1925 [Acad. Rom. Mem. Sect. Lit. seria III, tomul III, mem. 4], pg. 21.

3) C. Jireček, *Geschichte der Serben*, I, Gotha 1911, pg. 155: „Heute noch heisst ein Teil der Makedorumänen 'die Schwarzröcke', in Serbien Crnovunci, in Albanien, Makedonien, Epirus und Thessalien Karaguni”.

4) Alături de citațiile precedente notez ce spune și C. N. Burileanu, *Dela Rominii din Albania*, București, 1906, pg. 180: „Ei [= Fărșeroșii] poartă... și caracteristica flanelă 'gunea' sau *guna* de culoare închisă—albastru închis, castanie sau neagră—*guna neagră*, pe turcește *caraguna* (cara—negru), de unde numele de *Caraguni*, dat lor de Turci și de Rominii din Macedonia”.

5) G. Weigand, *op. cit.*, I pg. 277.

vată dela cuvîntul *Sarică*, cum cred unii filologi ¹⁾. Tot aici se poate aminti numele *Morlachi* ²⁾ (gr. < Μαυρόβλαχοι).

Dar cuvîntul citat de Tomasin nu există cu însemnarea amintită nici în dialectul istroromîn și nici în cel daco-romîn.

Există însă în limba italiană: *cicia* ‘beretto di lana rosso con nappa turchina all’uso del Levante’. Il înregistrează N. Caix, *Studi di etimologia italiana e romanza*, Firenze 1878, pg. 99, supt Nr. 274, și-l derivă din arabul algerian *śaśia* ‘calotta’. Nu-i cunosc răspîndirea geografică. În vocabularele dialectale privitoare la regiunea istriiană nu l-am găsit.

4. Ca o curiozitate notez derivarea numelui *Cici* din *Zinzar* (*Țințar*), prin pierderea lui *n*, la care se gîndește W. Urbas, *op. cit.* pg. 186 nota 2.

Cu această ocazie semnalez părerea unui bun cunoscător al etnografiei balcanice, care s’a ocupat în dese rînduri cu problema Malachilor din Dalmația, anume O. Randi, *I popoli balcanici*, Roma 1929. La pg. 76 spune că ipoteza cea mai probabilă e că Cicii au fost numiți astfel din cauza repetirii dese a cuvîntului *cinci*, după cum *Țințarii* și-au căpătat numele din cauza pronunțării aceluiaș cuvînt ca *ținți*. Mai întîi etimologia numelui *Țințari* din *ținți* nu e sigură și apoi ar fi trebuit ca paralel cu *ținți* — *Țințari* să avem *cinci* — *Cinciari*, nu *Cici*.

*

Singurele explicații care se pot lua în considerație rămîn primele două, care se reduc principial la una: *Cicii* ar fi fost denumiți astfel dela o particularitate a graiului lor.

1) P. Papahagi, *op. cit.* pg. 14—22. N. Iorga în *Revue Historique* VIII (1931) 138 crede că forma primă a numelui a fost *Karagatchanis* și ar fi însemnat ‘les gens aux knémides noires’. Mai plauzibilă este etimologia dată de Th. Capidan în *Dacoromania* IV (1924—1926) 927—935, după care la baza numelui *Sărăcăcian* ar fi toponimul *Siracu* (Cf. și Tache Papahagi în *Grai și Suflet* III, 1927, pg. 271).

2) C. Jireček, *op. cit.*, pg. 155: „Von der Kleidung stammt die byzantinische Bezeichnung der Gebirgshirten als ‘Schwarzzwachen’ oder Maurozwachen, bei Diocleas im 12. Jahrhundert *Morowlachi* oder ‘*Nigri Latini*’, in den Archivbüchern von Ragusa ebenso *Moroblachi*, *Morolacchi*, seit 1420 kurz *Morlachi*“. Cf. și Th. Capidan, în *Anuarul Inst. Ist. Naț. din Cluj*, II (1925) pg. 109 nota 1.—Despre *Morlachii* din Istria am găsit știri din sec. XVII că femeile lor se îmbrăcau în haine de lînă neagră.

Asemenea denumiri sînt obișnuite. Întîlnim cazuri asemănătoare la Romîni din Sud. Unii Romîni din Albania se numesc *Doten*, pentrucă au curent în limba lor particula albaneză *dot* 'nicht, gar nicht', iar Macedoromîni dela Aspropotamos se numesc *Amuneni*, fiindcă zic *amu* 'jetzt', în loc de gr. *tora* (G. Weigand, *Die Aromunen* I 276, II 292). Fărșeroții și Romîni ne-Fărșeroți se batjocoresc între ei cu cuvintele *șed* și *stau*, fiindcă Fărșeroții zic *stau*, ceilalți zic *șed* (C. N. Burileanu, *Dela Romîni din Albania*, București 1906, pg. 273 nota 7). Am mai putea aminti că în regiunea Pinguente din Istria, în vecinătatea Ciceriei, trăește o populație slavă numită *Fucki* (*Fučki*), nume care pare să-și aibă originea în verbul sirbo-croat *fučkati* 'a șuera' ¹⁾ (B. Schiavuzzi, *Cenni storici sull'etnografia dell'Istria*, în *A. M.* XX, 1904-1905, 87 nota 1). Tot în Istria, la Rovigno, Slavii din jur sînt numiți *čuje*, dela expresia lor *čuje* 'höre' (Schuchardt, *ZRPh* XXXIII, 1909, 458 ²⁾ nota 2, după o comunicare făcută de Ive). Locuitorii din Verbenico (localit. în insula Veglia din Dalmația) zic *če* în loc de *ča*, *pek* în loc de *pak*. De aceea vecinii din Besca, Ponte, Dobasnizza și Dobrigno, apoi Croații depe continent, care nu vorbesc ca ei, rîd de ei zicîndu-le *če*, *pek*, etc. (M. Bartoli, *Das Dalmatische*, II, Wien 1906, 250—252). Poreclele grecești τασσέ-

1) Slavii din Pisino rîd de *Fučki* zicîndu-le în glumă *Fuč* va *Draguč*, adică, pe italienește, *fuggi a Draguch* [o localitate din Fučkaria]. De aceea C. D. Franceschi, *Sulle varie popolazioni dell'Istria*, în *L'Istria* VII (1852) 229, pune în legătură denumirea *Fucki* cu verbul italian *fuggire*.

2) Din Schuchardt, *loc. cit.*, mai aflăm că în lingua franca *dido* înseamnă 'străin' și este derivat din expresia franceză *dis donc*, care se află la baza poreclei *didones*, pe care Spaniolii o dădeau Francezilor, pe vremea războaelor napoleoniene.

Alte paralele interesante citează Kr. Nyrop, *Grammaire historique de la langue française*, IV, Copenhague 1913, pg. 210—211: Francezii, auzind foarte des, fără să înțeleagă, cuvîntul englezesc *goddam*, au ajuns să denu-mească în deridere pe Engleji cu acest cuvînt. În argot-ul din Paris, Englezul era numit *goddam* sau *goddem*. În secolul XV este atestat *un godon*. La rîndul lor, Francezii au fost porecliți de Napolitani *gui-gui*, din cauza frecvenței în limba franceză a afirmației *oui-oui*.

În sprijinul explicării date de I. Popovici că numele *Cici* provine dela pronumele *ce*, aduce P. Skok, *Des rapports linguistiques slavo-roumains*, VI, în *Slavia* VIII (1929—1930) 607, cîteva denumiri din limba Slavilor meridionali: *Štokavci*, *Kajkavci*, *Čakavci* (< *Što*, *kaj*, *ča* 'quoi'), în Slavonia *Čačarje* (< *ča*), în Macedonia *Mijaci* (< *mije* 'nous'), Slovenii *Prleki* (< *prle* 'auparavant').

ρηδες și τσόπελοι au fost date din cauza pronunțării το a lui κ. (A. Buturas, *Neugriechische Spottnamen und Schimpfwörter*, în *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* 1914, pg. 174, citat de Bogrea în *Bull. de l'Inst. pour l'étude de l'Europe Sud-Orientale* IX, 1922, pg. 116). În legătură cu frecvența africatăi č, găesc nimerit să notez aici paralela semnalată de J. Leite de Vasconcellos, *Opusculos. II. Dialectologia*. Parte I, Coimbra 1928, pg. 461, în dialectul portughez din din Vila Nova de Cerveira.

Ar mai fi de amintit o coincidență curioasă: cuvîntul *ceci* a fost dat ca cuvînt de ordine în vespri-i siciliani pentru a distinge la pronunție pe Italieni de Francezi (G. Marcotti, *Il confine austro-italiano*, Extras din *Rivista Europea*, Anno VIII, Vol. 2, 1877, pg. 30).

Obiecțiunea cea mai însemnată care cred că se poate aduce derivării numelui *Cici* dela frecvența sunetului č, în graiul Romînilor din Istria, este că africata č se află tot așa de frecvent și în graiul Slavilor din Istria. Dar tocmai de cătră Slavi sînt numiți *Cici*. De aceea și mai puțin plausibil este că ei ar fi putut să fie denumiți *Cici* din cauza deseii întrebuițări a pronumelui *ce*, pentrucă, în asemenea caz, denumirea trebuia să plece dela o populație care vorbea aceeași limbă ca și ei, cu diferența că în loc de *ce*, acea populație ar fi întrebuițat un alt pronume, ori acelaș pronume, dar cu altă înfățișare fonetică, de pildă un *țe*. În această din urmă ipoteză, numai Macedoromîinii, care în adevăr zic *țe* în loc de *ce*, ar fi putut să le fie nași. Dar, afară de dificultatea fonetică a derivării numelui *Cici*, cu *i*, din repetirea pronumelui *ce—ce*, cu *e*, rămîne o alta mai gravă și anume: Macedoromîinii sînt prea departe de Istria. Dacă am merge și mai departe cu presupunerile și am admite, cum a făcut S. Pușcariu pentru explicarea numirei de *Ciribiri* (despre care vezi mai jos), că pentru prima dată numirea '*Cici*' a fost scornită de Macedoromîini, pe vremea cînd Romîinii din Apus nu se răslețiseră așa de tare, ci mai păstrau un oarecare contact cu Macedoromîinii, și că dela Macedoromîini au auzit porecla Slavii, evident Slavii care trăiau prin jurul acestor Romîni, și că odată cu Istroromîinii au emigrat tot mai departe și au ajuns împreună și în Istria

aceiași Slavi care auziseră porecla din gura Macedoromînilor, dacă am admite toate acestea, încă rămîn dificultăți peste care nu se poate trece ușor. Despre aceste dificultăți este vorba în paragraful în care discut etimologia numirii *Ciribiri*.

*

De aceea cred că ar trebui încercată o altă explicare. O și fac în rîndurile care urmează pe baza unui material documentar rămas în parte neexploatat, sau interpretat greșit.

Pentru a se putea urmări mai ușor de cătră cetitori discuția care urmează, voi da chiar de pe acum concluzia cercetărilor mele care este, pe scurt, următoarea: *numele Cici își are originea într'un nume de persoană, iar acea persoană n'a fost, cum se crede, un Român, vreun șef al vreunei seminții vlahe*¹⁾, *ci un feudal italian din Istria*.

Am spus (la pg. 36) că numele *Cici* se află atestat pentru prima dată, în mod sigur, în numele de persoană *Pasculus Chichio*, într'un document datat *Trieste 5 Maggio 1329*. E vorba aici de faptul că Fra Giovanni di Monte Cervino, arcivescovo di Cambalù în Tartaria, după ce s'a reîntors la Triest, dă voe lui Giovanni, gastaldo di Pinguento, să ridice, în castelul Pinguento din Istria, biserica Santa Maria Madalena. Acest document, scris în latinește, sfîrșește cu formula :

Ego Pasculus Chichio vicedominus me subscripsi et
vicedominavi

Ego Antonius de Leo vicedominus comunis Tergesti
me subscripsi.

Documentul a fost publicat în *Cod. dipl. istr.* și în studiul lui P. Tomasin, *Notizie storiche intorno all'ordine dei frati minori conventuali...*, în *Arch. Triest.*, n. s., vol. XXIII (1899—1900), pg. 13—17.

1) Dragomir, *Vlahii și Morlacii*, pg. 50 nota 4: „Originea numelui Cici rămîne necunoscută. Ea poate fi redusă la serb. croat. čiča — frate mai bătrîn, unchiș, badea, dar mai probabil la un nume de persoană (Cfr. *Pasculus Chichio*) care va fi fost șeful vreunei seminții a Vlahilor”. Tot așa vede lucrurile și Pușcariu, *Studii istroromîne*, II, pg. 23 : „... o seminție de Romîni Apuseni va fi purtat numele de *Cici*, după vreun cătunar vestit cu acest nume... Încă în anul 1329 întîlnim în Pinguento pe Vlahul *Pasculus* (= Pascu) *Chichio*”.

În acest nume propriu, *Pasculus Chichio*, toți istoricii și filologii, și români și străini, cîți dela 1918¹⁾ încoace s'au ocupat în studiile lor cu Istroromîinii, au văzut un Romîn, prima mențiune în izvoarele istorice a Romînilor din Istria.

Dar nu este nicio probă că *Pasculus Chichio* este nume romînesc. A fost totuși considerat romînesc printr'o dublă iluzionare :

1. În *Pasculus* s'a văzut *Pascul*, cu articolul romînesc postpus, pentrucă romînitatea numelui era sprijinită pe a-daosul *Chichio*.

2. Iar *Chichio* a fost considerat romînesc, fiindcă *-ulus* din *Pasculus* a fost luat drept articolul romînesc.

În aceste considerații a jucat rol mare și faptul că o parte din actualii Istroromîni sînt numiți *Cici*.

Înainte de a arăta ce fapte lingvistice se opun admiterii că *Pasculus Chichio* este la origine un nume romînesc, trebuie să observ mai întîi că *Pasculus Chichio* nu-i Romîn și pentru motivul foarte important că personajul care apare în documentele Istriei cu acest nume este un *vicedominus* și este foarte greu, dacă nu chiar imposibil, de admis că așa de timpuriu, așa de aproape de timpul cînd se presupune că au început a se stabili Romîinii în Istria, unde au ajuns ca păstori, sau refugiați, unul dintre acești bieți Romîni să fi ajuns la rangul de *vicedominus*. De acest amănunt n'au ținut seamă istoricii și filologii romîni care îl consideră pe *Pasculus Chichio* drept nume romînesc, pentrucă ei n'au văzut documentul respectiv, ci s'au mulțumit cu cele ce au găsit la A. Tamaro *loc. cit.*, care la rîndu-i nici el probabi n'a ținut seamă de considerațiile expuse de noi mai sus.

Acest nume se mai întîlnește și în alte documente din secolul XIV și XV, relative la istoria Triestului sau a Istriei de Nord, și aproape totdeauna este purtat de un personaj cu rang de *vicedomino*, sau de *notaio*.

Reproduc acum toate variantele acestui nume, găsite

1) Cu mult înainte de această dată, Dr. Karl Lechner, *Die Rumunen in Istrien*, în *Petermann's Mitteilungen* XXIX (1885) 299, semnalase și el acest nume. Însă învățații romîni se referă numai la opera apărută în 1918 a lui A. Tamaro, *La Vénétie Julienne et la Dalmatie*, vol. I, Roma 1918, pg. 343.

de mine după o răsfoire destul de atentă a tuturor documentelor referitoare la istoria istrieană, publicate, fie în marile colecții, fie în revistele istorice: *Pascolus Chichio*¹⁾, *Pascolo Chicho*²⁾ [sic], *Pascolo Chico*³⁾ [sic], *Pascolo Chichio*⁴⁾, *Pasculo Chichio*⁵⁾, *Pasculo de Chichio*⁶⁾, *Pasquale Chichio*⁷⁾, *Pachol Chichio nodar*⁸⁾, și *Pascol Chichio*⁹⁾.

Și nu numai *Pasculus*, cu toate variantele înșirate mai sus, ci și alte nume de botez, dintre care unele complet neromânești, sînt însoțite de numele de familie *Chichio*. Și tot așa, cele mai multe din ele denumesc personaje cu roluri importante în viața regiunii triestine¹⁰⁾.

1) La anul 1420 (*Arch. Triest.* VIII 310), 1444 (*Cod. dipl. istr.*), 1457 (*ibid.*).

2) Vicedomino 1388 (*Arch. Triest.* VIII 27).

3) Martor 1435 (*ibid.* IX 205).

4) Notaio 1426 (*ibid.* VIII 321), vicedomino 1429 (*ibid.* VIII 325), 1431 (*ibid.* IX 295), 1436 de două ori (*ibid.* IX 206, 207), vicedomino și notaio în acelaș doc. 1442 (*ibid.* IX 286), martor 1445 (*ibid.* IX 287), 1460 (*ibid.* X 116).

5) Vicedomino 1445 (*ibid.* IX 288), 5 Sept. 1444 (*Cod. dipl. istr.*), 14 Sept. 1444 (*Arch. Triest.* IX 289), vicedomino și notaio 15 Martie 1446 (*ibid.* IX 290), vicedomino 16 Oct. 1446 (*ibid.* IX 296), 23 Oct. 1446 (*ibid.* IX 297), 26 Martie 1447 (*ibid.* IX 298), 1447 (*ibid.* IX 298), 1451 (*ibid.* X 124), 1470 (*ibid.* X 124).

6) Vicedomino 1437 (*ibid.* IX 208), martor 1445 (*ibid.* IX 287).

7) Vicedomino 1420 (*ibid.* VIII 310).

8) La a. 1426 (Oddonne Zenatti, *La vita comunale ed il dialetto di Trieste studiat nel quaderno di un Cameraro*. în *Arch. Triest.* XIV 101, 158, 142, 146, 182).

9) La a. 1435—1461 (*Arch. Triest.* XIV 182).

10) Le notez însoțite de sumare notițe bibliografice sau de alt fel: *Alessandro de Chichio* făcea parte la 1510 din consiliul orașului Triest (P. Kandler, *Storia del consiglio dei Patrizi di Trieste dall'anno 1382 all'anno 1809, con documenti*, Trieste 1858, pg. 82).

Antonio de Chichio consilier Triest 1510 (Kandler, *op. cit.*, 82).

Atlante Chichio, *Atlante* ~, martor 1529 (*Arch. Triest.* XI 21, 22), *Donna Orsola vedova del fu ser Atlante Chichio* 1530 (*ibid.* XI 22).

Conte Carlo de Zichy membru în marele consiliu din Triest 1809 (Kandler, *op. cit.* pg. 152). *Zichy* este ortografia germanizantă a numelui *Cici*.

Domenico Chicchio, *Domenico de Chichio*, consilieri la Triest: primul în 1463, celalt în 1510 (Kandler, *op. cit.*, 64, 81), *Dominicus de Chicchio* consilier Triest 1468 (*Cod. dipl. istr.*), *Dominigo Chichio* martor cetățean Triest 1505 (*Cod. dipl. istr.*).

Francesco de Chichio membru în marele consiliu Triest 1809 (Kandler, *op. cit.* 151).

Giacomo Chichos [sic] martor Triest 1366 (*Arch. Triest.* VII 149), ser *Giacomo Chichio* martor 1426 (*ibid.* VIII 321).

Giovanni del fu Matteo Chichio 1493 (*Arch. Triest.* X 142), *Giovanni Chichio* Capo Sestiere di Cavana 1508 (*Cod. dipl. istr.*), *Jo Chichio* deputat 1509 (*ibid.*), *Giovanni de Chichio* consilier Triest 1510 (Kandler, *op. cit.*, 81).

Giusto Chikius student triestian în Padova 1658, 1660 (Alfonso Costa,

Cine urmărește documentele triestine în care se întâlnesc câte un *Chichio* rămîne cu impresia că întregul șir de personaje care sînt arătate cu acest nume face parte din aceeași mare familie nobilă ¹⁾ care a dat Triestului pe cele mai remarcabile notabilități din istoria politică și culturală a lui și care nu s'a stins și nici n'a decăzut în rang pînă aproape de zilele noastre. În adevăr, între 1300 [la 1329 este primul] și 1600, seria de nobili triestini care poartă numele de familie *Chichio* se continuă aproape fără întrerupere în documentele vremii. Numai pentru această epocă am cules notițe referitoare la onomastica veche istrieană. Probabil că știrile despre familia *Chichio* nu încetează cu 1600. Din notițele izolate pe care le-am cules din bibliotecile italiene (mai ales din Biblioteca Marciana din Veneția și din Biblioteca Civică din Triest), rezultă că numele acesta s'a păstrat pînă

Studenti foroiuliensi orientali, triestini et istriani all'Università di Padova, în *Arch. Triest.* XX 378).

Leonardo *Chichio* 1449 Triest (*Arch. Triest.* XIV 180).

Matteo *Chicchio* cavalier Triest 1470 (A. Tamaro, *Documenti inediti di storia triestina* în *Arch. Triest.* XLIII 35), consilier Triest 1470 (Kandler, *op. cit.*, 68), Mathei *Chichio* 1477 Triest (*Cod. dipl. istr.*), Mattio di Simon *Chicchio* membru în consiglio dei patrizi di Trieste 1564 (Kandler, *op. cit.*, 95), Matio *Chichio* 1595 Triest (*Arch. Triest.* XIV 187).

Pietro de *Chichio q[uonda]m* Gio consilier Triest 1510 (Kandler, *op. cit.*, 82), ser Petrus *Chichio* într'un protocol al ședinții consiliului celor patruzeci și a marelui consiliu Triest 1536 (A. Tamaro, *op. cit.* în *Arch. Triest.* XLIV 311) Pietro *Chicchio* consilier supleant Triest 1564 (Kandler, *op. cit.*, 96), Pietro *Chichio* Triest 1595 (O. Zenatti, *op. cit.*, în *Arch. Triest.* XIV 184).

Simone *Chichio* martor Triest 1529, 1530 (*Arch. Triest.* XI 22), Simon *Chichio* Triest 1595 (O. Zenatti, *op. cit.*, în *Arch. Triest.* XIV 185).

Tomaso del fu Giovanni *Chichio* martor 1462 (*Arch. Triest.* X 117), Tomaso *Chicchio* ales judecător Triest 1467 (Kandler, *op. cit.*, 55). Tomaso *Chicho* [sic] și *Chichio* canonic Triest 1521, 1522, 18 Ianuar 1532, 7 Febr. 1532, 1541 (*Arch. Triest.* XI 15, 23, 25, 32), canonic-sacerdote 1535 (*ibid.* XI 29), canevaro capitolare 1538, 1544, 1546 (*ibid.* XI 31, 33, 34), scolastico 1550, 1560 (*ibid.* XI 35).

Zuan *Chichio* Triest 1426 (O. Zenatti, *op. cit.*, în *Arch. Triest.* XIV 105, 135), patrician procurator general al regimentului al treilea din 1600 (J. Cavalli, *Reliquie ladine raccolte in Muggia d'Istria...* în *Arch. Triest* XIX 185).

Un *Chichio*, fără nume de botez, este înșirat printre cei căzuți în războiul cu Veneția, în doc. 1 Sept. 1465 (*Cod. dipl. istr.*).

1) Din studiul lui P. Tomasin, *Notizie storiche intorno all'ordine dei Frati Minori Conventuali in Santa Maria del Soccorso e nella Cella Vecchia di Trieste e in Santa Maria di Grignano*, în *Arch. Triest.* XXI (1896-1897), pg. 136, aflăm că printre cele 13 familii patriciene din Triest care își aveau mormintele în biserica conventului franciscan din Triest era și familia *Chichio*. Această familie se înrudia, prin alianță, cu familia lui Cristoforo Kupferschein, nobil originar din Carintia (pg. 140).

în vremurile moderne. Într'o scrisoare cu data *Padova, ultimo Febbraio 1740*, trimisă marchizului Girolamo Gruvisi, din partea lui Gian Rinaldo Carli Capodistriano, este pomenit un *Chicchio*¹⁾. În notele precedente s'a putut observa că printre membrii marelui consiliu din Triest la 1809 se afla un Francesco de Chichio și Conte Carlo de Zichy, acest din urmă cu siguranță tot un Ciciu, ascuns în ortografia germanizantă Zichy. La Biblioteca Comunală din Pirano (Istria) se păstrează un exemplar dintr'o litografie dela 1848 care reprezintă pe istoricul triestian P. Kandler și care are inscripția următoare: *Petrus Kandlerius chichius*²⁾.

Despre niciunul din aceste numeroase nume documentele respective nu cuprind vreun indiciu că personajul denumit prin ele ar fi fost Romîn. Din contra, din faptul că acest nume este purtat de floarea nobilimii triestiene, deducem că persoanele respective erau Italieni.

*

La aceeași concluzie ajungem dacă supunem unui examen lingvistic numele cel mai vechi din serie, *Pasculus Chichio*, care de altfel este singurul nume considerat românesc. Celelalte probabil n'au fost cunoscute, sau romînitatea lor nu era sprijinită decît pe adaosul *Chichio*.

Voiu discuta întîi numele de botez, *Pasculus*, și apoi pe cel de familie, *Chichio*.

S'a spus că *-ulus* reprezintă articolul românesc *-ul*. Deci *Pasculus*, desbrăcat de forma latinizată din document, este numele românesc articulat *Pascul*, mai ales că numele *Pascu* este destul de obișnuit la Romîni. Să vedem dacă este așa.

Un nume de persoană terminat în *-ulus* poate fi: sau românesc, sau dalmatin, sau italian, adică *-ulus* poate să redea: articolul românesc postpus *-ul*, sufixul dalmatin³⁾ *-ul*,

1) Baccio Ziliotto, *Trecentosessantasei lettere di Gian Rinaldo Carli Capodistriano*. Cavate dagli originali e annotate, în *Arch. Triest.* XXXII (1908) pg. 20.

2) Carlo De Franceschi, *Memorie autobiografiche* [publicate de Camillo De Franceschi] în *Arch. Triest.* XL (1925—1926) pg. 163. (Cf. D. Găzdaru, *Un fals lingvistic italian relativ la dialectul istroromîn*, în vol. *In Memoria lui Vasile Pârvan*, București 1934, pg. 159).

3) Ii zic *dalmatin* fiindcă apare foarte des la numele de persoană din documentele orașelor din Dalmația. Multe din aceste nume sînt sigur romî-

sau sufixul diminutival italian *-olo*. Pentru determinarea naționalității unui asemenea nume, trebuie să ne orientăm după etimologia lui, ori după eventualele indicații documentare. În cazul numelui *Pasculus Chichio*, etimologia rădăcinii *pasc-* nu ne autoriză să spunem că acest nume este exclusiv românesc, iar indicațiile documentare, discutate mai sus, ne arată că avem de a face mai degrabă cu un italian. Cred că problema capătă o soluție definitivă dacă considerăm și celelalte variante ale numelui. Am văzut că *Pasculus* se mai întâlnește și sub forma evident italiană *Pasquale*, apoi ca *Pascolo*, adică cu sufixul diminutival italian *-olo*, și ca *Pascol*, cu acelaș sufix redus la *-ol*, în dialectul venețian ¹⁾, la *-ul* în friulan. În antroponimia istrieană am mai găsit acelaș nume fără adaosul *Chichio* ²⁾, ceea ce ne întărește și mai mult în convingerea că, indiferent chiar de considerațiile filologice, *Pasculus* nu e un nume exclusiv românesc.

Numele de familie *Chichio* este probabil o poreclă a cărei etimologie trebuie căutată tot în limba italiană. Printre porecele care se dau căruțașilor și birjarilor din Go-

nești, în privința rădăcinii, altele sînt slave. Numeroase sînt și cele române (dalmate, sau venețiene). Cel mai bun cunoscător al istoriei acestei regiuni, care a publicat și cea mai bogată listă de asemenea nume, C. Jireček *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, I, Wien 1902, pg. 39, 60, spune că cu greu se pot deosebi între ele numele românești, cu articolul postpus, de numele slave terminate în *-ul* și de numele române în *-olus*, *-ulus*.—De aceea și originea sufixului *-ul* a rămas, încă, o controversă lingvistică. Cf. discuțiile făcute de M. Bartoli în *Studj di filologia romanza* VIII (1899—1900) 618 nota 1, G. Weigand, *Das Suffix -ulescu*, în *XII Jahresbericht des Inst. für rumänische Spr. zu Leipzig* pg. 110—112, *Das Suffix -ul in den Balkansprachen*, în *Balkan-Archiv* II (1926) 147—166, Th. Capidan în *Dacoromania* I (1920—21) 198 și urm., A. Graur, *Les noms roumains en -ul*, în *Romania* LII (1926) 495—504. Cf. și D. Găzdaru, *Descendenții demonstrativului latin ille în limba română*, Iași 1929, pg. 73—76.

1) În dialectul venețian vorbit în Istria, *-o* final din sufixul *-olo* cade mai des decît în restul dialectului venețian. Apocopa lui *-o* este regula în sufixele *-olo* și *-elo*, în dialectul fuman: *tavajòl*, *fasòl*, *cagnòl*, *pignòl* etc.; *cortèl*, *cavèl*, *capèl*, *agnèl*, *penèl*, etc. Numai în cuvintele accentuale pe antepenultima (în *sdruciole*) n'are loc (Attilio Depoli, *Il dialetto fiumano*, în *Bullettino della Deputazione Fiumana* III, 1915, pg. 269). De aceea cred că în forma *Pascol* accentul era pe ultima: *Pascòl*, adică în acelaș loc ca în *Pasquále*, din care este derivat.

2) *Pasculus q. Menis de Capo*, martor, într'un document din Ajello, 20 Iunie 1372, păstrat în muzeul din Gorizia (*Arch. Triest.* XI 60); un *De Pascolo* făcea parte la 1427 din consiliul din Isola, localit. în Istria (*A. M.* IV, 1888, 172), iar într'o listă de nume ale celor care plătesc impozite, în localit. Capodistria, se află, la 27 Sept. 1429, un *Pascol de Carso* (*A. M.* XI, 1896, 199).

rizia este și *cicio* (Ranieri Maria Cossar, *Sopranomi dei vetturini di Gorizia*, în *Il Folklore Italiano* VII, 1932, pg. 77). Dată fiind vecinătatea Goriziei cu regiunea Ciceria din Istria, porecla aceasta ar putea fi pusă pe seama ocupației cărăușiei, care era una din ocupațiile de căpetenie în vechime la Morlachi¹⁾. Am avea adică de a face cu numele propriu *Cicio*, devenit nume comun, fenomen lingvistic foarte curent în toate limbile²⁾. Dar aceeași poreclă se întâlnește și în Toscana³⁾. Apoi găsim pe *Cicio*, *Cici* în toponimia și antroponimia italiană, în regiuni și mai depărtate încă de locurile pe unde trăiesc astăzi *Cicii* din Istria. Un munte din provincia Messina (Sicilia) se cheamă *Cicci* (citată în *L'Italia*, Parte II, *Regno d'Italia*, Milano, s. a., pg. 1412),⁴⁾ un *Don Chichio da Napoli* este amintit supt anul 1733 în *I Diari di Antonio Scussa* (ediția Giacomo Braun în *Arch. Triest.* XLIII 1929-1930, pg. 64). Dela *Francesco*, diminutivul sună *Ciccio* în dialectul napolitan (Raffaele D'Ambra, *Voc. napolitano-toscano* 1873, pg. 127), în dial. abruzzese (F. Romani, *Abruzzesismi*, 2-a ediz., Teramo 1890, pg. 70), în dial. calabrez (Domenico De Cristo, *Voc. calabro-ital.*, Napoli 1897, pg. 38: *Cicciu—Cicciuzzu, Cicciuzzedu*), în dial. sicilian, în care mai există și *Cici* ca diminutiv dela *Brigida* (G. Biundi, *Voc. sic.-it.*, Palermo 1856, pg. 2), după cum în cel napolitan *Cicia* este diminutivul dela *Cecilia* (R. D'Ambra, *op. cit.*, pg. 127).

Cicio, *Cici* ar putea fi derivate și dela unul din numele comune, subst. sau adj., care au ca etimon pe *cicum* 1. „Kerngehäuse des Obstes“ 2. „Kleinigkeit“, sau pe *cicium* „Fleisch“, ori chiar **isicium* „Wurst“ (Meyer-Lübke, *REW* 1899, 1905, 4551), dintre care unele aparțin limbajului co-

1) În această meserie Morlachii din Dalmația erau neîntrețuți. Sint descriși elogios de I. Spon et G. Wheler, *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grece et du Levant, fait aux années 1675 et 1676*, I, Lyon 1678, pg. 107.

2) Pentru limbile romanice acest important fenomen semantic a fost studiat de Bruno Migliorini, *Dal nome proprio al nome comune* [Bibl. dell' Arch. Rom. Serie II, Vol. 13] Genève 1927 și Axel Peterson, *Le passage populaire des noms de personne a l'état de noms communs dans les langues romanes et particulièrement en français*, Uppsala 1929.

3) Un căruțaș din Poggibonsi (Toscana) poreclit *Ciccio*, l-am găsit în timpător pomenit în gazeta ital. *Messaggero* din 21 August 1932, pg. 7.

4) Cf. și Giuseppe Biundi, *Vocabolario manuale completo siciliano-italiano*, Seconda ediz., Palermo 1856, pg. 16 : „*Ciccio* = monte nella parte boreale di Messina“.

piilor. Să se compare ital. *ciccia* ‘cibo, segnatamente di carne, voce infantile’ (Tommasèo-Bellini, *Diz.* I, II, Torino 1865, pg. 1419), triestin *ciccia* ‘carne’, *cicin* ‘piccolo, nonnulla’ (E. Kosowitz, *Diz.-voc. del dial. triestino*, Trieste 1899, pg. 105), ven. *chichì* [= *cici*] ‘cicaleccio, pissi pissi, passeraio, confuso e romoroso cicalamento di donne, e dicesi per lo più motteggiando’ (G. Boerio, *Diz. del dial. veneziano*², Venezia 1856, pg. 166), ven. *cicin* ‘carne’, *cicion* ‘grăsun’ (C. Musatti, *Amor materno nel dial. ven.*², Venezia 1887, pg. 32, 33), friul. *ciccia* ‘pezzetto di carne’ (Pirona, *Voc. friulano*, Venezia 1871, pg. 61), pav. *cicin*, *cecino* ‘si dice a fanciullo per vezzo’ (C. Gambini, *Voc. pavese-ital.*, Pavia 1850, pg. 59), ferr. *cicia* ‘carne’ (L. Ferri, *Voc. ferrarese-ital.*, Ferrara 1890, pg. 90), romagn. *cici*, *cichinen* ‘minutissima parte di checchessia’ (A. Morri, *Voc. romagnolo-ital.*, Faenza 1840, pg. 201), berg. *ciciù* ‘bambino grasso’, *cicia* ‘carne’, *cicià*, *ciöcià*, *sissà* ‘succhiare’ (A. Tiraboschi, *Voc. dei dial. bergamaschi antichi e moderni*², Bergamo 1873, pg. 334—335), piem. *cicia* ‘carne senz’osso’ (V. Di Sant’Albino, *Gran Diz. piem.-ital.*, Torino 1859, pg. 364), romanesc *cicio* ‘nome accarezzativo che si dà a’ bambini’ (într’un sonet din G. G. Belli, *Sonetti romaneschi*, I, Roma 1931, pg. 13), sard galurez *ciciu* ‘cucco’, *su ciciu de domo* ‘il benjaminio, il prediletto’ (G. Spano, *Voc. sardo-ital.*, Cagliari 1851, pg. 157), etc., etc. Să se mai compare mil. *ciccio* ‘nome che sogliamo imporre a quelli uccelletti che tengonsi in gabbia a diletto, e specialmente ai merli’ (Fr. Cherubini, *Voc. mil.-ital.*, Milano 1839, I, pg. 285). În Bergamo și Brescia, caprele și oile sînt chemate cu interjecția *cicia*, *cicia*¹⁾ (Gabriele Rosa, *Dialetti, costumi e tradizioni nelle provincie di Bergamo e di Brescia*, Brescia 1870, pg. 137). Grăunțele de popușoiu copt se numesc în Irpinia *Cicci* (A. D’Amato, în *Il Folklore Italiano* VII, 1932, pg. 253). Denumirea botanică *Tschitschen* ‘Maiskolben’ din Krain (Gottschee), pentru care vezi G. Hegi, *Illustrierte Flora von Mittel-Europa*, I, München [1906], pg. 179, s’ar

1) Simplă coincidență, dar interesantă, cu interjecția *cici*, cu care se chiamă caprele în Cotîrğaș—Suceava, sau cu *cicina* din Munții Rodnei (*Dict. Acad.* s. v.).

putea pune în legătură directă poate chiar cu numele regiunii *Ciceria*, germ. *Tschitschenboden*, și cu *Cicii* din Istria.

*

După ce am stabilit, cu argumente istorice și lingvistice, originea italiană a numelui și a persoanei *Pasculus Chichio*, ne rămîne să arătăm ce legătură există între acest nume și denumirea *Cicilor* din Istria.

Sînt înclinat să cred că Romînii din Istria și-au căpătat numele de *Cici* după ce au atins pămîntul Istriei, și au fost denumiți astfel fiindcă o parte din ei s'au stabilit pe domeniile feudale ale familiei de patricieni *Chichio* din Triest. Posesiunile familiei triestine *Chicio* vor fi fost în regiunea Triest, pe unde îi atestază pe Romînii [Rumerii] *Cici* istoricul Ireneo della Croce în anul 1698 prin satele *Opchiena*, *Tribichiano* și *Gropada*. Alături de *vicedominus Pasculus Chichio*, apare în documentele respective un *vicedominus Antonius de Leo*. Despre familia *Leo* spune A. Tamaro, *La Vénétie Julienne et la Dalmatie*, vol. I, Roma 1918, pg. 472, că poseda localitățile *Jessenoviza* și *Berdo*, iar Camillo De Franceschi, *I Castelli della Val d'Arsa* în *A.M.* XV (1899) 185, vorbește despre posesiunile acestei familii în sec. XVI în *Berdo*, *Iessenovik*, *Crasca* și *Cepich*, adică tocmai pe actualele teritorii ale Istroromînilor de astăzi. Despre membrii familiei *Chichio* nu am găsit știri precise, dar, din împrejurarea că ei apar în documente foarte des alături de familia *De Leo*, deducem că își aveau posesiunile prin apropiere unii de alții. Amintirea acestor posesiuni feudale ale familiei *Chichio* s'a păstrat în toponimul din apropierea Tries-
tului *Mollino di Chichio sopra il rivo*, pe care îl găsesc pomenit, supt anul 1735, în *I diari di Antonio Scussa* (în ediția lui Giacomo Braun, publicată în *Arch. Triest.* XLIII, 1929—1930, pg. 132).

Așa fiind, numele *Cici* dat Romînilor din Istria se explică prin numele feudalului pe domeniile căruia se aflau satele acestor Romîni. Au fost numiți *Cici*, fiindcă se aflau supt stăpînirea feudală a lui *Chichio*, nobil din Triest. Mai întîi au fost denumiți *Cici* numai aceștia, apoi numele s'a întins și la ceilalți coloniști din Istria care vorbeau aceeaș

limbă cu *Cicii* și, cu vremea, chiar și la o parte din Morlachii romîni din Dalmația.

Obiceiul de a se numi un grup, sau un trib de oameni, după numele șefului grupului, sau după numele stăpînului, este foarte cunoscut. Iată patru exemple, ca să citez numai din istoria Romînilor din Apus, din care fac parte și actualii Istroromîni numiți *Cicii*.

La 1599, sînt pomeniți ca un trib special *Vlasi Nikšički*, *Morlacchi di Nikšić*. Și astăzi trăesc slavizați la Sud de Muntele Durmitor și au ca centru important localitatea *Onogožd*. Au fost numiți astfel după numele lui *Nikšić*, nepotul de soră al lui Nemanja (Cf. *Bull. di Archeologia e Storia Dalmata* VIII, 1885, pg. 182-183).

Mai cunoaștem pe *Vlahii Kičurić*, supușii regelui Tvrtko Tvrtković, care au invadat, în anul 1407, teritoriul Republicii Ragusane (Cf. S. Dragomir, *Orig. coloniilor rom. din Istria* pg. 3, unde se citează și alte seminții vlahe, precum și Dragomir, *Vlahii și Morlacii*, pg. 7, unde de asemenea se mai pomenesc după Novaković și Jireček alți Vlahi). Numele li se trage de la vreun *Chiciură* (Cf. și Pușcariu, *Studii istrormîne* II, 25).

Intr'un document din 1530 e vorba de *Murlachi cognominati Popouichii* (*Mon. spect. hist. Slav. Mer.* XXXV 456).

Un alt document, de pe timpul migrațiunilor dela sfîrșitul sec. XVI, atestază un trib de Vlahi uumiți *Kermpoti*: „nos Walachi, vocati Kermpoti“, probabil după numele căpitanilor, sau voevozilor lor, despre care chiar e vorba în acest document: Vicecăpitanul din Lica *Damianus Kermpotich*, voevodul *Tadia Kermpotich* (Cf. Dr. Árpád v. Károlyi, „*Vlachen*“—*Auswanderung aus der Gegend von Bihać zu Ende des 16 Jahrhunderts*, în *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien u. der Hercegovina*, II, Wien 1894, pg. 259).

CIRIBIRI

Cu acest nume sînt cunoscuți Istroromîinii din grupul sudic, răsărați în cele șapte sate romînești dela Monte Maggiore, unite, după anexarea Istriei la Italia, într'o comună administrativă numită Comuna Valdarsa.

Ciribiri le zice Italianii¹⁾. Tot așa le zice uneori și Slavii vecini cu ei²⁾. Deși *Ciribiri* este un epitet insultător, cu vremea își vor zice chiar Românii așa, uitînd numele *Vlahi*, care astăzi numai de cătră Slavi li se mai dă.

Judecînd după informațiile pe care le-am putut culege pînă acum din literatura privitoare și la unii și la alții, denumirea *Ciribiri* pare să fie mult mai nouă decît denumirea *Cici*. În documentele cercetate de mine nu se întîlnește niciodată numele *Ciribiri*, iar în literatura istorică și filologică îl găsesc întîia oară la anul 1846, la Carlo de Franceschi, într'o scrisoare datată 'Bellai, il di 20 aprile 1846', adresată 'Al Sig. Dr. Kandler Trieste' și publicată în *L'Istria* I (1846) 101—102.

Porecla *Ciribiri* a trecut, probabil, și asupra Istroromînilor din Jeăni. Cel puțin așa reese din studiul lui Alois Spinčic, *Volksleben der Slaven in Istrien*, publicat în *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, Vol. *Das Küstenland*, Wien 1891, unde, la pg. 211, ni se spune că locuitorii din satul Jeăni sînt cunoscuți supt numele de

1) Dr. P. Tomasin, *Die Volksstämme im Gebiete von Triest und in Adria*, Triest 1890, pg. 43 și B. Auerbach, *Les races et les nationalités en Autriche-Hongrie*, Paris 1898, pg. 214—215.

Am găsit informația (la Pușcariu, *Studii istroromîne* II, 44) că, dintre Italiani, mai ales Fiumezii îi numesc *Ciribiri* pe Românii din Valdarsa. Faptul, dacă este în adevăr așa, pare curios, fiindcă *Ciribirii* au mai puține relații cu Fiume și mai multe cu Triest. Centrul comercial în care Istroromîinii din sudul Muntelui Maggiore merg să-și desfacă produsele este Triestul. La Fiume merg *Cicii* din Jeăni. Despre relațiile comerciale ale *Cicilor* cu Fiume ne informează lămurit I. Maiorescu, *Itinerar în Istria*², București 1900, pg. 69, 72, G. Weigand, *Nouvelles recherches sur le roumain de l'Istrie*, în *Romania* XXI (1892) 241, Dr. Ad. Schück, *Über die Istro-Rumänen*, în *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* XLIII (1913) 212, dar mai lămurit decît toți, și mai recent, Em. Panaitescu, *Prin satele Romînilor din Istria*, în *Lucrările Inst. de Geografie al Univ. din Cluj*, vol. IV, Cluj 1931, pg. extras 12: „[Istria] la cele două limite are două mari porturi către care pînă astăzi duc drumurile Istroromînilor: Fiume pentru Românii dela Nord de Monte Maggiore și Trieste mal ales pentru Românii dela Sudul Muntelui”.

Am stăruit mai mult asupra acestui amănunt pentru că, cum se va vedea îndată, își are însemnătatea lui la stabilirea etimologiei numelui *Ciribiri*.

2) Carlo De Franceschi, *Sulle varie popolazioni dell'Istria* în *L'Istria* VII (1852) 233.

După Dr. P. Tomasin, *op. cit.* pg. 43, Slavii le zice *Vlahovi* Cf. și B. Auerbach, *op. cit.* pg. 214—215. Iar după G. Stradner, *Novi schizzi dall'Adria*, vol. I, Trieste 1903, pg. 19, *Vlahi* este numele pe care și-l dau ei, pe cînd vecinii (deci și Slavii) îi numesc *Ciribiri*.

‘*Ciribirci*’. O informație asemănătoare se află la G. Cumin, *L’Istria montana*, în *L’Universo* VIII (1927) 695: „... a Seiane parlano un dialetto rumeno detto dai paesani circostanti ‘*ciribirzo*’...”. Weigand, *Nouvelles recherches*, în *Romania* XXI (1892) 242, lasă să se înțeleagă că toți Istroromânii se numesc *Ciribiri* și limba lor *ciribirski*.

*

Multora li s’a părut explicarea numelui *Ciribiri* mai ușoară decît a numelui *Cici*, și au văzut în această denumire un procedeu popular de a porecli un neam de oameni după o caracteristică a graiului lui.

C. De Franceschi, *Sulle varie popolazioni dell’ Istria*, în *L’Istria* VII (1852) 233, este cel dintîi care dă o astfel de explicare, bazată pe frecvența sunetelor *ci, ce* din limba lor. Tot la o particularitate a pronunțării se gîndește și A. Ive în *Romania* IX (1880) 323 nota 3. Derivarea lui De Franceschi se potrivea mai bine pentru numele *Cici*. De aceea, ulterior, învățații care au atins această chestiune, unii în mod incidental, alții în studii speciale (ca I. Popovici și S. Pușcariu) și-au întemeiat ipotezele lor mai ales pe fenomenul lingvistic al rotacismului și au derivat numele *Ciribiri* dela cuvintele istroromîne *cire-bire*, în loc de dacor. *cine-bine*.

Primul care a dat această explicare este considerat Popovici, *Les noms* pg. 123: „*Čiribiri* nous présente une combinaison de *čire*+*bire*: *Čirebire* a donné *Čiribiri* par assimilation. Cette étymologie populaire me semble plus probable que l’analyse savante de M. Byhan sur *Čiči* et *Čiribiri*“. Pg. 123—124: ‘Slavii au creat numele’.

Cu 20 de ani mai înainte, propusese cam aceiași etimologie Dr. Karl Lechner, *Die Rumunen in Istrien*, în *Petermann’s Mitteilungen* XXIX (1883) 299, numai că el deriva numele dela cuvintele *ține bine*, pronunțate *țire bire*: „... es bedeutet also der Ausdruck *Ciribiri* nichts anders als *tenet bene*, und ist ein Beispiel, man könnte sagen, von Volksphilologie...“

Exact aceeași explicare ca Popovici, și, după cît se pare, independent de el, a dat, tot în anul 1903, Vassilich, *Sull’ orig. dei Cici*, pg. 65—66, nota 4.

Etimologia *cine-bine* > *cire bire* > *Ciribiri* n'a fost acceptată de W. Meyer-Lübke (în *ZRPh* XXVIII, 1904, 259)¹⁾, pentru motivul bine întemeiat că un asemenea nume nu li se putea da Istroromînilor de cătră Slavi, ci numai din partea altor Romîni, care nu aveau în limba lor fenomenul fonetic al prefacerii lui *n* intervocalic în *r* (rotacismul)²⁾.

Această obiecțiune a căutat să o înlătore, într'un chip ingenios, S. Pușcariu, *Numirile de țințar și ciribiri*, în *Ju-nimea Literară* XII (1923) 23—24: Istroromîinii au în limba lor fenomenul lingvistic al rotacismului. În loc de *cine* zic *cire*, în loc de *bine* zic *bire*. Aromîinii n'au rotacism, iar africcatei *č* din istroromîn îi corespunde în macedoromîn africcata *ț*, așa că în loc de *cinci*, Aromîinii pronunță *ținți*. În evul mediu, strămoșii Aromînilor au venit în contact cu strămoșii Istroromînilor, prin părțile de N-V ale Peninsulei Balcanice. Din cauza deosebirilor de graiu dintre ei au început să se poreclească. Strămoșii Istroromînilor, care pronunțau *cinci*, îi porecleau pe strămoșii Aromînilor, care pronunțau *ținți*: *Țințari*. Porecla a fost auzită de Slavi și așa se face că și astăzi o parte din Aromîni sînt numiți *Țințari*. La rîndul lor, *Țințarii* au poreclit pe strămoșii Istroromînilor *Ciribiri*, fiindcă aceștia, în loc de *cine-bine*, pronunțau *cire-bire*. Și iarăși porecla a fost auzită de celelalte popoare care au păstrat-o pînă astăzi.

*

Cred că explicării lui Pușcariu i se pot face două întîmpinări.

1. Mai întîi, din punct de vedere teoretic, cînd două grupe de vorbitori își dau porecle bazate pe diferențe de pronunțare, aceste porecle sînt de regulă reciproc-paralele, așa că cele două epitete sînt, supt raportul etimologic, iden-

1) A fost respinsă și de G. Weigand, în *Vollmöller's Krit. Jahresb.* VII, I, (1905) pg. 104, dar fără vreo motivare și fără să dea alta nouă.

2) Cînd P. Skok, în recensia despre Pușcariu, *Studii istroromîne* II, în *Slavia* VIII (1929-1930) 607 spune: „Quant au nom *Čiribir(c)i*, il n'est pas nécessaire de penser... qu'il a été donné par les Roumains eux-mêmes. Les Slaves ont pu le faire aussi”, se gîndește probabil la o altă etimologie a acestui nume, nu la *cire-bire*, căci nu ne putem închipui cum ar fi știut Slavii că forma corectă este *cine-bine*.

tice. Dacă Aromânii au fost porecliți *Țintari* (< *ținți*) de cătră strămoșii Istroromânilor, ne-am fi așteptat ca aceștia din urmă să fi fost porecliți *Cinciari* (< *cinci*), și invers, la porecla *Ciribiri*, am fi așteptat ca răspuns un *Ținibini*.

2. Nici faptele istorice nu-s de acord. Că Aromânii au venit în evul mediu în contact cu Românii apuseni nu-i un lucru complet dovedit, ci numai presupus și sprijinit pînă acuma numai pe ipoteze, nu pe probe istorice¹⁾. După despărțirea trunchiului românesc în cele trei mari ramuri, un contact mai îndelungat s'a păstrat între Dacoromîni și Istroromîni, nu între Macedoromîni și Istroromîni. (Cf. A. Philippide, *Originea Romînilor*, II, Iași 1928, pg. 404, 569). Dar admitînd că presupunerile lui Pușcariu au realitate istorică, că adică Aromânii i-au poreclit *Ciribiri* și că dela ei au auzit porecla și Slavii, trebuie atunci să admitem că acești Slavi au emigrat în acelaș timp cu *Ciribirii* și au mers nedespărțiți pînă în Istria și dela acești Slavi au învățat și celelalte populațiuni ale Istriei să-i denumească *Ciribiri*. Cum se face însă că strămoșii Istroromânilor, adică Vlahii apuseni, nu sînt pomeniți niciodată în izvoarele istorice cu numele de *Ciribiri*, ci, în tot timpul cît durează drumul lor prin Dalmația, sînt numiți *Vlahi* sau *Morlachi*? Și cum se face apoi că izvoarele istorice referitoare la Istria nu menționează numele *Ciribiri*, nici după ce acești Vlahi ating pămîntul Istriei?

Numai acum de curînd sînt numiți *Ciribiri* și, după cît se pare, numele acesta le-a venit nu dinspre răsărit, ci dinspre apus, dela Italieni. Italienii i-au numit întîi *Ciribiri* și apoi Slavii. Mă bazez cînd afirm asta și pe împrejurarea că, dintre cele două grupe de Istroromîni, cei dela Monte Maggiore sînt numiți *Ciribiri*, adică tocmai acei care au relații cu Triestul. Am spus apoi mai sus că tot pe acești Istro-

1) Ipoteza lui O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, Paris 1901, pg. 343—344, că palatalizarea labialelor în dialectul istroromîn s'ar datori unui asemenea contact, a fost respinsă de A. Rosetti, *Recherches sur la Phonétique du Roumain au XVIe siècle*, Paris 1926, pg. 126 n. 1. La pg. 127 n. 1, Rosetti neagă categoric un asemenea contact: „Il n'y a pas de preuves que les populations istro-roumaines soient venues en contact avec les ancêtres des Macédo-Roumains”.

romîni, Slavii îi numesc mai des Vlahi și numai uneori Ciri-biri.

*

Numele *Ciribiri* este onomatopeic. Pentru Italienii care nu le pricepeau graiul Istroromînii ‘ciripeau’¹⁾. Din cauza cîntecului său special, pițigoiul²⁾ (*parus maior*) este numit în nordul Italiei (Piemonte): *ćiribibí*, *ćiribirí*, iar pasărea hipolais poliglotta este numită în Chiari *ćiribićiácola* (G. Bonelli, *I nomi degli uccelli nei dialetti lombardi*, în *Studj di Filologia Romanza* IX, 1901, pg. 398—399, în capitolul: *Nomi riflettenti il canto*). Onomatopee asemănătoare, dar din alte limbi, se găsesc culese de Hugo Schuchardt, *Slawo-deutsches und Slawo-italienisches* [Dem Herrn Fr. v. Miklosich zum 20. Nov. 1883], Graz 1885, pg. 68: vienez *Schurimuri*, persan *šurimuri* ‘res agitata nullius momenti’, turc. *šurmur* ‘wertloses Ding’, ‘Werwirrung’, alb. *širi-miri* ‘Durcheinander’, rom. *ćiri-miri* ‘Durcheinander’, germ. *schiri-miri* ‘coire’, sîrb. *šuri-buri* ‘hin und her’, *šuru-muru* ‘Interjektion in der Werwirrung des Schreckens’, slov. *čuri-muri* ‘Ausdruck bei einem Kinderspiel’, ceh. *šury-mury* ‘Gekritzel’, *šury-bury* ‘unverständliche Reden’, rus. *šurymury* ‘geheime Intriguen’, germ. de N-V. *Schurre-murre*, *Schurr-murr*, *Schormorr* ‘Gerümpel’, olandez *schorremorrie* ‘Pöbel’.—Alte cîteva exemple citează Dr. Arthur Byhan, *Istrorumänisches Glossar*, în *VI Jahresbericht des Inst. für rum. Sprache zu Leipzig*, 1899, pg. 369: venețian *chiribisi* [vezi mai jos] *chirichi-chi* ‘Franzen am Kopfputz der Frauen’, *chiricòcola* ‘Kapuze’, germ. de sus *Schorlemorle* ‘Getränk aus Wein, Selters und Wasser’. Byhan, *ibid.*, pg. 368—369, crede că numele *Ciribiri* este o poreclă dată de Croați și Italieni și că înseamnă un amestec de lucruri diferite, un talmeș-balmeș, adică graiul istroromîn, care conține și cuvinte din acelea pricepute de Croați și Italieni, dar și din acelea necunoscute acestora, este un fel de bolboroseală, blogodoreală (ein Kauder-

1) Noi Romîni spunem cu oarecî de ironie despre un conațional care vorbește o limbă străină că ciripește, în special despre cei care vorbesc franțuzește: *ciripesc pe franțuzește*.

2) Și la noi pițigoiul (sau chițigoiul) *ciripește* (Serghie Șuțu, *Strigătele animalelor*, în *Dacoromania* II, 1921-1922, pg. 144).

wälsch). — Cred însă că porecla a fost dată întâi de Italieni și că are la bază o onomatopee identică cu acea semnalată în dialectul piemontez. G. Vidossich în *Arch. Triest.* XXX (1905) 160 și 415 citează și cuvântul triestin *čiribirikókola* ‘testa’, pe care însă nu l’am găsit în *Dizionario-vocabolario del dialetto triestino* al lui Ernesto Kosovitz (Trieste 1889). Cf. și pav. *ciribira* ‘frasciere, uomo leggero, che fa frascherie’ (C. Gambini, *Voc. pavese-ital.*, Pavia 1850, pg. 60), ven. *chiribisi* [= ciribisi] ‘una mescolanza di carbone polverizzato e di calcina, che serve per accecare i bucherelli delle margheritine’ (G. Boerio, *Diz. del dial. veneziano*², Venezia 1856, pg. 168), ven. *chinchiribìn* [= cinciribin] ‘uccelletto’ (ibid. 167). Un nume personal *Chiribiri*, probabil un supranume, este atestat, pentru sec. XVIII, într’un sonet din manuscrisul Nr. 23 *Miscellanea poetica* din Biblioteca Comunale „Vincenzo Joppi” din Udine, deci tot din nordul Italiei. Sonetul începe cu versul „*Io ti consiglio, abate Chiribiri*” (Vezi Albano Sorbelli *Inventari dei manoscritti delle Bibl. d’Italia*, vol. XLVI, Firenze 1930, pg. 103). Un *Chiribiri*, după *Gazzetta uff. di Ven.* din 28 Oct. 1861, semnalează A. Ive, în *Romania* IX (1880) 323 nota 3.

CICIRIANI, CICILIANI, CICERI, CICERONI, CICERANI,
CICCILIANICI, CICCIRILLI

Numirile acestea se dau Istroromânilor din grupul sudic (Valdarsa). Nu au toate aceeași putere de circulație, ba chiar existența reală a unora din ele ni se pare îndoelnică.

Le discut la un loc pe toate, fiindcă mie mi se pare că sînt variantele aceleiași denumiri. Etimologia lor poate fi explicată în două feluri.

1. Sau au la bază o onomatopee ca și porecla *Ciribiri*, nu identică, ci asemănătoare. Să se compare *čicerati*, -am, verb imperfectiv, ‘schwätzen, sprechen’, *čiceraju na našu* ‘sprechen in unserer Sprache’, etc., din graiul coloniilor sîrbocroate din Italia de Sud (Milan Rešetar, *Die Serbokroatische Kolonien Südtaliens*, Wien 1911, col. 337), parm. *cicciaràr* ‘chiacchierare’, *cicciaròn* ‘chiacchierone’ (I. Peschieri, *Diz. parmiganor-ital.*, I, Borgo San Donnino 1836, pg. 236), sicil.

messinez *ćicirúni*, sard. *ćincírri*, numele pasărei miliaria proyer, după cîntecul ei (G. Bonelli, *I nomi degli uccelli nei dialetti lombardi*, în *Studj di Filologia Romanza* IX, 1901, pg. 399), piac. *cicciarella* 'sorta d'uccello' (L. Foresti, *Voc. piacentino-ital.*, Piacenza 1855, pg. 148).

2. Sau sînt derivate dela numele *Ciceria* 'Tschitschenboden' care denumește întreaga regiune din Istria locuită de Cicii slavi și romîni.

Vassilich, *Sull'orig. dei Cici*, pg. 65—66, nota 4, le explică prin derivare dela *Cici*: „sono un allungamento di Cici“.

Ciciriani și *Ciciliani* au fost înregistrate pentru întiaș dată de Carlo De Franceschi în revista *L'Istria* I (1846) 101¹⁾. Foarte probabil că dela acest învățat, ori din articolul lui Kandler (vezi imediat mai jos), și-a luat informațiile referitoare la existența acestor numiri și I. Maioreescu, *Itinerar în Istria*, ed. 2-a, București 1900, pg. 37.

Ciciliani este probabil o formă mai nouă decît *Ciciriani* și desvoltată din aceasta. Explicarea lui Popovici, *Les noms*, pg. 124, că *Ciciriani* s'a desvoltat din *Ciciliani*, iar aceasta este provenită din formele *Rimgliani* + *Cici*, suprapuse, este inacceptabilă.

Ciceri, *Ciceroni* sînt notate de P. Kandler, *Colonizzazione romana militare nell'Istria alta*, în *L'Istria* VI (1851) 37. (Cf. și pg. 79, 125 pentru *Ciceroni*, în alte articole ale lui Kandler).

Cicerani, probabil o variantă la *Ciceroni*, este notată de Carlo De Franceschi, *Sulle varie popolazioni dell'Istria*, în *L'Istria* VII (1852) 233. După G. Caprin, *Alpi Giulie*, Trieste 1895, pg. 413, *Cicerani* sînt numiți cei din Grobnico din teritoriul Pisino. Dott. Giannandrea Gravisi, *Cognomi italiani fra gli Slavi della Campagna istriana*, în *Bollettino della R. Soc. Geogr. Italiana*, serie V, vol. XI (1922) pg. 237 a înregistrat în localit. Barbana, din districtul judecătoresc Dignano, numele de persoană *Cicerán* și-l consideră de origine romînească.

1) Găsec înșă printre locuitorii din Pola, la anii 1503-1512, un *Ciciliano Hieronimus, civis polens*. Vezi Camillo De Franceschi, *La popolazione di Pola nel secolo XV e nei seguenti*, în *Arch. Triest.* vol. III della terza serie = XXXI della raccolta (1907), în Appendice: *Cognomi, soprannomi e prenomi di abitanti di Pola e della Polesana nei sec. X-XVI*, pg. 277—314.

Ciccilianici, variantă la *Ciciliani*, este semnalat de P. Kandler, *Dei Morlacchi che abitano la parte montana della Vena fra il Risano e Pinguento*, în *L'Istria* VI (1851) 125.

Ciccirilli apare la Amato Amati e Tomaso Luciani, *L'Istria sotto l'aspetto fizico, etnografico, amministrativo, storico e biografico*, Milano 1867, pg. 13.

D. Găzdaru

CONSIDERAȚII CRITICE ASUPRA GENEZEI ȘI RĂSPÎNDIRII BALADEI MEȘTERULUI MANOLE ÎN BALCANI.

Din complexul de chestiuni privitoare la geneza și circulația baladei Meșterului Manole în Peninsula Balcanică, vom desprinde, — spre a le supune unui examen critic —, numai câteva, asupra cărora ne-a atras atenția în special studiul de o deosebită însemnătate al d-lui Skok, publicat încă din 1929 în „Buletinul Societății Științifice din Skoplje“¹⁾. În același timp, vom căuta alte soluții în locul celor pe care le credem că nu pot rezista criticei. Ideile principale susținute de d. Skok, în acel studiu²⁾, sînt următoarele:

I. ‘Legenda’ cu motivul zidirii unei femei a luat naștere într’un mediu de zidari.

1) Dr. Petar Skok, Iz balkanske komparativne literature.—Rumunske paralele ‘zidanju Skadra’—(în: Glasnik skopskog naučnog društva V, 221 sq.), Skoplje 1929.

2) Citatul studiu, relativ la cîntecul lui Manole, are trei părți distincte:

α) O parte introductivă critico-bibliografică asupra subiectului, unde autorul trece în revistă materialele folklorice cunoscute și studiile mai importante referitoare la popoarele balcanice și în special la Romîni (p. 221—5).

β) Urmează partea cea mai extinsă, în care sînt expuse — prin momentele lor principale — acțiunile diferitelor variante romînești ale baladei populare cu motivul zidirii unei femei în temelia clădirii: 10 variante dacorom. și 2 mrom. (p. 225—37). Pentru noi, acest capitol — ocupîndu-se cu chestiuni atît de familiare Romînilor — nu oferă un interes special; pentru cercetătorii slavi însă da, fiindcă le pune la dispoziție, deși numai în rezumat, materialul folkloric romînesc. Față cu mulțimea variantelor drom., cele 10 analizate de d. Skok sînt desigur un număr restrîns; totuși ele sînt printre cele mai cunoscute. Notăm că dintre toți cei ce s’au ocupat pîn’acum de această creație folklorică, d. Skok a utilizat în cercetarea sa cel mai mare număr de variante romînești.

γ) Ultima parte constituie studiul propriu zis. Aici aflăm ipotezele puse de autor și argumentele aduse în sprijinul lor (p. 237 sq.). Asupra acestui capitol și în legătură cu problemele dezbătute în el, vom insista în mai multe din paginile ce urmează.

II. Zidarii „creatori și răspînditori“ ai ‘legendei’ în chestiune au fost Romîinii Macedoneni, așa numiții Gogi.

Aceste ipoteze, pline de originalitate și de interes pentru etnografia balcanică, merită o specială atenție din partea folkloristului român. Să le cercetăm mai de aproape.

I.—Referindu-ne la prima părere, constatăm dela început că ea are două importante puncte de sprijin :

a) lumea în care ne introduce balada populară este pretutindeni cea a zidarilor, — chiar și în varianta sîrbocroată ;

b) superstiția care e la baza baladei pare a avea o origine zidărească.

Să fie oare deajuns aceasta ? Dar mai întîiu avem de relevat o nedumerire în legătură cu expresia „legendă“ utilizată de d. Skok în discuție. E prea vagă și dă naștere la confuzii. Ce înțelege d-sa prin legendă ?

— Superstiția de tipul general : că o clădire nu se poate înălța fără a zidi o jertfă omenească în temelie ? sau :

— Superstiția concretizată în forme speciale, care au circulat întîiu desigur în proză, că anumit meșter mare a zidit în temelia cutării clădiri, spre a izbîndi, pe o femeie sau chiar pe soția sa ?

— Ori înțelege d. Skok exclusiv balada populară ?

Dacă’ar fi înțeles superstiția de tipul primar, ca articol al unei credințe religioase, — deși în cazul acesta termenul „legendă“ e cu totul impropriu —, d. Skok ar avea într-o oarecare măsură dreptate. Dar pentru a căuta originea superstiției care formează nucleul baladei populare am fi foarte încurcați, fiindcă ar trebui să mergem departe de tot în trecut — să numărăm anii nu cu secolele, ci cu mileniile. Această credință este nu numai paleobalcanică, ci totodată una din superstițiile universal-omenești aflătoare și la popoarele din alte continente. Deși răspîndită în cercuri atît de largi, din timpuri străvechi, totuși la obîrșie, superstiția aceasta trebuie pusă, desigur, pe sama unui cerc restrîns, al breslei zidărești, care, la fiecare popor, cunoștea în amănunt toate detaliile de ritual relativ la ea. Inșă nu prin acele detalii, ci prin părțile general cunoscute, credința a impresio-

nat și a stimulat poporul la creația artistică. Dar d. Skok nu înțelege prin 'legendă' superstiția însăși, fiindcă atunci, evident, mediul zidăresc în care s'a născut n'ar mai putea fi cel al Gogilor. D-sa ne spune precis într'un loc că zidarii gogi s'au folosit de motivul superstiției care se întâlnește la fiecare popor (p. 239—40).

Dacă prin „legendă“ înțelege povestirea în proză care, cu diferite nume, după loc și timp, a circulat multă vreme — uneori în forme mai artistice, alteori avînd caracter pur informativ —, atunci d. Skok încă ar avea oarecare șanse să-și apere cu succes părerea. Desigur, zidarii erau cei *dintîi cari puteau și împrejurările evenimentului tragic — al sacrificiului cutării ființe omenesti impus de fatalitatea acelei credințe implacabile legate de profesia lor. Și ei vor fi fost centrul dela care se răspîndeau primele vești în masele populare*. Acest stadiu e și el foarte vechiu și de lungă durată.

Mai sigur însă ni se pare că prin 'legendă' d. Skok a înțeles numai creația poetico-muzicală a poporului inspirată din superstiție. Atunci de ce nu i-a spus clar: baladă populară?

În cazul acesta, *nu putem fi de acord cu d. Skok că balada cu motivul jertfirii femeii s'a născut cu necesitate într'un mediu zidăresc*. O astfel de părere în lumina unei critici obiective, ne apare foarte riscată. În adevăr, *cîntecul popular, — cași poezia cultă de altfel și ca și orice produs artistic —, nu cerea decît talent spre a fi înfăptuit, nu și o anumită profesie*. Nouă ne vine greu să credem că creația cîntecului în discuție se datorește cercului extrem de restrîns al breslei zidarilor, care nici nu e pur rural; (chiar de vor fi fost cei mai mulți originari dela sate, prin ocupația lor ei erau legați mai mult de centrele urbane). Mult mai verosimil e că balada a luat naștere într'un mediu rustic prin excelență, în afară de cel al zidarilor de carieră. Ceea ce se poate susține însă în chip serios este că — odată creat acest cîntec — *el a fost selectat de mediul zidăresc, care va fi făcut dintr'însul cîntecul său favorit*. Deci acea parte a ipotezei d-lui Skok, unde spune că zidarii au fost răspînditorii cîntecului, o primim; însă, firește, cu restricția că aceștia au contribuit într'o măsură mai largă, poate, decît

alte cercuri, iar nicidecum că ar fi singurii ei răspînditori, ceiace desigur nici d. Skok nu pretinde.

Problema pusă de d. Skok pentru cazul cu totul special al cîntecului femeii zidite, — în legătură cu nașterea lui în mediul zidăresc —, se poate încadra în rame cu mult mai largi. O putem enunța astfel : *care-i partea de contribuție în creația folklorică în genere a fiecărei categorii rustice avînd o anumită îndeletnicire, un anumit meșteșug ?*

Se știe că în tezaurul folkloric al fiecărei națiuni avem unele rituri în care numai anumite grupuri din societatea rurală sînt inițiate și de care altele sînt străine. La fel, unele proverbe speciale de circulație restrînsă, unele legende și anecdote din acea viață deosebită, un capital de cuvinte în uz numai acolo și necunoscut vocabularului comun... apoi de asemenea cîntece. Produsele folklorice cu caracter artistic, dacă nu sînt chiar create pe de-a'ntregul de un mediu specific, vor fi împrumutate de aiurea și adaptate pe cît posibil la acel mediu. La cele care aparțin folklorului poetic-muzical, adaptarea se realizează deobicei prin diferite localizări și prin atracții de personaje, evenimente... caracteristice mediului respectiv și felului său de traiu. Cu alte cuvinte, tot ceea ce atinge într'o oarecare măsură o anumită ocupație rurală, e firesc să capete un aspect deosebit, în care se reflectă viața celor ce trăesc din acea ocupație. De ex. prișăcarii vor avea o sumă de rituri magice pentru apărarea stupurilor de răufăcători ori de evadarea albinelor, altele pentru progresul muncii lor, pentru înmulțirea roiurilor, etc... Ei vor cunoaște unele superstiții divinatorii în legătură cu creșterea albinelor, cu succesul sau insuccesul în viitor. Vor avea un vocabular tehnic special, vor întrebuința unele expresii caracteristice și anumite zicători de circumstanță complet ignorate aiurea. Vor ști desigur și unele legende — de ex. cum s'au născut pe lume albinele — ...poate chiar și cîntece inspirate din sfera de preocupări ale albinăritului. Totuși, trebuie să recunoaștem, o astfel de îndeletnicire tehnică își are cercul ei cu totul limitat, și chiar în interiorul acestuia ea nu va invada, firește, toate domeniile vieții psihice a inșilor și a grupului, nici nu va imprima, deci, caractere distinctive tuturor produselor folklorice în uz la pri-

săcari, ci numai acelora care vin în foarte strîns contact cu ocupația respectivă. Dacă într'o creație populară, artistică, surprindem un motiv secundar, pe care-l bănuim că provine dintr'un mediu de crescători de albine, în cazul acesta nu poate fi vorba decît de o influență a acestui mediu sau cel mult de o simplă adaptare la el. Dacă însă produsul folkloric are la bază — ca temă centrală — vre-un motiv din riturile ori din superstițiile specifice acelei categorii rustice, atunci suntem îndreptățiți să facem supoziția că el a putut răsări mai curînd în acel mediu decît aiurea, dar nu cu necesitate.

La creațiile mai ample însă și de circulație generală, chiar în asemenea circumstanțe, e foarte imprudent să atribuim originea lor unui anumit mediu meșteșugăresc. Aici, evident, e nevoie de însușiri artistice în rîndul întîii; tema a putut fi cunoscută și în afară de acel mediu. Cel mai adesea avem de a face în acest caz cu selectarea creației folklorice și cu o contribuție ulterioară, manifestată prin unele eliminări de motive vechi și în acelaș timp prin completarea cu unele detalii noi, între care aflăm uneori chiar diferite expresii speciale aparținînd terminologiei respectivei îndeletnicirii. O astfel de operație aplicată producției populare, într'un anumit mediu tehnic, scade de obicei nivelul estetic al ei.

Dacă în domeniul creației folklorice artistice sîntem înclinați a atribui un rol atît de modest grupurilor rurale cu anumite ocupații speciale, nu vom spune același lucru relativ la cunoștințele lor tehnice și la superstițiile indistructibil legate de ele. Aici membrii acestor grupuri sînt creatori, păstrători fideli și răspînditori în stil mare.

Afirmațiile noastre însă își impun oarecare rezerve. Există totuși mediuri rustice, alcătuite din colectivități foarte mari, în care creația folklorică de artă este cu mult mai favorizată pentru motivul că, în sînul lor, are de unde-și recruta talentele trebuitoare. Acesta e cazul cînd o ocupație anumită — fiind impusă de speciale condiții geografice — domină populația unei întregi regiuni, sau chiar majoritatea populației unei țări, de ex. plugăria la Romîni. Trebuie să constatăm însă că nici în această împrejurare, caracterele speciale ale

îndeletnicirii de bază — cele plugărești — nu apar deloc distincte în produsul folkloric artistic. Adesea e cu neputință să ghicim dintr'însul pe autorul plugar. Totuși talentele de marcă ale literaturii noastre populare nu par a se fi ivit dintre muncitorii cîmpului. O altă ocupație care la Romîni deasemenea se'ntinde asupra unei numeroase colectivități și care în trecut era și mai răspîndită încă, păstoritul¹⁾, a dat întotdeauna un procent de talente, cu mult mai mare ca altele, datorită faptului că mediul — și cel natural și cel social — este foarte prielnic creației artistice. Peizajul minunat al muntelui a educat în simțul frumosului generații după generații de ciobani, iar izolarea în care trăesc, precum și răgazul pe care-l află în ocupația lor, i-a predispus la meditație, înclinîndu-i la creația poetică și muzicală mai mult ca pe locuitorii cu alte îndeletniciri, din alte regiuni. Putem vorbi de o însemnată producție artistică a ciobanilor în muzica romînească și în cîntecele populare de orice gen — în doine cași în balade — deasemenea și în plastica populară.

Avem apoi o categorie rustică — de domeniul trecutului astăzi — care, deși foarte restrînsă, a lăsat totuși urme adînci în folklorul nostru: haiducii. Lirica populară moștenește dela ei un mănunchiu de cîntece, pline de pitoresc și de sentimentul naturii, care pot rivaliza cu cele mai frumoase doine păstorești. În același timp, epica noastră populară posedă un bogat repertoriu de balade cu subiect haiducesc. Dar pe cînd primele se datoresc desigur haiducilor în cea mai mare parte²⁾, baladele haiducești — după părerea noastră — sînt creațiuni datorite integral altor mediuri rustice, imediat învecinate, din care se recrutau haiducii. Acestea, simpatizînd cu haiducii și admirîndu-i ca pe niște

1) Vezi teza păstorismului romînesc, susținută cu atîta competență de d. Ov. Densusianu pe baza folklorului poetic, în *Viața păstorească în poesia noastră populară*. I—II București 1922—3.

2) Un număr destul de însemnat dintre acestea au fost, firește, primite de-a-gata din tezaurul comun purtat de circulația folklorică pînă'n locurile cele mai retrase ale țării. D. Densusianu arată cît de mult datorește lirica haiducească celei păstorești. Dela aceasta a împrumutat ea nu numai motive izolate, ci chiar doine întregi, pe care, cu foarte mici modificări, și le-au adaptat haiducii vieții lor (Cf. op. cit. II, p. 9—16). Totuși nu se poate tăgădui aportul haiducesc pur — cu pecetea lui caracteristică — în lirica noastră populară.

eroi, îi cîntau în cîntece care au adesea caracterul unor legende panegirice. E un fenomen care s'a întîmplat nu numai la Romîni, ci și la celelalte popoare din Balcani, de ex. la Greci, ale căror frumoase balade haiducești (κλέφτικα τραγούδια) nu sînt creația grupului restrîns al haiducilor, ci ale marei colectivități rurale ce alcătuia mediul social apropiat.

— Nu cumva e cazul cu Meșterul Manole din cîntecul nostru bătrînesc și din atîtea variante balcanice?

— Avem convingerea că da.

E vorba aici de opera unor zidari vestiți și în special a meșterului arhitect. Acesta e un erou, un supra-om. Se află în contact cu divinitatea sau cu anumite genii — aproape el însuși geniu. Iar pe de altă parte, soția arhitectului, alt personaj superior — concretizare a devotamentului fără de margini față de soț și a dragostii de mamă, care, fiind sacrificată, nu plînge moartea ei, ci jalea despărțirii de copilul iubit și soarta lui. Aceste personaje se proiectează pe fondul sumbru al unui dureros conflict — dintre om și destin — ce se rezolvă cu împăcarea, printr'o eroică resemnare a omului, care consimte la jertfă. Iată eroi și sentimente caracteristice cîntecului atît de cunoscut în epica popoarelor din Sud-estul Europei. Dar aceasta ne ridică deasupra preocupărilor de breaslă. Este adevărat, atmosfera generală a cîntecului o formează un episod din viața zidarilor cu destule elemente tipice: meșteri cari clădesc monumentul, superstiția specific zidărească... Cu toate acestea, nimic de tehnică specială nu aflăm. Evident, faptul poate fi atribuit și acelei continui purificări pe care o realizează circulația orală, pe spații întinse, într'un produs folcloric selectat de gustul estetic al poporului. Dar nu e mai puțin adevărat că *sentimente universal-omenești ca cele din balada respectivă, împletite cu o superstiție deasemenea universal cunoscută, puteau fi cîntate chiar dela origine de cineva din oricare alt mediu.* Dacă aceasta s'a putut petrece cu grupul haiducesc, care, deși foarte restrîns, a dovedit un deosebit talent de creație poetico-muzicală, cu atît mai mult a trebuit să se întîmple la fel cu grupul zidarilor. Acesta, datorită preocupărilor de tehnică prea specială și în deobște condițiilor cu mult mai prozaice în care trăiește, posedă desigur mai puține predispoziții artistice decît alte colectivități.

II. — Trecînd acum la cealaltă ipoteză susținută de d. Skok, — că zidarii creatori și răspînditori ai baladei ar fi Gogii —, constatăm că argumentarea sa are baze exclusiv filologice. Punctul său de sprijin este un element antroponimic, aflător în anumite variante ale baladei cu motivul zidirii unei femei. Este știut că, la Romîinii nord-dunăreni cu deosebire, șeful meșterilor e numit *Manole*. D. Skok vede în acest cuvînt aplicarea unui fenomen fonetic specific romînesc: *oi > o*.

Spre a putea încadra antroponimul *Manole* la acest fenomen 'romînesc', trebuie desigur să presupunem, — deși d. Skok nu precizează deloc —, că Romîinii l-au împrumutat dela Slavi și anume dela Bulgari, sub un aspect ca *Manoilx*¹⁾, iar nu dela Greci, care l-au avut supt forme ca *Μανουήλ*, *Ἐμμανουήλ*, mai apropiate de l. ebraică, de unde a fost adoptat de biserica creștină. Dar d. Skok se înșeală cînd consideră prefacerea *oi > o*, — aplicată în cele două cuvinte pe care le citează —, drept fenomen romînesc. Exemplele date de el spre a ilustra aceasta, nu sînt valabile. În adevăr, *dōinitsa > dónitsa*, primul său exemplu²⁾, n'a avut loc pe teritoriul romînesc, ci se realizase deja la Slavi, atunci cînd Romîinii au împrumutat acest cuvînt. Dovadă avem faptul că la Poloni, în dialect, sînt foarte cunoscute formele: *donica, donnica, donjica, doniczka, dónica, dunica, dóniczka*³⁾. Apoi supt același aspect e cunoscut cuvîntul și la Sorabi: *doniza, dončka*⁴⁾. Iar în ce privește exemplul al doilea *voj(e)voda > voda*, el este foarte nesigur. D. Skok pretinde că fenomenul *oi > o* s'a petrecut în acest cuvînt simultan cu 'haplogia' *vojvo > vo-*⁵⁾. E prea complicat!⁶⁾. Noi credem că aici avem

1) Acest aspect al antroponimului a și fost, în adevăr, împrumutat dela Bulgari, în perioada influenței religioase exercitate asupra Romînilor. Il avem pînă azi în limbă prin unele regiuni atît ca nume de botez, cît și ca nume de familie (Manoil, Manoilă, Manoilescu). Totuși nu din el și nu la Romîni a rezultat forma *Manole*.

2) Skok, loc. cit. p. 238.

3) Jan Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, Kraków 1900. I, 339—40, 349; S. Linde, *Słownik języka polskiego*, Lwów 1854. I, 486; Al. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1926. I, 94, se înșeală închipuindu-și că *donica, dunica* ar putea fi niște derivate diminutive ale unor presupuse forme **dona, *duna* dela germ. *Tonne*!

4) Linde, op. cit.

5) Skok, loc. cit. p. 242, nota 1.

6) Ca să avem și *oi > o* și haplogia, ar trebui să ne închipuim a-

numai fenomenul haplogogiei, ce s'a efectuat la Romîni exclusiv în așezarea postpozitivă a lui *vojevoda* față de numele proprii pe care le însoția, în izolări ca Bogdan-Voda < Bogdan Voj(e)voda. Fenomenul a avut loc desigur în baza ritmului, combinat cu o tendință disimilatoare ¹⁾.

Așadar, exemplele date de d. Skok nu probează deloc că fenomenul *oi* < *o* este specific limbii romîne ²⁾. El aparține și unora dintre idiomele slave, deși d. Skok spune precis că 'nu-i nici slav nici grecesc' ³⁾. Pe baza acestui fenomen totuși, d. Skok conchide că fonetismul Manole este românesc, iar de aici deduce apoi că și balada populară în chestiune a trebuit să ia naștere undeva la Romîni. Acești Romîni, după d. Skok, n'au putut fi alții decît Gogii din Macedonia, vestiți zidari ai Peninsulei Balcanice, care în peregrinările lor după lucru au răspîndit cîntecul în sud-estul Europei. Este adevărat că Gogii s'au identificat pînă în-

ceste două fenomene într'un raport de succesiune, oricît de repede am socoti că s'au petrecut unul după altul. Dar nu era nevoie ca silabele vecine să devie mai întîiu perfect identice, pentruca să poată avea loc haplogogia; era deajuns asemănarea lor mare. Și apoi, dacă admitem cu acest prilej fenomenul *oi* > *o*, ar părea curios faptul că el nu s'a aplicat totdeauna, lăsînd neatinsă în l. romînă forma *voievod* — *voivod* (trecută la declinarea masculină), pe care o avem pînă azi.

1) E probabil însă ca rom. *Vodă* nici să nu fie un derivat al cuvîntului compus *vojevoda*, ci să continue o formă simplă (< vsl. *voditi*) de tipul vsl. *вождѣ* (= *ὀδηγός*, dux) sau *водник* (= *ἡγούμενος*, dux). Cf. F. Miklosich, *Lexicon linguae slovenicae veteris dialecti*, Vindobonae 1850; idem, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindob. 1862—5.

Sau cum aflăm astăzi în l. polonă: *wódz* și *wódca* (cf. Karłowicz, op. cit. VI, Kraków 1911), iar în litvană: *wadas* (cf. Al. Brückner, op. cit. II, 629), — toate aceste cuvinte avînd sensul de 'general', 'comandant suprem'.

2) Nu voim deloc să spunem că un asemenea fenomen este necunoscut limbii romîne, ci numai că nu-i este caracteristic. În graiul moldovenesc de sud (Covurlui) am auzit noi înșine pronunțarea *vonie* pentru *voinic* și *Vochița* p. *Voichița*. Astfel de exemple probează, credem, în chip mai sigur că fenomenul există și la Romîni, independent de vre-o influență slavă. Cuvinte ca acestea vor fi suferit transformarea chiar în gura poporului românesc. Totuși, precum se va vedea mai departe, nici în cazul cînd acest fenomen ar fi specific românesc, nu ni l-ar fi putut da pe Manole. Căci examinînd exemplele în care fenomenul are loc în mod neîndoios la Romîni, observăm că *oi* numai în poziția *i* dă *o*, ceea ce înseamnă că transformarea este totdeauna condiționată de disimilație. Dacă este așa, atunci într'un cuvînt ca Manoil primit dela Bulgari, nu s'a putut aplica pe teren românesc fenomenul, fiindcă *oi* nu era în poziția *i*.

3) Skok, loc. cit. p. 258.

tr'atît cu acest meşteşug, încît numele lor e sinonim cu zidar, la Sîrbi ¹⁾ caşi la Albanezi ²⁾.

Dar din acest fapt — precum s'a văzut în capitolul anterior, — nu rezultă că Gogii au fost creatorii baladei. Cea mai importantă obiecţie care se ridică împotriva afirmaţiei d-lui Skok este că numele Manole e necunoscut cîntecului la majoritatea popoarelor balcanice: Greci, Albanezi, Sîrbo-Croaţi (şi Unguri). Unde-i atunci proba că balada cu eroul Manole a fost primită de aceste naţiuni? Dar ceeace e mai paradoxal, tocmai la Aromîni acest nume lipseşte complet în toate variantele pe care le cunoaştem. D. Skok socoteşte fără importanţă faptul că menţionatele popoare nu-l cunosc ³⁾. Nu sîntem de acord; d-sa pe acest nume se sprijină, alte dovezi n'are.

Antroponimul Manole nu se află în cîntec decît la Romîni nord-dunăreni şi la Bulgari. La cei dinţii apare foarte consecvent; eroul principal în toate variantele nu-i altul decît Manole. La Bulgari însă apare cînd sînt aspectele: Manoilz — Manuilz — Mănuilz ⁴⁾. cînd sub: Manolz (şi dim.

1) După Vuk Karađić (Srpski Rječnik, III državno izdanje, Biograd 1898) şi după Dicţionarul Academiei din Zagreb (Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, II, u Zagrebu 1884) *goga* înseamnă 'zidar'. Se adaugă preţioasa informaţie că 'cel mai adesea, *zidari* sînt *Ţinţarii*'. Dicţionarul academic sîrbo-croat ne citează şi cîteva interesante exemple pentru timpurile mai vechi, din care reproducem două: 'dovede *goge* Cincare od Orida' (= 'a adus *zidari* *Ţinţari* dela Ohrida' — finele sec. XVIII); 'napravih kulu i dadoh *gogama* talierah' (= 'a construit o culă şi le-a dat *zidarilor* 100 de taleri' — anul 1811). Dela subst. *goga* avem şi derivatele adjectivale *gogin* (Vuk Kar.) şi *gogački* (Rj. Akad. Zagr.), ambele însemnînd: 'zidăresc', 'de zidar'.

2) Gustav Meyer ne spune că *goge-a* (m.), în afară de accepţiunea etnică pe care o are la Albanezi — fiind obișnuita poreclă dată de ei Vlahilor (cf. şi G. Hahn, Albanesische Studien, Jena 1854, Heft III, 20) — o mai are şi pe cea de „zidar”; iar *gogeš* (f.) înseamnă „nevastă de zidar”. Acest albanolog ne dă totodată şi explicaţia că 'Ţinţarii, acolo unde sînt statornici, se îndeletnicesc cea mai mare parte din ei cu zidăria'. Cf. Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache, Strassburg 1891.

3) Skok, loc. cit. p. 238.

4) M. Arnaudov, Vgradena nevasta. Studii vărhu bălgarskite obredi i leghendi — Sofia 1920. (In: Sbornik za narodni umotvorenija i narodopis, Kniga XXXIV, 245—512). Cf. pentru *Manoil*: No. IX, p. 345; XII, 347—8; XXIX, 360—1; XXX, 361—2; XXXVIII, 371—2; L, 380—1. (Dintre aceste variante, 2 au şi pentru soţia meşterului numele derivat: *Manoiliţa*, vezi No. IX şi XXX). Pentru *Manuil*: No. X, p. 345—6; XI, 346; XXIII, 355; XXIV, 355—7; XXVI, 358—9; XXXVII, 370—1; LIV, 383—4. (In 2 dintre acestea aflăm paralel, pentru soţia meşterului: *Manuliţa*, vezi No. XXIII, XXVI; acelaşi nume îl aflăm şi în var. XXXVIII, unde eroul se chiamă *Manoil*). Pentru

Manolče), etc.¹⁾. Dacă condiționăm nașterea lui Manole de fenomenul $o \rightarrow o$, care este cunoscut și la Bulgari — ca în ex. *dódă* < *dóidă*²⁾ și *dóda* < *dóida*³⁾ (dela *dochoždam*) — s'ar putea crede că acest fonetism al antroponimului ce urmărim e bulgăresc, mai ales că el apare destul de des în cîntecul epic respectiv. Din bogatul număr de 57 variante bulgare publicate de d. Arnaudov în lucrarea sa — cel mai amplu studiu și în același timp cel mai documentat și mai serios din tot ce iace s'a scris pîn'acum asupra baladei în chestiune —, 12 sînt care posedă numele cu acest fonetism. Totuși frecvența mai mare în cîntec a formelor de tipul *Manoil*, pe care îl aflăm în 22 variante⁴⁾, nu ne permite să tragem concluzia că *Manolz* e fonetism bulgar. Ar fi inexplicabilă atunci acea coexistență a lui, în popor, cu aspectele de tipul *Manoilz*, care-l covîrșesc ca număr. Dar numele acesta figurează supt forma *Manolz* și în alte cîntece populare bulgare, atît lirice cît și epice. Alături de cele, destul de numeroase, relevate de d. Arnaudov⁵⁾, se mai pot

Mănuil: XI, 346—7; XVII, 350—1; XXXI—XXXV, 362—8; iar într'un loc *Mănuilă*: XXXVI, 368—9. (Într'una din acestea se află numele paralel *Mănuilița*, pentru soția meșterului mare, vezi XVII). Într'o singură variantă găsim *Manail* (p. soție: *Manailița*). În var. XI, 346—7, formele *Manuil*, *Mănuil* coexistă.

1) Idem, ibid. Pentru *Manolz*, forma cea mai frecventă a tipului acestuia, cf. No. XIII—XIX, p. 348—9; XXI—XXII, 353—5; XXV, 357—8; XXXVII, 370—1; XLI, 374; LII, 381—2; LV, 384—5. (În 4 din aceste variante se află paralel și *Manolița*, pentru soția eroului, vezi: XIII, XIV, LII, LV). Pentru *Manole*: II, 340—1; XXXVII, 370—1; *Manolh*: XVI, 349—50; *Mănoli*: XLIX, 379—80. Pentru *Manolčo*: XL, 373—4; *Manolču*: XXII, 354—5.

În var. XXII, 354—5, *Manolz* și diminutivul său *Manolču* coexistă. În var. XXXVII, 370—1, *Manol* și *Manole* coexistă; tot aici, ceea ce e mai curios, aflăm și forma *Manuil*.

2) N. Gherov, *Rečnik na bălgarskî ĭazik*, Plovdiv 1895. I, 315.

3) G. Weigand, *Bălgarsko-nemski rečnik*, Leipzig 1913.

4) Din restul de 24 variante, 13 au diferite alte nume (Pavle; XXVII, 359—60; LVI, 385—6; Pavli: XXXIX, 372—3; Păvliū: LIII, 382—3; Peičo: XLV—XLVI, 376—8; Marko: V, 342—3; LI, 381; Mitre, ca în unele variante sîrbești meridionale: I, 340; Danail: VII, 344; Mial XVIII, 351; Milén: XLVIII, 378—9; Mitkata: XXVIII, 360), alte 2 numesc pe erou prin cuv. *liúbľa* (= dragul, prea iubitul) însoțit de un derivat adjectival dela numele nevestei lui, cf. „Stoĭninu liúbľa“ (< Stóĭna): XIX, 351—2; „Struninu liúbľa“ (< Struna): XX, 353, iar în celelalte 9, nu i se dă meșterului șef nici un nume. Vezi Arnaudov, loc. cit.

5) Op. cit. p. 458—9.

cita și altele¹⁾. Acest nume apare deci în folklorul poetic bulgar mai des ca la Romîni, unde e izolat în balada Meșterului Manole; în afară de ea nu-l mai aflăm. E poate tot așa de frecvent la Bulgari cași la Greci, dacă nu chiar mai mult. Totuși, dacă urmărim pe hartă variantele baladei respective cu numele *Manol*, precum și celelalte cîntece unde aflăm antroponimul cu același fonetism, constatăm că aproape toate²⁾ provin din regiunile sudice: Macedonia și Tracia³⁾, adică din imediata vecinătate cu lumea greacă. Și credem că aici trebuie căutată obîrșia lui Manole.

Insuși d. Skok constată, citînd din Sophokles, Greek Lexikon, că numele respectiv e atestat și la Greci cu același fonetism: *Μανώλης*⁴⁾. Pentru d-sa însă, el este un împrumut dela Romîni. Nu putem accepta această părere, deoarece *Μανώλης* nu numai că este atestat în l. neogreacă, ci se aude curent; iar în trecut desigur a fost și mai răspîndit în popor decît azi⁵⁾. Ce e drept, balada populară neogreacă în chestiune nu-l cunoaște, alte nume se dau în ea meșterului mare⁶⁾. Găsim însă acest antroponim, dat eroului principal, în alte producțiuni ale folklorului poetic, de ex.

1) Cf. de ex. K. Šapkarev, Sbornik ot bălgarski narodni umotvoreniia, Sofia 1891. Kniga IV, 328—9, No. 472 („Manolъ voivoda i trista Turti...“); ibid. kn. VI, 381, No. 1016 („Manolъ i Anka“).

2) Afară de 4 variante, care provin din Dobrogea sau din imediata ei apropiere. In acestea, numele eroului se resimte de influența fonetismului romînesc, precum arată formele „Manole” (din Razgradsko) sau „Mă-noli” (Šumen). — Cf. Arnaudov, loc. cit. p. 370—1 și 379—80.

3) Pe cînd din Bulgaria septentrională n'avem nici un exemplu.

4) Skok, loc. cit. p. 238.

5) Astăzi, se pare că în Creta e cel mai des întrebuintat.

6) De ex. Γιάννης (cf. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος — Μνημεῖα τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος ζῶντα — 1891, I, 82); Γιαννάκης (cf. Δελτίον τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1883, I, 716; Λαογραφία — Δελτίον τῆς ἑλληνικῆς λαογραφικῆς ἐταιρείας ἐν Ἀθῆναις 1926, IX, 195); Παῦλος (cf. Λαογραφία, 1910, I, 630—1); Γεώργης (cf. Δελτίον ἱστ. ἐθν. ἐτ. 1883, I, 555); Δήμους (cf. Λαογραφία, 1916, V, 577—8). In cele mai multe cazuri însă numele meșterului mare lipsește în cîntec (cf. Arnoldus Passow, Τραγούδια ῥωμαίικα, Leipzig 1860, p. 388 sq.; Ν. Γ. Πολίτης, Ἑκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, Ἀθῆναι 1923, p. 144 sq.; Λαογραφία, II, 453 sq., VI 562 sq., IX, 194; Μ. Μιχαηλίδης, Καρπαθιακά μνημεῖα — Δημοτικὰ τραγούδια Καρπάθου, Ἀθῆναι 1928, p. 260 sq....); i se spune de obicei „ὁ πρωτομάστορας“.

în balada cunoscută sub titlul: „Μανώλης και ὁ ἰανιτζάρης“¹⁾ sau într'un cîntec liric începător cu versul: „Πέ Μανώλη, Μανωλάκη, βρὲ καλὸ παιδί...“²⁾. Iar cît privește onomastica populară neogrecescă, în general, el este foarte răspîndit, atît în antroponimie cît și în toponimie. Vom cita cîteva dovezi după puținele izvoare ce avem la'ndemînă.

In antroponimie.

a) Nume de botez: Μανολάκης Φιλίππος³⁾ (sec. XVII), Μανολάκι Καστοριανός⁴⁾ (sec. XVII), Μανόλης Τριανταφυλλίδης⁵⁾ (sec. XX)...

b) Nume de familie: Μανολέσοι⁶⁾ — (în formă plurală, la sg. e desigur Μανολέσος), Ἰωάννης Μανολάκης⁷⁾ (sec. XVIII), Γεώργιος Μανωλάκος⁸⁾ (sec. XX), Παπᾶ Ἰω. Μανωλακίαι⁹⁾ (sec. XIX-XX), Ἑμμανουήλ Μανωλακάκης¹⁰⁾ (sec. XX)...

In toponimie. Cum se 'ntîmplă de obicei, antroponimul a trecut cu timpul și asupra numirilor topice, printre care cităm: Μανωλιά (ή)¹¹⁾ — în insula Skyros, Μανολόπουλλα (τὰ)¹²⁾ — în satul Kavallos din Mani (sudul Peloponesului), Μανωλᾶς (ὁ)¹³⁾ — comună în insula Thirasia (una dintre Ciclade), Μανωλᾶς-ἄδος (ή) sau popular Μανωλάδα (ή)¹⁴⁾ — în

1) Cf. Passow, Τραγούδια ῥωμαίικα, supt No. 360.

2) Εδ. Τζιατζίου, Τραγούδια τῶν Σαρακατσαναίων, Αθήναι 1928, supt No. 185.

3) Cf. Emile Legrand, Bibliographie hellénique (XVIIe siècle), Paris 1894, II, 323. Andrei Iulianos dedică opera sa „Μαργαρίται ἤτοι λόγοι διάφοροι...” acestui personaj.

4) Cf. Ἑλευθερουδάκη Ἑγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν T. IX.

5) Λαογραφία, I, 443.

6) Em. Legrand, op. cit. II, 396. Aici, în povestirea în versuri: Διήγησις διὰ στοιχείων τοῦ θεῖνου πολέμου τοῦ ἐν τῇ νήσῳ Κρήτης γενομένου...“ scrisă de Μαρίνος Τζάνε (p. 391 sq.), aflăm între alte nume de familie — date în formă plurală spre a indica mai multe familii cu acest nume — și pe cel citat.

7) Κωνσταντίνου Σάθα, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, ἐν Ἀθήναις 1868, p. 468; cf. și Legrand, op. cit. (XVIIIe siècle) Paris, 1918, I, 357.

8) Λαογραφία V, 615; IX, 476, 483, 492.

9) Μ. Μιχαηλίδου Νουάρου, Δημοτικὰ τραγούδια Καρπάθου, Ἀθήναι 1928, p. 7.

10) Ν. Γ. Πολίτης, Μελεταὶ περὶ τοῦ βίον καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.—Παροιμίας—ἐν Ἀθήναις 1900, t. II, p. VI.

11) Λαογραφία IX, 585.

12) Ibidem V, 399.

13) Ἑλευθερουδάκη Ἑγκυκλ. Λεξ. IX.

14) Ibidem, IX.

Achaia (— această comună cuprinde și satul Νέα Μανωλάς), Μανωλᾶται (αἱ) ¹⁾ — comună în insula Samos, Μανωλιόπουλον (τὸ) ²⁾ — comună în Chania (Creta), Μανωλιάσα (ἡ) ³⁾ — comună în Epir.

Faptul că în toponomastica neogreacă derivatele dela Manole,— provenind din ținuturi atît de variate —, sînt așa de frecvente, atestă indirect marea popularitate a antroponimului în chestiune, supt acest aspect fonetic, la Greci și totodată respectabila lui vechime. Dacă mărturiile scrise ne lipsesc pentru epocile mai îndepărtate, aceasta nu înseamnă că poporului îi era necunoscută forma Μανώλης, ci numai că ea nu era primită în literatură, unde erau în uz formele patronate de biserică. Încă dela începutul erei creștine, cînd numele ebraic Emmanuël a fost primit de către Greci pe calea scripturilor sfinte ⁴⁾, a suferit în popor o aferezare: Ἑμμανουήλ > Μανουήλ. Este o primă adaptare la spiritul limbii grecești, căreia îi e familiar acest fenomen ⁵⁾. El a fost favorizat, credem, de poziția în hiat pe care o are numele Emmanuël în textul biblic grecesc — atît în vechiul cît și în noul Testament. Rolul decisiv la această prefacere l-a avut incontestabil hiatul din Noul Testament, deoarece Evanghelia fiind foarte frecvent citită în biserică, versetul respectiv

1) Ibid. — Credem că această formă nu-i populară, ci e modificată după tiparele limbii literare (καθαρεύουσα). În popor nu e în uz asemenea terminație, nici un astfel de articol. În limba locului trebuie să fi sunînd: „Μανολᾶτες” sau poate „Μανολᾶτα”. În orice caz, numele e caracteristic pentru procedeul popular al derivării toponimului din antroponim. Desigur vechiul întemeetor al acestei așezări omenеști a fost un Μανώλης, de la care s'a numit și satul. Astfel de toponime derivate dela antroponime prin atașarea terminației -ᾶτα (ori -ᾶτες) sînt foarte cunoscute la Greci, în special în insula Kefallonia, unde dela familiile colonizatoare și-au luat numele sate ca: Μονοπολᾶτα, Καρσαμᾶτα, Δειληγᾶτα, Φαρακλᾶτα, Βαλσαμᾶτα, Χιονᾶτα, Χαυδᾶτα... (cf. Ἱ. Σιδερής, Ὁ νέος χάρτης τῆς Ἑλλάδος, ἐν Ἀθήναις 1928).

2) Ἑλευθερουδάκη Ἐγκυκλ. Λεξικὸν IX.

3) Ibidem. Acest toponim are aspect românesc; sufixul său e caracteristic pentru derivatele feminine în l. romînă.

4) Vechiul Testament, Cartea Proorocului Isaia, cap. VII, 14; locul acesta a fost folosit și în Noul Testament de Evanghelistul Matei I, 23.

5) Ex. ἐμέ > με (acuzativ sg. dela ἐγώ); ἐμπρέπει > πρέπει; ἐμβαίνω > ἐμπαίνω > μπαίνω; ἐντρέπομαι > ντρέπομαι.. De obicei cade ἐμ — provenit din prefixul ἐν —; silaba εμ — din Ἑμμανουήλ a suferit același tratament.

din ea a putut influența cel mai mult. Iată-1: „Ἰδοὺ, ἡ παρ-
θένος ἐν γαστρὶ ἔξει, καὶ τέξεται υἱὸν καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ
ἙΜΜΑΝΟΥΗΛ...”¹⁾ Deși cuvîntul Ἑμμανουήλ, în virtutea con-
servatismului religios, continuă a apărea în scrierile biseri-
cești și în cele profane, în scurtă vreme e lăsat pe planul
al doilea spre a face loc formei grecizate Μανουήλ, care fu
primită și de biserică. Încă din a doua jumătate a primului
mileniu p. Ch., ea apare consecvent înregistrată în diferite
scrieri, documente și inscripții, ca nume de ierarhi ai bise-
ricii, oameni politici, șefi militari, împărați și scriitori din
imperiul bizantin²⁾. Adaptarea numelui biblic, de origine
exotică, nu s'a oprit însă aici; în graiul poporului, ea a

1) Τῆς Καινῆς Διαθήκης ἅπαντα — τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγ-
γέλιον, I, 23 — Lipsca 1697, p. 2.

Vezi exact același hiat și în Vechiul Testament: „...καὶ καλέσεις
τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἙΜΜΑΝΟΥΗΛ“. Cf. Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη κατὰ
τοῦς εὐδομήκοντα. (Isaia, VII, 14). Lipsca 1697, p. 759.

Pentru comentarii în legătură cu semnificația numelui Emmanuel și
pasajul respectiv, interpretat alegoric de către părinții bisericii, cf. Origenis
opera omnia... Ed. Carolus Delarue, Parisiis 1740, Tomus III, p. 108—9 (Ho-
miliae in visiones Isaiae); D. Hieronymi, Opera (— Commentarii in pro-
phetas...) Basileae 1564, Tomus V, p. 34; Theoclitos Farmachides, Comen-
tar asupra Sf. Evanghelii după Matei, trad. de Pr. C. Grigore și S. Saru,
R. Vălcii 1951, I, 45—8.

2) De ex. Μανουήλ se numește în prima jum. a sec. VII un general
al împăratului Heraclios; la încep. sec. IX, păstorește episcopul Μανουήλ
din Chariupolis (Tracia), care-a fost dus în captivitate de Bulgari; contem-
poran cu acesta e Μανουήλ, unchiul Teodorei, soția împăratului Teofil; în
sec. X, Μανουήλ Πατρίκιος, nepotul împăratului Niceforos Focas; în sec.
XII, Μανουήλ I Comnenos, apoi mai târziu, în același sec., Μανουήλ, fiul lui
Isac Anghelos Murgiuflu; în sec. XIII, la început, Μανουήλ Χαριτόπουλος,
patriarh de Constantinopol, apoi mai târziu în același veac: Μανουήλ II,
patriarh al Constantinoplei, Μανουήλ cel Mare (Comnenos), împărat al Tra-
pezuntului, Μανουήλ Δισύπατος mitropolit de Thesalonice, Μανουήλ Λάσ-
καρις, Μανουήλ Retorul; în sec. XIV, Μανουήλ Καλέκας, Μανουήλ II
Paleologos... etc... Cf. Annae Comnenae Alexiadis Libri XV (in Corpus
scriptorum historiae byzantinae), Bonnae 1839, 1878: I, 13, 46, 83, 306, 440;
II, 73, 223; Nicetae Choniatae Historia (ed. Imm. Bekkeri), Bonnae 1835, p.
63 sq., p. 502, 827... Ioannis Cinnami, Epitome rerum ab Ioanne et Alexio
Comnenis gestarum (in Corp. script. hist. byz.), Bonnae 1836, p. 21, 232...
Δωροθέου τοῦ Σχολαρίου: Κλεις πατρολογίας καὶ βυζαντινῶν συγ-
γραφέων... (Migne). Αθήναι 1879, p. 600 (πίναξ ἀλφαβητικῶς ὀνομάτων...);

Du Cange, Historia Byzantina..., Lutetiae 1680, vezi Index ad familias
byzantinas..., p. 369;

Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Litteratur, München 1897,
vezi Register der Personen..., p. 1176.

mers mai departe, fiindcă chiar supt forma *Μανουήλ* — cu o astfel de terminație — cuvîntul a continuat să fie simțit tot ca străin. În chipul cel mai natural, deci, i s'a adăugat sufixul — *ης*¹⁾ prin analogie cu nume proprii ca: *Παναγιώτης*, *Δημήτρης*, *Μιλτιάδης*... Acest sufix, în antroponomastica populară, a căpătat de mult o extensiune așa de mare, încît s'a substituit și altor sufixe — în special lui *-ος* — la un foarte însemnat număr de nume grecești: *Γιώργης* < *Γεώργιος*, *Βασίλης* < *Βασίλειος*, *Κωσταντῆς* < *Κωνσταντῖνος*, *Θοδωρῆς* < *Θεόδωρος*, *Παυλῆς* < *Παῦλος*, *Νικολῆς* < *Νικόλαος*, *Ἀθανάσης* < *Ἀθανάσιος*... etc... Astfel, după modelul unui *Βασίλης*: *Μανουήλ* < *Μανουήλης*.

În această formă are loc evitarea hiatului prin contracția *ουή* > *ού*. Astfel *η* dispăre complet fiind absorbit de *ου*, căruia îi lasă și accentul. La dispariția acestui sunet a contribuit aici desigur și disimilația. Deci *Μανουήλης* > *Μανούλης*. Asemenea contracții, în care vocala *i* sau *e* cedează în favoarea lui *u*, *o* sau *a* dinaintea ei, sînt bine cunoscute în limbă neogreacă, de ex. *ποῦρθε* < *ποῦ ἦρθε*²⁾, *τοῦρθε* < *τοῦ ἦρθε*³⁾, *μοῦπε* < *μοῦ εἶπε*⁴⁾, *τοῦπε* < *τοῦ εἶπε*, *ποῦναι* < *ποῦ εἶναι*; *αποῖ μοῦφερεις* < *μοῦ ἔφερεις*, *σοῦφερα* < *σοῦ ἔφερα*⁵⁾, *τῶπα* < *τὸ εἶπα*⁶⁾, *σπολάττη* < *εἰς πολλὰ ἔτη*, *θαῦμουν* < *θα ἤμουν*⁷⁾... etc...

Fenomenul se produce în chip analog și în alt nume de origine ebraică: *Μιχαήλ* < *Μιχαήλης* < *Μιχάλης*⁸⁾.

În antroponimele ebraice de acelaș tip, care prezintau

1) Caracteristic unei bogate categorii de subst. masc. de decl. I.

2) „—Καλὴ μερὰ μαστόρισσα! — Καλῶς τὸν κάλφα ποῦρθε!“ Cf. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος — Μνημεῖα τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος ζῶντα, I, 82.

3) „τοῦρθε μήνυμα νὰ πάη στὸ σεφέρι...“, cf. Κάμπουρὸγλου Μ., Παραμῦθια. Ἐν Ἀθήναις 1924 (ed. II).

4) Cf. Hubert Pernot, Grammaire du grec moderne, Paris 1921 (IV-e éd.), p. 38.

5) „—Μοῦφερεις τὰ κουκκιά παιδάκια μου; — Ὁχι, μάννα μου, σοῦφερα ἔνα τουβαλίθι“. Cf. Γεωργία Ταρσοῦλης, Μιὰ φορὰ κι' ἔναν κιαιρό... Ἀθῆναι 1925, p. 31.

6) H. Pernot, op. cit. p. 38.

7) Ibidem, p. 137.

8) rom. Mihai > *Μιχάλης*, iar nu dela *Μιχαήλ*. Acesta din urmă, datorită terminației asemănătoare, a fost atras la numele cu sufixul *-ilă* (*Zorilă*, *Murgilă*, *Setilă*...) și ni l-a dat pe *Mihăilă*.

hiatul sub forma *ή*, contractia se explică mai ușor: *Δανήλ* > *Δανήλης* > *Δανίλης* ¹⁾, *Γαβρήλ* > *Γαβρήλης* > *Γαβρίλης* ²⁾.

Ajuns la aspectul „*Μανούλης*“, o ultimă schimbare mai intervine în fonetismul acestui nume: *ου* > *ω* (ο). Se știe că fenomenul ο (ω) > ου e foarte frecvent în l. neogreacă: *σάπων* > *σαπώνι(ον)* > *σαποῦνι*, *πωλῶ* > *πουλῶ*, *φασόλι* > *φασοῦλι* ³⁾... **II** aflăm însă, deși mai rar, și în formă inversă: vgr. *κοῦρος* (ό) > *κόρος* și *κούρη* > *κόρη*; ngr. *ἄγουρος* ⁴⁾ > *ἄγόρι* (τὸ). Deci: *Μανούλης* > *Μανώλης* ⁵⁾.

1) Pentru Daniel avem mărturia fenomenului încă din sec. IX, prima jumătate. O nobilă din Patras, care a jucat un important rol politic în imperiul de răsărit, se numește *Δανιηλίδς* sau *Δανηλίδς*, după numele soțului ei *Δανιήλ* (cf. *Ἐλευθερουδάκη*, *Ἑγκυκλ.* Λεξ.). Dela a doua formă feminină deducem și forma m. *Δανίλης*. Numele acesta însă, grecizându-se a șovăit, la început, între *Δανίλης* și *Δανίλος* precum arată forma *Δανιήλος*. Cf. Migne, *Patrologia graeca* III, 474.

2) *Γαβρίλης* > rom. Gavrilă cași *Δανίλης* > Dănilă, fiind atrase la grupul numelor cu sufixul -ilă; așa se explică numai dece *l* nu s'a muiat ca în *Βασίλης* > rom. Văsiľ. În ce privește celelalte antroponime ebraice intrate la Greci tot odată cu creștinismul, ca Samuel, Rafael, Misael, Ezechiel..., deși de același tip, ele au păstrat forma lor de origine. Neputându-și câștiga nici-o popularitate, au rămas închise în cadrul scrierilor religioase sau cel mult au pătruns în viața monahală. În popor, ca nume de botez, afară de Samuel — și acesta destul de rar — n'au trecut. La Romîni: Samoilă, Rafailă și poate, foarte rar: Misăilă. Ezechiel e complet necunoscut onomasticii noastre populare.

3) D. Pernot (op. cit. p. 43) spune că numai ο aton > ου; dar din exemplele date de noi se vede că și ó > ού. Apoi (ibid. p. 44) el remarcă fenomenul numai în Grecia septentrională; noi însă îl știm răspîndit și în alte regiuni grecești, astfel în Etolia, de unde am putea cita numeroase exemple: „*οὔλους οὐ κόσμους*“ pentru: „*ἔλος ὁ κόσμος*“; „*τὸ τοῦ πόλεμου*“ p. „*τὸν πόλεμον*“... etc.. Cf. Δ. Δουκόπουλος, *Σύμμεικτα αἰτωλικὰ λαογραφικὰ*, — în *Λαογραφία*, IX, p. 13—66.

Acest fenomen era foarte cunoscut și în antichitate. El era caracteristic dialectului ionic. Cf. epopeele homerice: *πουλὺς* pentru *πολὺς* (Od. IV, 709), *οὐδός* p. *ὀδός* (Od. XVII, 196), *μῶνος* p. *μόνος* (pretutindeni în Homer).

4) 'necopt', 'verde' — iar cu sensul substantival: 'băiat', 'flăcău' cași *ἄγόρι*. Cf. A. *Ἠπίτης*, *Λεξικὸν ἐλληνογαλλικὸν τῆς λαλοῦμενης ἑλληνικῆς γλώσσης*. I, ἐν Αθήναις 1909; *Ἀγγ.* *Βλάχος*, Λεξ. *ἐλληνογαλ.* Αθήναις 1909. Dela *ἄγουρος* > *ἄγουρίδα* (rom. aguridă), unde se continuă sensul său inițial.

5) Ni se pare totuși probabil ca transformarea ου > ω să se fi realizat chiar odată cu contractia menționată. Limba neogreacă cunoaște și o contractie de tipul ου + έ > ό (iar nu ου), ca în exemplele: *ποῦ ἔχει* > *πόχει*, *μοῦ ἔδωκες* > *μόδωκες*, *τοῦ ἔδωκα* > *τῶδωκα*. Cf. texte dialectale neogr. „*τὸ κεφάλι πόχει τὸ μυαλὸ...*“ (*Λαογραφία* VI, p. 648—8): „*μὲ-*

De cînd sună acest cuvînt la Greci Μανώλης e greu de precizat. Sigur însă credem că chiar dela începutul mileniului al II trebue să fi fost foarte răspîndit. Este adevărat, dovezi scrise de existența lui în acea epocă sînt greu de aflat. Influența bisericească tindea să țină în frîu schimbarea formei Μανουήλ. Cu toate acestea aspectul Μανώλης ajunge dela o vreme să se generalizeze așa de tare în popor, încît nu mai poate fi stăvilit și adesea răzbate și în scrieri, ba chiar în unele cu caracter religios.

Astfel pela jumătatea sec. XV, Ἑμμανουήλ Γεωργιλλᾶς, în poemul său filosofico-religios „Τὸ θανατικὸν τῆς Ρόδου“¹⁾ scris în limba vulgară, se recomandă în chipul următor:

...Ἐγὼ δὲ πάλιν, ἄρχοντες, καλὰ κ'εἶμαι Ῥοδίτης
κι ἀκούομαι εἰς τ'ὄνομα Μανώλης Λειμενίτης...²⁾

Iar la începutul sec. XVI (1508), Μανουήλ Σκλάβος scrie poemul său „Ἡ συμφορὰ τῆς Κρήτης...“³⁾, deasemenea într'o limbă plină de expresii vulgare și în același pendecasilab iambic⁴⁾ atît de caracteristic cîntecului popular neogrecesc. Aici, după ce povestește grozăviile cutremurului care a ruinat Creta, ne spune în final, după obiceiul scriitorilor de altă dată:

Μανώλης Σκλάβος μὲ σπουδὴ καὶ μὲ μεγάλον κόπον
τοῦτα τὰ δίστιχα' ἔβγαλλα διὰ θρήνον τῶν ἀνθρώπων...⁵⁾

Cu mult mai devreme însă, deja din sec. XII, avem o foarte prețioasă mărturie despre existența acestui aspect fonetic al antroponimului nostru. Numele împăratului bizantin Manuel I Comnenos⁶⁾ era pronunțat în popor Μανώλης. El, fi-rește, în virtutea tradiției literare, iscălea totdeauna în acte

δοῦκας Οὐβριὸ κι σ δίνου Ρουμνιὸ... (Λαογραφία IX, 30). Asemenea interesante exemple din graiul popular ne face să presupunem că și ου+ή s'a putut contrage în ο(ω).

1) Carmina graeca medii aevi — Edidit Guilelmus Wagner — Lipsiae 1874, p. 32—52.

2) „...Iar în ce mă privește pe mine, boierilor, eu sînt din fericire Rodian (din Rodos)

Și răspund la numele *Manoli* Limenitis...“ cf. op. cit. p. 38, v. 182-3.

3) Wagner, Carmina graeca medii aevi, p. 53 sq.

4) Așa numitul „πολιτικὸς στίχος“.

5) „...Eu *Manoli* Sklavos cu osîrdie și cu mare trudă | Am izvodit aceste stihuri, de jalea oamenilor...“, cf. Wagner op. cit. p. 61.

6) Domnește între anii 1143 (8 April)—1180 (24 Sept.).

Μανουήλ și tot supt această formă apare numele său în diferite scrieri istorice sau cu caracter poetic. Monetele bătute de dînsul, la fel, poartă în jurul efigiei lui același nume¹⁾. Dintre acestea totuși, cele de aur erau cunoscute de toată lumea supt denumirea de:

μανωλάτα, μανολάτα, μανουλάτα²⁾

1) Cf. J. Sabatier, Description générale des monnaies byzantines frappées sous les empereurs d'Orient, Leipzig 1930, Tome II, p. 206—13, planches LVI-LVII; M. Soleirol, Catalogue des monnaies byzantines... Metz 1853, p. 285—91; idem, Essai de classification des suites monétaires byzantines, Metz 1853 (planșele respective); F. de Saulcy, Numismatique byzantine—Essai de classification des suites monétaires byzantines, Metz 1836, p. 337—41; idem, vol. cu planșe, vezi pl. XXVIII; Du Cange, Historia Byzantina duplici commentario illustrata. Prior familias ac stemmata imperatorum constantinopolitanorum, cum eorumdem Agustorum nomismatibus... Lutetiae Parisiorum 1680, p. 168—9; Rodolfo Ratto, Monnaies byzantines et d'autres pays contemporains à l'époque byzantine, Lugano (Suisse) 1930, pp. 110—113, pl. LI, LII, LIII, fig. No. 2112 sq.

Supt același aspect figurează în legendele monetelor și numele celorlalți împărați omonimi: al lui Manuel II Paleologul (cf. Warwick Wroth, Catalogue of the Imperial Byzantine coins in the British Museum II, p. 637), al Manuelilor Trapezuntului (cf. O. Retowski, Die Münzen der Komnenen von Trapezunt, Moskau 1910, pp. 17, 24—35, 67, 148, 173—6, 188—9), al lui Manuel, despotul Epirului (cf. Colecția numismatică a d-lui Ing. Const. Orghidan, București). În cazuri cu totul excepționale apare și legenda ΜΑΝΟΗΛ, cf. Ratto, op. cit. p. 110, pl. LI, fig. 2111 (a lui Manuel I Comn.); Sabatier, op. cit. II, 215 (tot a lui Manuel I Comnenul. Această legendă însă e nesigură aici, căci nu corespunde celei din figura No. 18, pl. LVI, la care trimite autorul. Acolo aflăm aspectul obișnuit ΜΑΝΟΥΗΛ. Totuși, cum în Sabatier figurile nu sînt reproduceri fototipice, ci deseneuri, e foarte posibil ca greșala să fie chiar în planșă, iar nu în text); Ratto, op. cit. p. 119, pl. LVI, fig. 2249 (a lui Manuel II Paleologul; autorul menționează că această monetă e „foarte rară”). Legenda ΜΑΝΟΗΛ este desebit de importantă, fiindcă în cazul cînd reprezintă o reală pronunțare grecească, înseamnă că aspectul fonetic al ei va fi stînd și la baza formelor sudslavice: bulg. *Manoil*, sîrb.-cr. *Manojlo*. Iar relativ la evoluția lui Manuel la Greci, această legendă ne arată că a fost posibilă mai întîiu transformarea: Μανουήλ > Μανούηλ și apoi: Μανούηλ > Μανούηλης > Μανώλης.

Tot în legătură cu legendele acestui nume, e interesant de relevat că atunci cînd el apare în inscripțiile numismatice, ca epitet atribuit lui Christ, îl aflăm totdeauna supt forma biblică ΕΜΜΑΝΩΕΛ. Astfel unele dintre monetele lui Manuel I Comnenul, ne oferă în același timp ambele aspecte: pe recto, ΜΑΝΩΗΛ pentru împărat; iar pe verso, ΕΜΜΑΝΩΗΛ pentru Christ — de unde se vede clar conservatismul religios prin contrast cu libertatea de schimbare a aceluiași nume în domeniul vieții laice. (Cf. Ratto, op. cit. p. 111, pl. LI, fig. 2115; ibid. pl. LII, fig. 2117; Sabatier, op. cit. II, p. 208, pl. LV, fig. 7; ibid. II, p. 209, No. 13; Saulcy, op. cit. p. 337, pl. XXVIII, fig. 1; ibid. p. 339; W. Wroth, op. cit. II, p. 568—9, No. 14, 15, 16, pl. LXIX, fig. 2, 4, 5; cf. și o monetă de argint aurit în colecția Ing. Const. Orghidan, București).

2) Despre μανωλάτον Du Cange ne spune că e „moneta aurea Ma-

Forma literară oficială „μανουηλάτα“¹⁾ apare numai în scris și nu consecvent, fiindcă cea populară a pătruns și aici înlocuind-o. Așa, Theodor Prodromos²⁾ poet și scriitor religios din sec. XII — contimporan cu Manuel I Comnen — menționează aceste monete, cu numele lor popular³⁾, în două din poemele sale. Intr'unul spune:

„...τὸν δ' ἄλλον δὲ νομίσματα, κἂν δέκα μανολάτα...“⁴⁾.

Iar în alt poem cu subiect etic, tratînd despre sărăcie, aflăm următoarele versuri:

„Ὁ κόρφος τοῦ βουρβούριζε ψίρας ἀμιγδάλατας,
Καὶ τῶρα τὰ ὑπέρπυρα γέμει τὰ μανολάτα...“⁵⁾.

Cu același nume popular este cunoscută moneda de aur a lui Manuel I Comnenul și în Apus, în diferite documente și scrieri. În latinește, el e transcris „manulatus“⁶⁾ ori simplu „manulat“⁷⁾ sau în forma sincopată „manlat“⁸⁾, iar în italienește: sg. *manulato*, pl. *manulati*⁹⁾.

În această numire a monetei lui Manuel I Comnenul transpare deci numele împăratului cu fonetismul popular Μανούλης-Μανώλης¹⁰⁾. Dar ceiace e extrem de interesant — cercetînd

nueli Comneni Imperatoris“. Cf. Glossarium ad script. med. inf. graec.; cf. și Ἐλευθερουδάκη Ἑγκυκλ. Δεξ.

1) Astfel de numiri de monete, derivate dela numele împăraților cari le-au bătut, mai cunoaștem în perioada bizantină: ῥωμανάτα (< Ῥωμανός Διογένης), κωνσταντινάτα (< Κωνσταντῖνος Δοῦκας), μιχαλάτα (< Μιχαήλ Δοῦκας). Cf. Sabatier, op. cit. I, 52; Saulcy, op. cit. p. 337.

2) Ca poet iscălește adesea Πτωχοπρόδρομος.

3) Cf. Du Cange, Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis, Lugduni, 1688, p. 875.

4) „...Celuilalt dă-i bani, măcar zece *manolați* (= bani de aur cu efigia lui Manuel I)...“.

5) „...Sinul lui mișuna de păduchi în formă de migdală, | Iar acum e plin de galbeni cu chipul împăratului Manole...“.

6) Du Cange, Glossarium mediae et infimae latinitatis, Parisiis 1845, IV, 252.

7) Idem, ibidem, IV, 233.

8) Ibid.; Sabatier, op. cit., I, 52; Saulcy, op. cit. p. 337.

9) Du Cange, ibid. IV, 233 (după Iulio a Puteo Veronense, Genealog. fam., Lascar. p. 16).

10) Dupăcum transpare fonetismul popular Μιχαήλης (pentru Μιχαήλ) în μιχαλάτα, numele vulgar al banilor de aur băuți de împăratul Mihail Ducas. Este adevărat, forma literară în uz era μιχαηλάτα sau μιχαηλάτοι (cf. Anna Comnena, Alexias, Venetiis 1729, Lib. XIII, p. 328), însă poporul nu le spunea decît μιχαλάτα — μιχαλάτοι (cf. Du Cange, Gloss. lat. IV, 394: „Michalati, nummi aurei Michaelis Imperatoris Constantinopolitani...“). Vezi tot aici și forma neutră: *Michaletum*).

diferite colecții numismatice bizantine, din cele publicate — am aflat cu surprindere acest fonetism, în forma primă, chiar în legendele a două monete de aramă ale lui Manuel I Comnenul. Pe una citim : MANOYΛ. [ΔΕΕΠΟΤΗ] ¹⁾. iar pe alta : MANΩΛΗ [ΔΕΕΠΤ] ²⁾. În amîndouă inscripțiile, cele două cuvinte, numele însoțit de titulatură, constituiesc legenda din jurul efigiei împăratului, pe fața monetei. Ambele sînt la dativ. În cea dintîi legendă, Μανούλ. e deci o prescurtare din Μανούλης. Acest dativ este finalul unei formule-rugăciune, consacrată în numismatica bizantină ca un talisman ocrotitor și aducător de noroc. Reconstituind inscripția întreagă, care începe de pe reversul monetei — unde e chipul lui Christ — avem :

Κύριε βοηδετ ΜΑΝΟΥΛΗ ΔΕΕΠΟΤΗ ³⁾

Aspectul Μανούλης este tocmai fonetismul pe care l-am presupus noi a fi precedat pe Μανώλης. Avem astfel aici un caz tipic — și nu e singurul — cînd pronunțarea poporului se strecoară în scrisul oficial ⁴⁾. Cu chipul acesta, am

1) Soleirol, Catalogue des monnaies byzantines, p. 287, suq̃t No. 947 ; idem, Essai de classification des suites monétaires byzantines, p. 339, pl. XXVIII, fig. 9.

2) Warwick Wroth, Catalogue of the Imperial Byzantine coins in the British Museum, London 1908, vol. II, p. 575, No. 45.

3) „Doamne ajută lui Manoli Despotul”. Pe alte monete, tot pe față, aflăm foarte adesea în continuare, la dativ, și cognomenul : τῷ ΠΟΡΦΥΡΟΕΝΝΗΤῳ. — Vezi cei 3 frumoși manolați (concavi) din colecția Ing. Const. Orghidan București ; cf. și W. Wroth, op. cit. II pp. 566, 567, 568, No. 1—15, pl. LXVIII, LXIX ; Saulcy, Numismatique byzantine, p. 337.

4) Tot printre monetele imperiului de răsărit — între cele bătute de Balduin I de Flandra — găsim una de aramă cu legenda ΒΑΓΔΟΝΙ (cf. Soleirol, Catalogue... p. 299—300, supt No. 990 ; idem, Essai de classification... p. 374, pl. XXX, fig. 6), iar alta cu numele necomplet : ΒΑΔΟ... (cf. Soleirol, Cat. p. 300, supt. No. DCCCCXC ; id. Essai... p. 375, pl. XXX, fig. 7). Aceste forme — din punct de vedere al scrisului oficial, erori — sînt în realitate aspecte ale pronunțării grecești populare, Împăratului cu nume exotic, poporul grec — în loc de Βαλδουίνος, cum ar fi fost corect — i-a spus Βαγδόνι sau Βαδόνι după modelul vre-unui antroponim autohton, cum e de ex. Ἀντώνι (citește : Andóni).

În cele mai multe cazuri, inscripțiile monetelor oferă tot felul de prescurtări, adesea făcute în chip cu totul neregulat. Trebuie foarte multă prudență cercetătorului spre a nu considera vre-o astfel de prescurtare drept fonetism popular. În alte împrejurări, destul de numeroase, legende sînt greșit redactate. Între aceste greșeli sînt unele banale, fără nici-o importanță pentru filolog ; altele însă sînt scăpări datorită unei influențe a vorbirii cu rente. În categoria acestor din urmă — care prezintă o deosebită însemnătate — considerăm noi pe ΒΑΓΔΟΝΙ cași pe ΜΑΝΟΥΛΗ.

urmărit fonetismul *Μανώλης* pînă 'n sec. XII ; dar, firește, el este mai vechiu cu cîteva veacuri. În consecință, *autochtonismul său grecesc nu mai poate fi pus la îndoială*.

La Romîni, numele *Manoli* a venit direct dela Greci, fără intermediul Slavilor. El reproduce exact pe *Μανώλης*, care și în grecește dealtfel, chiar la nominativ, poate fi auzit sub forma *Μανώλη*, adică identic ca în romînește. Foarte semnificativ pentru originea grecească a antroponimului romînesc este și faptul că în formele sate derivate îl aflăm purtînd de predilecție sufixul hipocoristic grecesc -aki: *Manolachi*, *Mănlachi*, *Lachi*. Aceste aspecte — echivalentele lui *Μανωλάκης* — sînt adînc înrădăcinate în graiul popular al Romînilor ; iar vechimea lor, judecînd după ultimele două, pare a fi destul de însemnată. Nu e vorba aici de o simplă atașare a sufixului, realizată tîrziu pe teritoriul l. romîne ; ci, dela Greci, numele ne-a venit și în forme ce purtau deja sufixul diminutival.

Bulgarii, desigur, au primit forma *Manolz*, (*Manolčo*, *Mănolz*) tot direct dela Greci ; dar, la ei, a trecut în același timp și dela Romîni. Imprumutul romînesc îl probează atăzi în chip neîndoios numai aspectele, de acest tip, aflătoare în vecinătatea Dobrogii¹⁾. Se pare însă că această influență — posterioară, dar și paralelă cu cea grecească — nu e numai norddunăreană. Ea se va fi exercitat mai demult, chiar în Peninsula Balcanică, în special în sud-vestul Bulgariei. Că o adaptare la spiritul limbii bulgare — în care terminația -i ca cea din *Μανώλης* e neobișnuită la antroponime — cuvîntul a suferit o depalatalizare complectă²⁾. Aflăm totuși în folklorul bulgar o formă de tranziție ca : „*Manolk*“³⁾, care, evident trădează fonetismul grecesc al lui *Μανώλης*. Dease-

1) Vezi mai sus.

2) Tocmai pentru acest motiv nu s'ar putea admite ipoteza că Romîinii au primit antroponimul *Manoli* dela Bulgari. Aceștia — în formele ce prezintă fonetismul în chestiune — avîndu-l supt aspectul *Manol*, ar fi trebuit cași Romîni să-l aibă la fel. Apariția vocalei palatale la sfîrșit — chiar de-am explica-o prin generalizarea forme de vocativ, tipică antroponimelor rom. masculine, precum face d. Skok (op. cit. p. 238) — nu-i suficient justificabilă. Admițînd însă împrumutul grecesc la Rom., chestiunea se simplifică complet.

3) Šapkarev, *Sbornik* ot bŭlgarski narodni umotvorenija, kn. VI, No. 1016, p. 381 ; idem, *ibid.* kn. III, No. 288, p. 9—10.

menea aflăm foarte rar și forma grecească pură: 'Manoli' ¹⁾. Foarte interesant pentru chestia ce urmărim e faptul că în cîntecele populare bulgare aflăm adesea antroponimul Manoli însoțit de cuv. grecesc *κυρ* (< κύριος): 'Kir Manoli' ²⁾. 'Kir Manolče' ³⁾, 'Kir Manolčo' ⁴⁾. O variantă a cîntecului epic cu motivul incestului evitat, îl numește pe erou chiar 'Gărce Manoilče' ⁵⁾ de unde se vede că nici forma aceasta a antroponimului nu e considerată de popor ca specific bulgară. E drept, materialul folkloric bulg. în care aflăm aceste nume e din regiunile sudice foarte amestecate cu Grecii, deaceia concluzii pentru toată Bulgaria nu se pot trage. Ceeace ni-i permis însă să spunem, este că în aceste ținuturi antroponimul — sub ambele sale aspecte: Manoîlx-Manolx — e simțit de Bulgari mai caracteristic pentru Greci decît pentru ei, devremece poporul, în creația lui, alege tocmai acest nume spre a designa pe un erou grec. În orice caz, deși în producția populară acest nume apare destul de des — în comparație cu Romîni, și chiar cu Grecii — d. Arnaudov cu dreptate afirmă că el nu este tipic folklorului bulgar ⁶⁾.

La Sîrbi, antroponimul, atît în folklor cît și în limbă în general, nu este cunoscut astăzi decît supt aspectul Manojlo. Aflăm totuși cîteva urme și de existența aspectului Manoli pentru trecut: *Manol*, *Manolo* (sec. XVI) și *Manola* (sec. XVIII) ⁷⁾. Aceste forme însă, cu totul sporadice și izolate, au fost împrumuturi trecătoare. „Manolo“, care pare cel mai sîrbesc dintre toate aspectele cu acest fonetism, nu e o transformare a lui Manojlo făcută pe teren sîrbesc, precum s'ar putea crede, ci e o modelare a antroponimului de tipul Manoli după mai vechiul Manojlo. Aflăm, la Sîrbi într'o baladă pop., numele acesta în izolarea *Majstor Manojlo* ⁸⁾ — așa de familiară la Romîni și Bulgari baladei

1) Bratja Miladinovji (Dim. i Konst.), Bălgarski narodni pēsni, Sofija 1891 (ed. II), No. 139, p. 199.

2) Idem, ibidem.

3) Ibid.

4) Arnaudov, op. cit. p. 438 (după Sbornik-ul lui Ljubenov).

5) Šapkarev, op. cit. kn. IV, p. 354—5.

6) Arnaudov, loc. cit. p. 438.

7) Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. (Izd. Jugosl. Ak.) Zagreb 1884, Tom. II.

8) Vuk Stef. Karađić, Srpske narodne pjesme, Biograd 1894, (drž. izd.) kn. III, No. 45, p. 312 sq.

despre zidirea unei femei — însă aici e vorba de un haiduc. Cîntecul sîrbesc cu tema jertfei omenești pusă în temelie nu cunoaște în niciuna din variantele sale antroponimul în chestiune, supt nici-o formă. Relevăm totodată că nici la Sîrbi Manojlo nu e simțit de popor ca un nume caracteristic sîrbesc. În adevăr, în mai multe balade, unul dintre personaje sau chiar eroul principal, care e Grec de neam, poartă acest nume alături de cognomenul ce-i indică naționalitatea: *Grčić Manojlo*¹⁾.

În concluzie, privitor la radierea antroponimului biblic în chestiune, care pentru sud-estul Europei își are ca centru Grecia, deosebim două perioade distincte :

1. O perioadă veche creștină, pînă după creștinarea Slavilor meridionali — în care s'au răspîndit pe calea bisericii și a traducerilor religioase formele cu fonetismul ebraic, sau cît mai apropiat de acesta, de tipul : *Emmanuel*, *Manuel*. Aspectele sudslavice — *Manuil*, *Manoil* (Bulgari) și *Manojlo* (Sîrbi) — aparțin sfîrșitului acestei perioade.

2) Altă perioadă, care coincide cu o parte din sfîrșitul primei și continuă cîteva secole după ea. Dealungul acesteia, pe căile circulației folclorice, s'a răspîndit forma cu fonetismul grecesc *Manoli*.

Dar relativ la antroponimul *Manoli* — în ce privește răspîndirea lui la diferite nații — trebuie făcută o distincție precisă între domeniul general al limbii și cel cu totul special al cîntecului epic despre zidirea femeii în temeliea unei clădiri. D. Skok — susținînd expansiunea baladei dintr'un mediu românesc către alte popoare, exclusiv pe baza numelui — pare a confunda aceste domenii, deși unul nu-l implică pe cellalt. Noi credem că acest antroponim n'a avut nevoie de balada în chestiune spre a se comunica dela un popor la altul, ci a pătruns în limbă independent de cîntec ; iar răspîndirea lui a putut preceda sau succeda transmisiunea cîntecului și eventual însăși nașterea acestuia. Prin urmare, deși *Manoli* este grecesc ca fonetism, nu înseamnă totuși că și balada de care ne ocupăm este cu necesitate de origine grecească, mai ales că la Greci nici nu aflăm acest

1) Idem, ibidem, kn. II, No. 6, p. 19 sq. ; kn. III, No. 6, p. 24—33 ; No. 10, p. 54 ; No. 76, p. 488 sq.

antroponim în ea. Numele a putut trece foarte bine dela Greci la celelalte popoare pe calea cea mai obișnuită pe care se transmit cuvintele între națiile vecine, fără a fi fost nevoie să-l fi vehiculat balada respectivă. Ne putem închipui deci nașterea cîntecului acesta și într'un alt mediu etnic decît cel grecesc și chiar numele eroului principal, la obîrșie, altul decît Manoli. *Dar totuși fixarea acestuia, în baladă, a fost condiționată de existența reală a unui mare meșter zidar cu numele Manoli, în jurul căruia s'a făcut vilvă, datorită calităților sale profesionale. Acest antroponim nu poate fi explicat altfel decît ca un element realist în cîntec.* Substituirile de nume însă sînt foarte frecvente în creația populară, care — supusă cum e la cele mai variate adaptări după loc și timp — cedează altor împrejurări realiste, mai actuale pentru alte mediuri. Deaceea socotim de un interes capital să știm cînd și unde s'a putut fixa întîia dată numele Manoli în baladă. A afirma că s'a fixat întîiu la Greci, s'ar părea foarte logic devremece numele e mai caracteristic pentru ei decît pentru alte națiuni balcanice; însă precum am amintit, variantele lor nu-l cunosc.

Iar a susține că fixarea lui a avut loc chiar dela nașterea cîntecului epic de tipul cunoscut astăzi în Balcani, este deasemenea greu, fiindcă pentru aceasta ar trebui ca numele Manoil-Manoli să fie comun — sau să fi fost comun în perioada primei expansiuni a baladei — variantelor tuturor popoarelor balcanice. În realitate, el se află azi numai la Romîni din Nordul Dunării și la Bulgari.

Aici avem de făcut observația că dintre toate popoarele din sud-estul Europei, care au balada cu motivul zidirii unei femei, cele ce-și pot disputa probabilitatea creației ei, se reduc la trei: Grecii, Romîni și Bulgarii. La Albanezi și Unguri, balada prezintă mai slabe închegări și e puțin răspîndită¹⁾; iar la Sirbo-Croați, deși se bucură de o mare

1) La Albanezi, legenda cea mai complectă e cea publicată de Auguste Dozon sub titlul „Le pont du Renard à Dibra”, în colecția sa: ‘Contes albanais’, Paris 1881, p. 255-257. Este dată sub forma unei povestiri în proză. Singure cuvintele fatidice ale misteriosului bătrîn — care sfătuiește meșterii să zidească'n temelie pe una din soțiile lor — sînt în versuri. (Dozon le citează în l. albaneză, cf. p. 256, n. 1). Trebuie dedus de aici că la origine legenda aceasta e în versuri? sau că procesul de poetizare era

popularitate, ea are o formă prea evoluată față de tema primitivă — astfel că la toate aceste națiuni avem a face, evident, cu împrumuturi de aiurea. Restrângînd deci cercetarea numai la Greci, Romîni și Bulgari, constatăm că la ultimele două popoare, Manoil-Manole nu apare numai incidental în cîntec ci foarte consecvent: la Romîni din Dacia, în toate variantele fără excepție, iar la Bulgari în majoritatea lor¹⁾. În același timp, în variantele grecești antropimul respectiv nu se întîlnește.

— Dar nu e posibil oare ca numele Manole să fi existat în trecut și la Greci în unele variante, însă cu timpul să fi dispărut fiind înlocuit de altele, în vremece la Romîni și Bulgari a continuat să se păstreze fidel, rezistînd influenței numelor regionale?

În sprijinul acestei ipoteze vine o variantă neogreacă publicată de A. Iatridis²⁾. Aici, eroina — înțelegînd în cele din urmă, din solia calfelor, că este chemată de meșterul mare spre a fi zidită în temelia podului — spune în tînguirea ei din finalul baladei, următoarele:

deabia în curs cînd a fost culeasă? sau, poate, că redactarea în proză nu corespunde realității, ci se datorește culegătorului?? Dar și alte cîteva legende albaneze, cu aceeași temă, sunt cunoscute tot în proză și supt o formă mai sumară încă (Cf. Arnaudov, op. cit. p. 402-3). O variantă în versuri, însă fragmentară, s'a publicat în Zeitschrift des Vereins für Volkskunde I, 143, în 1891. (Noi o cunoaștem în traducerea franceză dată în acelaș an de H. Heinecke, în Revue des traditions populaires VI, 138). Die cercetarea acestor variante, se poate conchide că Albanezii n'au un tip specific lor. Unele din ele seamănă cu cea grecească, altele cu cea sîrbească; iar unele cu ambele în același timp.

La Unguri, deși tema legendei prezintă mai multă coheziune artistică, iar adaptarea la mediul etnofolkloric pare mai desăvîrșită — (cf. acele motive caracteristic ungurești al arderii femeii și al copilului care-și caută mama) — totuși și aici elementele de împrumut transpar destul de clar: unele variante vădesc o puternică influență romînească, ardeleană în special; altele, influența sîrbo-croată.

1) În proporția 43 față de 57, numărul total al variantelor bulg. publicate de d. Arnaudov, op. cit. în Sbornik za narodni umotv. i narodopis XXXIV, 339—386.

2) Συλλογή δημοτικῶν ᾠσμάτων. Ἐν Αῤῥῆναις, 1859. Cf. cîntecul dela pg. 28, supt titlul: Ἡ στοιχειωμένη γυνή μετὰ τῶν δύο ἀδελφῶν. (În studiul d-lui Lazăr Șăineanu, Revue de l'hist. des relig. XLV 366, e citat greșit anul apariției acestei colecții folklorice—1852 în loc de 1859 — și pagina 208 în loc de 28. Ultima eroare e reprodusă și de d. Arnaudov care pare a se servi de izvorul grecesc indirect prin d. Șăineanu. Cf. Arnaud. op. cit. p. 389).

„...Τρεῖς ἀδερφοῦλαις εἵμασταν, ταῖς τρεῖς στοῖχειά μᾶς βάλαν
Τὴν μιὰ βάλαν στὸν Τούρναβο, τὴν ἄλλη στοῦ Μανώλη
Κ' ἐμένα τὴν βαρυόμοιρη στὴ γυριστὴ καμάρᾳ...“¹⁾.

Toți cei ce au relevat pîn'acum acest loc din folklorul neogrecesc, au tradus greșit pe „στοῦ Μανώλη“ prin: ‘la Manoli’²⁾ cași cum, în cîntec, Μανώλης ar fi o localitate. Traducerea justă este: „la podul lui Manoli“, pentru că ‘στοῦ Μανώλη’ e o prescurtare din „εἰς τοῦ Μανώλη τὸ γεφύρι“, așa cum e de ex. într’o altă variantă neogrecă³⁾ unde aflăm: „τοῦ Παύλι

1) „...Trei surioare am fost, pe cîte-și trele “ne-au pus stihii“ (= ne-au jertfit zidindu-ne în temelie ca să devenim stafii [spirite] ocrotitoare a clădirii): ||Pe una au pus-o la Turnavo, pe alta la podul lui Manoli||, Iar pe mine nefericita, în bolta cea rotundă [a podului depe Elada]...“.

2) Kurt Schladebach traduce: „bei Manole“ (cf. Die aromunische Balade von der Artabücke, in Erster Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache, zu Leipzig 1894, p. 94); Arnaudov (op. cit. p. 389): „na Manoli“; L. Șăineanu: „à Manolis“ (cf. Les rites de la construction — D’après la poésie populaire de l’Europe Orientale, in Revue de l’histoire des religions, Tome XLV, 367). D. Șăineanu traduce în întregime această variantă neogr. în l. franceză. Traducerea în general bună, nu e scutită totuși de unele erori ce trebuiesc rectificate. În afară de cea relevată, d. Ș. traduce greșit și următoarele versuri:

Πέτ’ ἄν μὲ θέλῃ γιὰ καλὸ, νὰ στολισθῶ νὰ πάγω

Πέτ’ ἄν μὲ θέλῃ γιὰ κακὸ, νὰ ἔρθω καθὼς εἶμαι...

care în versiunea sa franceză sună:

„Dites-lui que s’il me veut pour mon bien, je me parerai pour venir ;

Et s’il me veut pour du mal, j’irai telle que je suis...“ (p. 366—7).

De unde reiese că eroina trimite înapoi pe calfe la meșterul mare să-l întrebe pentru ce o chiamă, ceea ce nu are nici un sens, fiindcă ei știu de ce. Ea vrea să-i spună ei adevărul chiar în clipa aceea. Apoi, nu „pour mon bien“, ci „pentru ceva de bine“ și nici viitorul ind. care urmează nu corespunde sensului din original, ci subj. prez. Deci exact e:

„Dites-moi s’il me demande pour quelque chose de bien, que je me
pare pour y aller;
Dites-moi s’il me demande pour du mal, que je vienne comme je suis...”

Apoi ultimul vers din blestemul:

„...Καθὼς τρέμᾳ ἡ καρδοῦλά μου νὰ τρέμει τὸ γεφύρι

Καθὼς τρέχουν τὰ δάκρυα μου, νὰ πέφτουν οἱ διαβάται“.

este tradus: „Comme tombent mes larmes, que tombent sur lui les passants“ (p. 367). Dar „sur lui“ e absurd. Eroina blastămă ca trecătorii să cadă nu „pe pod“, ci depe pod în rîu. Deci just trebuie tradus:

„...Comme mes larmes coulent, que les passants tombent [dans les flots]”.

Nici cuvîntul μαθητούδια nu este redat exact prin „ouvriers“ (p. 366), ci trebuie tradus prin „apprentis”.

3) Culeasă de d. Arnaudov din Tracia (Stanimaka) în 1920. Cf. op. cit. p. 396—7.

το γιοφύρι“¹⁾. Această variantă a baladei neogrecești constituie un foarte important document folkloric care atestă că la Greci deasemenea a existat o tradiție populară avînd ca erou pe un meșter ziditor de poduri cu numele Manoli. Iatridis dă în notă relativ la numele „Μανώλης“ o prețioasă informație²⁾ în care spune că există un pod de piatră în Agraida (Acarnania), cu următoarea inscripție aproape ștearsă de vreme:

EΚΤΙΣΘΗ ΤΟ 1659

ΟΙ ΚΤΙΤΟΡΕΣ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ... ΚΑΙ ΜΑΝΩΛΗΣ...³⁾

Sîrku⁴⁾ și după el Schladebach⁵⁾ pun în legătură pe eroul baladei cu Manoli din citata inscripție. În realitate acești omonimi sînt cu totul deosebiți⁶⁾. O identificare a lor nu-i permisă pentru simplul motiv că balada respectivă — atît de răspîndită în sud-estul Europei — este mult mai veche decît sec. XVII. Și chiar dacă admitem că numele Manoli s'a fixat în cîntec după nașterea acestuia, momentul fixării lui e deasemenea mai vechiu — altminteri ar fi inexplicabil cum într'un timp atît de scurt s'a putut înrădăcina așa de adînc în epica populară rom. și bulg., iar din cîntecele grecești a

1) „Podul lui Pavel”, Expresia se află într'un context perfect analog cu cel citat din varianta Iatridis:

“Τρεῖς ἀδελφάδες εἴμασταν καὶ τρεῖς κακογραμμένες”
 “Ἡ μὲν βασιλεύει τὸν Δούναβιν, ἡ ἄλλ' τὸ Βελιγράδι,
 “Ἡ τρίτη ἡ μικρότερη τοῦ Παύλι τὸ γιοφύρι...”.

2) Iatridis, op. cit. p. 28

3) „Clădit la 1659; constructorii—Dimitrie... și Manoli...” . Această inscripție a fost citată mai întîiu de P. Sîrku (cf. *Žurnal Ministerstva Narodnago Prosvješčeniija*, Č. CCLXVII, 325 — Sankt-Peterburg 1890); apoi de Schladebach (op. cit. p. 94), Șăineanu (op. cit. p. 367), Arnaudov (op. cit. p. 439, n. 3). Nici unul din aceștia nu-l menționează pe Iatridis ca izvor.

4) Loc. cit. p. 325 sq.

5) Op. cit. p. 94.

6) E posibil chiar ca supt numele Manoli cași supt cel de Dimitrie — din inscripție — nici să nu se ascundă meșterii cari au zidit podul, ci fondatorii, cari l-au ridicat cu cheltuiala lor și, spre pomenire, vor fi pus să li se sape numele în zid. Κτίτορες are foarte adesea în grecește sensul de „fondatori”, adică exact ca rom. și bulg. ‘ctitori’, care a fost primit de aceste popoare din grecește chiar cu sensul respectiv. Iar κτίζω (> ἐκτίσθῃ) ar avea în cazul acesta accepțiunea de: „faire bâtir”. Totuși trebuie să menționăm că cuv. κτίτορες e utilizat cu acest sens de obicei cînd e vorba de fondarea de biserici și minăstiri.

avut vreme să și dispară. Singura legătură probabilă, pe care o admitem, este de tipul localizării. Ea ar consta în faptul că această coincidență de nume a dus la confuzia de personaje. Poporul a putut ușor identifica pe Manole din inscripție cu arhitectul legendar. Cu chipul acesta, numele inscripției a contribuit ca în regiunea respectivă Manoli să se păstreze, în tradiția populară și în baladă, mai bine decât în alte părți. Nu este exclus chiar ca datorită lui să se fi fixat Manoli în varianta Iatridis, care a putut avea anterior alt nume. Foarte probabil ca în Agraida, poporul să fi spunând podului acela: „Podul lui Manoli“, ceea ce a favorizat trecerea lui în cîntec supt forma citată ¹⁾. În cazul acesta, *nu fără semnificație este faptul că dintre cele două nume care po-menesc pe ziditorii podului, a fost ales tocmai Manoli, deși Dimitrie e scris mai întîiu. Desigur aceasta s'a făcut numai în puterea tradiției care-l cunoștea pe un alt Manole mai vechiu; omonimul din inscripție a fost un prilej de reîm-prospătare a lui în memoria colectivă.*

În afară de varianta Iatridis, există încă un document folkloric important, care probează în chip și mai categoric existența unei puternici tradiții la Greci, în trecut, despre un meșter arhitect cu numele Manoli. E proverbul înregistrat de K. Dieterich ²⁾:

„Ὁ Μανώλης μὲ τὰ λόγια
Χτίζει ἀνώγεια καὶ κατώγεια“ ³⁾.

Așadar, supt același nume cași al eroului din variantele daco-românești și bulgare ale baladei, e vorba aici despre un personaj cu aceleași calități extraordinare în arta clăditului. Ba încă în această zicătonare ele ating un superlativ pe care cîntecul nu-l cunoaște: e destul ca Manoli să spună un cuvînt și clădirea s'a și înălțat. El este un erou cu însușiri supranaturale, în stare să facă minuni, ca în basme. E clar deci că și la Greci, Manoli este un nume consacrat pentru

1) Cum s'a petrecut de ex. cu „Podul lui Pavel” („Pavle-Kļuprija”) — depe riul Erkene din Tracia — care a pătruns în variantele grecești și bulgare ale regiunii înlocuind desigur alte nume mai vechi. Cf. Arnaudov, op. cit. p. 440.

2) Sprache und Volksüberlieferungen der südlichen Sporaden, Wien 1908, p. 394.

3) „Manoli cu cuvintele || construște [clădiri cu] etaje și subsoluri“.

arhitectul ideal, un nume simbol. Citatul proverb este atestat în partea cea mai de sud-est a Greciei europene, în insulele Chios și Kos, adică aproape de țărmul Asiei Mici — și în extremul sud : insula Creta.

D. Skok îl cunoaște și-l menționează ¹⁾, probabil cu intenția de a dovedi răspîndirea lui Manoli în Grecia ca nume de proveniență macedo-romînă. Iar d. Arnaudov, care îl citează deasemenea, întrebîndu-se dacă are vre-o legătură cu Manoli din baladă sau dacă acest nume se află în-tîmplător în proverb — se hotărăște pentru a doua părere ²⁾. Nu putem împărtăși nici una din aceste opinii. D. Arnaudov și desigur și d. Skok și-au închipuit, se pare, că au de a face cu un produs folkloric regional, de circulație restrînsă. Acestor cercetători însă nu le-a fost cunoscut că proverbul figurează într-o formă aproape identică și în colecția de proverbe epirote a lui Aravantinos ³⁾:

„Ὁ Μανώλης με τὰ λόγια
Φθυάν' ἀνώγια καὶ κατώγια“ ⁴⁾.

Judecînd după analogia ce stabilește Aravantinos între acest proverb și altele—în special cele de supt No. 906 ⁵⁾ și 1235 ⁶⁾ — se vede că astăzi el are o semnificație mai mult ironică : „treburile nu se fac cu vorbe“ ⁷⁾. Sensul actual e un rezultat al decadenței tradiției despre Manoli, care a fost dată uitării. Desprinsă de legenda care i-a dat naștere, viața proverbului a fost condiționată și pe urmă de legendă. Cînd aceasta a dispărut, proverbul, rămînînd fără acel suport tradițional, a desvoltat un alt sens. În perioada de înflorire a legendelor lui Manoli, proverbul era înțeles în chip propriu, aproape „ad litteram“. În epoca decadenței, părăind absurd un astfel de sens, s'a recurs la o interpretare figu-

1) Loc. cit. p. 238.

2) Cf. Arnaudov, op. cit. p. 440, n. 2.

3) Ἀραβαντινοῦ Π., Παροιμιαστήριον ἢ συλλογὴ παροιμιῶν ἐν χρήσει οὓσων παρὰ τοῖς Ἑπειρώταις. Ἐν Ἰωαννίνοις 1863, p. 87, supt No. 901.

4) φθυάνει = face, construște.

5) Op. cit. p. 87: „Ὁ μύλος με τὰ μῆλα μύλος δὲν γένηται“.

6) Ibidem, p. 115: „Τὰ ἀῶγά δὲν βάρουν με πορδαίς“.

7) Explicație dată de Aravantinos (op. cit. p. 87) pentru proverbul de supt No. 906, pe care îl socotește asemenea cu cel de supt No. 901.

rată și prin adaptarea la o situație specială, care a fost apoi generalizată, proverbul a deviat complet dela sensul lui inițial. Numai așa se explică nuanța sa peiorativă de azi. Indiferent însă de această evoluție a citatului dicton popular, în el transpare clar sensul vechiu de admirație panegirică pentru arhitectul legendar. Foarte interesant de reținut e faptul că acest proverb este cules în Epir, deci în partea de nord a Greciei, pe cînd varianta lui, anterior citată, din Creta și insulele Sporade. Existența lui la cele două extremități ale lumii grecești este o dovadă evidentă că proverbul e cunoscut — sau mai just, că a fost cunoscut pînă nu demult — pe tot teritoriul dintre aceste două extremități, adică în Grecia întreagă.

Dar proverbul există și la Aromîni, unde sună astfel:

„*Manoli cu sbórele adară anoghî ș'catoghî*“¹⁾.

El provine dela Romîni din Epir²⁾. Nici acest proverb aromînesc nu e cunoscut celor ce s'au ocupat cu studiul baladei meșterului Manoli. Dacă d. Skok l-ar fi știut, l-ar fi utilizat, probabil, ca o dovadă în plus pentru ipoteza sa. Proverbul însă nu e macedo-romîn la origine; el este, incontestabil, împrumutat dela Grecii conlocuitori. Se vede clar aceasta din faptul că nu-i decît o traducere literală, și încă necompletă, a proverbului grecesc³⁾. Dar nu numai forma de expresie, ci și sensul e acelaș ca și a celui grecesc. În Zanne, ca explicație, ni se spune că este întrebuintat „pentru cei cari se laudă cu multe, sau dela cari se așteaptă multe și nimic nu fac⁴⁾. Aceeași nuanță peiorativă, semn al decadenței cași la dictonul grecesc. Supt nici un motiv nu poate fi acceptată ipoteza inversă: că Grecii l-ar fi împrumutat dela Macedo-Romîni. Vechimea celui grecesc față de cel aromînesc se vedește și prin aceea că primul e cristalizat în formulă ritmică alcătuită din două versuri perfect simetrice — cu metrul de patru picioare trochaice —

1) Iuliu Zanne, *Proverbele Romînilor*, VI, p. 193, supț No. 13653. În notă este dată just traducerea lui în limba literară: „Manole cu vorbele clădește și deasupra pămîntului și dedesupț“.

2) Este comunicat lui Zanne de corespondentul său aromîn I. Coyan, profesor în Ianina.

3) Din care rămîn cele două expresii finale.

4) Zanne, op. cit. p. 193.

și, lucru rar chiar în cîntecele populare grecești, cu rimă. Aceasta dovedește o lungă circulație și totodată că este creația Grecilor. Proverbul aromînesc însă, are o formă prozică greoaie, care indică tîrzia lui primire precum și circulația sa de scurtă durată pe un spațiu foarte restrîns. Prin urmare el se alătură celor grecești, constituind încă un argument pentru răspîndirea tradițiilor relative la Meșterul Manoli, nu numai în domeniul etnic grecesc, ci, din acesta, și la popoarele vecine. Acest proverb deci, în formă grecească sau macedorom., este un ecou al legendelor în proză și al baladei despre Manoli. El apare la Greci ca un fel de sinteză a unei sume de cunoștințe privitoare la isprăvile acestui personaj. Nașterea lui la Greci din legendă este analoagă cu nașterea zicătorilor despre Meșterul Manoli la Românii din Nordul Dunării¹⁾. Acestea au deasemenea ca substrat legenda-cîntec și foarte probabil și povestiri în proză cu același subiect. Nici una din ele însă nu prezintă o închegare atît de poetică și de sintetică, și totodată atît de caracteristică pentru figura Meșterului Manoli ca citatul proverb neogrecesc²⁾.

Ia afară de aceasta, demnă de toată atenția este varianta țigănească a baladei noastre — culeasă dela Țigani din Turcia³⁾.

Aici eroul principal, meșterul mare, poartă tot numele Manoli („o dulghér Manóli“⁴⁾). Ea ne oferă bizara conta-

1) „A fi Meșteru Manole” (cf. Zanne, op. cit. VI, 193, supt No. 13652), cu sensul: a fi meșter vestit (Ștefănești-Vilcea); „mai bine să cazi din picioare decît depe mînăstirea lui Manole” (Zanne, ibid. supt No. 13651), cu sensul: mai bine să cazi dintr’o slujbă mică decît dintr’una mare. (Șmulți-Covurlui).

2) Firește în accepțiunea lui de altă dată, nu în cea actuală, din Epir.

3) Alex. G. Paspatis, *Etudes sur les Tchinghianés ou Bohémiens de l’empire ottoman, Constantinople, 1870*, cf. conte 5-ème, pp. 620-625; (textului țigănesc îi este juxtapusă, pe pagina următoare, traducerea franceză). Această povestire este reprodusă fragmentar de Miklosich, ca mostră de graiu țigănesc pentru „Țigani greci”, cf. Ueber die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europas, Wien 1873, III, 12. D. L. Șăineanu (op. cit. pg. extras 10), citînd respectiva legendă țigănească, după Miklosich, își închipue că „desnodămîntul este același cași al versiunilor neogrecești”, ceea ce nu-i just. Din citatul său nu se înțelege nici că Manoli a fost jertfit. Totuși fiindcă partea citată de Miklosich — deși numai jumătate din legendă — conținea tocmai tema noastră, părerea d-lui Șăineanu în legătură cu proveniența ei neogreacă, n’a dat greș.

4) Cf. Paspatis, op. cit. pp. 620, 622. Aflăm aici antroponimul nostru și în formă adjectivală, însoțind numele Lenga al eroinei: „Manoléskeri romni” (= nevasta lui Manoli), cf. ibid.

minație a temei fundamentale din cîntecul ce urmărim cu o alta complet străină, ceiace o face confuză și prolixă ¹⁾. Totuși motivele legendei noastre se disting ușor. E vorba de zidirea unui pod ²⁾, care nu poate fi înălțat decît printr'o jertfă omenească. Dar, în mod excepțional, aici victima zidită este însuși Manoli, care amăgit de soția lui se'neacă, devenind 'stihie' („telesím“) ³⁾. În special, motivul tipic al inelului căzut în apă — utilizat ca pretext spre a atrage victima la temelia podului — ne permite să identificăm această variantă decadentă cu cea grecească. Ea este incontestabil imprumutată direct dela Greci și odată cu dînsa și numele Manoli, care, în afară de legenda respectivă, e neobișnuit la Țiganii din Turcia sudică de odinioară ⁴⁾. Pentru noi, această povestire țigănească în proză reprezintă încă o probă despre forța de expansiune a legendei Meșterului Manoli, din sursă neogrească, la popoarele cu care aceștia au venit în contact.

În concluzie, am căutat pîn'aici să stabilim că :

1. *Antroponimul Manole este caracteristic onomasticeii grecești și în același timp prezintă fonetism grecesc pur.*

2. *Personajul Manole — contrar părerii curente — a fost deasemenea foarte cunoscut în trecut tradiției populare grecești și legendei-cîntec, de unde mai tîrziu a fost înlocuit cu alte nume.*

Dacă acest autohtonism grecesc al lui Manole — susținut de noi — se verifică integral, atunci înseamnă că *nașterea baladei al cărei erou e la origine acest personaj, a putut avea loc pe pămînt grecesc*. Dar încă nu-i deajuns aceasta. Fixitatea numelor în produsul folkloric e cu totul relativă și nesigură ; deaceia numai pe baza lor nu putem conchide ceva valabil. În sprijinul ipotezii noastre însă, mai vine un fapt pe care-l credem decisiv :

Dintre toate popoarele din sud-estul Europei, care cunosc balada cu motivul zidirii unei femei, la nici-unul nu

1) O dovadă mai mult că tema Meșterului Manole e de împrumut aici.

2) Legenda chiar și e cunoscută la acești Țigani sub numele de „povestea podului“. Cf. Paspatis, op. cit. p. 620-621.

3) Paspatis, ibid. p. 622.

4) În lista de antroponime țigănești, dată de Paspatis, op. cit. p. 630-631, nu-l aflăm pe Manoli.

aflăm tema epică în simplitatea celei grecești. Pe lângă aceasta, cîntecul neogrecesc poartă în el încă unele trăsături de asprime rudimentară, prin care străbate pînă'n vremea noastră, adesea foarte puțin atenuată, ceva din atmosfera de cruzime fatală și barbară a străvechii credințe, depe cînd ea era o realitate de fapt, ce stăpînea tiranic sufletul popular. Este, după noi, o netăgăduită dovadă a primitivismului variantei grecești. Ea apare ca o primă etapă de concretizare în forme poetice durabile a legendei captate deadreptul din din izvorul superstiției, fără intermediar. La celelalte nații — cum e la Romîni, Sirbo-Croați și Bulgari — balada e mult mai evoluată. Ea ajuns aici la desvoltări estetice superioare, care o așează printre cele mai desăvîrșite realizări ale eposului popular. La toate aceste popoare însă, observăm în același timp că schema generală a baladei este tema grecească. *Prin urmare, cu cea mai mare probabilitate, Grecii au fost creatorii cîntecului epic al Meșterului Manoli.*

Dacă sînt puține șanse ca Romîni să fi dat naștere cîntecului cu motivul jertfei umane puse în temelie, ceea ce credem mai presus de îndoială, este *rolul important pe care l-au avut ei la împrăștierea lui în Balcani*. În ce privește acțiunea de radiare a lui dela Romîni la Bulgari, marea asemănare dintre variantele romînești, în special norddunărene, și cele bulgărești pare concludentă. Apoi, precum am menționat deja, însuși numele Manole — așa de puternic fixat în variantele bulgare — este desigur o probă; căci oricît, în unele variante, el va fi venit și în chip direct dela Greci, nu poate fi deloc indiferent faptul că numai la Bulgari și Romîni antroponimul acesta apare foarte consecvent în baladă. Dar o astfel de radiare s'a exercitat și către Sirbo-Croați, atît prin zidarii aromîni — cum susține d. Skok — cît și prin masele de Romîni care s'au deplasat spre nord în perioada mării lor migrațiuni prin Balcani, pînă către sfîrșitul evului mediu. O serie de analogii folklorice — cum e rolul prinților Mrnjavčević, paralel pîn'la un punct cu cel al lui Negru Vodă, apoi sentimentul dragostei materne desvoltat amplu și cu unele detalii identice la Sirbi și la Romîni — vine să confirme părerea noastră.

În afară de aceasta, mai vedem o dovadă în expresia

comună care numește pe șeful zidarilor în variantele macedoromîne cași în cele sirbo-croate ale baladei: mrom. *mai-mar*, srb. *naimar* sau *neamir*. Acest cuvînt, o alterare a turcescului *mîmar*¹⁾, înseamnă în l. turc. „arhitect”.

Romîinii macedoneni l-au primit cei dintîi dela Turci, datorită unui proces de etimologie populară. *Mîmar* a fost asociat cu ‘mai²⁾ mare’, comparativul adjectivului ‘mare’³⁾, care are adesea și întrebuintare substantivală. Dar pelingă această surprinzătoare asemănare fonetică dintre expresia macedorom. și cea turcească, a mai contribuit la realizarea fenomenului și potrivirea de înțeles. La Aromîni, cași la Romîinii din Dacia de altfel, „mai mare” ca substantiv e sinonim cu ‘șef, căpetenie’⁴⁾ ceea ce se acordă perfect cu sensul de ‘Architekt’, ‘Baumeister’, ‘Bauunternehmer’ al turc. *mîmar*⁵⁾, care e conceput, firește, de popor ca un ‘șef de meșteri’. Și cu acest înțeles chiar îl și aflăm pe ‘maimar’ la Macedo-Romîni⁶⁾, însă după cît se pare, de obicei referindu-se la profesia clăditului⁷⁾. Iar Nicolaidi, un foarte serios lexicograf al dialectului mrom., ne dă precis sensul de „arhitect” pentru acest cuvînt⁸⁾. În unele părți, la Aromîni, respectivul cuvînt a urmat cu timpul destinele adjectivului cu care a fost asociat și cînd mai tîrziu, mai > ma, el devine

1) < arab. *meimar*.

2) Astăzi acest adv. de comparație sună obișnuit „ma” (Cf. Mihăileanu, Dalametra, Papahagi...), dar tot se mai aude și supt formă „maî” ca în Samarina (Nicolaidis, p. 282) sau Crușova (Obedenaru, cf. glosarul dela finele textelor mrom. p. 360). Cînd s’a fixat însă turc. ‘mîmar’ la Aromîni, se pare că el suna pretutindeni ‘maî’ cași în drom.

3) Ca probă că turc. *mîmar* s’a statornicit la Aromîni datorită adjectivului ‘mai mare’, e și faptul că sensul cuvîntului turc. a trecut și asupra adjectivului, care astfel, rămînînd tot adj. a devenit un cuvînt nou „maimar” deosebit de comparativul ‘mai mare’. Cf. Dalametra, Dicționar macedoromîn, unde îl aflăm cu sensul de : meșter, maestru, abil, îndemînic, („Am un frate maimar”).

4) Cf. P. Papahagi, Basme aromîne, București 1905 (ed. Acad. Rom.), p. 11, 70.

5) Radloff, Opît slovarja tjurskich narječij, IV, 2167.

6) I. Dalametra, Dicționar macedoromîn 1906 (ed. Acad. Rom.). Cf. sg. *maimâr* pl. *maimări*.

7) Cf. exemplul dat de Dalametra : „maimarlu nî crui casa”; ca adjectiv însă are un sens mai general. (Vezi nota de mai sus).

8) Κωνστ. Νικολαΐδης, Ἑτυμολογικὸν Λεξικὸν τῆς κουτσοβλαχικῆς γλώσσης. Ἐν Αθήναις 1909. Cf. *maimarû* (pl. *maimări*).

„mamare“¹⁾ cași adjectivul la comparativ; în altele însă, s'a păstrat pînă azi în forma 'măimăr'²⁾.

Examinînd 'Cîntecul punții din Arta'—varianta mrom. a baladei despre zidirea unei femei—observăm că eroul, adică arhitectul, nu-i numit altfel decît „măimar“ sau „mamar“. Culegătorii cîntecului acesta scriu cuvîntul supt forma 'măi-mare' sau 'ma-mar' confundîndu-l în chip consecvent cu adj. 'mare' la comparativ utilizat în sensul substantival de 'șef'—confuzie foarte explicabilă de altfel și foarte ușor de făcut chiar de cunoscători așa de buni ai dialectului ca d. P. Papahagi și Obedenaru. Ei îl redau în limba literară pe maimarlu-mamarlu, prin 'mai marele'³⁾, iar Schladebach, care transpune în l. germană o variantă macedorom., îl traduce prin „der Älteste“⁴⁾ ceea ce e deadreptul eroare. În realitate, avem a face cu substantivul 'maimar'-'mamar' care înseamnă 'arhitect', 'șeful meșterilor zidari'. Aceasta se vede clar din context, iar pe de altă parte se poate stabili și în chip comparativ cu variantele neogrecești—a căror formă e așa de apropiată de cea macedoromînă. „Maimar“ din varianta aromînă corespunde pretutindeni în balada neogrecă cuvîntului: πρωτόμαστορας⁵⁾.

Desprindem cîteva locuri din varianta mrom. spre exemplificare:

„Niveasta-l Giani maimarlu...“⁶⁾

sau aiurea:

1) Cf. P. Papahagi, Din literatura poporană a Aromînilor (în Materialuri Folkloristice, publ. de Tocilescu, vol. II) p. 1041—2.

2) Cf. Dalametra, op. cit., unde aflăm subst. 'maimar, concomitent cu adjectivul la comparativ: 'ma mare'; cf. asupra cuv. 'maimar'—'mamare' și G. Pascu, Dictionnaire étymologique macédonoroumain II, 148 (Eléments tures).

3) P. Papahagi, Din lit. pop. Arom. p. 1041—2; Obedenaru, Texte macedo-romîne p. 216 sq. În versiunea franceză, Obedenaru îl traduce mai just „le premier maître“; în paranteză însă spune că traducerea 'ad litteram' e „le plus grand“ (cf. ibidem).

4) Erster Jahresbericht des Instituts für rum. Sprache, p. 81: 'Eines Tag's... wusch sich der Älteste das Gesicht'; cf. și p. 82, 83, în mai multe locuri.

5) Cf. N. Politis, 'Εκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, p. 144; Δελτίον τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος I, 555, 716; N. Tommaseo, Canti popolari—corsi, illirici, greci, toscani—Venezia 1842, vol. III pp. 178, 180, 181.

6) P. Papahagi, Din Literatura pop. a Arom. (în Mat. Folk. Tocilescu II), p. 1044.

„Măi-mar-lu cîndu-și la fața...”¹⁾
 „Pi măi-mar-lu ma’și muntrea...”²⁾
 „A măi-mar-lui ma-lî dzicea :
 — Măi-mare, s’nu te jilești...”³⁾
 „Ma-marlu nă dimîndă...”⁴⁾

La Sîrbo-Croați deasemenea, în varianta baladei respective, aflăm expresia sub forma „*neimar*” cea mai des întîlnită. Iată cîteva exemple :

„On podviknu *Rada neimara*...”⁵⁾
 „Tad’se moli *Radu neimaru*...”⁶⁾
 — Bogom brate, *Rade neimare*...”⁷⁾

Varianta lui Vuk Karađić provine din Sîrbia de sud ; dar pe acelaș Radu meșter arhitect, îl întîlnim în Bosnia zidind cetatea Tešanĳ :

„Ondar veli *Rado neimare*...”⁸⁾

Deasemenea în Herțegovina „*Rade neimare*” zidește podul de peste Dvina.⁹⁾ Nu de puțin interes este faptul că „*neimar*”, în toate exemplele citate pîn’ aici însoțește pe antroponimul Radu. Deși de origine slavă, acest nume, dat șefului zidarilor din variantele sîrbo-croate, este caracteristic antroponomasticeii romînești. Există totuși unele variante, unde *neimar* însoțește și alt nume. Astfel într’una, în care este vorba tot despre clădirea unui pod peste Dvina, aflăm :

1) Dr. M. G. Obedenaru, Texte macedo-romîne — Basme și poezii populare dela Crușova — Ed. Acad. Rom. București 1891, p. 216, v. 60.

2) Idem, ibidem, p. 216, v. 65.

3) Ibid. p. 216, v. 67-8.

4) P. Papahagi, Op. cit. p. 1041-2 ; cf. și Vangelîu Petrescu, Mostre de dialectul macedo-romîn, București 1880, II, 88.

5) „...El îl strigă pe Radu șeful meșterilor zidari...” Cf. Vuk Stef. Karađić, Srpske narodne pjesme, Biograd 1895, II, p. 110 v. 58 ; p. 114 (note) ; p. 115, v. 179.

6) „Atunci se roagă lui Radu, meșterului mare...” Vuk Karađić, Op. cit. II, p. 116, v. 211.

7) — „Frate întru Domnul, meștere Radule...” Id., ibid., II, p. 116, v. 212 ; p. 117, v. 225.

8) „Atunci grăiește meșterul Radu...” Fr. S. Krauss, Das Bauopfer bei den Südslaven p. 19 (ap. Arnaudov, op. cit. p. 406).

9) B. Petranović, Srpske nar. pjesme iz Bosne i Hercegovine, Beograd 1870, kn. III, No. 52.

„...Knjigu piše paša Sokolović
 Pa je sprema Mitru *neimaru*.
 —Ču li mene, Mitre *neimare* !
 Hočeš gradit na Dvini Čupriju?...“¹⁾
 „A da vidiš Mitra *neimara*...“²⁾
 „A veli im Mitre *neimare*...“³⁾ etc.

Acest cuvînt se găsește la Sirbi și supt forma „*naimar*“ :

„Davor jesi, *naimaru* slugo !...“⁴⁾

Sau într'o povestire din colecția lui Vrčević:⁵⁾

„Ne bismo mogli ni *naimara* platiti, a kamoli sve majstore...“⁶⁾.

În trecut, *neimar* — *naimar* era cu mult mai în uz ; astăzi a căzut aproape complet în desuetudine. Se află numai în folklorul poetic, în unele izolari, ca o reminiscență și rareori în onomastica sîrbă ca nume de familie rezultat din ocupația de zidar⁷⁾.

Despre acest *naimar* — *neimar*, care adesea la cazul subiect sună chiar „*neimare*“,⁸⁾ credem că s'a fixat la Sîrbo-Croați prin Aromîni, modelîndu-se după „*maimar*“, „*maimare*“.

Nu ignorăm deloc marea influență turcească ce s'a exercitat în chip direct asupra limbii sîrbești — cu deosebire în Bosnia și Herțegovina — totuși înlocuirea expresiei *autohtone*, de origine veche slavă „*graditelj*“⁹⁾ cu „*neimar*“ ni

1) „...Paša Socolovici scrie carte || Și i-o trimite Meșterului Mitrea.
 — M'auzi tu, Meștere Mitreo! || Vrei să clădești un pod peste Dvina?...“
 Iv. Broz i St. Bosanac, Hrvatske narodne pjesme — izd. Matice Hrvatske, Zagreb 1896, I, p. 105, v. 1-4.

2) „...Și să mi-l vezi pe Meșterul Mitrea...“ Ibidem, I p. 106, v. 10, 23.

3) „...Și le grăiește lor Meșterul Mitrea...“ Ibid. p. 107, v. 57, etc. Cf. și Kosta Hörmann, Narodne pjesme muhamedovaca u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1888, kn. I, 68 sq.

4) „Vai tie slugă a meșterului zidar...“ Cf. Sr. Stojković, Kraljević Marko, Beograd 1923, p. 473.

5) Vuk Vrčević, Srpske narodne pripovijetke, ponajviše kratke i šaljive. 1868 u Biogradu, p. 185.

6) „Nu l-am putea plăti nici pe arhitect, d'apoi pe toți meșterii...“ Aici apare și mai clar sensul lui „*naimar*“, prin contrast cu „*majstore*“.

7) Ex. Neimarević, Neimarević. Cf. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga, jezika. Izd. Jugosl. Ak. Zagreb.

8) Vezi mai sus.

9) = Arhitect.

se pare că nu s'a putut face decât prin oameni de profesie zidari. Având în vedere paralelismul dintre mrom. *„maimar”*, *„măimar”*, *„măimare”* și srb. *„naimar”*, *„neimar”*, *„neimare”*, — care arată o mai mare apropiere fonetică de cuvîntul mrom. decît de cel turcesc — conchidem că acești zidari au fost Aromîinii.¹ Ca lucrători prin regiunile Sîrbiei meridionale, ei vor fi contribuit la răspîndirea expresiei *„maimar”* în sîrbește încă dela începutul expansiunii turcești în Balcani. Nu trebuie uitat însă că la schimbarea : *maimar* > *naimar*, a contribuit și acțiunea etimologiei populare exercitată de data aceasta pe terenul limbii sîrbești. Poporul sîrb a pus în legătură cuvîntul străin *„maimar”* cu cele băstinașe derivate dela „*na-jam*“²), ca : *„najmač”*, *„najmalac”*, *„najemnik”*³) etc. A favorizat această asociere deasemenea faptul că maimarul era și el angajat cu plată la lucru, ceea ce oferea un punct semantic comun cu expresiile sîrbești citate. Că răspîndirea cuvîntului de origine turcească *„neimar”* la Sirbi se datorește Aromîinilor nu poate fi îndoială. Sirbii nu sunt dealtfel singurul popor din Balcani cari l-au primit dela aceștia. Tot prin Aromîini l-au primit și Grecii pe μαϊμάρης⁴) al lor, precum și Bulgarii pe „*maimár*“⁵) sau „*maimárin*“⁶) — ceea ce se vede clar atît din fonetismul și accentul acestor cuvinte care-l reproduc exact pe mrom. *„maimar”*, cît și din sensul lor de *„arhitect”*, *„meșter zidar”*.

Dar nicăieri această influență macedoromînă n'a lăsat urme așa de adinci ca la Sirbi, unde aflăm expresia chiar în balada ce are ca subiect superstiția zidărească a jertfiriei unei femei în temelie.

Incheiem aici considerațiile noastre critice asupra acestor probleme atît de controversabile, relative la geneza și circulația baladei Meșterului Manole în Sud-Estul Europei.

1) Aici ne întîlnim cu d. Skok în acel punct al hipotezei sale pe care dela început i l-am recunoscut ca valabil.

2) Angajament cu plată, tocmire, închiriere, năimire.

3) Tocmit cu plată (într'un serviciu). Cf. Rječnik hrv. ili srpsk. jez. Ak. Jugosl. Zagreb; Vuk Karađić, Srpski rječnik, Biograd 1898 (III izd.).

4) K. Νικολαΐδης, Ἑτυμολογικὸν Λεξικὸν τῆς κουτσοβλαχικῆς γλώσσης, p. 274.

5) Najden Gherov, Rječnik na blzgarskîj jazik, Plovdiv 1899, III, 44.

6) Id. ibid.

Căutînd să punem în lumină cîteva aspecte speciale ale subiectului — insuficient sau chiar greșit cercetate — am crezut că cea mai bună cale spre a ajunge la aceasta e întrebuițarea procedeelor folklorice secundate de metoda filologică. Scopul urmărit însă, este pur folkloric, oricît rezultatele pot fi utile și filologului, în deosebi cele din domeniul antroponomasticeii balcanice.

P. Caraman.

Errata.

La sfîrșitul notei 1, pg. 79, în loc de „Cf. Migne, *Patrologia graeca* III, 474“ trebuie îndreptat :

Cf. Migne, *Patrologia Graeca* t. XXXV, Grigore de Nazianz III A. 474; cf. și E. A. Sophocles, *Greet Lexicon of the Roman and Byzantine periods*, New-York—Leipzig 1888; M. A. Bailly, *Dict. grec. fr.* Paris 1899.

NOTE LINGVISTICE.

LIMBA LUI CREANGĂ.

Textul Convorbirilor Literare și al ediției dela Iași.

Lectura chiar superficială a operei povestitorului moldovan în edițiile existente ne scoate în evidență o lipsă de atenție, uneori aproape completă, în ceea ce privește unitatea limbii propriie graiului vorbit de Creangă. Credem că această unitate, greu de reconstituit astăzi după pierderea manuscriselor, trebuie să constituie totuși preocuparea de căpetenie a editorilor. Într'adevăr nota specifică a întregii opere a lui Creangă este caracterul ei de povestire. Deosebit de ceilalți prozatori, la care se surprinde, pe lângă o tendință de literarizare a stilului, și grija păstrării unui echilibru între diferitele părți ale compunerii, Creangă are aceea libertate în narațiune provocată de toată spontaneitatea unei povestiri veșnic înnoită, în care digresiile, asociațiile neașteptate, dialogurile, aparent fără legătură organică cu desfășurarea acțiunii, și părțile de lirism crează o tehnică specială opusă celeilalte, caracteristică literaților de meserie. Deaceea pe Creangă nu trebuie să-l cetim cum l-am ceti bunăoară pe Odobescu, ci trebuie să-l auzim povestind. Tot farmecul, neegalat pînă acum, stă tocmai în faptul acesta. Cine va face vreodată analiza estetică a operei sale va trebui să pornească dela acest caracter primordial, din care decurg în chip necesar toate celelalte.

„Moldovenismul” lui Creangă nu apare numai în tipurile create de el sau în mediul înfățișat ci și în felul descrierii. La niciun scriitor nu este o mai puternică adaptare a formei la fond ca la povestitorul moldovan, pentru că niciunul n'a avut talentul să îmbine cu atîta artă conținutul obiectiv al realității cu forma subiectivă a prezentării lui.

Deaceea, după cum nu putem face nicio schimbare în cursul povestirii, tot așa nu avem dreptul să-i denaturăm limba.

Vom nota câteva neconsecvențe întâlnite în textul Convorbirilor Literare și în ediția dela Iași, pentru a scoate în evidență câteva caracteristice ale limbii lui Creangă și a stabili un criteriu, după care, credem, trebuie să se conducă viitorii editori ai operei lui.

În dialectul moldovenesc și deci și în graiul lui Creangă găsim următoarele forme:

1. Substantivele *călcîiu* < calcaneum, *căpătîiu* < capitaneus, sună mold. cu *ă* în ultima silabă. Tot așa și *întîiu* < *antaneus. Textul Convorbirilor păstrează în chip constant forma moldovenească. Ediția dela Iași are consecvent pe cea devenită literară (*călcîiu*), iar celelalte au ambele forme: *călcăiul*, C. L., XV, 2^a, *călcîiul* ed. Kirileanu, pg. 36¹²; *călcăie*, C. L. XV, 449^a, *călcîie*, ed. Kirileanu, pg. 59²⁵; *căpătăiu*, C. L., XV, 449^a, *căpătîiu*, ed. Kirileanu, pg. 59¹⁷; *întăiu*, C. L., XV, 6^a, *întîiu*, ed. Iași, pg. 46¹⁴, Kirileanu, pg. 42⁶.

2. Moldovanul rostește numai *sară*, *samă*, *sacă* (lit. *seară*, *seamă*, *seacă*). Textul Convorbirilor păstrează formele moldovenești, însă lasă să se strecoare pe alocurea câte-un *seară* (XIV, 370^a, 374^a). Ediția dela Iași adoptă în chip aproape constant formele devenite literare. Celelalte ediții nu prezintă nici în cazul de față vreo consecvență (ed. Kirileanu: *Vinerea-Seacă*, pg. 34¹⁷, 102², *piatra seacă*, pg. 216²⁸, dar *Valea Sacă*, pg. 44²⁷, *Sîmbătă seara*, pg. 31²⁷, dar *sara*, pg. 242³²).

3. În deobște Moldovanul zice *păpușoiu*. Forma aceasta o găsim foarte des în textul Convorbirilor Literare, totuși s'a strecurat și forma *popușoiu* IX, 286^a; Soacra cu trei nurori, XV, 6^b, Amintiri II.

4. Substantivul *poruncă* și verbul *porunci* le găsim în textul Convorbirilor Literare atît supt forma aceasta, cît și supt forma *poroncă*, *poronci*, numai ultima fiind însă proprie limbii lui Creangă: *poruncă*, C. L. XIV, 366^b, *poronca*, XII, 23^b, *porunci*, XII, 24^a, *poroncește*, XII, 23^b, 25^a, 25^b. Aceeași neconsecvență o găsim în ediția dela Iași și în celelalte ediții ulterioare.

5. În loc de literarul *înfățișa*, Creangă întrebuintă constant forma moldovenească *înfățoșa*. Totuși în mai toate edițiile găsim ambele forme (ed. Kirileanu: *se înfățișează*, pg. 207²⁶, *se înfățișază*, pg. 215⁴, *se înfățoșază*, pg. 238¹³).

6. Numele propriu *Neculai* apare în textul Convorbirilor Literare cînd supt forma *Nicolai* (Sfîntul Nicolai, XIV, 367^b: Amintiri I; XII, 26^a: Ivan Turbincă), cînd supt forma *Niculai* (XV, 447^b: Amintiri III). Ediția dela Iași păstrează cu mai multă consecvență prima formă. Kirileanu adoptă o singură dată și *Neculai*, adevărata formă caracteristică graiului lui Creangă (Ivan Turbincă, pg. 192).

7. Verbul *mir* se află în graiul mold. supt forma *mier*. Verbul *mir* < lat. *miror* ar fi trebuit să păstreze în chip consecvent pe *i* neschimbat. Mold. *mier* se explică prin influența analogică a formelor cu *i* neaccentuat, la care a fost posibilă schimbarea lui *i* în *e*. Așa îl găsim în textul Convorbirilor Literare, însă cu aceeași neconsecvență pe care am întîlnit-o la formele discutate pînă aici: *mieram*, XV, 2^b, *mier*, XIV, 373^b, *mierare*, XV, 10^b, alături de: *mir*, XV, 445^a. Aceeași lipsă de uniformitate o constatăm și în ed. dela Iași: *mierare*, I, pg. 59¹⁶ și *miri*, I, pg. 71¹⁰. Celelalte ediții au cînd forma *mier*, cînd forma *mir* (ed. Kirileanu: *mier*, pg. 30³² alături de *mirare*, pg. 47⁴⁰).

8. Verbul *trimite* sună în mold. *trimețe*. Supt această formă îl găsim în textul Convorbirilor Literare: *trimes*, XV, 10^a, *trimeată*, XV, 456^a. Alături însă aflăm și forma *trimite*, XV, 8^a, *trimită*, XV, 447^a, „...să-l *trimită*...“, XIV, 367^b, „...să *trimită*...“, IX, 456^b. În ed. dela Iași predomină forma literară (*trimite*). Numai în rare cazuri se află și forma mold.: *trimeată*, I, pg. 8¹⁹. În celelalte ediții domnește aceeași neconsecvență (ed. Cartea Rom.-Kirileanu: *trimită*, pg. 56²⁵, alături cu *trimeată*, pg. 22⁴¹).

9. *apropie-apropia*: „Dar nu se poate *apropie* nime de cerb...“, ed. Kirileanu, pg. 219¹⁸ (Harap Alb, în partea îndreptată după manuscrisul lui Creangă).

10. *ave-avea*: Textul Convorbirilor Literare are pretutindeni forma mold. *ave* pentru formele compuse cu infinitivul și uneori și pentru imperfectul ind. pers. 3 sg.: „...cîte zilișoare oiu *ave*...“, XII, 25^b (Ivan Turbină); „Ba dac-aș *ave* mai multă putere... ți-aș scoate ochii...“, XII, 29^a (Ivan Turbincă); „pe bunicu n'*ave* cine-l înștiința...“, XIV, 374^b (Amintiri I); „Cucoana atunci cu toată bunăvoința ce *ave* se lehametește...“, XII, 258^b (Povestea unui om leneș). În ed. Kirileanu găsim și forma din C. L.: „De-aș *ave* eu atîția gonitori în ocol...“, pg. 105²³) (Moș Nichifor Coțcariul).

Dar în chip mult mai consecvent întâlnim forma lit. *avea*, așa cum se află ea în ed. dela Iași.

11. *be-bea* : „Și ajungînd la izvor, odată și începe a *be* hilpav la apă rece ; apoi mai boncăluște și iar mai *be* cîte un răstimp și iar mai boncăluște și iar mai *be*, pînă ce nu mai poate“, ed. Kirileanu, pg. 223¹⁷⁻¹⁸ (Harap Alb, în partea îndreptată de editor după manuscrisul lui Creangă). Totuși nici acum editorii n'au arătat mai multă consecvență în alegerea formei caracteristice limbii lui Creangă. Așa la pg. 218¹¹⁻¹³ ed. Kirileanu are *bea* : „...începe a *bea* lacom la apă...“, „...și iar mai *bea* cîte un răstimp...“, iar la pg. 249¹⁸ întâlnim din nou forma din C. L. : „...încep a mînca cu toții la pîne goală și a *be* apă rece din fîntînă...“.

12. *dispăre-dispărea* : „Această floare a început a *dispăre* din grădinile și țarinile noastre“, C. L., XV, 314^a (Popa Duhu) ; la fel și în ed. Kirileanu. Ed. dela Iași are forma lit. *dispărea*.

13. *dure-durea* : „Las dacă v'a *dure* capul“, C. L., XV, 285^a (Soacra cu trei nurori). Ed. dela Iași : *durea*, formă pe care o găsim și în celelalte ediții.

14. *mînie-mînia* : În C. L. găsim prima formă : „În care cămeșă s'a mîniet, într-aceea s'a *desmînie*“, XV, 455^a. Ed. dela Iași are în chip consecvent a doua formă. Kirileanu adoptă forma din C. L.

15. *păre-părea* : „Dar dacă din întîmplare ar sări stupitul înspre Golia, cum ți s'ar păre?...“, C. L., XV, 315^b (Popa Duhu). Celelalte ediții au forma *părea*, luată din ed. dela Iași.

16. *pute-putea* : „...cît îi *pute*“, C. L., IX, 286^a (Soacra cu trei nurori) ; „Acuș te-oiu otînji cu ceva, de nu te-i *pute* hrăni în toată viața“, C. L., XV, 458^a (Amintiri III) ; „...de nu l-or *pute* scoate din mîna mea tîot neamul strigîoilor...“, C. L., XV, 5^b (Amintiri II) ; „Lapte, brînză, unt și ouă de-am *pute* sclipui să ducem în tîrg“, C. L. IX, 284^a (Soacra cu trei nurori) ; „Se zămorea și ea sărmana cum *pute*“, C. L., XII, 29^a (Ivan Turbincă). Toate edițiile ulterioare au transcris formele ed. dela Iași, care are pretutindeni *putea*. În ed. Kirileanu întâlnim și formă *pute*, pg. 71²⁴ (Amintiri III).

17. *șede-ședea* : „Într'o zi fiind Irinuca dusă în sat și avînd obiceiul a *șede* uitată...“, C. L., XIV, 374^b (Amintiri) ; „...să poată *șede* și împăratul...“, XII, 30^b. Toate edițiile au adoptat forma *ședea* din ed. dela Iași.

18. *tăie-tăia*: „...și fără să dejuge boii, începe a *tăie* copacul...“, C. L., IX, 455^a (Dănilă Prepeieac). Ed. dela Iași: *tăia*. Celelalte ediții s'au conformat textului ed. dela Iași.

19. *ține-ținea*: „...luă hotărîre nestrămutată a *ține* feciorii și viitoarele nurori pe lîngă sine...“, C. L., IX, 283^a (Soacra cu trei nurori). Ed. dela Iași și toate edițiile ulterioare au forma *ținea*.

20. *vede* (corect *vide*)-*vedea*: „Am o singură fată ș'oiu *vede* eu pe cine mi-oiu alege de ginere“, C. L., XIV, 367^a (Amintiri I); „...Cînd veți *vede* uriciunea pustiirii stînd la locul unde nu se cade să stee...“, C. L., XV, 314^a (Popa Duhu); „Ș'apoi mai are cînd *vede*?“, C. L., IX, 340^b (Capra cu trei iezi); „...nu mi s'a mai dat a *vede*“, C. L. XV, 450^{al} (Amintiri III); „...las că-i *vede* tu...“, C. L., XV, 457^b (Amintiri III). Totuși găsim și forma a doua *vedea* (XV, 446^b), însă mult mai rar decît pe cea dintîiu. În ed. dela Iași este și *vede* (pg. I, 105¹¹), predomină însă forma a doua. Aceeași neconsecvență o întîlnim și la celelalte ediții.

21. *vre-vrea*: „...cică a prins niște iepuroi și *vre* să-i jumulească...“, C. L. XII, 25^a (Ivan Turbincă); „Dee-și și ea dacă *vre*“, C. L., XII, 31^b (Ivan Turbincă). În chiar același text se află și forma a doua *vrea*: „...vine și moartea și *vrea* numai decît să între la Dumnezeu...“, C. L., XII, 27^a (Ivan Turbincă) (v. și pg. 22^b, 23^b, și IX, 457^a). Celelalte ediții, reproducînd textul ed. dela Iași, au mai mult forma a doua.

22. Pers. 3 sg. și pl. conjunctiv prezent a verbelor de conjug. I *dau, iau, stau* sună în cea mai mare parte a graiului moldovenesc *dee, iee, stee*, iar verbul *iau* are următoarele forme la prezentul indicativ: *ieu, iei, ie, luăm, luați, ieu*. Textul Convorbirilor Literare nu prezintă nici în cazul de față o strictă uniformitate, totuși formele moldovenești sînt în majoritate. Aceeași lipsă de uniformitate o găsim și în ediția dela Iași, în care însă predomină formele literare *dea, ia, stea*: „[Părintele] sfătuia pe oameni să-și *dee* copiii la învățătură“, C. L., XIV, 365^b (Amintiri III). Ed. dela Iași, pg. 2¹¹: *dea*; „...Are de gînd [Mecetul] să vă *dee* drumul degrabă?“, C. L., XV, 458^a, ed. dela Iași, pg. 107²³; dar chiar pe aceeași pagină se află și forma *dea*: „...Ioan să mai *dea* un irmilic lui Pavel...“, C. L., XV, 458^a, ed. dela Iași, pg. 107; „...tot chef și voie bună să vă *dea* Domnul...“, C. L., XV, 453^b, ed. dela Iași, pg. 94 (Amintiri III); „...îmi *ieu* căciula...“, C. L., XV, 9^a (Amintiri II), ed. dela Iași, pg. 55^{3, 7, 9}: *iau*; „...banii

nu se *ieu* din drum...“, C. L., XV, 455^b (Amintiri III), ed. dela lași, pg. 100¹³: *iau*; „Nu cumva ai pofti să-mi *iei* vițica...“, C. L., XV, 9^b (Amintiri II), ed. dela lași, pg. 57²²: *iai*; „Dascăle Trascăle, be-he-he! dracul să te *ie*“, C. L., XV, 449^b (Amintiri III), ed. dela lași, pg. 83¹⁶, are aceeași formă; „... își *ie* drumul...“, C. L., XV, 9^b (Amintiri II), ed. dela lași, pg. 57⁶: *ia*; „...[mama] îmi *ie* toate hainele...“, C. L., XV, 13^a (Amintiri II), ed. dela lași, pg. 66¹⁷: *ia*; „Oșlobanu *ie* atunci lemnele...“, C. L., XV, 449^b (Amintiri III), ed. dela lași, pg. 83⁸, are aceeași formă; „Gitlan... *ie* un pahar...“, C. L., XV, 454^b (Amintiri III), ed. dela lași, pg. 97¹¹, are aceeași formă; „...se *ia* după mine...“, C. L., XV, 12^b (Amintiri II), ed. dela lași, pg. 64²⁵; „...[mătușa Măriuca] se *ia* la ciondănit cu mama...“, C. L., XV, 9^a (Amintiri II), ed. dela lași, pg. 55¹⁶; „...însă vai de omul care se *ia* pe gînduril“, C. L., XV, 2^b (Amintiri II), ed. dela lași, pg. 36⁸; „...nu cumva să-mi *iee* tata ciubotele...“, C. L., XV, 4^a (Amintiri II), ed. dela lași, pg. 41²⁴: *ia*.

Observăm că la pers. 3 sg. a prezentului indicativ dela conjug. reflexivă textul C. L. are aproape în chip consecvent forma literară *ia* (*se ia*). Aceasta s'ar putea explica prin faptul că în-suși Creangă va fi întrebuințat-o astfel în scris, pentru a evita o bizară împreunare între forma *se* devenită literară și cea moldovenească *ie*, care ar fi produs o impresie cu totul neplăcută atît din punct de vedere vizual cît și auditiv. Poate grija de a face cuvenita deosebire între *să* ca formă a conjunctivului și pronumele *se* l-a determinat să renunțe în cazul de față la transcrierea fidelă a unei rostiri proprii graiului său, în care aceste două forme sînt identice ca fonetism.

23. Pers. 3 sg. prez. indicativ dela verbul *a ieși* a păstrat pe *ă* final în mold. contrar de ceea ce s'a întîmplat în graiul muntenesc, unde, din cauza înmuierii lui *s*, *ă* s'a prefăcut în *e* (pt. detalii v. Philippide, *Originea Romînilor* II, pg. 50). În textul Convorbirilor găsim reprezentate ambele forme: „Apoi capra *iese* și se duce în treaba ei...“, IX, 339^b; „...ș'apoi *iese* și-și caută de drum“, IX, 347^a; „...*iesă* teafăr și de-acolo...“, IX, 403^a; „Apoi *iesă* și de-acolo...“, IX, 404^a. Aceeași neconsesvență caracterizează și celelalte ediții (Kirileanu: *iese*, pg. 125⁶, 127⁸... alături de *iesă*, pg. 211¹, 12).

24. Pers. 3 sg. și pl. prez. conjunctiv dela verbul *a lăsa* sună

în mold. *să lese* (lit. *lase*). Textul Convorbirilor păstrează forma mold. Edițiile ulterioare au și forma literară *lase* (ed. Kirileanu, pg. 207¹¹).

25. Pers. 3 sing. și pl. prez. conjunctiv dela verbele *pun* și *spun* sună în graiul moldovenesc *să puie* și *să spuie*. Așa le întinim și în textul Convorbirilor și în acel al ediției dela Iași. Celelalte ediții au uneori și forma literară: *să spună* (ed. Kirileanu, pg. 185²³).

26. Participiul trecut pasiv dela verbele al căror *-ă-* precedat și urmat de *i* s'a schimbat în *-é-* are în mold. forma *-ét* (*tăiét*), supt influența analogică a formei de plural *tăiête*. Fenomenul se întâlnește cu mai multă sau mai puțină consecvență și în alte dialecte, însă el constituie mai ales o caracteristică a regiunilor moldovenești (pentru detalii v. Philippide, *Orig. Rom.* II, pg. 18-20). În textul Convorbirilor Literare marea majoritate o are forma moldovenească: *închiet*, XV, 453^a; *încheetă*, XIV, 368^b, *mîniét*, XV, 455^a; *spărietă*, IX, 285^b; *tămîiet*, XV, 453^a...; se găsesc însă și destule forme terminate în *-ăt*: *împrăștiat*, XIV, 374^a; *înfuriat*, XV, 457^b; *lăfăiată*, IX, 286^a; *mîngîiată*, IX, 283^a... În ediția dela Iași predomină forma literară. Ici și colo dacă întinim și forma moldovenească: *tămîiet*, I, pg. 93, *închiet*, I, pg. 93... Toți ceilalți editori întrebuințează cînd forma din textul Convorbirilor, cînd pe aceea din ediția dela Iași (v. Gr. Gr. Scorpan, *Edițiile lui Creangă, Rev. Crit.*, 1929, pg. 189-203). Probabil că însuși Creangă, supt influența scriitorilor munteni și a unora dintre Moldoveni, lăsa să se strecoare forma *-ăt*. Totuși editorii actuali, în lipsa manuscriselor, trebuie să uniformizeze limba în sensul graiului viu așa cum se vorbește în Moldova și cum desigur îl va fi vorbit și Creangă.

Toate aceste neconsecvențe, datorite de multe ori lui Creangă însuși, constituie o piedică greu de învins pentru acel care vrea să ne dea o ediție bună. Dacă s'ar fi păstrat ms. autograf, munca editorului ar fi fost cu mult ușurată. Avînd însă astăzi numai textul Convorbirilor Literare și al ediției dela Iași, sîntem nevoiți să stabilim un criteriu, arbitrar numai în aparență, în realitate fiind singurul valabil. Anume, dacă alături de o formă așa zisă muntenească, devenită literară, care este în majoritate, găsim una specifică graiului moldovenesc, trebuie să adoptăm în chip consecvent pe cea din urmă, ea fiind și proprie limbii lui Creangă, căci nu trebuie să pierdem din vedere caracterul de povestire

verbală, care predomină în toată opera sa, atât în Amintiri, cât și în poveștile propriu zise. Evident că acestei norme i se poate aduce o restricție. Sînt forme moldovenești care apar în chip cu totul sporadic și care pot fi înlocuite cu cele literare, fără a denatura prin aceasta limba caracteristică lui Creangă. De felul acestora găsim pers. 3 sing. imperfect *ave* (pt. avea), C. L., XIV, 374^b (Amintiri I), forma 2 *casăi* (lit. casei) „mijlocul *casăi*“, C. L., IX, 286^a (Soacra cu trei nurori), pronumele personal pers. 3 *să* (recte *sî*, pt. lit. *se*): „Așa *să* munci biata noră...“, C. L., IX, 284^a.

În orice caz, oricare ar fi formele pe care le-ar adopta un editor ca fiind mai proprii limbii lui Creangă, — și în privința aceasta tendința către moldovenizare este de preferat celeilalte de muntenizare —, ele trebuie să fie întrebuițate cu cea mai mai mare consecvență.

Gr. Gr. Scorpan.

ACEST(A).

Se știe că limba actuală întrebuițează forma *acest* înainte și forma *acesta* după substantiv. În textele vechi varianta cu *-a* apare des și înaintea substantivului. Dicț. Acad. I, 1, pag. 15, col. 2 și 16, col. 1 citează exemple din Cazanica lui Varlaam și Cuvinte din bătrîni. Uzul acesta era foarte răspîndit în vechea romînă, cum se vede, bunăoară, dintr'un document cîmpulungean, depela sfîrșitul secolului XVII (a. 1687): „cîndu s'au făcutu acesta zapisu“ (Codrul Cosminului I [1924], pag. 101, r. 17 de sus). Vorbirea populară continuă să păstreze pînă astăzi starea de lucruri de-acum cîteva veacuri. Astfel la Tecuciu am auzit de nenumărate ori propoziții ca acestea: *aista vin îi tare bun, aista băiet îi dușman la casa omului* ș. a. Trebuie adăugat amănuntul, desigur interesant, că numai forma masculină a pronumelui în discuție se bucură de întrebuițarea arătată aici; textele vechi, dimpotrivă, nu fac deosebire între feminin și masculin (cf. Dicț. Acad. I, 1, pag. 15, col. 2). Deasemenea este bine să se remarce că limba populară nu posedă ambele forme ale lui *acest*, ci numai pe aceea cu *-a*; așa se explică menținerea uzului vechiu. Situația n'are nimic curios,

din contra pare a fi conformă cu spiritul limbii noastre: poporul pune obișnuit substantivul înaintea adjectivului; deaceia în graiul lui n'avea cum să se diferențieze cele două forme ale lui *acest*. Când însă vorbitorul e stăpînit puternic de afect, ordinea regulată a cuvintelor se inversează, și adjectivul, asupra căruia trebuie să se stăruie în mod special, precedează substantivul.

Cele spuse despre *acest(a)* sînt valabile și pentru *acel(a)*.

Nici Tiktin, nici Dicț. Acad. nu amintesc de întrebuintărea populară a variantelor cu *-a*. În schimb S. Pușcariu, ocupîndu-se în *Dacoromania* II, pag. 43 din alt punct de vedere de această chestie, arată că deosebirea dintre *acest* și *acesta*, *acel* și *acela* nu s'a răspîndit pretutindeni în Dacia. Cf. și S. Pușcariu, *Studii istroromîne* II, pag. 163.

AIURI.

Participiul trecut al acestui verb, explicat în Dicț. Acad. I, 1, pag. 79, col. 1 prin „1°. Hagard, (l'esprit) égaré; 2°. (Avec) le regard errant“, începe a fi confundat cu frc. *ahuri* 'zăpăcit, năucit, uluit'. Numai așa se pot înțelege fraze ca următoarele: „După un concediu de 30 zile, petrecut la București, aiuriți de zgomot...“ (Gh. Brăescu, *Adev. liter.* dela 25 Dec. 1926, pag. 4, col. 2). Sau: „Tinerii ieșiți depe băncile școlii vor rămîne aiuriți, ca în altă lume“ (Sorin T. Pavel, *Viața Romînească*, Nov. 1926, pag. 274-5). Evident că între cuvîntul romînesc și cel franțuzesc nu există nicio legătură etimologică. Totuși identitatea fonetică aproape completă și o vagă asemănare semantică au produs ușor această etimologie populară, care tinde să se răspîndească. Într'adevăr, dela *aiurit* = frc. *ahuri* s'a format un adjectiv *aiuristic*, cu sensul de 'ciudat, curios, abracadabrant'. Acest cuvînt nu l-am întîlnit încă prin publicațiile cercetate de mine, dar l-am auzit și-l aud adesea în gura unor oameni, despre care se spune, deobicei, că sînt culți: *o piesă (de teatru) aiuristică* (depildă ale lui Pirandello), *un individ cam aiuristic* ș. a. Avem aici un caz de 'derivare semantică', similar cu frc. *fermer*, pe care, după spusele lui Gilliéron, Francezul îl simte ca un derivat dela *fer* 'fier', sau cu exemplul citat de mine (*Introducere în studiul limbilor romanice*, Iași 1932, pag. 203, nota), tot după Gilliéron, și anume: *les maisons se sèment sur la plaine*, în care *se sèment* ține, de fapt, locul lui *s'essaient*.

Fenomenul descris aici face progrese, în sensul că și alte forme ale verbului *a aiuri* încep să se confunde cu frc. *ahurir*. După ce redactasem acest articol, am citit romanul *Domnul Negoită* de T. Teodorescu-Braniște, unde am găsit (la pag. 61) fraza „*Faci pe șmecherul cu mine? Vrei să mă aiurești? Păi atunci întoarcem foaia, amice... și-o să-ți pară rău...*” Să se compare și următoarele exemple: „*O secătură, un aiurit, o haimana*” (I. Peltz, *Cuvîntul liber* dela 19 Mai 1934, pag. 5, col. 1); „*să aiurească lumea, ca politicieni de modă nouă*” (O. Livezeanu, *ibid.* pag. 4, col. 5).

ALA-BALA.

Afară de înțelesul notat în Dicț. Acad. I, 1, pag. 90, col. 1, expresia *ce mai ala-bala* are și pe acela de ‘ce mai lă deal, la vale’, ‘ce să mai lungim vorba’, etc. Cu acest sens am auzit-o și o aud la Buzău mult mai des decât cu primul, care mi se pare secundar. Căci punctul de plecare este de căutat în formula recitată de copii înainte de a începe jocul de-a mija sau de v’ați ascunselea, spre a vedea cine trebuie să mijească: *Ala-bala, portocala, Ce-ai mâncat, de te-ai umflat*, etc. Fiind împrumutată din limbajul copiilor, expresia păstrează încă ceva din tonul ușor ironic, familiar, pe care îl va fi avut, la început de tot, într-o măsură însemnată. *Ce mai ala-bala*, cu înțelesul înregistrat de mine, vrea să zică: ‘Dece să mai pierdem vremea recitînd formula știută; mai bine să începem jocul fără ea, dintr’o dată, prin bună înțelegere’. Celălalt sens, redat de Dicț. Acad. prin ‘quoi de nouveau?’¹⁾, pare că provine din acela mai general de ‘ce mai faci?’ (cf. *ce mai veste, poveste?*, care înseamnă și una și alta): oamenii maturi și-au pus unul altuia întrebarea aceasta în graiul copiilor, ca și cum ar fi vorbit cu dînsii (‘ce faceți: vă mai jucați de-a mija, mai spuneți ala-bala, că să vedeți cine trebuie să mijească?’); de aici nuanța glumeață, ironică.

În ce privește originea, pe care Dicț. Acad. o consideră necunoscută, cred că nu poate fi vorba de o etimologie propriu zisă. Cuvintele întrebuințate de copii în jocurile lor sînt foarte adesea creațiuni proprii, fără înțeles, menite numai să redea prin sunete anumite impresii momentane și să satisfacă nevoia de

1) Cf. și I. Peltz, *Calea Văcărești*, vol. I, pag. 30: „*Ei, ce mai ala-bala, copii? se adresa el...*”.

ritm înăscută în om. Ce etimologie poate avea formula *uniele, dodiele...*, pe care o spun copiii (la Tecuciu) exact în aceleași împrejurări ca *ala-bala, portocala...*?¹⁾ Evident că niciuna, măcarcă primele silabe ale celor două cuvinte conțin neîndoios numeralele *unu*, resp. *doi*. Dacă ținem cu orice preț să explicăm pe *ala-bala*, nu văd ce legătură poate avea cu *alandala*, la care trimete Dicț. Acad.: aceste două expresii seamănă între ele numai formal (au același număr de silabe și aproape aceleași sunete); semantic însă ele se deosebesc, ba chiar se contrazic. Eu cred că copiii au pornit dela primele litere ale alfabetului (*a* și *b*), cărora le-au adăugat altele, de preferință pe *a*, care este cel mai plin și, prinurmare, cel mai armonios dintre toate sunetele. Ipoteza mea își găsește confirmarea în formula deja citată: *uniele, dodiele*,²⁾ care are la bază numărătoarea obișnuită. Numeralesle și literele alfabetului se aseamănă între ele prin faptul că formează un sistem bine definit, în care fiecare element își are locul său riguros determinat. Să nu uităm că la jocul copiilor de v'a'ias-cunselea avem a face, în realitate, cu o numărătoare: fiind mai mulți participanți, ei trebuiesc socotiți în mod exact, pentru a se ști ce rol revine fiecăruia. Copiii sînt conștienți de acest lucru și deaceea pot aranja de mai înainte, ținînd sama de numărul jucătorilor și de numărul cuvintelor din formulă, cine să cadă în cursă, cine să mijească adică.

Ulterior am găsit la Gib. Mihăescu, *Adev. liter.* dela 30 August 1931, pag. 3 un pasaj care confirmă și mai bine spusesele mele: „*Însfirșit, ce mai ala-bala, femeile toate cu ochii după mine*”. Aici se vede foarte clar că *ce mai ala-bala* însemnează ‘ce să mai lungim vorba’, între altele și din cauza introducerii ‘însfirșit’: eroul întîmplării parcă ar fi ajuns la capătul povestirii sale (sau cel puțin la capătul unui anumit episod) și deaceea crede că nu mai este nevoie să înșire detaliile pe care

1) R. Huss, *Siebenbürgische Vierteljahrsschrift* LVI (1933), pag. 318 urm. discută un ‘Abzählreim’ săsesc (din Transilvania), care începe la fel cu al nostru și ar avea origine romană (prin intermediu franțuzesc). Primele cuvinte din formula latinească primitivă le reconstitue Huss astfel: *unicum, dunicum*.

2) Iată cum sună în întregime această formulă recitativă (la Tecuciu): *Uniele, dodiele, Caraiene, caracaș, Prinde popa iepuraș, Dă'n deal, dă'n vale, Dă cu nasu'n ieșitoare. Caraiene și Caracaș* ar putea fi numele proprii respective (în orașul Tecuciu trăia pe vremea copilăriei mele un medic *Caraieni*, căruia aproape toți oamenii îi spuneau *Caraiene*).

ascultătorul le înțelege oarecum dela sine. Tot așa la I. Peltz, *Viața Românească* dela 31 Decembrie 1933, pag. 12: „*Bețivul de Tase a fost toată viața lui—ce mai ala-bala?—omu' de paie al fostului*“, unde formula noastră este aproape sinonimă cu 'pe șleau, deschis, sincer' (adică 'dece să mai vorbim pe înconjur, pe ocolite?').

O expresie înrudită oarecum cu cele pomenite, mai ales din punctul de vedere al chipului cum au putut lua naștere *ala-bala* și *uniele, dodiele...*, este *una două* în fraze ca acestea: *una două, mi-i foame; una două, în brațe* (la adresa copiilor mici, care vor să fie purtați mereu în brațe); *una două, la cinematograf*, etc.

ARDE.

În *Arhiva* XXXIII (1926), pag. 288 am explicat locuțiunea *Radu l-a chemat* 'a fugit, a șters-o repede' drept rezultatul unei etimologii populare (glumețe, adaug acum), pe care limba familiară a făcut-o, din pricina asemănării fonetice, între n. pers. *Radu* și vb. *rad* (din expresia *a rade putina*).¹⁾ O întărire a explicației mele găsesc în următorul pasaj din I. C. Vissarion, *Adev. liter.* dela 9 Martie 1930, pag. 3, col. 4: „—*Arsene te cheamă! Bogdaproste, zise cel cu cărțile, luînd repede banii și virîndu-i în buzunarul pantalonului*“. *Arsene te cheamă* însemnează același lucru ca *te-ai ars* (= *te-ai fript, te-ai pîrlit*) 'ai pierdut' (cf. *Dict. Acad.*, I, 1, pag. 233, col. 2 mijloc): e vorba de doi oameni care joacă în cărți; unul, pungaș de meserie, înșeală pe celălalt, cîștigîndu-i toți banii și anunțîndu-i acest lucru prin expresia citată. Situația este identică în ambele cazuri: între verbul din locuțiunea obișnuită și un nume propriu, care se aseamănă din punctul de vedere al sunetelor, vorbitorul a

1) A. Graur, *Bulletin linguistique* (publié par A. Rosetti), II (1934), pag. 183 se gîndește la țig. *rad-* (imperativ *rade*) 's'en aller', fără a discuta însă mai amănunțit chestia și fără a dovedi, înainte de toate, că acest verb este băștinaș sau cel puțin foarte vechiu în limba țigănească. Eu sînt dispus, mai degrabă, să-l consider ca un împrumut din romînește. Derivația sinonimică *tunde-o!* (= *rade-o!*, adică *Radu să te cheme!*), pe care o invoacă Graur, *loc. cit.*, s'a născut, evident, ulterior, dupăcum tot ulterior s'a produs în mintea indivizilor vorbitori legătura dintre cele două sensuri ('a curăți cu cuțitul, cu cărămida, etc.' și 'a bărbieri') ale verbului *rad*: s'a pornit dela 'a curăți' (sinonim cu 'a spăla... putina'), și s'a ajuns la 'a bărbieri', iar apoi, ca să nu zic imediat, s'a înlocuit *rad* (socotit identic cu 'bărbieresc') prin înruditul *tund*.

stabilit cu voință un raport etimologic, neexistent în realitate, cu scopul de a realiza anumite efecte stilistice.¹⁾

Tot aici aparține, întrucît s'a născut într'o situație psihologică asemănătoare, locuțiunea *să te ții, Pîrleo!* 'pe-aici ți-i drumul', care are numeroase variante (v. Tiktin, pag. 1170, col. 1): unul care 'se pîrlește', 'se frige' sau 'se arde', adică se picîleşte, se înșeală ori este înșelat, caută să scape cît mai repede din încurcătură, după cum unul care se arde ori se pîrlește în sensul propriu al cuvîntului își retrage cît poate mai iute degetul, mîna, etc. aflate în primejdie. Singura deosebire dintre această expresie și celelalte două este că aici numele *Pîrlea* s'a derivat (cu voință!) din verbul a cărui întrebuițare figurată a dat naștere particularității stilistice, pecînd la celelalte numele propriu a fost luat din tezaurul onomastic al limbii.²⁾

Inrudite cu expresiile de mai sus, supt raportul formației stilistice sau numai al înțelesului, sînt următoarele două: (*și*) *să te duci, Duluță* 'a luat-o la fugă, a șters-o, a tulit-o' (apare des la Alecsandri, Creangă și alți scriitori moldoveni) și *șterge-o, Filipe!* 'du-te!', 'ras neras, caută-ți de drum!' (G. F. Cîușianu, *Glosar de cuvinte din județul Vîlcea*, în *Memoriile Academiei Romîne, Secț. liter., Ser. III, Tom. V, București 1931, pag. 175*,

1) Cît de vie este activitatea... etimologică în limbajul popular probează și faptul următor. Se știe că, vulgar, verbul *a arde* înseamnă, între altele, și 'a face aluzie': *arde-l, birjar!* spun foarte des mahalagiile de toate speciile, cînd vorbitorul vrea să lovească (să 'atingă', adică să 'ardă cu vorba') pe unul din cei prezenți, cu înțelesul de 'fii atent, căci în tine bate', 'pricepe aluzia', etc. (ca popularul, mai precis țărănescul *pilda plăcînta*, la Tecuciu *childa plăcînta*, care are exact același sens, dar cu o pronunțată nuanță de batjocură; tot la Tecuciu și în condiții psihologice asemănătoare am auzit *a umbla cu sula în buzunar* 'a face ironii', adică 'a împunge, a înțepa... cu sula limbii'). Ei bine, numele propriu *Arsene* este întrebuițat și cu însemnarea aceasta, cum rezultă din M. Celarianu, *Polca pe furate*, pag. 226: „—*Uitați, Excelență, cum e vorbirea că stă chestiunea.... Am să fiu scurt, ca să nu vă răpesc prea mult din timpul atît de prețios al Excelenței Voastre. (Înțelegi.... arsene!....)*”. Cuvintele puse în paranteză constituie explicația pe care o dă autorul scrisorii pentru ca adresantul să priceapă ironia. Punctul de plecare al modificării semantice 'ard' ⇒ 'fac aluzie, ironizez' este foarte ușor sesizabil și de aceea n'are nevoie de nicio lămurire. Cît despre adaosul *birjar!*, cred că trebuie să pornim dela zicătoarea *a bate șeaua, să priceapă iapa*: călărețul, care din cînd în cînd mai dă și în șea, fiindcă s'a săturat să bată mereu un cal prea leneș, prea slab sau prea bătrîn, a fost înlocuit prin *birjar* în graiul mahalagiilor, potrivit condițiilor de viață specific orășenească.

2) În calendarul ortodox există doi sfinți *Arsen(i)e*: *Arsenie cel Mare*, pomenit la 8 Maiu, și *Arsenie*, arhiepiscop de Corfu, prăznuit la 13 Decembrie. Despre un al treilea Arsenie, Dr. Gherasim Timuș, *Dicționar aghiografic*, București 1898, după care reproduc aceste date, nu ne spune decît că a murit la 19 Ianuarie (ce an?).

s. v. *Filip*). În ambele figurează câte un nume propriu, fictiv sau real. Cu privire la *Filip* nu încap nicio discuție. Cel mult ar trebui arătat de ce limba l-a ales, din bogata onomastică populară, tocmai pe el și nu pe altul. Cred că rolul hotărâtor în această alegere l-a jucat existența vocalei *i* în cele două silabe ale numelui *Filip*: se știe că *i* trezește în mintea noastră imaginea unor lucruri mici, delicate, etc. (cf. O. Jespersen, *Symbolic value of the vowel i*, ap. Leo Spitzer, *Meisterwerke der romanischen Sprachwissenschaft* I, München 1929, pag. 53 urm.). În cazul de față acest sunet simbolizează mișcarea mărunță și repede a pașilor, asemănătoare cu fuga cînilor izgoniți pentru că au făcut vreo stricăciune (să se compare *a pleca* sau *a se duce cu coada între picioare*, despre cîni, dar și despre oameni, și mai ales, deși oarecum în alt sens, *lip! lip!* sau *lipa! lipa!*, explicat bine de I.-A. Candrea, *Dicționarul enciclopedic ilustrat* prin 'imită zgomotul produs de tîrîitul picioarelor sau încălțăminte' și care este identic, în ce privește sunetele, cu silaba finală a numelui *Filip*). Celălalt cuvînt, *Duluță*, măcarcă l-am scris cu inițială mare, cred că nu-i nume propriu la origine,¹⁾ ci o formație onomatopeică voită, al cărei *u*, repetat în primele două silabe, are o valoare simbolică asemănătoare cu a lui *i* din *Filip*. Este sigur că la baza acestei creații stilistice a stat din capul locului verbul *a o tuli*, ba poate că tema lui *Duluță* este identică cu a acestuia (*t* s'a putut preface în *d* supt influența lui *mă duc* sau a lui *dup!*, sinonim cu *lip!*).

Și alte limbi prezintă cazuri de etimologie populară, provocate de asemănări fonetice întâmplătoare și care duc la crearea unor nume proprii fictive. Am notat două exemple din limba sardă. M. L. Wagner, *Studien über den sardischen Wortschatz* (I. *Die Familie*.—II. *Der menschliche Körper*), Genève 1930 citează (pag. 130, nr. 5) logud. *Pedru Feghe* 'Trunkenbold' (dela *affegare* 'ubbriacarsi con vino', derivat din *feghe* 'Weinhefe') și (pag. 133, nr. 2, jos) *Mastru Giuanne Romasu* 'Hunger' (dela *romázu* 'mager' < *romanire* 'esser debole, fiacco'=*remanere* 'zurückbleiben').²⁾

1) Astăzi însă este simțit ca atare și chiar există în onomastica moldovenească (mi l-a comunicat, înainte de războiu, un corespondent din Dobrovăț-Vasluiu).

2) Am redat exemplele sarde cu ortografia italiană literară, fiindcă tipografia nu posedă caracterele speciale respective.

AUZI.

În *Dacoromania* III, pag. 773-4 S. Pușcariu explică de ce dintre numeroasele cuvinte românești, care conțin în ele diftongul latinesc *au*, păstrat ca atare ori devenit bisilabic, singur *aud* a strămutat accentul de pe *a* pe *u* (și asta numai la Daco- și Meglenoromâni), pecinind toate celelalte îl mențin acolo unde se găsea din capul locului. Explicația lui Pușcariu este aceasta: la forma negativă *n(u) auzi* accentul a trecut de pe verb pe negație, cum dovedesc exemple de felul lui *nú pot, n'ásculta, n'álerga*, etc., spunându-se, prinurmă, *n'áuzi*. Și atunci, fiindcă forma afirmativă a ultimelor două verbe sună *ascúlt* și *alérg*, prin analogie cu ele s'a zis și *áud* (în loc de *aud*).¹⁾

Pentru lămurirea completă a chestiei trebuie arătat că accentuarea latinească (pe *a*) se păstrează și în formula *i'áuzi* (= *ia auzi*), unde *ia* prezintă într'adevăr o importanță cu mult mai mare decât verbul însuși, fiindcă servește să atragă atenția ascultătorului asupra unui zgomot, care trezește interes și curiozitate deosebită.²⁾ La asta au ajutat și particulele *iátă, iácă, ián*, așa de apropiate de *ia*, și ca sunete și ca însemnare. *I'auzi*, care de fapt este *ia'uzi*, căci a dispărut *a* dela verb, nu dela particulă, a influențat, la rîndul lui, asupra formei negative, înlesnindu-i păstrarea accentului pe *a*.

Din cauză că *u* în *n'áuzi* este neaccentuat, nu-i greu ca el să se piardă, ceea ce s'a și întîmplat în formula întrebătoare *n'áuzi tu*? La Tecuciu se zice aproape totdeauna *n'astú*, cu accentul trecut pe *tu*, ca fiind elementul cel mai important din propoziție (deaceia și figurează pronumele în întrebare: vorbitorul vrea să precizeze că se adresează unei persoane determinate, nu oricui se află, poate, prin apropiere; pentru acest motiv adaugă pronumele, care într'adevăr stă aici în locul unui nume, al unui nume propriu). Modificarea aceasta are loc numai atunci cînd formula citată este precedată de *măi*: se spune, adică, totdeauna *măi n'astú* (dupăce, bineînțeles, s'a formulat o rugămintă, o poruncă, o amenințare, etc. cătră cel cu care se vorbește: *ai să vii odată?, du-te mai repede în tîrg!*, etc. Desigur că la început se făcea o pauză destul de lungă după ase-

1) Cf. și S. Pușcariu, *Studii istroromâne* II, pag. 332, nota.

2) Cf. Dicț. Acad. II, pag. 426, col. 2 (nr. 4°, fine).

menea propoziții, și apoi, cînd vorbitorul vedea că nu-i ascultat, adăuga pe *măi, n'auzi tu?*). Această formulă se bucură de o răspîndire așa de mare, încît aproape și-a pierdut semnificația primitivă, servind mai mult ca un fel de prelungire a poruncii, amenințării, etc., ca un fel de refren. Deaceea eu personal, în copilărie, aveam impresia că *n'astú* este un nume propriu: cum ai zice *măi, Gheorghe!*, tot așa zici *măi n'astú!*¹⁾

La fel, adică tot cu ajutorul afectului, trebuie explicată schimbarea de accent la participiile *văzút* și *venít*, care, în momentul cînd s'au accentuat pe prima silabă ca conținînd în ea adevăratul înțeles al cuvîntului, au pierdut vocala silabei a doua, devenind monosilabice: *văst* și *vint* (cu *i* în loc de *e*, fiindcă *e*, neaccentuat la început și deobiceiu, s'a prefăcut în *i*). Prin urmare nu poate fi vorba de păstrarea lat. **vistum* și *ventum*,²⁾ lucru susținut deja de Tiktin, pag. 1725, col. 1 și 1729, col. 1, care adaugă un al treilea participiu, *căzút*, devenit *căst* (nu însă prin analogia lui *văst* < *văzút*, ci independent de acesta).

Ar mai fi de adăugat amănuntul că în toate aceste cuvinte silaba rămasă accentuată se pronunță mai lung decît o silabă accentuată obișnuită, tocmai din cauza căderii vocalei următoare (un fel de lungire compensativă, cum spune A. Philippide, *Principii de istoria limbii*, pag. 16 și 41). În condiții similare poate dispărea și o silabă întreagă. Mi-aduc aminte că un camarad de curs primar, care avea un frate *Radu*, lungea așa de tare pe *ră-*, cînd îl striga dela o distanță mai mare, încît noi ceilalți nu mai auzeam numele întreg, ci numai silaba inițială și pe cea finală (*Rale*, cu un *á* foarte lung, pentru *Radule*). Deaceea îl și poreclisem *Ralea!* Natural că lungirea lui *a* atinge, în acest caz, un grad maxim și din pricina afectului: cel strigat n'auzea dela prima chemare, ceea ce enerva și, după împrejurări, despera pe fratele mai mic, așa că fiecare nouă strigare mărea cantitatea silabei accentuate.

Numărul participiilor 'scurtate', căci ele formează majorita-

1) Cf. băn. *stu* < *stai tu* (în *stu, măi fracie*), notat de Lucian Costin, *Graiul bănățean* I, pag. 51.

2) Cum afirmă S. Pușcariu în *Etym. Wb. rum. Spr.*, nr. 1850 și 1887, și în *Dacoromania* IV, pag. 1362 (unde combate pe G. Weigand, care a explicat formele participiale în discuție cu mijloacele proprii ale limbii noastre, dar altfel decît mine). Acum de curînd (*Dacoromania* VII, pag. 31) Pușcariu a revenit asupra părerii sale, admițînd sincoparea vocalelor accentuate, provocată de afonizarea acestora.

tea cuvintelor de felul celor discutate aici, este cît se poate de mare, cum rezultă din lista dată de Pușcariu în *Dacoromania* IV, pag. 1362. Lui *k'ert* < *pierdut*, notat acolo, îi corespunde băn. *piert* (L. Costin, *op. cit.*, pag. 51). În *Grai și suflet* V, pag. 323 D. Șandru și F. Brînzeu, *Printre ciobanii din Jina* ¹⁾ citează deasemenea o serie de participii, între care niciunul necunoscut lui Pușcariu. Dar și altfel de cuvinte, destul de numeroase, intră în această categorie: *domne* < *domnule* (foarte des la Gib. I. Mihăescu, *Zilele și nopțile unui student întîrziat*, depildă pag. 26, 66, 105), *salt* < *salut* (în formula *salut!* sau *vă salut!*, cînd individul vorbitor se arată din cale afară de respectuos), *sărt* < *sărut* (acesta înregistrat și de Victor Ion Popa, *Velerim și Veler, Doamne*, pag. 258, unde un țăran spune preotului *sărt dreapta, părinte*), apoi *lelță* (= *leliță*), înaintea unui nume propriu (la Tecuciu), etc. ²⁾

BOAMBĂ.

Afară de sensurile notate în Dicț. Acad. I, 1, pag. 585, col. 2 și care se învîrtesc toate în jurul noțiunii 'bob; boabă', cuvîntul acesta, mai exact zis, un cuvînt identic foneticește cu el, are și pe acela de 'bolovan mai mare' (Borca—Neamțu). Ne-am putea gîndi la *boambă* 'boabă; bob', deja amintit, sau la *boambă* = *bombă* (Dicț. Acad., I, 1, pag. 612, col. 2, unde varianta *boambă* e citată din Neculcea, are, deci, o vechime destul de mare în limba noastră): în amîndouă cazurile forma obiectelor respective a putut da naștere însemnării celei nouă, căci bolovanii sînt deobicei mai mult ori mai puțin rotunzi. La cel din urmă ar fi intervenit și dimensiunea: bombele sînt cele mai adesea mari. Cred însă că în realitate avem a face cu un al treilea cuvînt, care, probabil, numai a suferit influența celorlalte două, din pricina asemănării fonetice și, într-o măsură oarecare, chiar a celei semantice. În limbile slave există un radical *bqbxlk*, din care avem tot felul de derivate, cu înțelesul 'boabă, umflă-

1) Sat în partea de apus a jud. Sibliu. Pe *vînt*, *k'ert* și *văst* le găsim și la I. Mușlea, *Șcheii dela Cergău* (*Dacoromania* V, pag. 6, 7 și 32).

2) Unele din exemplele acestea amintesc întru citva de *părdon!* (pentru *pardón*), pe care l-am discutat în *Dacoromania* VII, pag. 147-8. Perfect asemănător cu *părdon* este *ăllo!*, formula de chemare la telefon, în loc de *allô!* (împrumutat, foarte probabil, din franțuzește): și aici nevoia de a stăruia asupra primei silabe, ca mai avantajată din punctul de vedere al poziției în cuvînt și, deci, mai aptă de a fi bine auzită, a provocat strămutarea accentului.

tură, grămadă, etc.' (v. E. Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch* I, pag. 78-9). Printre cuvintele notate acolo merită să fie luate în considerație, pentru discuția noastră, bulg. *bxbnx* 'schwelle an' (la N. Marcoff, *Dictionnaire bulgare-français*, pag. 33, col. 2 *bx'bna* 'se gonfler par l'humidité'), pentru fonetism, și sîrbocroat *bubûljitsa* 'Erdhaufen', *bûbla* 'Klumpen', ¹⁾ pentru sens.

Tot la Borca se spune pentru 'bolovan' *stoampă*, care-i perfect sinonim cu *boambă*. La baza lui stă, cu siguranță, bulg. *stopa* 'mortier à piler', cu derivatul *stopîtsa*, care 'însemnează, între altele, și 'moyeu (de roue)'. Că noțiunile 'bolovan' și 'butuc (la roată)' au ceva comun și se pot, prin urmare, influența reciproc, probează sinonimele lui *butuc*, notate de Dicț. Acad. I, 1, pag. 712, col. 2 (nr. 2°), *buștean* și *căpățină*, care numesc lucruri avînd formă și mărime asemănătoare cu ale unui bolovan. La redarea lui *o* slav prin *oa* a ajutat *boambă* însuși, sinonimul lui *stoampă*, al cărui *oa* poate proveni dela *boabă* și *boambă* 'bombă'.

Cum se influențează cuvinte, diferite ca origine și însemnare, numai pentru că prezintă oarecare apropiere fonetice și, eventual, foarte vagi puncte comune în ce privește înțelesul, dovedește un caz ca *boambă* = *bamă*, citat deja în cartea mea *Diftongarea lui é și ó*..., pag. 208-9.

BUIEDE.

Dicț. Acad. I, 1, pag. 680, col. 1 notează subst. *buiede*, pe care-l explică prin 'buruiiană (de leac)'. Toate exemplele aparțin graiului bănățean, afară de cel luat din *Glosarul* lui Al. Viciu, care poate fi însă pus la un loc cu celelalte, întrucît Ardealul se găsește graniță în graniță cu Banatul. Pentru fixarea etimologiei, Dicț. Acad. se bazează pe informațiile lui G. Weigand, *III. Jahresbericht d. Inst. f. rum. Sprache zu Leipzig*, pag. 314, col. 1, unde (la glosar) se spune: „*buięză* 'Unkraut', Sg. *buiągă*“, precum și pe forma *buięge*, dată de R. S. Molin, *Din graiul Bănățenilor*. Evident că Dicț. Acad. a văzut în aceasta din urmă pluralul unui singular *buiągă*, astfel că explicația „se pare că *buiągă* e substantivat din *buruiiană buiacă*“ se impune oarecum dela sine.

1) Acest cuvînt are accent grav dublu pe *u*.

Lucrurile se prezintă însă mult mai simplu. În primul rînd spusele lui Weigand nu trebuesc luate aidoma, căci el singur, *loc. cit.*, pag 270, bucata XXXIII, ne arată că sing. *buiagă* este o născocire proprie, datorită faptului că pe *buięză* din text l-a considerat drept plural, pecînd el în realitate este un singular:

Frundză verdză dze buięză

M'aş marita şi n'am opręză, etc.¹⁾

Buięză corespunde, în graiul bănăţean, sunet cu sunet, formei comun romîneşti *buiede*, pusă de Dicţ. Acad. în capul articolului respectiv. Şi acelaşi lucru cu *buięge* al lui Molin, care redă cu alfabetul obişnuit pe *buięză* dela Weigand. Prinurmă, toate variantele înşirate pînă aici sînt forme de singular. Cum sună pluralul în Banat, n'aş putea spune. Ştiu însă cum sună el în Oltenia, căci cuvîntul există şi acolo. Plopşor, *Bordeiul în Oltenia* (*Bulet. Soc. Geogr.* XLI [1922]), descriind un soi de colibă unde se adăpostesc copiii păzitori de vite din bălţile depelingă Dunăre, ne spune (pag. 127) că „e făcută din *bueze* (*bu-rueni*)“. Unui singular *buiede* i-ar corespunde, mai potrivit cu spiritul limbii noastre, un plural *buiézi*; ²⁾ dar nici *buiéze* nu surprinde, dacă ne gîndim că din *buiezi* s'a putut reface un sing. *buiază*, din care apoi un nou plural *buięze*. Să nu uităm că, cel puţin în condiţiile arătate de Plopşor, forma pluralică a unui asemenea cuvînt trebuie să fie mult mai răspîndită decît singularul. Afară de asta, cine garantează că *buięze* este redat exact? Ştim din lectura gazetelor şi revistelor că forma articulată a pluralului, ca şi a genetiv-dativului singular dela cuvinte de felul acesta (tipul: *carte*—*cărţi*) se confundă lesne cu acelea ale substantivelor în *-ă*, *-e* (tipul: *masă*—*mese*): poate că în realitate se zice *buiézi*, dar, fiindcă plur. articulat sună *buięzile*, tot aşa sing. genet.-dat. *buezii*, n'a fost greu să se vadă în ele forme „populare“ pentru „corectele“ *buięzele*, *buięzei*, deci plur. nearticulat *buięze*.

Oricum ar fi, etimologia nu-i cea dată de Dicţ. Acad, ci sîrb. *bujâd* = *paprât* 'das Farrenkraut, filix (*Pteris aquilina* L.)'

1) Redau cuvintele din studiul lui Weigand cu o ortografie aproximativă, din cauze tehnice.

2) Această formă mi-a fost confirmată ulterior de Gh. Caragaţă, care a auzit-o în gura unui plutonier oltean, refugiat la Corbasca-Tecuciu în vremea războiului: *du-te'n buieji* 'du-te'n boji'.

(Karađić, *Lexicon serb.- germ.- latinum*, ed. III, Belgrad 1898, pag. 48, col. 2 și pag. 503, col. 2). ¹⁾ Originea sîrbească a acestui cuvînt se împacă minunat cu răspîndirea lui geografică (Banat și Oltenia, și anume partea sudică a acesteia din urmă). Cît despre deosebirea dintre planta romînească *buiedea ciumei* = *capitalan* (Z. Panțu, *Plantele cunoscute de poporul român*, ed. II, București 1929, pag. 30, col. 1 și pag. 47, col. 1) și cea sîrbească (=rom. *feregă*, v. id., *ibid.*, pag. 97-98), nu este nevoie să repet ce spune și recunoaște toată lumea, că, adică, același nume se aplică adesea la plante foarte deosebite între ele.

CALENDROIU.

Dict. Acad. I, 2, pag. 49, col. 1-2 citează acest cuvînt de mai multe ori (din Alecsandri și odată din Ispirescu, care am impresia că l-a împrumutat de la cel dintîiu), explicîndu-l prin 'termen glumeț și batjocoritor dat tinerilor care fac năzdrăvănii: strengar; berbant bătrîn'. În Moldova nordică el se întrebuintează curent, cum rezultă din schița lui Gh. Nădejde, *În sut, la Talpa*, publicată în *Adev. liter.* dela 18 Aprilie 1926. Deoarece pasajul respectiv (pag. 4, col. 4) poate ajuta la găsirea etimologiei cuvîntului nostru, cred necesar să-l rezum aici. Povestind cum harapnicele care-i serveau la joacă în copilărie erau unse cu dohot și deaceea îi pătau hainele, autorul arată că, la un moment dat, lucrul, rămas pînă atunci misterios pentru cei din casă, s'a lămurit, datorită unei lovituri greșite cu harapnicul, al cărui sfichiu îl plesnise drept în ochiu. Durerea l-a silit să ceară ajutorul mamei sale, care, descoperind pricina, îl muștră în chipul următor: „—*Așa ți se cade... calindroiul de nouă țări! Acu vād eu deunde ies dungile de păcură pe strae...*“.

Dict. Acad. îl derivă, cu îndoială însă („poate“), din *colindră*, variantă a lui *colindă*. Afară de greutatea fonetică, destul de însemnate și ele, există o foarte serioasă dificultate de natură morfologică și, indirect, semantică. Într'adevăr, cum se poate forma dela *colindă* un nomen agentis? Căci aceasta ar trebui să însemneze *calindroiul*: 'cel care umblă cu colinda', apoi 'cel care umblă fără treabă, etc.', 'cel care se ține de fleacuri, năzbîtii ș. a.' Din bogatul material adunat de G. Pascu, *Sufixe romînești*, pag. 111 urm. se vede limpede că nomina

1) Cele două cuvinte sîrbești citate aici au pe *u*, resp. *a* din prima silabă cu dublu accent grav.

agentis în *-oiu* se derivă numai dela verbe (și sînt, dealtfel, foarte puține), pécînd dela substantive se formează augmentative propriu zise. Un *calindroi* < *colind(r)*ă nu poate avea alt înțeles decît 'colindă mare, greoaie, urîtă, etc.'

Deaceea trebuie propusă altă etimologie, pe care cred că am găsit-o în ung. *kalandor* 'Abenteurer'. În ce privește sunetele, nu se poate obiecta nimic, căci al doilea *a*, pronunțat închis de cătră Unguri, dacă n'a putut deveni spontan *e* sau *i*, a ajuns totuși la această înfățișare supt influența unor cuvinte romînești, cu care ung. *kalandor* prezenta oarecare asemănare fonetică (depildă *calendar*, cu varianta *calindar*, apoi *colindă*, etc.) și alături de care a fost pus ca înrudit, atunci cînd, izolat în limba noastră, își căuta o familie. Sufixul *-oiu*, cu sensul augmentativ - disprețuitor, s'a adăugat, probabil, încă dela început, din pricina afectului: o expresie ca aceasta are nevoie de tot felul de mijloace formale pentru a reda cu cea mai mare vigoare și exactitate starea sufletească dintr'un anumit moment. Prin alipirea sufixului, *o* din *kalandor* a dispărut în mod firesc. Cît despre însemnare, corespondența dintre cuvîntul românesc și etimonul lui unguresc este deplină: 'aventurier' și 'ștrengar, berbant' sînt noțiuni perfect identice. Dacă ar mai fi necesară vreo dovadă, am găsi-o în adaosul „de nouă țări” din citatul făcut de mine aici mai sus.

Etimologia aceasta se potrivește și cu înțelesul secundar, pe care, după Dicț. Acad., îl are *calindroi* la Năsăud: 'om sărac, calic, necăjit', adică 'individ venit, poate fugit, cine știe deunde, din cauza unei nenorociri, a sărăciei, etc.', un soiu de vagabond, cu alte cuvinte.

CHITCĂIT.

Dicț. Acad. I, 2, pag. 387, col. 1 citează din Creangă acest adjectiv, pe care-l traduce prin 'circonspect, minutieux'. De fapt avem a face la origine, dupăcum ne arată și înfățișarea cuvîntului, cu participiul trecut al unui verb, *a chitcăi*, care deasemenea există. În Schitul-Ducăi, jud. Iași, acest verb însemnează 'a lucra fără spor': *Ce tot chitcăești acolo?* 'ce tot faci acolo și nu mai isprăvești?'. Explicația propusă de Dicț. Acad., care, admitînd că înțelesul primitiv al adjectivului ar fi 'unul care te sîcie, etc.', se gîndește la rut. *kitkati* 'a gîdila', nu poate fi ac-

ceptată. Sensul 'sîcîit' al lui *chitcăit* este evident secundar, ceea ce rezultă fără pic de îndoială și din lămuririle cuprinse în glossarul la operele lui Creangă și din citatul însuși. Verbul nostru a rezultat din încrucișarea lui *a chiti* cu *a ticăi*. Dela primul a împrumutat însemnarea de 'a chibzui, a gîndi mult asupra celor ce ai de făcut', dela al doilea pe aceea de 'a lucra încet, a fi minuțios la lucru și deci a termina greu ce-ai început'. Contaminările sînt obișnuite tocmai la cuvînte de felul acesta, la care afectul joacă rol însemnat: cine spune despre un altul că-i ticăit, chitit sau chibzuit, chiar dacă teoretic apreciază această calitate, exprimă aproape totdeauna și o nemulțumire contra faptului că un asemenea om nu poate lua o hotărîre sau, după ce a luat-o, n'are curajul s'o pue în practică ori o pune prea încet.¹⁾ Afară de asta, pronunțarea dialectală a lui *ti* ca *chi* a putut contribui și ea la apropierea celor două verbe și, deci, la contaminarea lor.

Cu acest prilej trebuie discutată etimologia lui *a ticăi*, pe care Tiktin, *op. cit.* n'o dă. Cred că tema acestui cuvînt este slav. *tih-*, cf. v. bulg. *tihx* 'lenis, mitis, tranquillus', din care am derivat deja în *Diftongarea lui e și o accentuați....*, pag. 270 pe *tigoare* 'Faulpelz, -tier': omul liniștit este încet, adică 'ticăit' la treabă, iar de aici pînă la 'lenevie' distanța-i mică. Pentru prefacerea lui *h* în *c*, resp. *g*, să se compare *ticnă* și *tignă*, variante de-ale lui *tihnă*, apoi derivatele acestuia, care deasemenea prezintă forme cu *c* și *g*, alături de cele primitive, cu *h*.

Însfîrșit *ticăit* și celelalte au un sinonim, care lipsește la Tiktin, anume *pîșuit*. Un corespondent al meu din Valea Lupului, jud. Iași, comunicîndu-mi pe *chitcăit*, îl explică precum urmează: 'pîșuit, care pierde mult timp'. Din sunetele care-l compun se vede ușor că *pîșuit* e o expresie onomatopeică. Într-adevăr Tiktin, *op. cit.*, pag. 1172, col. 2 înregistrează interjecția *pîș!* 'leise', dela care s'a format adjectivul nostru.

CIC-CEA !

Strigătul cu care, în graiul moldovenesc de sud (la Tecuciu), se cheamă porcii. Are și varianta *ciuc-ceá!* (cf. *cișmea* alături de *ciușmea*). Lipsește, supt această formă, în toate dicțio-

1) Cf. pasajul din Creangă, reprodus în Dicț. Aca'd.: „Am văzut și eu destui bărbați mult mai ticăiți și mai chitcăiți decît cea mai bicisnică femeie“.

narele limbii noastre.¹⁾ L-am găsit, aproape identic, la G. Giuglea, *Dacoromania* II, pag. 388, care citează un *cicio* idem din jud. Ialomița.

Radicalul *cic-* există și în alte limbi romanice, cu aceeași însemnare ca la noi (zic cu aceeași însemnare, fiindcă, după cum a dovedit V. Bogrea, *Dacoromania* I, pag. 78-79 nota, pe baza unui bogat și variat material, cea mai mare parte a cuvintelor cu care chemăm animalele sînt, la origine, înseși numele acestora). Astfel: v. prov. *chico*, prov. mod. (Cantal) *chico* și *chica* 'truie', span. *chiquero* 'coteț de porci', portg. *chiqueiro* idem (v. J. Anglade, *Romania* LII [1926], pag. 362-3). W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, nr. 1899 citează și el numiri asemănătoare ori identice cu acestea, atît ca sunete, cît și ca înțeles: napol. *čikkə* 'Lockruf, mit dem die Schweine vorwärts getrieben werden; Bezeichnung des Schweines', abruzz. *čišə*, *čissə*, *tsikkyə*, *tsiki*, *tsikiyyə*, *tsikellə*, teram. *tsikellə* 'Schwein'. La M. L. Wagner, *Das ländliche Leben Sardinien im Spiegel der Sprache*, Heidelberg 1921 găsim *čo čo* și *zo zo* 'strigăte cu care se cheamă porcii', deunde sard. logud. (*ač*)*čoare*, *azzuare*, sard. campid. *čuai*, *čoi* 'a grohăi (despre porci)' (pag. 113), Valtellina (lomb.) *čôn*, *čü*, bellinz. (Ticino) *čün*, bergam. *suní*, lucch. *cinino*, bregagl. (lomb.) *čun*, teram. *zuzù*, toate însemnînd 'porc' (pag. 113, nota 2). Insfîrșit dialectul romanesc are *cicco* 'il nome con cui i contadini chiamano il maiale' (Filippo Chiappini, *Vocabolario romanesco*, edit. Br. Migliorini, Roma 1933, pag. 81), iar C. Tagliavini, *Il dialetto del Comelico* (extras din *Archivum Romanicum* X [1926]) citează comel. *guču*, *gučo* 'richiamo dei maiali; maialino, porcellino piccolo', bellun. *čuču*, poschiav. *čon* 'maiale' (pag. 120).

Pretutindeni avem a face cu așa zise 'Schallwörter'²⁾, cu-

1) Nu-l are nici L. Sainéan, *La création métaphorique en français et en roman* II, Halle a. S. 1907, care dă totuși (pag. 80-81) o bogată terminologie romanică. Dicț. Acad. I, 2, pag. 399, col. 1 înregistrează un *cic(ă)!* 'cri pour appeler les porcs', cu mai multe variante, între care nu se află ale noastre. Etimologia propusă acolo de C. Lăcea („scurtat din *purică!*“) nu poate fi acceptată, pentru că pedeoparte un al doilea *cică!* 'cri pour appeler les moutons' este explicat ca „onomatopee, sau scurtare din *oică!*“, iar pedealta, cum se va vedea ceva mai încolo, cuvinte foarte asemănătoare ori chiar identice cu acestea servesc pentru a chema animale de tot felul. Analogia cu *celu!* < *purcel(u)*, invocată de Dicț. Acad., nu-i concludentă, și pentru aceleași motive.

2) M.-Lübke, *op. cit.*, nr. 1899 pune în fruntea articolului pe lat. *cic-*

vinte imitative, prin care redăm strigătul, zgomotul, etc. produs de o ființă sau un lucru oarecare. Deaceea afirmația lui Bogrea, menționată aici mai sus, trebuie luată în sensul că majoritatea interjecțiilor cu care chemăm animalele numai au devenit încet încet numele acestora înseși, fără să fi fost astfel din capul locului. Așa se explică de ce una și aceeași denumire se poate aplica la mai multe animale, adesea foarte deosebite între ele, depildă rom. *cuciu* (și *cuțu*) 'cîne', v. ital. *cuccio(lo)* idem,¹⁾ alături de fr. *coche* 'Sau', *cochon* 'Schwein', span. și galiț. (portg.) *cocho* idem (M.-Lübke, *op. cit.*, nr. 4745, 4789), sau sard. logud. *az-zuare* 'a behăi (despre miei și iezi, cînd își cheamă mamele)' și 'a grohăi (despre porci)', sard. *čo čo* 'strigăt cu care se cheamă porcii', rom. *ciuc-cea* idem, alături de cors. *čučča* 'voce con la quale le massaie chiamano talvolta la pecora o la capra a mano' (M. L. Wagner, *op. cit.*, pag. 108, nota și pag. 113), etc. Să se mai compare span. *chucho* 'cîne (în graiul familiar); interjecție cu care se izgonesc cîinii', apoi rom. *ci!* 'cri pour appeler les vaches', *cici!* 'cri pour appeler les chèvres' (Dicț. Acad. I, 2, pag. 398, col. 1 și pag. 401, col. 2).²⁾

Spre a sfîrși discuția cred că prezintă interes să arăt că și în alte limbi, afară de cele romanice, dăm peste radicale foarte înrudite cu ale noastre, ceea ce confirmă ipoteza unei origini elementare sau naturale, și nu istorică, a cuvintelor respective. Depildă: bavar. (germ.) *zuk zuk*, leton. *zuhka* 'Schwein' (Wagner, *op. cit.*, pag. 113, nota 2) și rus *čuk-čuk-čuk* (alături de o variantă în *-ch*) 'Lockruf für Schweine', *čuška* 'Schwein, Ferkel' (v. *Indogermanische Forschungen* LI [1933], pag. 150).³⁾

cum 'Kerngehäuse des Obstes', dar apoi, după ce înșiră diferitele reflexe romanice, își exprimă îndoiala, adăugînd că ar putea fi cuvinte onomatopeice. Totuși separă napol. *čikkə* de span. *chiquero* (prinurmăre și de portg. *chiqueiro*) (v. aici mai sus), fără a spune pentru ce. În ediția a III, de care am luat cunoștință ulterior, prezintă (supt nr. 2451 b și 9653) lucrurile cum trebuie.

1) Alte cuvinte italienești înrudite cu acesta se găsesc în studiul meu *Lateinisches ci und ti im Südtälischen* din *Zeitschr. f. rom. Phil.* XLII (1922), pag. 560 și 563. Din cauze tehnice am fost silit să redau, în discuția de pînă aici, diverse sunete prin alte semne decît cele consacrate.

2) Cît de capricioasă este limba într'un domeniu de activitate ca acesta probează, depildă, rom. *cică!* 'expresie de mîngiere adresată unui băiat; (Banat) expresie de mîngiere adresată unei fete', pe care Dicț. Acad. I, 2, pag. 399, col. 1 le explică greșit din *pulicică*, resp. *fetică*, după cum rezultă și din discuția de față, dar și din faptul că în spaniolește avem *chico* 'băiat' și *chica* 'fată'. Este evident că ne aflăm în fața unor creații onomatopeice (v. acum M.-Lübke, *op. cit.*, ed. III, nr. 2451 b și 9653).

3) După redactarea acestui articol îmi amintii pasajul privitor la Ciacco

COLTUC.

lată un cuvînt dintre cele mai întrebuițate, care, deși i s'a găsit etimologia, n'a fost încă explicat suficient, din cauză că nu i se cunosc precis înțelesurile. L. Șăineanu, *Influența orientală* II, 1, pag. 141 dă patru sensuri și anume: 1° 'perniță (de cap)'; 2° 'cerc umplut cu paie, fîn, păr, lînă ce se pune în gîtul unui cal sau alt animal ce se înjugă'; 3° 'coașa groasă și vîrtoasă dela marginea pîinii, colțișor de pîine tare copt'; 4° 'gest de refuz, lovind cotul cu mîna'. Tiktin, *op. cit.*, pag. 393, col. 2 se deosebește de Șăineanu numai prin aceea că nu înregistrează și însemnarea de supt 2°.

La spusele acestor doi lexicografi sînt de făcut numeroase îndreptări și complectări. În primul rînd perna numită *coltuc* (și *cultuc*: această variantă este singura existentă în Moldova) are o anumită destinație, și adică nu servește drept căpățîiu, ci ca o garnitură a patului în timpul zilei. Se știe că pe vremuri în toate casele, iar acum numai la periferia orașelor și pela țară, paturile aveau de jur împrejurul lor, acolo unde veneau în contact direct cu zidul, perne așa zise de părete (umplute cu paie, ca și mindirele), care serveau ca un fel de apărătoare oamenilor, cînd se culcau (fie ziua, fie noaptea). La cele două colțuri ale patului se așeza apoi cîte o pernuță obișnuită (făcută, adică, din pene), cu scopul de a acoperi golurile și totodată a înfrumuseța aspectul patului. O asemenea pernă se chema și se cheamă pînă astăzi, prin locurile unde ea mai există, *cultuc*. Firește că la nevoie i se putea schimba, pentru moment, întrebuițarea. Dacă pernele propriu zise nu ajungeau, atunci cînd cei din casă erau prea numeroși, se puneau la căpățîiu, în timpul nopții, și cultucele. În niciun caz însă nu poate fi vorba de „căpățîiu, litt. pernă de subțiori (cu acest sens mai ales în Mol-

dell'Anguillaia din *Infernul* lui Dante (cîntul VI, vers 38 urm.). *Ciaceo* este nume de persoană, de fapt o poreclă, la baza căreia se află „numele popular toscan al porcului, luat din vorbele cu cari se strigă porcii: *ciac*, *ciac*, ca și în romînește: *ciuc*, *ciuc*“. Acest cognomen așa de urît, pe care-l explică posesorul lui însuși (vers 52 urm.), i-a venit dela marea lui lăcomie. (V. *Divina Comedie a lui Dante Alighieri*, tradusă de G. Coșbuc și comentată de Ramiro Ortiz, vol. I, *Infernul*, București, f. a., pag. 48, notele la vers. 52 și 58.)—O variantă cu ț, ca în dialectul bavarez și în limba letonă (?), se aude și la noi. G. F. Cîușianu, *Glosar de cuvinte din județul Vilcea*, pag. 68, col. 1 notează un *țugurêi*, *țugu-țugu*, pe care-l glosează astfel: „oamenii cheamă porcii cu aceste cuvinte.“

dova)", cum spune Șăineanu, care, vom vedea asta mai jos, s'a lăsat înșelat de sensul primitiv al etimonului. Înțelesul 2°, dacă într'adevăr se găsește pe undeva (Șăineanu l-a luat din *Dicționarul* lui Laurian și Massimu), s'a dezvoltat fără nicio dificultate din 1°. Cit despre 3°, informațiile celor doi lingviști sînt absolut greșite. Cultucul nu-i nici coaja, nici vreo parte oarecare a pîinii, ci-i pîinea întreagă. Și iarăși trebuie să ne ducem cu mintea în vremurile depela sfîrșitul veacului trecut, cînd așa numitele franzele (pela Tecuciu lumea obișnuită le zicea 'pîni lungi') erau o excepție, iar regula o forma pîinea rotundă. Ei bine, acest fel de pîne se chema cultuc, dacă se găsea la unul din capetele seriei de bucăți, care se introduceau, lipite una de alta, cu o singură lopată în cuptor. Aceste pîni dela margine, de care vorbește și Tiktin, prezintă avantajul că au mai multă coajă decît celelalte, deoarece numai o latură a lor este lipită de pîinea vecină, deci numai acolo n'au coajă. Ceeace mi se pare curios este faptul că atît Șăineanu, cit și Tiktin citează texte din care se vede limpede înțelesul cuvîntului nostru, așa cum l-am explicat eu aici, nu cum îl dau ei. La Șăineanu: „*ce pîine este aia? și-mi răspunse că este coltuc dela Babic*" și „*mult mi-e foame, mă! bietu coltuc*". La Tiktin: *Jimblă.... caldă, albă rumenă, și coltuc răvărsat și prăjit*". Poate spune cineva că în aceste trei fraze *coltuc* însemnează 'coajă de pîne' ori 'colțișor de pîne tare copt'? ¹⁾ Asupra sensului 4° nu-i nevoie să mai insist: el este și clar și exact. Tiktin l-a explicat bine: *a arăta cuiva coltucul* 'Jdn. verhöhnen, indem man mit den Worten *na coltucul!* mit der rechten Hand an den linken Ellbogen schlägt: Jdm. einen Esel bohren, ein Schnippchen schlagen'. ²⁾

1. Cf. și C. C. Petrovici, *Adev. liter.* dela 8 Aprilie 1928, pag. 4, col. 3: „*Oamenii [= soldații] vin pe două rinduri, primesc cana cu ceaiu și coltucul cazon....*" Aici termenul nostru a căpătat însemnarea de 'pîne (în general)'.

2) Iată cîteva citate, din care rezultă că înțelesul acesta tinde să se lărgască: „*Ceafa lui galbenă și slabă, coatele lui cu coltuce uscate, indicau tuberculoză*" (T. Arghezi, *Poarta neagră*, pag. 90-91); „*brațele și-au pierdut coltucele și genunchii rotula*" (Idem, *Tablete din Țara de Kuty*, pag. 75); „*mă doare în cot!*" (Isaiia Răcăciuni, *Viața Romînească* dela 31 Decembrie 1933, pag. 22). Ultima propoziție însemnează 'puțin îmi pasă', adică, de fapt, 'nu mă doare deloc': dela gestul pe care-l facem cu cotul în semn de refuz s'a ajuns logic la sensul de negație. Dealtfel izolarea *din cot*, foarte uzitată în limbajul familiar și popular, însemnează 'nimic, deloc' (cu o pro-

Trecînd în revistă cele spuse pînă aici, observăm ușor că elementul comun al tuturor înțelesurilor cuvîntului *coltuc* este noțiunea 'colț': 1° pernă care se așează în colțul patului; (2° = 1°, fiindcă-i vorba de un soi de pernă); 3° pîne așezată la capătul' sau extremitatea seriei, adică, într'un anumit sens, tot la colț, deoarece unghiul unei figuri geometrice se află la extremitatea ei (aici 'colț' și 'capăt' înseamnă amîndouă 'punct situat la cea mai mare depărtare de centru'); 4° cotul mîinii care, îndoit, are forma unui unghi. Prin urmare însemnarea etimologică turc. *koltuk* 'aisselle, bras ou dossier, bord, coin d'une chose', dela care trebuie să plecăm pentru înțelegerea cuvîntului românesc, este aceea de 'coin d'une chose' (complectată, poate, în ce privește sensul 3°, cu aceea de 'bord'), iar nu cum spune Șăineanu: „Dela sensul primitiv de 'subțioară', adică de ceva rotunjit, derivă toate celelalte însemnări...". Tiktin, mulțumindu-se să examineze afirmația lui Șăineanu, constată, cu dreptate: „Der Zusammenhang mit türk. *kultuk* 'Achselhöhle' ist zweifelhaft“, dar nu încearcă o nouă explicație.

Pentru complectarea celor ce aveam de spus trebuie adăugat că și în rusește există cuvîntul nostru: *kultúk*, avînd ca sens principal pe acela de 'colț' ('Winkel', la J. Pawlowsky, *Russisch-deutsches Wörterbuch*, ed. III, Riga-Leipzig 1900, pag. 606, col. 1), deci exact ca în romînește. Cred că rus. *kultúk* are și el un amestec în viața rom. *coltuc*. Din citatele dela Șăineanu și Tiktin ar rezulta că originea, pe terenul limbii noastre, a acestui termen este de căutat în Moldova. Dacă lucrurile stau astfel, putem presupune că peste turc. *koltuk* s'a suprapus rus. *kultúk*, mai bine zis acesta din urmă a făcut ca printre numeroasele accepțiuni ale etimonului turcesc să se fixeze și să se dezvolte în romînește tocmai aceea care în rusește este cea mai importantă.¹⁾

nunțată nuanță de ironie): *am să-ți dau din cot* (răspunde cel căruia i se cere ceva și nu vrea să dea), *ai să mininci din cot*, etc. (deseori se spune pur și simplu *din cot*, cu aceeași însemnare ca 'nu', 'ferit-a sfîntul', ș. a.). Pentru legătura dintre o parte a membrilor corpului omenesc și 'coltuc' cf. băn. *călciniu* (de pită) 'marginea pinii' (L. Costin, *Graiul bănățean* II, T. Severin 1934, pag. 54).

1) Ulterior află că la Buzău se întrebunțează *coltuc* cu înțelesul de 'capetele (tăiate ale) franzelei': cele două extremități ale acestui fel de pîne, care au mai multă coajă (căci sînt mai suptiri decît restul) și totodată sînt mai bine prăjite,—și acest element a contribuit, subsidiar, la nașterea sensului 3°—, se numesc *coltuce* (în Moldova *colțuri*!). Tot așa la Brașov, unde cuvîntul sună mai des *coltic* și are un sinonim *donț* = germ. austr. *Scherzl*

CORĂNI.

„Și tocmai acuma, dupăce [butucii, trunchiurile de brad] au fost trîniți de mîna omului, despuiați, ciopîrțiți și corgăniți în pîrău...” (A. Frunză, *Adev. liter.* dela 15 Aprilie 1928, pag. 6, col. 2). „În liniștea amurgului se mai auziră un răs-tîmp strigătele trăgănite ale celor care corgăneau în fundul văii” (id. *ibid.*, pag. 6, col. 3). Autorul din care am făcut aceste două citate povestește întîmplări petrecute în munții Tazlăului, jud. Neamțu ; prinurmăre, și graiul special întrebuintat în schițele sale aparține aceleleași regiuni.

Înțelesul verbului *a corgăni* pare a fi acela de ‘a da drumul butucilor la vale din locul unde au fost tăiați’. Este vorba de oameni care lucrează la lemne în pădurile de munte : trunchiurile brazilor se taie dela rădăcină, se curăță de crengi și de coajă, apoi se transportă în vale, prin jghiaburi anume săpate, pînă la un pîrău, deunde, supt formă de plute, sînt duse mai departe, la punctul fixat de mai înainte. Transportul pe jghiaburi are loc, deobicei, cu ajutorul cailor, care tîrăsc după ei butucii ; dacă împrejurările permit, acest lucru îl pot face însă chiar oamenii, fie dînd drumul lemnului să alunece singure, fie trăgîndu-le ei înșiși cu topoarele și țapinele. Din primul citat se vede limpede că ultima operație la tăiatul lemnului, înainte ca acestea să se întocmească în plute, este ‘corgănitul’ și că ea se săvîrșește în pîrău, adică în vale, cum cetim în al doilea pasaj reprodus mai sus. Deaceea cred că *a corgăni* este derivat dela *corhană* ‘Schlucht, Kluft’ (Tiktin, *op. cit.*, pag. 415, col. 2) și însemnează propriu zis ‘a duce (lemnul) în corhană, în vale, în prăpastie’.

Subst. *corhană* provine din rut. *kurhán* sau rus. *kurgánx* ‘(Grab-) Hügel ; Wasserpfütze’ (Berneker, *op. cit.*, pag. 648, Pawlowsky, *op. cit.*, pag. 608, col. 1). Alternarea lui *h* cu *g* la substantiv și verb ar fi o indicație că ambele limbi slave pomenite aici au contribuit la crearea situației din romînește, iar păstra-

(S. Pușcariu). Corespondentul meu din Buzău, dîndu-mi aceste explicații, a adăugat : „Decînd nu se mai obișnuiește prin casele oamenilor cu oarecare stare cultucul propriu zis, s’a aplicat termenul respectiv la părțile cu coajă multă ale franzelei”. Prin județul Dorohoiu cultucele sînt ‘capetele ascuțite ale plăcintelor numite alivenci’ (comunicat de D-l Gh. Agavriloaei). Cît de strînsă este legătura semantică între ‘pernă’ și ‘pine (de o formă specială)’ probează roman. *cuscinetto* (diminutiv dela *cuscino* ‘pernă’) ‘pane salato in forma rettangolare’ (F. Chiappini, *Vocabolario romanesco*, pag. 97).

rea pînă astăzi a celor două sunete s'ar datora faptului că verbul s'a separat, poate, de substantiv chiar în momentul cînd a fost creat, ca termen tehnic, aparținînd unui anumit domeniu de activitate. Dicț. Acad. II, pag. 287, col. 2 s. v. *gorgan* 'tumulus', care-i un dublet al lui *corhană*, trimete pentru etimologie la rus. *korganx*, dar un asemenea cuvînt, cu *o*, nu există nici la Berneker, nici la Pawlowsky, care notează amîndoi o singură formă, cu *u*. L. Șăineanu, *Influența orientală* II, 1, pag. 191, s. v. *gorgan*, cu toate că-l consideră de origine turco-tătară, își închipue că nouă ne-a venit tot prin intermediul Rușilor (și al Polonilor). Eu cred că *corhană* și *gorgan*, deși etimologicește identice, trebuesc despărțite. Primul există, după informațiile mele de-acuma, numai în Moldova, atît ca formă, cît și ca înțeles. Dicț. Acad., loc. cit., înregistrează apoi pentru Transilvania varianta *gorgană* 'vale strîmtă, îngustă și cîrnită; groapă', deci sinonimă cu mold. *corhană*. Acest sens îl are numai rus. *kurgánx*, așa că sîntem îndreptățiți să-l considerăm pe acesta drept etimon al cuvintelor corespunzătoare din Moldova și Ardeal.¹⁾

Cît despre *gorgan* 'tumulus', tot motive de ordin geografic ne impun să-l socotim de origine turcească. Într'adevăr citatele din Dicț. Acad. ne arată că acest cuvînt se întrebuițează exclusiv în Muntenia. Cam la fel vorbește și toponimia. Cu două excepții, care ar avea, poate, nevoie de explicații speciale, numeroasele localități numite *Gorgana*, *Gorganele*, *Gorgani*, *Gorgănelele* și *Gorgănești* sînt răspîndite toate numai prin Muntenia. Dealtmîntrelea și *Gorganul* din județele Iași și Vaslui poate foarte bine să fie tot turcesc: elementele de acest soi din limba noastră există deopotrivă în cele două provincii ale Vechiului Regat, pentru motive istorice cunoscute. În orice caz caracterul specific muntenesc al lui *gorgan* 'tumulus' și cel aproape exclusiv muntenesc al toponimicelor respective se împacă greu cu o proveniență rusească. Nici sensul nu vorbește contra presupunerii mele. Căci, dacă rus. *kurgánx* însemnează și 'Grabhügel', adică exact același lucru ca rom. *gorgan*, nu trebuie să uităm că acest înțeles este secundar. Cel originar a fost desigur 'movilă, mă-

1) Că pentru Moldova intră în considerație și rut. *kurhán*, cu al său *h*, este un amănunt secundar, care nu modifică situația aproape deloc. Cît despre *g-* (în loc de *c-*) din varianta ardelenescă, el se explică, întocmai ca la *gorgan* 'tumulus', prin asimilație la *g* următor (cf. *Gogălniceanu* pentru *Kogălniceanu*, frecvent la Iași în gura oamenilor incuți și a Evreilor).

gură', cum arată *Dicț. Acad.*, apoi toponimia (aproape toate locurile numite *Gorganul*, etc. sînt dealuri, movile, munți, etc., iar celelalte și-au luat numele dela primele). Cu această însemnare se potrivește însă și etimologia turcească: *kurgan* este tradus de Șăineanu, *loc. cit.* prin 'château fort, citadelle, partie d'une ville entourée d'une enceinte'. Se știe însă că pela noi întăriturile cele mai multe au fost naturale ori construite pe locuri fortificate dela natură, adică pe înălțimi de pămînt, dealuri, movile ș. a. Deaceea turc. *kurgan* s'a adaptat la stările de lucruri din țările noastre, schimbîndu-și sensul de 'cetate', pe care-l avea în limba-i de origine, în acela de 'ridicătură, măgură', mai apoi și în acela de 'tumulus', potrivit credinței, bazată adesea pe fapte reale, că în movile se află îngropate oseminte din timpurile vechi. ¹⁾

CRANCĂU.

La Tiktin, *op. cit.*, pag. 431, col. 1 acest cuvînt este tradus prin 'Saatkrähe (Corvus frugilegus)'. În unele regiuni apare ca determinativ pelîngă verbul *a umbla*: în satul Schitul Ducăi, jud. Iași, depildă, *umbli crancău* însemnează 'umbli ca și cum n'ai avea stăpîn'. Este sigur că în această izolare avem a face cu numele păsării notat de Tiktin. În diverse limbi noțiunile 'liber' și 'pasăre' se exprimă prin același termen, cel puțin în împrejurări determinate, lucru firesc, dealtfel, pentrucă nu există ființă a cărei viață să se desfășure într-o libertate așa de mare ca a păsării. Exemple: germ. *frei wie der Vogel in der Luft*, ital. *è come l'uccello sulla frasca*, frc. *être comme l'oiseau sur la branche* și, mai ales, span. *pajarear* (< *pájaro* 'pasăre') 'a prinde păsări; a lenevi, a umbla fără treabă', *pajarero* 'cel ce bate drumurile fără ocupație' (cf. pentru acesta din urmă și frc. *oiseau de rue*) (v. R. Riegler, *Das Tier im Spiegel der Sprache*, Dresden-Leipzig 1907, pag. 96). Dacă în izolările citate figurează cuvîntul 'pasăre', iar în cea romînească 'crancău', adică o anumită specie de pasăre, asta se explică prin faptul că Țioara,

1) Prin Moldova de nord *corhană* însemnează 'coastă, povîrniș' (după informațiile D-lor Gh. Agavrilăei și N. Constantin, primul din jud. Dorohoiu, celălalt din Neamțu). Prin Dorohoiu cuvîntul acesta apare numai în două izolări, aparținînd oarecum graiului păstoresc: *a duce oile în corhană* și *a pune cașul în corhană* 'a-l pune plecat pe-o leasă, ca să se usuce'. Tot pe acolo există colectivul *corhăniș*. Cf. și *Codrul Cosminului* II-III, pag. 259: „*corhană* [și *țurană*] e o coastă mai cu totul pripurie și mai cu totul sterilă”. (Etimologia lat. *corvana* este fantezistă.)

fiind o pasăre foarte obișnuită (în țările reci și temperate ea este, iarna, aproape singura), ajunge în chip firesc să capete sensul generic de 'pasăre' în unele particularități stilistice. Să se compare cazul analog al lat. *passer* 'vrabie' > rom. *pasăre*, span. *pájaro* 'pasăre' ș. a., apoi fr. *bayer aux corneilles* 'a căsca gura, a umbla gură-cască', etc. (Riegler, *op. cit.*, pag. 155). Nuanța peiorativă din rom. *a umbla crancău* se regăsește în engl. *to rook* 'stehlen, betrügen' (<*rook* 'Saatkrähe': ciorile, când nu sînt observate, ciugulesc grăunțe de grîu, păpușoiu, etc. depe lanurile agricultorului; cf. și germ. *stehlen wie ein Rabe*), *rookery* 'Krähengenist; (fig.) schmutziges, verrufenes Stadtviertel' (Riegler, *op. cit.*, pag. 157).

Crancău este o variantă a lui *croncan* 'Rabe', care are, între altele, varianta *croncău*, cu același sufix ca și cuvîntul nostru. Și verbul respectiv *a croncăni* sună *a croncăi* (și *a cloncăi*), așadar cu o terminație corespunzătoare aceleia pe care o găsim în *crancău*. Pentru *a*, în locul mai răspînditului *o* din prima silabă, cf. *a crăngăi*—*a croncăni* (Tiktin, *op. cit.*, pag. 441, col. 2). Originea tuturora e onomatopeică.

Despre *crancău* Tiktin nu ne spune prin ce ținuturi românești există. Il citează din S. Fl. Marian (și cu sensul figurat de 'Țigan', care interesează de aproape izolarea în discuție aici). Cred că întrebuintarea lui e foarte redusă. Judecînd după citatul din Marian, precum și după faptul că în Bucovina se zice *croncău* pentru *croncan*, sînt dispus să cred că apariția lui *crancău* se mărginește la această ultimă regiune. În orice caz eu personal nu-l cunosc din graiul meu de-acasă (sudul Moldovei). Deaceea izolarea *a umbla crancău* a suferit acolo o modificare destul de profundă a cuvîntului al doilea. Intr'adevăr la Tecuciu se zice *a umbla cranga* și *a umbla cranganaua*, cu exact aceeași însemnare și în cele mai felurite ocazii. Nu încap nicu îndoială că aceste expresii sînt perfect identice cu *a umbla crancău*, cum arată înțelesul și chiar înfățișarea formală a determinativelor. Dar din cauză că în sudul Moldovei subst. *crancău* nu-i cunoscut, poate, ca să ne apropiem de adevăr, nu mai este cunoscut, acest cuvînt a trebuit să fie pus în familia altora, cu care, după aspectu-i fonetic, părea a fi înrudit. Astfel *crancău* a devenit *crangă* (=creangă). Cît despre *cranganaua*, am impresia că-i o formație voită, după modelul lui *haimana(ua)*: afectul, în ca-

zul nostru necazul (părinților contra copiilor leneși), disprețul (oamenilor muncitori față de chiulangii) și ironia, a îndemnat pe vorbitor să mărească expresivitatea izolării, pedeoparte prin lungirea cuvîntului esențial, pedealta prin aluzia la un termin cunoscut și plin de înțeles ca *haimana*, mai ales că se aude pretutindeni și *a umbla haimana*.

Ar mai fi ceva de spus despre partea morfologică a acestei locuțiuni. În *a umbla crancău* substantivul e nearticulat, pe_cînd în celelalte două avem *cranga*, resp. *cranganaua*. Situația se prezintă la fel și în alte izolări: substantivele masculine apar fără, cele feminine cu articol. De fapt ceea ce numim articol în cazul de față merită acest nume numai din punctul de vedere al originii; în ce privește însă funcțiunea, avem a face cu terminația pe care o întîlnim la atîtea adverbe romînești.

Socot nimerit să înșir acum cîteva din variantele și sinonimele izolării noastre, pentruca o comparație a lor să ușureze înțelegerea discuției de pînă aici. La Tecuciu se zice *a umbla huciu marginea*, cu același sens ca *a umbla cranga*: *huciu*! este interjecția cu care se alungă păsările, deci și ciorile (precum și... Țigani, care-s negri, ca ciorile, și nomazi, adică vagabonzi); această izolare confirmă, cred, explicația propusă mai sus. Prin județul Neamțu se aude *a umbla tandanaua* idem (comunicat de D-l N. Constantin): partea finală a determinativului amintește foarte bine de (*a umbla*) *cranganaua*. Ion Creangă are, în *Ivan Turbincă*, un pasaj unde figurează locuțiunea *a umbla după crancalicuri*: Al. Vasiliu și Gh. T. Kirileanu explică (în glosarul ediției Minerva a operelor lui Creangă) pe *crancalicuri* prin 'petrecere lumească cu băuturi și femei, nebunii'. Acest cuvînt este evident un derivat dela *crancău*, din izolarea *a umbla crancău*. Poate că a influențat asupra lui, pentru modificarea sensului, care nu-i profundă, sinonimul *crailic*, deși mi se pare puțin probabilă această ipoteză, nu numai fiindcă terminul de-al doilea aparține limbajului orășenesc, ci și din altă pricină: *crai*u, cu înțelesul de 'berbant', are o vechime relativ mică, în orice caz mult mai mică decît *crancău*. Însfîrșit *a umbla frunza frăsinelului* și *a tăia frunză cînilor* ne trimet la *a umbla cranga*, cu ale lor *frunză* și *frăsinel*, care vor fi contribuit la transformarea lui *crancău* în *crangă*, deoarece exprimă noțiuni înrudite. Foarte numeroase sinonime de acest soi u a strîns V. Bogrea,

Dacoromania IV, pag. 174 urm., care explică (pag. 177) altfel decît mine pe *a umbla cranga*, probabil pentrucă nu cunoştea varianta *a umbla crancău*.

DADĂ.

Serveşte nu numai ca 'Anrede der Kinder an ältere Frauen', cum spune Tiktin, *op. cit.*, pag. 502, col. 2, ci şi ca termin cu care un copil se adresează unei fete mai mari decît el (comunicat din satul Albeşti, jud. Ialomiţa, şi auzit de mine la Buzău). Este echivalentul perfect al lui *taţă*, care se bucură de o răspîndire mult mai largă, şi, într'o măsură oarecare, al lui *lele* (cu diminutivul *leliţă*). Provine din bulg. *dada* 'ältere Schwester' sau sîrb. *dáda* idem ¹⁾ (Berneker, *op. cit.*, pag. 176). Cuvîntul există şi în turceşte, unde-i băştinaş, dar acolo însemnează numai 'Magd, Kindermädchen, Erzieherin'. Afară de asta, dacă l-am fi împrumutat dela Turci, ne-am aştepta să-l întîlnim şi în Moldova, nu numai în Muntenia. Căci oricum, influenţa slavă de sud, cu deosebire cea bulgărească, se exercită mult mai puternic asupra dialectului muntenesc decît asupra celui moldovenesc. În acest sens trebuie luată afirmaţia făcută aici.

La Buzău se întîlneşte şi dimin. *dădică* 'Kinderfrau, -mädchen', care-mi dă prilej să citez termini asemănători, aproape identici, din alte limbi. Deobicei se susţine că la baza tuturor cuvintelor respective (romîneşti şi slave) se află turc. *dadı* (Tiktin, *loc. cit.*, Berneker, *loc. cit.*). Nu încerc să combat această părere, ci mă mulţumesc să arăt că în italieneşte ne întîmpină expresii de felul următoarelor: v. lucchez *doddo* 'balio', *dodda* 'balia', *doddare* 'allattare', tosc. (Lucca-Pistoia, vulgar) *fare il dodda* 'chi si assume autorità che non gli spetta, e figura o vuol figurare per quel che non è', flor. *fare il doddo* 'fare il grullo, fingere di essere scemo, di non capire, atteggiare il viso a rintontito', *doddo*, *dodda* 'persona buona a nulla, sciocca, impicciata a far qualunque cosa, rimbambita'. A. Schiaffini, *L'Italia Dialettale* IV (1928), pag. 301 urm., după care am reprodus exemplele acestea, crede că-i vorba de o „radice fanciullesca e imitativa *dod-* (da considerare in unione con *dond-*), che ha il va-

1) Prinurmare şi aceste cuvinte slave sînt sinonime cu rom. *taţă*, care, la origine, s'a întrebuinţat, cu siguranţă, ca titlatură numai pentru surorile mai în vîrstă.

lore fundamentale di 'agitare qua e là'. Lingvistul italian s'a inspirat, probabil, din W. Meyer-Lübke, *Rom. etym. Wb.*, unde, la nr. 2713 și 2748, se discută onomatopeicele *dod*, resp. *dond*¹⁾, care, în ce privește reflexele lor romanice, se aseamănă destul de bine, fără ca însă M.-Lübke să le considere înrudite. De părerea lui Schiaffini este și W. v. Wartburg, *Franz. etym. Wb.*, care se ocupă, firește, numai în treacăt de cuvintele italienești. În vol. III, pag. 11 urm., 112 urm. și 138 sînt analizați urmașii franțuzești ai radicalelor *dand-*, *dod-* și *dond-*, pe care autorul le socotește identice (se deosebesc numai prin vocală, — primul față de celelalte două, apoi *dind-* față de *dand-*: un fel de 'Ab-lautserie' sau apofonie, cum spun fonetiștii francezi, depildă M. Grammont).

Totuși eu nu văd legătura semantică, pe care, mai ales într'un caz ca acesta, trebuie să punem mai mult temei, între cuvintele italienești citate mai sus și cele provenite din onomatopeicele *dand-*, *dod-* și *dond-*. Afară de o coincidență cu privire la sensul de 'om prost', de care voiu vorbi imediat, n'am găsit în cele cîteva coloane, extrem de bogate în exemple, din dicționarul lui v. Wartburg decît un singur termen sinonim cu corespunzătorul (presupus!) din italienește: frc. *dodineuse* 'bonne d'enfant' (*op. cit.*, pag. 113, col. 1), față de ital. (v. Lucch.) *dodda* 'balia'. Dar asemănarea mi se pare întîmplătoare: cuvîntul franțuzesc este derivat dela *dodiner* 'endormir en chantant', care la rîndul lui se explică foarte bine din însemnarea fundamentală a radicalului *dod-*, tradus de v. Wartburg prin 'Hin- und herschwenken'. Cît despre flor. *doddo*, *dodda* 'persona buona a nulla, sciocca, etc.' și frc. dial. *dodaud* 'idiot', *daudé* 'niais' ș. a. (*loc. cit.*, pag. 113, col. 2), am spus deja că avem a face cu o pură coincidență. W. v. Wartburg arată cum s'a dezvoltat sensul de 'prost' din alte sensuri ale temei *dod-*. În italienește acest înțeles provine din cel de 'balia': femeile puse să crească copiii altora erau pe vremuri mai totdeauna bătrîne, prinurmare cu forțe fizice și psihice relativ reduse; de aici n'a fost greu să se ajungă la însemnarea de 'persoană incapabilă de a face ceva, proastă'. Căci altfel, dacă nu admitem această evoluție semantică, nu pri-

1) În ediția III a acestei opere s'a suprimat articolul *dod* (nr. 2713), împreună cu cele trei cuvinte romanice pe care autorul le deriva din tema respectivă.

cepu cum pot sta alături tosc. *fare il dodda* 'a face pe marele' și flor. *fare il doddo* 'a face pe prostul'. Așadar la cuvintele italienești înțelesul primitiv este cel de 'dădacă', din care a rezultat pedeoparte cel de 'persoană cu autoritate', pedealta cel de 'prost' (cum am arătat mai sus). Să se compare și discuția pe care o face v. Wartburg la pag. 3-4 din același volum, s. v. *dad-*, unde, printre numeroasele derivate din acest radical, la care predomină însemnarea de 'prost', se citează bulg., sîrb. *dada*, apoi norvegianul *dada* 'Kindermädchen'.

Deaceea cred că limba italiană trebuie despărțită de franceza și pusă alături de cele balcanice, nu în sensul unei legături istorice, ci al unei înrudiri elementare: atît în una, cît și în celelalte e vorba de cuvinte create în chip spontan de cătră copii, la fel cu *mamă, tată*, etc. Asemănarea între acestea și *doddo, dada* este cît se poate mare în privința formației: toate sînt alcătuite dintr'o silabă repetată, așa cum obișnuiesc copiii mici, cînd învață a vorbi. Asta îndreptățește, poate, ipoteza unei independențe a balc. *dada* de cuvîntul turcesc corespunzător.¹⁾

DAMĂ.

Răspîndirea acestui substantiv este cu mult mai largă decît s'ar putea deduce din scurtele explicații date de Tiktin, *op. cit.*, pag. 503, col. 2. Totodată nuanțele lui semantice variază, într'o măsură necunoscută la alte expresii asemănătoare, după starea culturală, psihologică, etc. a vorbitorului. La această situație a contribuit, negreșit, și natura cuvîntului nostru, dar înainte de toate altceva, și anume pedeoparte originea lui străină, relativ recentă, pedealta modul cum s'a răspîndit el în societatea romînească. Frc. *dame*, care, în țara lui de baștină, cu tradiție veche și organizație socială bine întemeiată, avea o întrebuințare

1) Din diverse regiuni ale Moldovei (Bacău, Bîrlad) mi se comunică existența adj. *dod*, cu varianta *dud*, care înseamnă 'simplu, prost, zăpăcit' (la Bîrlad și n. fam. *Dodu*). Deasemenea limbajul popular cunoaște, în povestiri cu subiecte din viața Țiganilor, subst. *dada* 'tată (cu diminutivul *dăducă*) și *dadia* idem, pe care A. Grăur, *Bulletin linguistique* II, pag. 146-7 le socotește de origine țigănească. Cf. și băn. *didă* 'mamă, maică; fată mare, țăță' (L. Costin, *Graiul bănățean* II, pag. 86). Acest *didă* alcătuiește împreună cu *dadă* o 'Ablautserie', pe care am constatat-o acum de curînd în gura unui copil de vreo trei ani: stînd pe scaun, a început să se legene și să cînte pe o melodie proprie *dedila dedale* (cuvinte, evident, create de el, căci nu le auzise dela nimeni).

precisă,¹⁾ trebuia, devenind rom. *damă*, să sufere modificări semantice importante. Adâncile transformări produse în țările noastre decînd cu introducerea civilizației apusene au oferit meru cu-vîntului nou venit ocazia să treacă dela o pătură socială la alta într'un timp foarte scurt și, cu fiecare trecere, să-și schimbe mai mult ori mai puțin înțelesul primitiv. Terminii cu care oamenii se adresează unul altuia în raporturile lor zilnice ilustrează mai bine decît oricare altă categorie lexicală teoria lui A. Meillet asupra vocabularului, în special ideia că un cuvînt își lărgeste sensul, atunci cînd un grup social mai numeros îl primește dela unul mai puțin numeros.

Așa s'a întîmplat cu subst. *damă*. În primul moment era natural să-și păstreze sensul din limba-i de origine, fiindcă pătura conducătoare, care-l împrumutase, îi cunoștea exact valoarea semantică. Dar curînd după aceea, din spirit de imitație și din ambiție, care se manifestau cu atît mai nestingherite, cu cît dorința de a ajunge era mai violentă, clasele sociale imediat inferioare și-au însușit termenul, și atunci a început să se zică *damă* la un număr tot mai mare de femei. Pe măsură ce răspîndirea cuvîntului avea loc cu așa iuteală, și în sens vertical și în sens orizontal, grupurile sociale superioare se vedeau silită a reacționa contra vulgarizării lui. Singurul mijloc de care dispuneau era să renunțe pur și simplu la întrebuintarea expresiei degradate. Cît de rapid a fost procesul schițat aici probează faptul că marele nostru satiric Caragiale înregistrează această stare de lucruri încă dela începutul activității sale literare (aproximativ pela 1880). Astfel în *O noapte furtunoasă* și *D'ale carnavalului* subst. *damă* apare des, pentrucă eroii lor aparțin mahalalei, pe cînd în *O scrisoare pierdută*, cu politicianii ei, incuți, firește, dar nici pe departe în același grad ca niște bieți meseriași, ipistați, etc., el lipsește aproape complet. Din cît mi-aduc aminte, am impresia că-l întrebuintează numai Cetățeanul turmentat (cînd spune despre Zoe că-i 'damă bună'). O constatare identică putem face urmărind schițele satirice și umoristice, de mai tîrziu, ale aceluiași autor.

În momentul de față situația se prezintă precum urmează. Oamenii cuți au izgonit din vocabularul lor serios, mai bine zis

1) Pînă astăzi *dame* și-a conservat neștirbită însemnaarea-i originară. La fel germ. *Dame*, împrumutat din franțuzește acum trei secole.

cuvîncios, cuvîntul *damă*, înlocuindu-l prin sinonimul băstinaş *doamnă* sau, în limbajul familiar, prin *cucoană* şi diminutivul acestuia, *cuconiţă*. Totuşi *damă* continuă să se întrebuiţeze şi în limbajul literar, dar numai în legătură cu alte cuvinte, tocmai pentru că acestea înlătură posibilitatea unei confuzii regretabile, ba împiedică evocarea însăşi a sensurilor rău famate; astfel se spune curent *damă de companie*, *damă de onoare* ş. a. Lumea cealaltă, în special mahalagii şi, în măsură în care-l cunosc, ţărani, păstrează termenul nostru cu însemnarea lui primitivă, utilizîndu-l atunci cînd vorbesc despre sau cu o femeie care se deosebeşte, real ori imaginar, de marea masă a celorlalte.¹⁾ Înţelesul peiorativ, de care mă voi ocupa acum îndată, pare a fi, în general, necunoscut acestor categorii sociale; în orice caz, nu le este aşa de curent, încît să vie în conflict cu celălalt.

Acest înţeles este, dupăcum se ştie, acela de 'prostituată, cocotă'; prin extensiune (pornindu-se dela ideia că tot imoral este să întreţii legături amoroase nepermise de lege) se zice *damă* şi unei amante (chiar dacă-i de cea mai bună condiţie socială, fie liberă, fie căsătorită: aici se dovedeşte puterea pe care o are afectul în crearea sensurilor şi nuanţelor semantice cele mai subtile).²⁾ S'a format şi un derivat, perfect sinonim, deşi cu o întrebuinţare mult mai redusă (apare, deobiceiu, într'un limbaj mai vulgar), anume *dameză*, cu sufixul luat dela înruditele *amoreză*, *şanteză* ş. a.³⁾

Cum s'a ajuns la această însemnare peiorativă? Fenomenul descris în paginile precedente nu-i propriu limbii noastre, li

1) Băiatul unei servitoare, întrebat odată ce doreşte, mi-a răspuns: *caut o damă*. În dorinţa lui de a vorbi „distins“, s'a jenat să spue 'femeie', pîrindu-i-se că astfel ar înjosi pe mamă-sa. Cf. şi următorul pasaj: „*O artistă grasă şi scundă, ca un butoiu de bere... Alături un măcelar roşu şi voinic apropiase de capul lui fălcos şi asudat faţa trasă şi palidă a „damei”* [=soţia lui], *forţînd-o astfel să guste farmecul muzicii din intima lui vecinătate*“ (Horia Oprescu, *Adev. liter.* dela 10 Iulie 1932, pag. 6, col. 1). Autorul a pus subst. *damă* în ghilimele, pentru a arăta prin aceasta că termenul aparţine eroului său mahalagiu.

2) Cf. frc. *maitresse*, care merge paralel cu rom. *damă* în multe privinţi (ca evoluţie semantică şi chiar ca origine etimologică: lat. *domina* şi *magistra* se atingeau în unele puncte). Foarte interesante discuţii asupra unor cuvinte asemănătoare se pot găsi la Leo Spitzer, *Über einige Wörter der Liebesprache*, Leipzig 1918 (cf. în special articolul despre frc. *cocotte*).

3) A. Graur, *Bulletin linguistique* II, pag. 241 crede că la formarea lui *dameză* a ajutat conştiinţa Romînului că un cuvînt în *-éză* (=frc. *-euse*) pare mai franţuzesc, întrucît acest sufix se întîlneşte numai la neologisme de origine franceză.

întîlnim și aiurea. Deja lat. *domina* se întrebuința la adresa iubitei, dar se pare că numai poetic și fără nicio nuanță disprețuitoare, dimpotrivă (Georges îl citează din Tibullus). În orice caz, un început al evoluției semantice de care ne ocupăm aici ar putea fi găsit chiar în limba latină. Dintre popoarele balcanice, Grecii au subst. δόμνα 'maîtresse, amante' < rom. *doamnă* (G. Meyer, ap. G. Pascu, *Rumänische Elemente in den Balkansprachen*, Genève 1924, pag. 46. În treacăt zis, constatăm la acest cuvînt o situație asemănătoare cu aceea dela rom. *damă*: limba de origine nu cunoaște sensul peiorativ din limba împrumutătoare). Mai departe: ital. *dama* 'Dame; Herrin; Geliebte' < frc. *dame* (în Toscana țaranii zic *dama* pentru *fidanzata*, dar și *andare a dama* 'andare a fare l'amore', ¹⁾ cf. R. R. Bezzola, *Abbozzo di una storia dei gallicismi italiani nei primi secoli*, Heidelberg 1925, pag. 111, nota 3), span., portg. *dama* idem < frc. *dame* (Bezzola, *op. cit.*, pag. 110, nota 1). ²⁾

Judecînd după exemplele de mai sus, am putea fi îndreptățiți să admitem o modificare semantică independentă în fiecare limbă, deoarece nu pare a exista vreun fel de legătură dela una la alta în această privință. O asemenea concluzie se impune cu atît mai mult, cu cît am văzut că sensul peiorativ al cuvintelor respective apare numai în limbile care au făcut împrumutul (n. grec. δόμνα față de rom. *doamnă*, rom. *damă*, și ital., span., portg. *dama* față de frc. *dame*). Pedealtăparte constatăm un fapt care merită și el să fie remarcat. Pentru exprimarea noțiunii în discuție se întrebuințează, dupăcum am văzut, termeni străini, introduși de relativ puțină vreme. Nu vreau să tăgăduesc existența în fiecare limbă a numeroase sinonime, vechi decînd lumea, ca și stările sociale, care au dat naștere unor astfel de apucături și ființe. Vreau să spun numai că într'un anumit mediu, acela al oamenilor mai mult sau mai puțin rafinați, se întrebuințează cuvinte venite din altă limbă. Să stea acest fapt în legătură cu originea deobicei suspectă și cosmo-

1) Tot așa rom. *a merge la dame*.

2) Și în aceste idiome romanice, ca și în romînește, ne izbim de faptul, destul de curios, că termenul împrumutat are un înțeles în plus, care lipsește limbii de origine. La fel ung. *dama* 1. 'die Dame'; 2. 'eine liederliche Weibsperson'; 3. 'die Königin (im Schachspiel)' (M. Ballagi, *Ungarisches und Deutsches Wörterbuch*, I. Teil, ed. VI, Budapesta 1890, pag. 165, col. 1).

polită a femeilor care practică o asemenea meserie? Sau, mai degrabă, avem a face și aici cu nevoia de a se evita, între oameni așa ziși subțiri, expresiile băstinașe, care, din pricina unui uz prea îndelungat, au devenit vulgare și triviale? Probabil că ambele cauze s'au amestecat într'o măsură oarecare. Pentru prima am avea un argument în spusele lui B. Croce, *La lingua spagnuola in Italia*, Roma 1895, unde ni se arată că pe vremea puternicei influențe spaniole asupra Italiei (sec. XVI-XVII) curtezanele, venite din Spania în număr foarte mare, pretindeau să li se zică *signora*. Este drept că Croce discută în paginile respective o întreagă serie de moravuri spaniolești, introduse odată cu stăpînirea politică, între altele și formulele de politeță (*Don*, *Doña*, apoi *Signore*, pe care pînă atunci Italienii îl adresau numai lui Dumnezeu, după ce dispăruse cavalerii feudali, *Vostra Signoria*, etc.). Dar nu se poate contesta că amănuntul privitor la curtezane a ajutat și el să se creeze un sens nou cuvîntului *signora*, care, probabil, din timpul acela a început să însemneze și 'Weltdämchen, Halbweltlerin' (ironic, cum spun Rigutîni-Bulle, *Italienisch-deutsches Wörterbuch*, s. v.). Și în altă lucrare a lui Croce, *La Spagna nella vita italiana durante la Rinascenza*, Bari 1917 (ed. II 1922) se pot afla lucruri interesante din acest punct de vedere.¹⁾

Pentru ipoteza a doua vorbește amănuntul că tendința de a recurge la expresii mai puțin brutale se observă chiar la oamenii din straturile inferioare ale societății. Cu mulți ani în urmă am auzit nenumărați lucrători, soldați, etc. spunînd *mă duc la fete* în loc de 'mă duc la prostituate, la stabiliment', etc., iar astăzi termenul 'fată' este pe cale să fie înlocuit prin *domnișoară*. Cred că la nașterea acestui fel de a vorbi a contribuit nu numai nevoia de a acoperi realitatea urîtă prin expresii eufemistice, care servesc individului vorbitor și drept scuză pentru actul socotit de el însuși ca jenant, ci și ironia: cine a spus întîia oară *fată* în loc de 'prostituată' a fost, evident, și ironic, căci nu se poate explica altfel faptul că a recurs tocmai la cuvîntul care, din punct de vedere semantic, contrazice în mod absolut pe cel propriu. Este drept acum că ironia a fost mult facilitată de starea civilă

1) Cred că mai cu samă dela Renaștere încoace a început să ia naștere atmosfera aceea specială, care a dus apoi la modificările semantice discutate în acest articol.

a prostituatelor (în marea lor majoritate femei care n'au fost niciodată măritate).

Spre a sfîrși trebuie să pomenesc ceva de frc. *madame*, intrat și el în romînește. Ce-am spus despre răspîndirea lui *damă* se potrivește și acestui cuvînt, care, din cauza întrebuintării tot mai largi, a suferit și el o modificare semantică în sens peiorativ. Dar reacțiunea din partea păturilor culte s'a manifestat aici altfel, nu prin izgonirea expresiei trivializate. Într'adevăr frc. *madame* are două forme în romînește: una identică cu a limbii de origine, de care se servesc oamenii culți, cealaltă romînizată oarecum, după modelul lui *damă*, anume *madamă*, care apare în păturile inferioare ale societății. Deja această diferențiere de ordin fonetic a înlăturat, cel puțin în parte, confuzia de care m'am ocupat mai sus. Dar cu timpul s'a adăugat un element nou, poate nu voit, dar utilizat apoi conștient, după ce indivizii vorbitori și-au dat sama de el. Oamenii de jos sînt obișnuiți să se folosească de numele de botez, nu de cel familial, în relațiile sociale, pe cînd cei din straturile superioare întrebuintează, cînd nu-i vorba de legături prea strînse (rudenie ori prietenie), numele de familie. În chipul acesta s'a creat încă un mijloc de diferențiere între *madame* și *madamă*, adică între *madame Popescu*, să zicem, și *madama* (la vocativ *madamă*) *Ioana*. Afară de asta, oamenii din popor spun și simplu *madamă*, ceea ce în lumea cu pretenții de mondanitate este imposibil. Și acest amănunt a fost pus la contribuție pentru a deosebi între ele clasele sociale. Un om cult nu zice niciodată numai *madame*, iar dacă acest lucru se întimplă totuși, cuvîntul capătă un sens peiorativ, pe care nu-l are cînd e urmat de numele propriu.¹⁾

Încă o diferență între soarta frc. *madame* și a frc. *dame* în limba noastră este aceea că primul, întrebuintat singur, a început să fie simțit ca vulgar în înseși clasele de jos.²⁾ Am neglijat să precizez că răspîndirea lui, chiar însoțit de numele personal, este relativ mică. Femeile dela mahala nu-și spun una alteia *madamă Ioană*, ci tot *madame Vasilescu*, dacă vor s'o facă

1) Ca și *domnule*, dealtfel. Cf. și H. Bauche, *Le langage populaire*, ed. II, Paris 1929, pag. 181: „*Monsieur*“ sans le nom, ne se dit guère en L. P. entre égaux que dans la colère ou par ironie“.

2) Cf. Cezar Petrescu, *Oraș patriarhal* II, pag. 110: „*Uneia ca asta nu trebuie să-i spun eu cucoană, măi! Asta-i o madamă, măi!*“ (Vorbește un băietan dela mahala cu un tovarăș mai mic.)

pe cucoanele, sau *tață* (*lele* ori *leliță*) *Ioană*, dacă-s modeste și mai țin minte obiceiul de altădată, care continuă să trăiască la țară. Tot așa bărbații dela mahala, cînd vorbesc cu femeile de sama lor. *Madamă* se zice în regulă generală precupețelor, te-lălițelor, femeilor de serviciu ș. a., într'un cuvînt tuturor aceloră care practică o meserie oarecum nebăștinașă. Căci se pare că la început se adresa acest titlu străinelor (Evreicelor, în primul rînd, așa de numeroase cu deosebire în Moldova, apoi Nemțoaicelor, Franțuzoaicelor, etc., care serveau în casele bogate; cf. *madamă la copii*, *madamă* la hoteluri, apoi, după o comunicare a lui S. Pușcariu, *madamă* 'moașă'). ¹⁾

După redactarea articolului acestuia am mai strîns, incidental, puțin material lingvistic, pe care cred util să-l prezint aici, fiindcă poate ajuta la înțelegerea discuției. Modificare semantică 'doamnă' ⇒ 'prostituată' este confirmată de paralela argot. astur. (Spania) *guiza* 'señorita' alături de argot. mexic. *güisa* 'Hure' (v. M. L. Wagner, *Zeitschr. f. rom. Phil.* L [1930], pag. 739). Deasemenea am găsit un exemplu similar cu frc. *dame* 'doamnă, femeie' devenit rom. *damă* 'amantă, prostituată', ital *dama* ș. a. (cf. exemplele la locul cuvenit), adică o modificare semantică în sens peiorativ, pe care n'o cunoaște limba de origine, ci numai cea împrumutătoare. Este frc. pop. *mouquère* (scris și *moukère*) 'femeie; prostituée', venit din limba spaniolă, unde etimonul *mujer* însemnează 'femeie, soție' (cf. H. Bauche, *op. cit.*, pag. 234, col. 1). Dar o constatare și mai interesantă este următoarea. Am spus mai sus că *dame* își păstrează accepțiile „cuvîncioase” în franțuzește, dar capătă altele „urite” în limbile străine. Lucrarea citată a lui Bauche desminte întrucîtva această afirmație: la pag. 214, col. 1 aflăm că în limbajul popular din Paris *dame* are și sensul de 'compagne, amie, maîtresse, concubine'. (Cf. și cele spuse la pag. 216, col. 1, s. v. *demoiselle*.) Autorul precizează că-i vorba de o expresie „nobilă”, ²⁾ așadar avem a face

1) Cine dorește să se informeze și în alte privinți asupra frc. *dame* și *madame*, precum și asupra cuvintelor corespunzătoare din celelalte limbi romanice, să citească articolul *domina* din W. v. Wartburg, *Franz. etym. Wörterbuch*, vol. III, pag. 123 urm.

2) Din aceeași intenție de a se exprima „frumos”, adică altfel decît de obicei, s'a născut și însemnarea de 'épouse, légitime ou illégitime', pe care o are *dame* în graiul popular parizian (cf. spusele lui Bauche, s. v. *dame*: „Femme serait considéré comme presque grossier. Comment va vot' dame? Il a sorti avec sa dame.”). Prin urmare o stare de lucruri perfect asemănă-

cu un eufemism, care ne amintește pedeoparte de frc. *fille* (elipt. pentru ~ *de joie* s. ~ *publique*) 'Dirne, Freudenmädchen', pedealta de rom. *fată* din izolarea *a se duce* (sau *a merge*) *la fete*, de care am vorbit deja (pag. 141).

DOAR.

Apare foarte des în locuțiunea *fără doar și poate*, pe care Tiktin, *op. cit.*, pag. 556, col. 1 o caracterizează ca modernă și familiară, traducînd-o prin 'ohne Frage, ohne Zweifel, ganz bestimmt, ganz entschieden'. S'a născut oarecum artificial, vreau să spun din două cuvinte care apar des în vorbirea obișnuită pentru a exprima îndoiala, dar niciodată împreună, ci în fraze cu totul diferite una de alta. Se știe că *doar* se întrebuițează în răspunsuri nesigure, mai bine zis în propoziții menite să sprijine refuzul de a îndeplini dorința convorbitorului nostru. Depildă : *Te rog să vii la mine, să faci cutare lucru*, etc. are drept răspuns, cînd cel rugat nu poate ori nu vrea să satisfacă rugămintea : *Nu pot, pentrucă....* etc. Dacă discuția însă continuă cu stăruință din partea primului, iar cel de-al doilea n'are curajul să refuze în mod hotărît cererea, răspunsul acestuia sună de obicei astfel : *Doar să-mi aranjez lucrurile din vreme ca să..., doar să mă sfătuesc cu cei de-acasă....* etc. Dimpotrivă, *poate* intervine dela început în asemenea împrejurări : cine nu vrea să răspundă precis la o întrebare, rugămintă ș. a., răspunde dintr'odată : *Poate voi veni, poate voi face*, etc. Din fraze de soiul acestora s'au extras cuvintele introductive, ca fiind cele mai importante, întrucît ele exprimă refuzul, îndoiala, etc., și s'a alcătuit izolarea *fără doar și poate*, care însemnează cuvînt cu cuvînt : *Ai să vii, ai să faci*, etc. *fără să mai obiectezi „doar să....“ ori „poate....“*, cînd vorbește, să zicem A, sau : *Am să vin, am să fac*, etc. *fără să mai spun „doar să....“ ori „poate....“*, cînd răspunde B.

În gura multor oameni locuțiunea noastră sună *fără dor și poate*, din cauză că *doar* însuși are varianta *dor*, după Tiktin, *loc. cit.*, prin Muntenia. Eu însumi am întilnit-o pe aceasta din urmă la Candrea-Densusianu-Sperantia, *Graiul nostru*

toare cu aceea dela noi (v. pag. 139, nota 1). Cf. pentru toate chestiile discutate aici relativ la limba franceză A. Dauzat, *Histoire de la langue française*, Paris 1930, pag. 263-4, 267-8.

I, pag. 156, r. 5 jos : „...că *șoarecele-i blestemat dă Dumnezeu să facă dor rău*“ (jud. Vlașca; cf. și pag. 158, r. 7, același județ), apoi pag. 217, r. 10 : „...*Muscalii a stat dor dă s'a odinit*“ (jud. Buzău). Totuși am impresia că *dor* pentru *doar* este mult mai răspîndit în izolarea *fără doar și poate* decît singur. Deaceea cred că existența variantei *dor* a servit numai ca punct de plecare. Cauza adevărată a înlocuirii lui *doar* prin *dor* în cazul nostru mi se pare de natură estetică : diftongul *oa* sună 'urît' și pentru aceasta este, pe cît se poate, evitat (cf. depildă *cartofă*, ba chiar *cartof*, măcarcă ultimul e numele plantei, în loc de *cartoafă*, care aparține graiului popular, deci vulgar). ¹⁾ Altmintrelea nu s'ar putea înțelege răspîndirea lui *dor* în dauna lui *doar*, care merge pînă acolo, încît chiar o artistă ca Maria Ventura, cu simțul pentru limbă așa de dezvoltat, spune depe scenă *fără dor și poate*. Să nu pierdem apoi din vedere că această locuțiune provine dintr'un mediu social cu pretenții de rafinament intelectual, cum probează, între altele, faptul că ea n'a avut încă timpul să se întindă prea mult în păturile sociale inferioare. ²⁾

1) Eu însumi zic obișnuit *cartoafă*, plur. *-fe* (pentru fruct), dar în prezența unor oameni despre care știu că se feresc de fonetisme și cuvintele populare mă simt cîteodată jenat și întrebunțez varianta cu *o* : diftongul îmi apare în acele momente inestetic.

2) Apariția lui *dor* pentru *doar* în *fără dor și poate* a putut fi ajutată, într'un fel oarecare, și de amintirea subst. *dor*. Sînt sigur că foarte mulți Romîni nu-și dau sama de originea lui *dor* din izolarea citată, pe care-l simt, probabil, ca identic cu subst. *dor*. Cel puțin pentru Moldova, unde *doar* singur nu sună niciodată *dor* și totuși formula *fără dor și poate* se aude foarte des, această ipoteză mi se pare destul de verosimilă. S. Pușcariu, căruia îi trimisese în 1930 aceste note lingvistice pentru *Dacoromania*, crede că *dor* este refăcut din *doară*, după modelul verbului *dor—doară*, în momentul cînd a dispărut *ă* final și, odată cu el, cauza diftongării lui *ô* precedent. „Sau, mai probabil, *o* e etimologic, cf. *două ori* față de *a doua oară* (dacă etimologia lui Procopovici e exactă)“. Contra explicației mele „estetică“ Pușcariu invoacă pe *poate*, în care se păstrează *oa*. Nu văd cum pot fi puse alături două cuvinte așa de diferite : chiar dacă *poate* funcționează și ca adverb (deci la fel cu *doară*), el continuă să facă parte din sistemul verbului *a putea*, unde existența formelor *pot—poate—poată* impune anumite norme fonetice, care sînt respectate cu sfințenie, ca să nu se zdruncine întregul sistem de conjugare. Afară de asta, *poate*, cu *o* în loc de *oa*, ori ar fi neromînesc, în cazul cînd ar conserva pe *e* final, ori s'ar confunda cu *pot* (pers. I sing. și III plur. dela indicativul prezent). Afirmația mea că *oa* e „urît“, și, prinurmă, evitat trebuie înțeleasă cu această rezervă : înainte de a satisface nevoile artistice ale individului vorbitor, limba servește ca mijloc de înțelegere între oameni ; așadar, elementul estetic trecînd pe planul al doilea, oricîteori există conflict între 'înțelegere' și 'frumuseță' învinge, pentru că nu-i posibil altfel, prima, nu a doua. Deaceea *doară* a putut deveni *dor* și *cartoafă* *cartof* : în ambele cazuri puțința unei confuzii este exclusă. Și tot deaceea *poate* își menține, trebuie să-și menție pe *oa*, căci altmintrelea ar provoca confuzie.

Izolări asemănătoare cu a noastră în ce privește formația ne întîmpină și aiurea. În vechea provençală se spunea *ses si, ses tot si* 'sans condition, sans réserve, sans hésitation, sans défaut' (E. Levy, *Petit dictionnaire provençal-français*, Heidelberg 1909, pag. 343, col. 2, s. v. *si*, conj.), adică literal: 'fără dacă, fără niciun dacă ¹⁾' (cf. și *non i a si* 'il n'y a pas de condition'). Iar în spaniola actuală găsim *sin más, ni más* 'sin reparo, precipitadamente' (v. M. de Toro y Gisbert, *Pequeño Larousse Ilustrado*, ed. VIII, Paris 1925, pag. 600, col. 2), cuvînt cu cuvînt 'fără mai, nici mai'.

Altă izolare în care intră adv. *doar* este *într'o doară* 'nur so hin, aufs Geratewohl' (Tiktin, *op. cit.*, pag. 555, col. 2). A luat naștere din fraze ca (*am să mă duc și eu cu trenul*) *doar n'are să se scufunde pămîntul*, (*am să minînc și eu de dulce Vinerea*) *doar n'are să se prăpădească lumea* ș. a. Cu alte vorbe 'am să încerc cutare lucru, să vedem ce-are să iasă (în nădejdea că, poate [=doar !], nu va ieși ceva rău).' Forma plină, cu -ă, a cuvîntului nostru în această izolare dovedește că ea-i cea originară. Și-a păstrat aici pe -ă, fiindcă după el urmează totdeauna o pauză, pecînd în celelalte cazuri și-a pierdut terminația înaintea cuvintelor următoare. De unde și genul feminin al articolului nehotărît la *într'o doară*: -ă este caracteristica femininului românesc.

Ambele locuțiuni discutate aici au, în momentul de față, o răspîndire mai mare decît ar putea bănui cineva pe baza informațiilor date de Tiktin. Trebuie arătat în special că ele tind să-și piardă caracterul familiar și popular pe care l-au avut din capul locului și continuă a-l avea, în parte, pînă astăzi, și aceasta tocmai din cauză că se bucură de o întrebuintare din ce în ce mai largă. Așa se face că le găsim în opere cărora le lipsește orice preocupare popularizantă, și, evident, nu numai în gura personajelor, ci și în a scriitorului însuși. Iată două exemple: „*Dar a avut tăria să n'o caute: numai într'o doară.... s'a dus în vizită la Traian Stroe*“ (Gib. I. Mihăescu, *Zilele și nopțile unui student întîrziat*, pag. 387); „.....*băiatul ăsta solid și se-*

1) Și romînește se zice *fără (niciun) dacă*, aproape cu același înțeles, dar nu ca izolare propriu zisă. Se poate însă ca peste cîtva timp întrebuintarea acestei formule, care astăzi poartă încă pecetea unei creații lingvistice individuale și se întrebuintează mai mult în glumă, să devie generală.

riostrebuia fără dor și poate asigurat din parte-i..." (id. *ibid.*).¹⁾

DUPAC.

Se întrebuințează în Moldova cu sensul de 'Faustschlag' (Tiktin, *op. cit.*, pag. 587, col. 2). L-a explicat just G. Pascu, *Sufixe românești*, pag. 191 din *dup-*, fără să spue, probabil pentru că a socotit lucrul dela sine înțeles, că acest *dup!* este un cuvânt onomatopeic, care imită zgomotul făcut de lovitura dată cu pumnul. Un zgomot asemănător fac și picioarele goale, când ating pământul, deunde verbul *a dupăi* 'a merge, a umbla cu picioarele goale'; depildă *cineva venea dupăind în urma mea* (auzit adesea în Moldova). Există apoi diverse obiecte, care produc, în aceleași împrejurări, un zgomot identic; deaceea, alături de interj. *dup!*, care lipsește la Tiktin, există încă una, *zdup!* 'malt den Schall, den ein auffallender Gegenstand hervorbringt) plauz!, pardauz!', deunde *zdupac* = *dupac* (Tiktin, *op. cit.*, pag. 1809, col. 1).

La Andrieșeni—lași *dupac* este 'pumnul când se aranjează spre a lovi' [sic!]. În realitate cred că-i vorba de același lucru: *dupac* nu poate însemna decît tot 'pumn, lovitura cu pumnul'. Dar de multe ori, înainte de a lovi pe cineva sau chiar fără să-l lovești ori măcar să ai această intenție, îl ameninți arătîndu-i pumnul: *Vezi dupacul? Acuși....* De aici explicația dată de corespondentul meu.

Dela *dupac* s'a format *a dupăci* 'Jemandem Faustschläge versetzen'. N. Drăganu, *Dacoromania* V, pag. 364 crede că filiația acestor două cuvinte este inversă, că, adică, dela verb s'ar fi derivat substantivul, întemeindu-se pe sensul lui *a (în) dupăci* 'a coase cu al doilea rînd de ață, a coase pe după ac, cu găurele', absent la Tiktin, și pe paralela *a coase* 'a bate'. Dar explicația aceasta nu convinge: pedeoparte *a dupăci* 'a coase' poate fi foarte bine—bulg. *dúpčx* 'höhle aus, durchlöchere' (invocat de Drăganu, *loc. cit.*), pedealta *a coase* nu știu să se fi întrebuin-

1) Pe *doară* îl discută, supt toate aspectele, Al. Procopovici, *Dacoromania* III, pag. 629 urm. *A doară* pentru *a doua oară*, dat (la pag. 632) ca vechiu romînesc, există și acum dialectal în Dacia. L-am auzit de mai multe ori la Olteni, supt forma *de-a doara* (cu -ă devenit *a* supt influența lui *a* și *oa* precedente; cf. mold. *a două-za* = *a doua zi*, unde situația se prezintă totuși diferit, întrucît această formulă este simțită ca adverb și deaceea trebuie să se termine în -ea, la fel cu *deabinelea*, *atuncea*, etc).

ținînd figurat pentru 'a bate' (Tiktin nu spune nimic în această privință). ¹⁾ Și pe urmă, cînd este vorba de alte verbe, care înseamnă 'a da lovituri cu o parte a corpului', de exemplu *a ghionti*, *a pîlmui*, *a pumni* (acesta din urmă auzit de mine la Tecuciu), raportul dintre substantiv și verb este totdeauna acela dela primitiv la derivat.

Radicalul *dup-* există și în limbile slave, cu înțelesuri identice sau aproape: bulg. *dúpx*, *dúpnx* 'einem Ross die Sporen geben', sîrbocroat. *dùpiti* 'schlagen, mit Getöse schlagen' (și subst. *dùpats* 'Schlag', așa de asemănător cu rom. *dupac*), n. slov. *dùpati* 'auf etwas Hohles schlagen', ²⁾ dumpf rauschen', *dupotáti* 'stampfen', ²⁾ ceh. *dup*, *dupot* 'Gestampfe', ²⁾ *dupati* 'stampfen', ²⁾ trappeln' (Berneker, *op. cit.*, pag. 238). ³⁾

Berneker, *loc. cit.* amintește de grec. (Homer) *δουπέω* 'einen dumpfen oder rasselnden Ton von sich geben', *δοῦπος* 'dumpfes Geräusch, Getöse; Schall der Fusstritte'. Ce bine seamănă înțelesurile acestor cuvinte grecești cu ale celor romînești discutate aici! Originea lor este, după E. Boisacq, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Heidelberg-Paris 1916, pag. 198, tot onomatopeică. Elementul fonic, grație căruia cuvintele de soiul acestora exprimă zgomotul înăbușit, produs de lovirea unui obiect gol pe dinăuntru, este *u*. M. Grammont, *Traité de phonétique*, Paris 1933, pag. 384, clasificînd vocalele din punctul de vedere al impresiei acustice, așează pe *u* (împreună cu *o* închis) în grupa vocalelor sumbre, iar la pag. 386-7 dă, din diferite limbi, exemple de onomatopei în care se află *u*: frc. *pouf*, *poum*, *boum*, germ. *puff*, *bums*, *plumps*, etc. Toate aceste exclamații redau un 'zgomot surd', o impresie asemănătoare cu aceea pe care o produce asupra urechii noastre cuvîntul *surd* (= frc. *sourd*) însuși.

FEȘTELI.

Derivatul *feșteală*, care lipsește în Dicț. Acad. II, pag.

1) Alte verbe, care au o însemnare apropiată de a acestuia, apar în izolări sinonime cu *a bate*, depîdă *a cirpi* (*o palmă*, *un pumn*, ș. a.), *a croi*, etc. (și cu obiectul drept al persoanei: *l-am cirpit*, *l-am croit*, etc., fără să mai aibă nevoie de complectările *palmă*, *pumn* ș. a.).

2) Acestea sînt sensurile originare, căci mai ales cînd izbim obiecte goale înăuntru se produce zgomotul în discuție. Se știe că loviturile cu pumnul se dau obișnuit în spinare, care, tocmai pentru că formează unul din părății cavităților toracică și abdominală, face *dup!*, dacă-i lovită cu pumnul.

3) Cuvintele sîrbocroate citate în text au dublu accent grav pe *u*.

106, col. 2, se întrebuințează, ironic, în loc de *sfeștanie*, a cărui variantă așa de obișnuită, *feștânie*, seamănă bine, din punct de vedere fonetic, cu familia verbului nostru. Este probabil că avem a face cu un uz individual sau prea puțin răspândit, mai ales că *feșteleală* apare la un scriitor muntean, pecind *a feșteli* și derivatele lui sînt specific moldovenești.¹⁾ Afară de asta, legătura care s'a stabilit de un necredincios între cele două noțiuni nu prea are șanse să fie acceptată de multă lume, ceea ce va constitui mereu o piedică în calea acestei inovații stilistice. Iată pasajele respective din I. C. Vissarion, — căci acesta-i autorul în discuție: „...ce-a găsit-o pe nevastă-mea să facă feștanie ori feșteleală d'aia, cum îi zice?“.... (Adev. liter. dela 2 Februarie 1930, pag. 3, col. 4). „Ai putea să mai ciupești gologani și dela ea sub numele că-i faci feșteleli d'astea [vorbește eroul povestirii cu un preot]“ (idem, *ibidem*). Afirmatia mea, că particularitatea stilistică discutată aici aparține deocamdată numai unui număr foarte restrîns de vorbitori, găsește sprijin în felul cum se exprimă eroul: el simte nevoia să lămurească pe ascultător asupra sensului pe care-l dă cuvîntului *feșteleală*, tocmai pentru că se teme de o înțelegere greșită, adică bănuiește că alți oameni nu-i cunosc încă această valoare specială. În primul

1) E unul din cuvintele considerate de Munteni ca foarte caracteristice pentru graiul moldovenesc și de aceea supus unei nemiloase ironii lingvistice (foarte probabil și din pricina aspectului fonetic, care amintește atît de bine pe *a beșteli*; Dict. Acad. I, 1, pag. 547, col. 2 chiar crede că aceste verbe ar fi înrudite etimologic). Profit de prilej spre a arăta în ce chip Muntenii (vorbesc de oamenii obișnuiți, incapabili să înțeleagă fatalitatea deosebiriilor dialectale) își exprimă atitudinea lor de surpriză și... dispreț față de graiul Moldovenilor. În timpul războiului trăiau la Iași și prin împrejurimi numeroși refugiați, de toate categoriile. Așadar conflictul lingvistic, ca să mă exprim astfel, era oarecum la ordinea zilei. În fiecare moment vorbirea băștinașilor și aceea a oaspeților se ciocneau, adesea cu violență. Curios este totuși că numai aceștia din urmă reacționau ironic ori altmintrelea contra expresiilor, insolite pentru ei, din gura celor dințiu. Mi-amintesc că mai cu samă adverbul *amu* impresionase strașnic pe soldații munteni și olteni, care-l întrebuințau în bătaie de joc la adresa gazdelor lor, modificîndu-l de multe ori forma (ziceau, depildă, *amușica*, după modelul munt. *acușica*). Mai interesantă este însă alcătuirea următoarei fraze, în care intră, intenționat, firește, numai cuvinte sau fonetisme moldovenești get-beget (unele cu aspect hipermoldovenesc, adică șarjat și nereal): *o chicat o cherjă* [=perjă] *din bagdadie și ni-o feștelit prostirea oghialului dipi crivat!* Ca răspuns la această ironie voiu cita cele auzite, înaintea războiului, dela un maestru de desen moldovean (și, în ce privește vorbirea, moldovenist „à outrance“). Vrînd să ridă de pronunțarea muntenească *dă* pentru *de*, reproduce cunoscuta formulă de rugăciune: *fereste-ne, Doamne, de ciumă, de holeră....*, cu *dă* accentuat, astfel că sensul frazei se schimba cu desăvîrșire (ieșea *dă-ne, Doamne, ciumă*, etc.).

pasaj lămurirea se face prin întrebuițarea ambilor termeni, propriu și figurat, unul după altul, ca într'o glosă; a doua oară, prin determinarea expresiei ironice cu ajutorul adaosului *d'astea* (vrînd parcă să zică 'feșteleli de acelea la care mă gîndesc eu, cărora pentru moment eu singur le spun așa').

Din Buzău aflu că *a feșteli* nu este necunoscut graiului de acolo; apare în izolarea *a feșteli iacaua*, sinonimă cu *a o feșteli*, care nu însemnează numai 'a o păți' (Dict. Acad.), ci și 'a o face lată, boacăna, etc.'

FILFISON.

Dict. Acad. II, pag. 123, col. 1 glosează acest cuvînt prin 'fante', pe care, la rîndul lui (ibid. pag. 48, col. 2), îl explică precum urmează: 'tînăr filfison, cu pretenții de eleganță și frumusețe'. Cît despre etimologie, reproduce pe a lui L. Șăineanu, *Dicționar universal al limbii romîne* (v. ed. V, pag. 250, col. 1): „alterațiune populară din *vive le son [du canon]*!, refrenul cîntecului revoluționar francez“, apreciînd-o prin vorbele „se crede că [este o alterație....]“. Chiar din acest fel de a se exprima rezultă că Dict. Acad. nu-i prea convins de explicația lui Șăineanu și că, dacă totuși o citează, fără s'o respingă numai decît, este din cauza nevoii de a indica, pe cît posibil, originea fiecărui cuvînt.

Cred că drumul de urmat pentru stabilirea etimologiei lui *filfison* este altul. Mai întîiu trebuie să dau cîteva citate, căci dicționarele noastre se mărginesc, în general, a defini termenul, fără a invoca mărturiile operelor literare sau de altă natură (foarte probabil pentrucă nu l-au găsit în scrierile autorilor consultați). „*Tu nu te pricepi, filfisonule, se supără căpitanul Ionescu, mai servindu-se odată*“ (Al. O. Teodoreanu, *Viața Romînească* 1934, nr. 4-5, pag. 21: 'filfisonul' este un ofițer cu numele *Gigel*, tînăr și neserios, care dansează bine și-i gentil cu femeile). „*Noi cu bătrînii ne ajutăm, nu cu filfizonii*“ (Liviu Rebreanu, *Jar*, pag. 35). „*Pentru un firfizon de Calea Victoriei, pierdea o diferență de 500 lei*“ (Gib. I. Mihăescu, *Zilele și nopțile unui student întîrziat*, pag. 15). „*Așa le trebuie firfisonilor ăstora, care încurcă femeile oamenilor și le scot din minți*“ (id., *ibid.*, pag. 131).¹⁾

1) Din aceste citate se vede că termenul în discuție are mai multe variante: *firfizon* (*r* pentru *l* se poate explica și pe cale fonetică, întrucît li-

În al doilea rînd este de luat în considerație faptul că *fil-fison* nu stă izolat în limba noastră, ci are rude foarte apropiate. Printre ele se află *firlifus* 'petit homme maigre et chétif; gringalet' (Dict. Acad. II, pag. 64, col. 1). Două sînt explicațiile care s'au dat cuvîntului acestuia: 1) germ. *Firlefanz* 'om ușuratic' (Tiktin, *op. cit.*, pag. 631, col. 2), pe care Dict. Acad., după ce spune „etimologie necunoscută“, se arată înclinat a o admite, cu amendamente „apropiat, prin etimologie populară, de vorbele *sfîrlă* și *fus*“; 2) turc. *feilesouf* 'philosophe; en turc vulgaire, dans un sens péjoratif: homme dépravé, impie' (V. Bogrea, *Dacoromania* I, pag. 270, care mai citează turceștile *fêiléfous* 'pierre précieuse que les Orientaux croyaient changer de couleur 72 fois en une heure' și *filifous* 'Philippe, Philippus'; pentru partea semantică trimete la *filoscós*, *firoscós*, iar pentru cea fonetică la olt.-vîlc. *filofoși* 'filozofi').²⁾ Dintre aceste etimologii, a lui Tiktin se găsește aproape de adevăr. Ca sunete, germ. *Firlefanz* este foarte înrudit cu rom. *firlifus*, iar din punctul de vedere al înțelesului apropierea merge pînă la identitate. Căci cuvîntul românesc însemnează nu 'om slăbuț, de constituție delicată', cum spune Dict. Acad., ci 'Laff, windiger Patron', cum traduce Tiktin. Așa simt și eu înțelesul lui *firlifus*, pe care l-am auzit de nenumărate ori în graiul meu de acasă, fără ca totuși să-i pot pre-

chidele se înlocuiesc ușor una pe alta, dar și cu ajutorul etimologiei populare, care mai ales într'un caz ca acesta găsește teren favorabil; cred că în prima silabă unui indivizi vorbitori au simțit și simt încă pe *fir* și familia lui: filifisonii sînt eleganți și luxoși, strălucesc întocmai ca firele de mătasă, de aur, etc., întocmai ca fireturile de pe hainele ofițerilor, etc.), *filfizon* (cu *s* pentru *z*, poate supt influența lui *farmazon* sau a lui *șmecherzon* = *șmecher*, care se aude foarte des în ultimul timp și s'a format, cu anumite intenții, după modelul numelor personale evreești în *-sohn*; cf. n. pers. rom. *Son*, pronunțat, la Iași, *Zon*, se pare că numai în glumă) și *firfizon* (provenit din amestecul primelor două). Ultima o înregistrează și Șt. Pașca, *Glosar dialectal*, pag. 219 [27], col. 2, explicînd-o prin 'om neghiob'. O variantă mai veche, care cred că nu mai există astăzi, este *filfilson*. Apare la Nicolae T. Orășanu, poet satiric mediocru depe la jumătatea secolului trecut. Mai multe din broșurile lui umoristice ridiculizează un personaj cu numele *Fil-fil-son*, despre care cetim în *Trei feți logofeți sau Povestea lui Fil-fil-son*, București 1857 lucruri ca acestea: „Domnul Fil-fil-son vestitul, literat și autor“, „Ce cunoaște toate 'n lume fără să fi învățat“, „Domnul Fil-fil-son cazacul în preocupății dus“, „Că e prost, nu știe carte, guguman, om de nimic“, „caracter ușor“, etc. Nu pot preciza în ce raport se găsește această formă cu cele înregistrate mai sus. Am totuși impresia că *filfilson* a fost o apariție individuală, dovadă că n'a prins, fiind înlocuită prin variantele răspindite astăzi pretutindeni.

2) G. Pascu, *Archivum Romanicum* VII (1923), pag. 563 pare satisfăcut de această etimologie, căci, reproducînd-o tale-qual, se mărginește să trimeată, pentru turc. *feilefus*, la G. Meyer, *Türkische Studien* I.

ciza valoarea semantică, tocmai pentru că rostul lui este mai mult să sugereze o imagine, decît s'o lumineze. Și tot așa rezultă din citatul făcut de Tiktin și reprodus de Dicț. Acad., unde se compară „Romînașul... născut și crescut la coarnele plugului“, deci omul sănătos la trup și la minte, omul solid, serios, așezat, cu „firlifușii depela tîrgurl, crescuți în bumbac“, adică orășenii fluș-turatici, superficiali, care se țin numai de fleacuri, fiindcă n'au ce face.¹⁾ Dacă ar mai putea fi vreo îndoială asupra sensului acestuia, ea ar trebui să dispară cu desăvîrșire în fața faptului că adesea se spune în glumă, tocmai ca un fel de lămurire a noțiunii nu prea clare, pe care o exprimă cuvîntul nostru, *firlifus cu coada 'n sus*,²⁾ ceea ce deșteaptă în minte imaginea omului ușor (la propriu și la figurat), gata să facă salturi și tumbe (iarăși cu ambele înțelesuri), să se învîrtească de colo pînă colo prin lume.

Tiktin greșește însă, cînd crede că *firlifus* ar fi = germ. *Firlefan*. Nu poate fi vorba de un împrumut romînesc făcut din limba germană, care, mai ales în acest caz special, nu s'ar justifica prin nimic. Cele două cuvinte sînt numai înrudite, avînd ambele aceeași origine onomatopeică.³⁾ H. Schuchardt, *Zeitschrift für romanische Philologie* XI (1887), pag. 505 urm. a dovedit, cu ajutorul a numeroase exemple, luate din tot soiul de limbi, că formula labială $+i+r$ (*l*) servește la crearea de cuvinte a căror însemnare fundamentală este aceea de 'drehen', 'Kreisel'.⁴⁾ L. Spitzer a complectat, în diverse rînduri, materialul lui Schuchardt cu elemente din lexicul romanic, precum: sicil. *firriari* 'girare', *firriuleddu*⁵⁾ 'girettino', *firriulicchiu* 'piccola trotola' (*Zeitschr. f. rom. Phil.* XLIV [1924], pag. 378), ital. *frul-*

1) Dicț. Acad. s'a lăsat înșelat de „crescuți în bumbac“, pe care l-a interpretat ca '(oameni) slăbănogi, fără vlagă, din pricina huzurului', și de aceea a corectat traducerea lui Tiktin. Dar vorbele acestea pot însemna și '(oameni) nărași, deprinși rău, cu mofuri, cu fumuri la cap, etc.'.

2) Ruzit și la Buzău, unde în loc de *firlifus* se zice *sfirliufus* (influențat, evident, de *sfirlează*).

3) Mai potrivit decît acest termen mi se pare cel întrebuintat de M. Grammont, *Traité de phonétique*, pag. 413, anume cuvînt expresiv: între onomatopei și cuvinte expresive deosebirea constă, după Grammont, în aceea că primele redau sunetul, celelalte mișcarea produsă de diverse obiecte.

4) Schuchardt a revenit, cu material nou, asupra acestei chestii în *Revue internationale des études basques* XV (1924) (ap. L. Spitzer, *Zeitschr. f. rom. Phil.* XLIV [1924], pag. 378).

5) Cu *dd* cerebral.

lare 'schwirren', sard. *furriari* 'volgere', *furriu* 'giro' (*Archivum Romanicum* VII [1923], pag. 389), lomb. *birlo*, ital. *prillare* și *brillare*, etc., toate cu înțelesul de 'a (se) învîrți', 'a (se) mișca' (*ibidem* XII [1928], pag. 160, unde rezumă minunat de bine discuția, spunînd că grupul *rl* este un „Lautsymbol für drehende Bewegung“). ¹⁾

În explicațiile de pînă aici am ținut samă numai de partea inițială a cuvintelor romînești, fiind cea mai importantă din punct de vedere fonetic și semantic. Trebuie spus ceva și despre partea lor finală, ceea ce recunosc că e mai greu. La (*s*)*firlifus* cred că *-fus* a rezultat (prin etimologie populară, probabil voită și cu intenții ironice, dar a putut lucra și disimilația față de *i* al primei silabe) din *fis!* 'cuvînt onomatopeic care imită zgomotul produs de aer cînd iese pe o găurice mică dintr'un corp umflat de aer (pe care-l apăsăm)' (Dicț. Acad. II, pag. 68, col. 1) sau, poate, mai degrabă din *fiț!* 'interjecțiune arătînd o mișcare repede și neașteptată' (*ibid.*, pag. 75, col. 1; cf. și *a fiții* 'a mișca repede și neliniștit încoace și încolo, a da repede din', *a se fiții* 'a nu avea astîmpăr, a se mișca repede, a alerga neliniștit de colo pînă colo', *ibidem*, pag. 82-3). La *filfison* se pare că partea finală s'a păstrat mai bine în ce privește vocala: dacă ne referim la varianta *filfilson*, observăm că *i* originar a rămas (*l* ar putea proveni dela prima silabă, pentru motive ritmice), neprefăcut în *u*. În momentul cînd *fil-* a devenit *fil-* (prin faza intermediară *fir-*, cum dovedește varianta *firfison*: cred că s'a amestecat și aici etimologia populară), al doilea *i* nu avea cum să se mai menție și deaceia s'a transformat și el în *i*, printr'un fel de armonie vocalică, firească într'un caz ca acesta. A intrat în joc, probabil, și ceea ce Nemții numesc 'Lautsymbolik': sunețul *i*, repetat în primele două silabe, deșteaptă în noi imaginea unei ființe mici, delicate și iuți totodată (a ajutat la asta și *f*, iarăși repetat de două ori). Cît despre *-on*, este evident că trebuie identificat cu terminația *-on* din cuvinte ca *cucon*, *craidon* (ultimul explicat foarte bine de Const. Diculescu, *Zeitschr. f. rom. Phil.* XLIX [1929], pag. 433, nota 2 din *craiu* + *donjuan*) ș. a. Să se compare apoi *fasonel*, diminutiv dela *fason* și sinonim cu *filfison*.

1) Să se compare și engl. *whirl* '(sich) drehen'.

În grupul cuvintelor, fie românești, fie străine, discutate mai sus trebuiesc puse o mulțime altele, depildă v. bulg. *vrzlx*, *hrzlx* 'iute, repede, vehement', bulg. *hvzrljamz*, sîrb. *vrlijiti* 'a arunca, a zvîrli' (din care Dict. Acad. I, 1, pag. 395, col. 2 scoate pe al nostru *a (a)zvîrli*), apoi rom. *firliconda* (și *fîrlicundac*) 'sorte de danse populaire' (Dict. Acad. II, pag. 63, col. 2 îl derivă din bulgărește), *fîrță* 'ceva mic ce se mișcă mereu; care poartă vorba de ici colea; persoană indecentă' (ibid., II, pag. 66, col. 1), *fofelnită* 'traverse (de dévidoir); femme bavarde; măchoire mobile (d'une broie)' (ibid., pag. 152, col. 2), *fofîrlică* în izolarea *a umbla cu fofîrlică* 'a face intrigi, a băga zizanie între oameni' (ibid., pag. 152, col. 2: înțelesul primitiv trebuie să fi fost 'a umbla de colo colo, din om în om sau din casă în casă, spre a colporta tot ce se spune pe socoteala unuia și a altuia, a umbla cu plosca', cu alte vorbe 'a se mișca mult și iute, întocmai ca o sfîrlează', firește că nu în jurul unui punct, ca aceasta, ci în toate direcțiile), ¹⁾ *a se furlandisi* 'a se fuduli, mîndri, făli' (ibid., pag. 198, col. 2), ²⁾ *a ofîrli* 'a dojeni aspru pe cineva' (Șt. Pașca, *Glosar dialectal*, pag. 237 [45], col. 1: aici e vorba de mișcarea limbii în timpul unei vorbiri repezi, așa cum se constată la omul mînios), *orfălău* 'vorbitor de rău, intrigant, bîrfitor' (id., *ibid.*, pag. 237 [45], col. 2), *sfîrlă* 'Schneller, Schnippchen, Nasenstüber' (Tiktin, *op. cit.*, pag. 1417, col. 2), *sfîrlează* 'Kreisel u. ä' (id., *ibid.*, pag. 1418, col. 1), ³⁾ *sfîrlugă* 'fi-

1) La armată *a umbla cu fofîrlică* însemnează 'a umbla cu șoalda' (comunicat de D-I A. Scriban).

2) G. Iogu, *Grai și suflet* V, pag. 182 explică acest verb din turc. *furlanmak* (aorist *furlandi*) 'se lever avec agilité et brusquement, se jeter sur, se hausser'. Cred că nu-i nevoie să recurgem la o limbă străină, chiar dacă potrivirea dintre cuvîntul românesc și cel turcesc este așa de mare. În amîndouă limbile avem a face cu creații expresive independente una de alta. Se știe că oamenii considerați în popor ca fudui se plimbă de colo colo și desul de iute, pentru a-și expune ostentativ îmbrăcămintea și alte obiecte de lux. Pentru același motiv nu poate fi acceptată etimologia lui V. Bogrea, *Daco-romania* IV, pag. 815: ital.-ven. *forlana* (sau *furlana*), numele danțului favorit al gondolierilor venețieni, mai ales că prezintă dificultăți semantice și chiar fonetice (varianta *a se furlanisi* este secundară; pentru *nd* devenit *n* depildă pop. *une* pentru *unde*).

3) Tiktin trimete la n. grec. *φοῦρλα*, *-λος*, *σφοῦρλος*, etc. 'Kreisel, Rolle'. Pentru motivele arătate în nota precedentă cred, chiar cu mai multă tărie, că rom. *sfîrlează* s'a creat pe terenul limbii noastre, astfel că exemplele grecești citate de Tiktin trebuiesc adăugate la lista de mai sus, alături de cuvintele slave, romane și românești.—Am spus că *firlifus* sună *sfîrlifus* prin unele locuri, și anume, după cit se pare, în Muntenia. Dacă așa stau lucrurile, atunci s- de la această variantă se datorește influenței lui *sfîr-*

înă viae (om sau animal)'; (Pașca, *op. cit.*, pag. 245 [53], col. 1: este același cu *zvîrlugă* de mai jos), *a sovîrca* 'a umbla din coace [sic!] în colo, a se mișca fără rost' (id., *ibid.*, pag. 246 [54], col. 1), *vîrlan* 'Grundel, Schmerle (Cobitis), besonders Bartgrundel (Cobitis barbatula)', (Tiktin, *op. cit.*, pag. 1753, col. 1-2), (*z*)*vîrlugă* 'Steinbeisser (Cobitis taenia)' (id., *ibid.*, pag. 1753, col. 2) și *a (a)zvîrli* însuși, care n'are nevoie să fie împrumutat din slavonește, cum admite Dicț. Acad. (v. aici mai sus).¹⁾

Observăm că aproape toate cuvintele românești înșirate aici au *i*, pecind formula stabilită de Schuchardt prezintă un *i*. Cauza acestei deosebiri trebuie căutată în faptul că dialectul dacoromînesc cere adesea un *i* (pentru *i*) și mai ales un *ă* (pentru *e*) după labiale. Să nu uităm apoi că aceste două vocale velare constituiesc una din particularitățile caracteristice ale limbii noastre. (Cf. și exemplele slave, citate la pag. 152, care au toate, în vecinătatea imediată a lui *r*, un sunet foarte apropiat de rom. *ă, i*.)²⁾

FIT.

Dicț. Acad. II, pag. 131, col. 2 explică neexact acest cuvînt, atît în ce privește adevărata lui însemnare, cit și din punctul de vedere al etimologiei. Este drept că el apare numai în

lează, cu care-i înrudit fonetic și semantic, și care există tocmai în graiul muntenesc (Moldovenii au *titirez* pentru 'sfirlează').

1) La Tecuciu se zice și *zvîrlifus* (alături de *fîrlifus*), supt influența verbului *zvîrl* (trecînd, poate, ca în Muntenia, prin faza intermediară *sfîrlifus*, care se va fi născut prin contaminație cu *sfîrlă*). *Zvîrlifus* apare în sudul Moldovei și ca nume de familie (comunicat din Frunțișeni-Tutova; la Tecuciu este numele unui personaj imaginar: cînd copiii întreabă pe părinți cine-i cutare și aceștia nu pot ori nu vor să spună, li se răspunde ironic *zvîrlifus*).

2) Trebuie adăugat că între cuvintele românești discutate aici și cele din familia lui *fleoancă*, despre care va fi vorba altădată, există o legătură destul de strînsă. Varianta *filfilson*, precum și identitatea de sens a lui *filfison* cu *flusturatic*, pe care-l discut împreună cu *fleoancă* și celelalte, mă fac să cred că familiile acestor două cuvinte sînt strîns înrudite din punct de vedere etimologic. Dealtfel le și explic în același mod, considerîndu-le nu numai ca onomatopei (sau, mai exact spus, ca 'termini expresivi'), ci și ca formații mai mult ori mai puțin asemănătoare: la baza tuturor găsim același grup de consonante (labială, de preferință, *f*, + lichidă, de obicei *l*, legate sau nu printr'o vocală). Dar și înțelesurile sînt foarte apropiate. Elementul esențial, mișcarea, există și la unele și la altele; deosebirea constă numai în natura mișcării (vom vedea însă că chiar și asupra acestui amănunt cele două grupuri lexicale pot cădea de acord: sensul de 'mișcare în jurul unui punct', pe care-l găsim mai ales la *sfirlează*, a dispărut la *fîrlifus*, *zvîrlugă*, etc., pentru a face loc aceluia de 'mișcare (în general, de colo pînă colo)', așa-dar întocmai ca la *fleoancă*, *a flutura* ș. a., ceea ce se va arăta la timp).

izolarea *a trage la fit*, dar complementul drept nu poate fi o persoană, ci un lucru. Prin urmare nu se zice *a trage la fit pe cineva*, ci numai *a trage la fit (ceva)*, iar acest 'ceva' este totdeauna 'școala'. Căci expresia noastră, care n'are nimic vulgar în ea, cum greșit spune Dict. Acad.—, cel mult... obiceiul de a fugi dela lecții ar merita să fie taxat astfel,—se întrebuințează, după cît știu, nu „mai ales“, ci exclusiv în limbajul școlăresc.¹⁾ De aceea nici nu-i nevoie să se exprime obiectul tras la fit, el fiind dela sine înțeles, așa că izolarea sună *a trage la fit*, cu funcțiune intransitivă. Depildă: „*Ce facem astăzi? Tragem la fit?*“ sau „*Smecher mai ești! Ai tras la fit ieri, cînd aveam lecție grea*“ ș. a.²⁾

Etimologia nu poate fi cea propusă de Dict. Acad.: „alterație de înțeles după germ. *quitt* 'achitat'“, fiindcă acest cuvînt se pronunță *cvit* în limba-i de origine și la fel urma să rămîie și în romînește. Cel mult s'ar putea porni dela frc. *quitte*, dar și atunci ar exista o dificultate fonetică destul de mare în faptul că *chit*, care face deja parte din lexicul romînesc (cf. Dict. Acad. I, 2, pag. 385, col. 1), cu altă însemnare însă, ar fi trebuit să devie *fit*. Asemenea modificări fonetice îmi sînt necunoscute (prin hiperurbanism este posibilă transformarea lui *chi* în *pi*, depildă munt. *piftea* < *chiftea*, și a lui *hi* în *fi*, cf. *nifilist* < *nihilist*, *arvivă* < *arhivă* (la Caragiale, dar numai cu intenții umoristice).³⁾ Tot așa de grea este și „alterația“ sensului, care ar fi avut loc

1) Poate, prin extensiune, și cînd e vorba de alte ocupații, pe care omul le practică, în general, din obligație și, deci, fără plăcere, precum serviciul într-o instituție, lucrul în atelier, milităria ș. a., dar nu știu nimic în privința aceasta.

2) Iată și un citat propriu zis: „*La început ședea toată ziua pe-o bancă la șosea, ca școlarii care trag la „fit“, dar cu timpul...*“ (Sergiu Dan, *Viața Romînească*, August 1934, pag. 26).

3) Ulterior constat că L. Șăineanu, *Dicționar universal*, ed. V, pag. 121, col. 1 înregistrează un *cfî* 'achitat' și vb. *a cfîtui* 'a (se) achita', pe care le atribuie dialectului moldovenesc (citatele sînt luate din Alecsandri, fără trimeterile de rigoare). După el s'a condus, probabil, I.-A. Candrea, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, pag. 252, col. 2 (citatul pentru verb aparține tot lui Alecsandri, dar este altul decît cel dela Șăineanu). Din *cfî* iese foarte bine *fit*, prin căderea lui *c*, care înlătură un grup consonantic atît de incomod și neobișnuit în limba noastră. Dar dificultatea semantică persistă (v. mai încolo), și, ceea ce-i mai grav, aceste variante, cu *cf*, mi se par suspecte. Într-adevăr, Dict. Acad., care este mult mai bogat decît orice altă operă romînească similară, iar în ce privește materialul lingvistic adunat din autori moldoveni a fost chiar criticat că exagerează bogăția, nu spune nimic despre *cfî* și *a cfîtui* (nici măcar nu le citează, așa cum obișnuiește totdeauna, ca variante secundare, fie s. v. *chit*, fie s. v. *fit*). Este drept acumă că no-

în românește: cum se poate ajunge dela 'achitat' la 'înșelat', presupunând că asta ar însemna *fit*?

Pentru lămurirea cuvîntului nostru trebuie procedat altminterlea, plecînd anume dela verbul *a fitui*, nu invers, cum a făcut Dicț. Acad. Căci primitivul este acesta din urmă, nu substantivul. S'a spus întîiu *a fitui* și după aceea s'a format de verbalul *fit*. Probă, între altele, avem faptul că verbul a intrat de mult în limba scrisă,—să se compare numeroasele citate din Dicț. Acad. II, pag. 132, col. 1—, pecînd substantivul aparține unui mediu social cît se poate de restrîns, fiind redus la un singur mod de întrebuintare. Afară de asta, *a fitui* a pătruns și în graiul popular, cel puțin prin unele locuri: Dicț. Acad. reproduce un pasaj („*Ca să se plătească, să se fituiască*“) din N. Păsculescu, *Literatură populară romînească*, București 1910, pag. 290, col. 1, vers 192-3 (poezia respectivă a fost auzită în jud. Romanai).¹⁾ Cum s'ar explica existența verbului în graiul dela țară, dacă admitem că i-a servit drept primitiv substantivul, pe care-l găsim numai în lumea școlară?²⁾

Etimologia lui *a fitui* este interj. *fiut!*, definită astfel în Dicț. Acad. II, pag. 132, col. 2: „exclamație prin care voim să exprimăm plecarea repede a cuiva“. Mai clar iese la iveală însemnarea acestui cuvînt din următorul citat (Delavrancea): „*Strîngi tu, băiete, strîngi [bani], și într'o zi, fiut, fiut, p'aci le e drumul, și ia-i de unde nu-i!*“ Trebuesc totuși precizate încă două

tează pe *cvit* (nu însă și un **cvitui*), din care a putut rezulta, prin asimilație progresivă, *cfui*, și tot așa trebuie să recunosc, pedealtăparte, că lipsa acestuia (și a verbului corespunzător) se poate datora unei scăpări din vedere. Este necesară, deci, o consultare a operei lui Alecsandri, lucru imposibil pentru moment. A. Scriban, într'o discuție cu privire la această chestie, susținea că rom. *cfui* ar fi venit din rusește, unde germ. *quitt* sună întocmai ca la noi. Dar în dicționarul lui Pawlowsky, pe care l-am pomenit de mai multe ori în paginile precedente, nu înregistrează niciun cuvînt apropiat de al nostru. Originea rusească s'ar potrivi cu răspîndirea geografică, dacă indicațiile lui Șăineanu (v. mai sus) ar corespunde realității (dar nu corespund, cum se poate vedea din discuția de mai încolo).

1) Cf. și G. F. Cîușianu, *Glosar de cuvinte din județul Vilcea*, pag. 175 [25], col. 2 (*a fitui*, trans. și refl. 'a devesi, a irosi, a prăpădi', cu derivatele *fituit* și *fituială*).

2) Să nu uităm că 'tragerea la fit' a rămas pînă astăzi, cu toate... progresele făcute în atîtea domenii, un privilegiu exclusiv al elevilor dela oraș! Țăranul fuge și el dela școală, dar din motive cu totul altele decît acela de a scăpa de o muncă, pe care poate, dar nu vrea s'o facă, și, mai ales, la el lipsește acea satisfacție adîncă și aproape... estetică a orașanului, aș zice mai bine a levantinului, că a izbutit, indiferent în dauna cui, să se sustragă dela o îndatorire zilnică, să înșele pe cineva, etc.

amănunte, care vor ajuta la înțelegerea explicației mele. Ortografierea *fiut* din Dict. Acad. nu redă just sunetele care alcătuiesc această interjecție, și nici *fîut*, deși se apropie mai mult de realitate. Să nu pierdem din vedere că-i vorba de imitarea unei fluierături anumite, nu a „fluierăturii” (în general!), cum spune Dict. Acad. Se știe doar că Românul fluieră în mai multe feluri (cf. *a fluiera a pagubă*, cînd se fluieră prelung, în mai multe tacturi muzicale și cu note relativ joase, ș. a.). În cazul nostru special avem a face cu un fluierat extrem de scurt (nu durează decît 1-2 secunde), tocmai pentru că vrem să arătăm „plecarea repede a cuiva” (eu aș adăuga, mai ales a insectelor și păsărilor, care zboară, și încă foarte iute). Afară de asta, fluieratul obișnuit nu se sfîrșește printr’o închidere a organelor vocale care participă la producerea lui, pecînd acesta de aici, pentru motivul deja invocat, că vrea anume să reproducă zgomotul produs de un obiect pus instantaneu în mișcare (iarăși amintesc de pasărea care-ți zboară într’o clipă din mînă), fatal trebuie să se termine prin lipirea limbii anterioare de dinți și de palatul tare, ceea ce are drept rezultat pronunțarea unui *t*, și încă a unui *t* muiat, fiindcă atingerea acestor organe se face cu o forță mai mare și pe o suprafață ceva mai întinsă. Exploziva finală pare a arăta că mișcarea de dispariție, zborul. etc. sînt definitive. Așa stînd lucrurile, interjecția noastră nu se poate ortografia decît *fîut*.¹⁾

În privința sensului, situația mi se pare tot atît de limpede. Dict. Acad. înregistrează trei înțelesuri pentru *a fitui*: 1) ‘a achita (numai în expresia reflexivă *a se ~ cu cineva*)’; 2) ‘(refl.) a se sfîrși, a se termina, a se isprăvi (repede, cît ai bate în palmă)’; 3) ‘(trans.) a da gata ș. a bate la talpă (banii), a isprăvi, a cheltui tot, a mîncă banii pînă la ultima lescăie’. Clasificarea aceasta, menită să arate evoluția semantică a verbului nostru, greșește prin aceea că socotește drept sens primitiv pe ‘a se achita cătră cineva (de o datorie), a se răfui’, care, se vede ușor asta, pedeoparte e prea special (și, bănuiesc, foarte puțin răspîndit), pedealta s’a dezvoltat din celelalte două: ‘a achita datoriile’ echivalează adesea (la omul sărac totdeauna) cu ‘a isprăvi banii’

1) Cf. *hait’*, variantă a lui *haide*, pe care Dict. Acad. II, pag. 341, col. 2 o explică astfel: „Cînd vorbitorul vrea să arate nerăbdarea ce o are că porunca lui să se împlinească cît mai repede, avem forma *hait(i)* (cu adăugarea aceluiași element *-i(i)*, pe care-l întîlnim și la onomatopee)...”

și, mai ales, din punctul de vedere al folosului pentru cel ce plătește, cu 'a-i cheltui s. a-i mânca fără rost, a-i irosi' (să nu uităm că achitarea unei datorii, chiar foarte mică, cere o sumă cu mult mai însemnată decât cheltuielile obișnuite). Înțelesul dințiu al lui *a fitui* a fost, evident, 'a face ca banii să dispară repede și definitiv, la fel cu o pasăre care zboară din mână s. din cușcă', mai scurt 'a face banilor (s. banii s. după bani) *fii't*!' 'Probabil însă că dintre cele două funcțiuni ale verbului (reflexivă și transitivă), care semantic sînt perfect identice, originară este prima: după irosirea banilor constată omul că s'au dus sau au zburat (în timpul cît îi cheltuește n'are... răgaz să observe ce se petrece cu ei), și atunci, cum se întîmplă adesea în împrejurări analoage, vorbitorul, care-i una și aceeași persoană cu cheltuiitorul, în loc să se exprime potrivit realității (nu-i convine să spuie 'am mîncat banii'), se folosește de forma reflexivă, făcînd paralele oarecum răspunzătoare de nenorocire. Și astfel cel dințiu Român care a întrebuințat verbul nostru a spus: *banii s'au fi-tuit*, adică 'au făcut *fii't*!' (intocmai ca o pasăre)', 'au zburat', 'au dispărut'. Apoi a venit întrebuințarea transitivă pură.

Dela *a fitui* s'a format subst. *fit*. Dupăcum se fituesc banii (de fapt omul îi fituește), tot așa se poate fitui școala (este drept că numai pentru un timp mai mult ori mai puțin determinat, excepțional însă se poate și pentru totdeauna): cînd te-ai săturat de ea, o părăsești, o faci să dispară din drumul și preocupările tale. Și, fiindcă ea însăși nu se clintește din loc, dispari tu, ca mai.... sprinten. Dacă totuși școlarii n'au făcut apel la verb, ci au creat un cuvînt nou, pe care l-au legat de *a trage*, asta se datorește izolării perfect sinonime și încetățenite mai de mult în graiul lor *a trage chiulul*: lipsa complementului, care să arate 'cui i se trage s. pe cine tragi', vorbește, cred, convingător în favoarea spuselor mele.¹⁾ Cît privește construcția sintactică,

1) La Buzău copiii spun, cînd pleacă (dela joc sau dela o ocupație oarecare), *Fit mă cheamă* (ceva analog, deci, cu *Radu* sau *Arsene te cheamă*, de care m'am ocupat la pag. 114): o extindere la oameni a noțiunii exprimate de *a fitui*, ceea ce confirmă, mi se pare, etimologia propusă de mine. N'aș fi surprins să aflu că, în loc de *fit*, copiii fluieră pur și simplu *fii't*! În *Dacoromania* I, pag. 89 S. Pușcariu explică la fel cu mine (și, deci, altmîtrelea decît în Dicț. Acad., v. aici mai sus, pag. 157-8) interjecția *fiut* din punctul de vedere al simbolismului fonetic. Deasemenea spune lucruri foarte juste despre existența lui *t* la acest cuvînt, precum și la altele asemănătoare (romînești și străine). Deși am cetit la timp (adică acum 10-12 ani) studiul lui Pușcariu, a trebuit să-mi atragă autorul însuși atenția asupra acestui pasaj.

aşa de diferită dela modelul *a trage chiulul* la imitația *a trage la fit*, trebuie s'o atribuim deosebiri de înțeles dintre cele două substantive. Această deosebire este reală, — să nu ne lăsăm înșelați de aparențe, mai ales cînd punem ambele izolări alături—, și deaceia a dus firesc la formule sintactice distincte.

*

Adăugiri. La pag. 112 cîteva citate nouă pentru *a aiuri* și derivate: „*îl crede naiv, bleg, aiurit*“ (I. Peltz, *Calea Văcărești* I, pag. 138); „*Mi-au stricat Evreii ăștia afacerea, mîncă-i-ar puricii de aiuriști*“ (id., *ibid.*, pag. 69); „*Vin acolo tot felul de hămesite și de „aiuriste“, care n'au alt rost pe lume decît să 'ncurce băieții*“ (id., *ibid.*, pag. 131); „*toate chioarele și aiuristele se mărită tot cu băieți buni*“ (M. Celarianu, *Polca pe furate*, pag. 54).

La pag. 115, r. 21 să se adauge [25] după 175.

La pag. 115-6: simbolismul fonetic, la care am recurs pentru explicarea izolărilor *să te duci*, *Duluță* și *șterge-o, Filipe*, găsește confirmare în spusele lui M. Grammont, *Traité de phonétique*, pag. 384 cu privire la fr. *pouf*, numele unui fel de gresie „qui se réduit en sable sous le moindre choc“ (vocala *u* contribuie la crearea acestei impresii) și mai ales pag. 388, unde se descrie astfel efectul produs de *l*: „*l donne l'impression d'un son qui... file, qui coule, qui schleift, comme disent les Allemands*“.

La pag. 124 urm.: pentru discuția relativ la *cic-cea*, să se compare Grammont, *op. cit.*, pag. 382 și 401, unde se vede cum pot lua naștere nume de animale, prin dublarea unei silabe, în limbajul copiilor, și cum aceleași nume se dau la ființe diferite, din cauză că impresia acustică, pe care o deșteaptă zgomotul făcut de un animal, variază dela un popor la altul.

La pag. 127, r. 10 al notei să se adauge 218 înainte de 68, care trebuie pus între [].

La pag. 135 urm.: asupra creațiilor lingvistice de felul lui *dadă* (repetarea aceleiași silabe) cf. Grammont, *op. cit.*, pag. 380 urm.

Glosarul lui Pașca, citat în paginile precedente, au apărut în Memoriile Academiei Romîne, secția literară, seria III, tom. IV, București 1928.

Iorgu Iordan.

1. CLĂDĂR (CLĂDĂR, CLĂDĂR).

Toamna, la culesul viilor, se taie bucăți lungi cam de o jumătate de metru din ramurile viței de vie, și anume acelea cu struguri mai mulți și mai frumoși, buni de păstrat. Mai multe din aceste bucăți se pun alătura și se leagă la unul din capete, pentru a putea fi atârinate de un cuiu. În această stare strugurii țin pînă în timpul iernii.

Asemenea porțiuni din ramurile viței de vie se numesc în satul Vutcani din județul Fălciu, ca și în alte părți ale Moldovei ¹⁾, *clădări*, *clădări* sau *clădări*. Cîteodată se adaugă și determinarea 'de poamă'. Cuvîntul se întrebuintează atît la singular cît și la plural și este de genul masculin.

La cursul de dialectologie romînă din 1931-1932, G. Pascu l-a pus în legătură cu gr. *κλάδος* 'branche, rameau'. În mod independent mă gîndisem la același lucru. Dar cuvîntul romînesc nu poate fi socotit ca descendent al cuvîntului grec citat, pentru că rămîne neexplicată terminația *-ăr*, *-ăr* sau *-ăr*. Derivarea printr'un sufix romînesc, anume *-ăr*, dintr'un presupus *clad* 'ramură', care să vină din cuvîntul grecesc, n'ar fi exclusă, dacă un asemenea primitiv s'ar găsi în romînește. (O derivare prin sufixul *-ăr* este exclusă, dat fiind că acest sufix formează derivate cu alt sens decît acela al cuvîntului nostru, iar un sufix *-ăr* nu există.) Ar rămînea de explicat în acest caz mutarea accentului pe a doua silabă și prefacerea lui *-ăr* în *-ăr*. Mă întreb însă dacă nu este mai nimerită presupunerea că avem a face cu un cuvînt format pe terenul limbii grecești, cu sufixul *-άρι*. Greutatea ar fi că un *κλαδάρι* nu se găsește în dicționarele limbii neogrece. Faptul că pe acest **κλαδάρι* îl presupunem existent în demotike, pecînd primitivul nu se întîlnește în ea, ci numai în greaca veche și în cathareuoussa, nu constituie o piedică. Tot astfel este cazul, de exemplu, cu cuvîntul neogrec *κλωνάρι* 'petit rameau' ²⁾, care există în demotike, pecînd primitivul său *κλών* 'rameau, branche' nu se găsește. Amîndouă aceste cuvînte, — pentru *κλών* lucrul se înțelege deja din faptul că nu apare în demotike —, existau în greaca veche, și ultimul avea forma *κλωνάριον*.

1) La Nicorești (Tecuciu) se cheamă *clădărie* (lord.).

2) Citez acest cuvînt și pentru că este derivat cu sufixul *-άρι*, dar și pentru că ne arată ca foarte probabilă existența unui *κλαδάρι*, primitivul său avînd același înțeles cu *κλάδος*.

Cuvîntul vechiu grecesc κλάδος avea în limba de origină derivatele κλαδίον și κλαδίσκος, dintre care primul a fost moștenit de greaca modernă demotike (cf. κλαδί 'branche'). În această din urmă limbă apare și derivatul κλαδάκι 'petit rameau'. N'ar fi deci exclus și un derivat -άρι, care să existe, sau măcar să fi existat, în demotike și care să nu fi fost înregistrat. În acest caz, ceiace trebuie să explicăm în limba romînă este mutarea accentului pe prima silabă a cuvîntului, apoi schimbarea lui -ár în -ăr și a lui ă din prima silabă (ă provenit din *a* neaccentuat) în *a*. Este adevărat că aici întîmpinăm oarecare dificultăți; totuși ele nu mi se par imposibil de înlăturat. Pluralul *clădări* s'a putut transforma în *clădări* prin analogie cu *stejări*, care-i forma de plural al lui *stejar*, în satul Vutcani. (*Stež'ări* vine din *stež'ári*. Insemnez prin *ž'* nu spiranta care se găsește, depildă, în moldovenescul *ger*, ci pe *ž'* pronunțat cu limba în poziția lui *i*. Deoarece *á* precedat de *i*, sunet muiat sau articulat cu limba în poziția lui *i*, se preface în *e*, dacă în silaba următoare se află *e*, *i* sonanți ori consonanți, sunet muiat ori articulat cu limba în poziția lui *i*, *stež'ári* s'a prefăcut în *stež'éri*, care apoi, prin guturalizarea lui *e* precedat de *ž'*, a dat *stež'ări*.) Din pluralul *clădări* s'a putut naște după aceea un singular *clădăr*. Mutarea accentului pe silaba anterioară s'a făcut, probabil, prin înglobarea lui *clădăr* într'o nouă categorie de substantive, care nu putea fi decît aceea a derivatelor prin sufixul *-ăr*¹⁾. Aceasta s'a putut întîmpla însă numai dupăce *a* din silaba a doua a fost prefăcut în *ă*. Cît despre schimbarea lui *ă* din prima silabă în *a*, ea se va fi făcut, poate, ca și la *stáhie*, — pentru care vezi nota —, cu mutarea accentului.

1) Un caz intrucitva asemănător, de mutare a accentului, este următorul. Ngr. στοιχείον a dat în romînește *stáhie* (pl. *stáhii* și *stáhii*), dupăce a sunat odată desigur **stáhie*, pl. **stáhii*. (Din cuvîntul neogrec s'a ajuns la **stáhie* în felul următor: *i* neaccentuat s'a schimbat în *e*, dînd **stehie*, iar *e* precedat de *t* s'a prefăcut în *ă*. Cum modificarea din urmă este destul de veche, găsindu-se realizată în cele mai vechi texte de limbă romînească, urmează că *stáhie* a fost împrumutat dela Greci cu cel puțin două-trei secole înainte de începutul perioadei literare a Romînilor.) Schimbarea lui *stáhie* în *stáhie* s'a făcut, desigur, prin analogie cu substantivele feminine care aveau la singular *á* în radical. Cum acestui sunet îi corespundea la plural, un *ă*, *stáhii* a fost socotit în aceeași categorie de plurale, cu toate că avea accentul pe silaba de după *ă*, și s'a format astfel un singular cu *a* în loc de *ă*. Acesta a adus după sine și mutarea accentului pe silaba a cărei vocală varia dela singular la plural.

TUHÁL.

Tuhál, s. masc. 'grosser Sack für Getreide' (Tiktin). Eu cunosc (din satul Vutcani) și înțelesul de 'țoală, țolic mare și gros, care se întrebuințează la căratul fructelor, cerealelor, etc.'.

Et.: ngr. demot. τζουβάλι 'sac de cuir' (Legrand), τσουβάλι 'sac' (Hépitès). Pentru prefacerea lui *v* intervocalic în *h* cf. *bolohán* = *bolován* > v. bulg. *bolxvanx* și *suhát* > bulg. *sovát* (pentru ultimul vezi G. Pascu în *Omagiu profesorului Ilie Bărbulescu*, p. 219).

MÎNÎNC.

Din formele accentuate pe radical, *mandūco*, *mandūcis*, etc., a trebuit să iasă **măndúc*, **măndúcî*, etc., sau, dacă *ă* neaccentuat s'a prefăcut în *î*, **mîndúc*, **mîndúcî*, etc. Formele cu accentul pe terminație, *manducamus*, *manducabam*, *manducare*, etc., au dat, prin sincoparea lui *u* (care a avut ca urmare căderea lui *d*, deoarece acest sunet se pronunța—și se pronunță—cu greu între *n* și *c*, cerînd o sforțare neobișnuită a organelor articulatorii), *măncăm*, *măncá(m)*, *măncáre*, etc., sau *mîncăm*, etc.. Este evident că, prin analogie cu acestea din urmă, s'au născut formele *mănc* sau *mî'nc*, *măncî* sau *mî'ncî*, etc., care există în Transilvania (unde se întrebuințează *mî'nc*) și în arom. (unde avem mai multe variante, reductibile toate la acest tip). Dificultăți prezintă formele de tipul *măni'nc*, care se găsesc în celelalte părți (în Moldova *mîni'nc*, în ir. *mărăncu*, în mgl. *măno'ncu*, dar și *mo'ncu*) și care nu pot fi socotite ca ieșite din *manduco*. Explicațiile date pînă acum (Cihac spune că *măni'nc* a apărut în locul lui *mănuc*, *mănic*, la care s'a intercalat *n*, iar Pușcariu, *Ety-mologisches Wörterbuch*, No. 1022, că „*măni'nc* (auch *mîni'nc*) ist wahrscheinlich zunächst in der Kinderstube, aus *mînc* durch Reduplikation der ersten Silbe (**mîmînc*) entstanden“) sînt nemulțumitoare. Cred că adevărata explicație este următoarea.

O bucată de vreme s'a zis **măndúc*, **măndúcî*, etc. și *măncăm*, *măncăți*, etc. Cu alte cuvinte, formele aceluiasi verb se alcătuiau dela două radicale, identice numai în partea lor inițială, *măn-*, și în cea finală, *-c*. Limba, care tinde către o uniformizare a simboalelor cu același înțeles, a căutat să înlăture această variație de radical dela o persoană la alta și dela un timp la altul.

Și această tendință de uniformizare s'a manifestat în două feluri. În unele regiuni radicalul dela formele cu accentul pe terminație, care erau cu mult mai numeroase decât cele cu accentul pe radical, s'a impus și la formele cu accentul pe radical, dînd *mănc*, *mănci*, etc.. În alte regiuni uniformizarea s'a făcut menținîndu-se cantitatea vechiului radical de două silabe, pentru articularea căruia trebuia un timp mai lung decât pentru articularea monosilabicului *mănc*. Dacă comparăm radicalul din **mănduc*, **mănduci*, etc. și pe cel din *măncăm*, *măncăți*, etc. cu cel din *mănănc*, etc. (căci așa a trebuit să sune la început *mîni'nc* și în dialectul dacoromîn, dupăcum voiu dovedi cu alt prilej; apoi *-ănc* a dat *-i'nc* printr'o schimbare paralelă cu a lui *én* în *în* și a lui *ón* în *ún*), constatăm că *mănănc*- a ieșit printr'un amestec al radicalului *mănduc*- cu *mănc*-: s'a luat *măn*- din primul radical și *-ănc* din al doilea, adică *-duc* din *mănduc*- a fost înlocuit prin *-ănc*. (Cu mai puțină dreptate se poate spune că *-c* din *mănc*- a fost înlocuit prin *-ănc*, căci baza pe care s'a alcătuit *măncănc*- a fost radicalul de două silabe, *mănduc*-.) Avem a face cu un fenomen de analogie, dar cu un fenomen mai puțin obișnuit. În loc ca radicalul *mănc*- să se impună în întregimea sa formelor accentuate pe terminație, se impune numai parțial și numai asupra unei părți din vechiul radical. În felul acesta se produce o uniformizare, dar ea nu este complectă. Prin ea, cele două radicale au devenit mai asemănătoare decât erau înainte, cînd aveau ca părți comune *măn*- la început și *-c* la sfîrșit, căci acum au *măn*- la început și *-ănc* la sfîrșit; dar asemănarea nu merge pînă la identitate. Și această identitate nu s'a putut produce, din cauză că analogia a trebuit să se întîmple cu menținerea cuvîntului tot la două silabe. Fenomenul trebuind să se petreacă cu această condiție, limba s'a folosit cum a putut mai bine pentru a obține o mai mare uniformizare. În adevăr, erau mai multe posibilități de realizare a unei uniformizări: **mănduc*- putea fi înlocuit prin **mănduănc*-, de exemplu, sau prin **măndănc*-. Limba a ales însă forma **măncănc*-. Observ că această formă nu conține decât sunetele care se găsesc în *mănc*-, cu deosebire numai că *i* și *n* se repetă a doua oară, și apoi că *măncănc* este alcătuit numai din sunetele comune celor două radicale, care provenise direct din formele latine. Prin adoptarea unei asemenea forme s'a obținut maximum de asemănare care

se putea obține cu menținerea condiției date. O formă ca **măndănc-*, deși ar fi adus o mai mare asemănare decât era înainte, stă totuși, din acest punct de vedere, în urma formei *mănănc-*.

LUMINĂ, RUGINĂ.

Neputându-se admite ca etimoane ale acestor cuvinte latinești *lumen*, *-inis* și *aerugo*, *-inis* (sau *rubigo*, *-inis*), din cauză că în cuvintele românești accentul se găsește pe silaba posterioară aceleia pe care se găsea în latinește, s'a admis că *lumina* și *rugină* vin din niște derivate latinești prin sufixul *-ina*, neatestat, anume **lumina* ori **lumina* și **aerugina*. În cazul lui **lumina* și **aerugina* am avea a face, în realitate, nu cu o derivare, ci cu o substituție de sufix. W. Meyer-Lübke în *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, No. 5161, precum și în *Rumänisch und Romanisch*, p. 35, admite, se pare, că *lumina* ar fi un derivat pe terenul limbii românești, deci dela *lume* prin sufixul *-ina*. La cursul de dialectologie română din 1931-1932, G. Pascu a admis însă că *lumina* este un derivat imediat (adică un derivat cu sufixul zero) dela verbul *a lumina*. Este, cred, cea mai bună explicație. Verbul *a lumina* poartă totdeauna accentul pe terminație. Derivatul însă trebuia să-și fixeze accentul pe radical și l-a căpătat pe silaba penultimă (adică pe silaba ultimă a radicalului, — radicalul este *lumin-*) prin analogie cu *cununa* — *a cununa*, *fărîmă* — *a fărîma*, *grămădă* — *a grămădi*, *dojănă* — *a dojeni*, *hîrjoană* — *a hîrjoni*, etc. Faptul că *lumina* s'a născut prin analogie cu aceste cuvinte ne explică și pentru la radicalul *lumin-* s'a adăugat terminația *-ă*, căpătîndu-se un substantiv de declinarea I, și nu terminația *-e* sau *-u*, că să avem un substantiv de declinarea III sau II.

Tot ca derivat imediat, prin analogie cu aceleași cuvinte, dar dela verbul *a rugini*, cred că trebuie socotit și cuvîntul *rugină*.

ALISTĂR.

Alistăr este nume de familie, destul de răspîndit prin Moldova.

Et.: ngr. (și vgr.) Ἀριστάρχος. La baza cuvîntului românesc trebuie să presupunem forma *Aristărh*. *-h* a căzut, probabil, pentru o mai mare ușurință a pronunțării, fiind greu de articulat la sfîrșitul cuvîntului, după consonantă. În mod normal, el este articulat în această poziție cu puțină energie, — anume curentul ex-

pirator este slab —, așa că îl percepem mult mai slab decît pe *h* din *arhanghel*, de exemplu. Din **Aristár* a eșit apoi *Alistár*, prin disimilația primului *r* față de cel de al doilea.

STURZA, ȘENDRĒA.

Stúrza (*Stúrdza*), *ȘéndrĒa* (*ȘándrĒa*, *Șándre*), amîndouă, nume de familie.

Et.: sînt alcătuite, primul din *sturz* (*sturdz*) 'Drossel, Krametsvogel (Turdus)' (Tiktin), plus sufixul *-e* (întrebuințat de obicei supt forma articulată *ĕa*), pentru care vezi G. Pascu, *Sufixe romînești*, p. 299-302, iar al doilea, din *Șandru*, nume de persoană (odată de botez, astăzi numai de familie), plus același sufix. *Stúrdzĕa* a dat *Stúrdza* prin schimbarea lui *e* consonant din diftongul *ĕa*, precedat de *dz*, în *ă* consonant și prin căderea imediată a acestuia înainte de *a*. *Șándru* + *ĕa* n'a dat *Șándrĕa*, pentru că, în realitate nu *șándru*, ci *ș'ándru*, în care *ș* era articulat cu limba în poziția lui *i*, s'a combinat cu sufixul *-ĕa*. Și cum *ă* precedat de *i* consonant sau de un sunet muiat ori articulat cu limba în poziția lui *i* se schimbă în *e*, dacă în silaba următoare este un *e*, *i* sau sunet muiat, *ș'ándrĕa* a dat *ș'éndrea*. Faptul că avem *ȘéndrĒa*, iar nu *Șándrĕa*, ne mai arată că acest deirvat s'a format în graiul moldovenesc, căci numai în acesta *ș* și *ž* erau articulați cu limba în poziția lui *i*, cînd s'a petrecut înlocuirea lui *ă* prin *e* în condițiile arătate mai sus.¹⁾ La Munteni, pe vremea acestei schimbări, *ș* și *ž* se articula cu limba în poziția lui *i*. Vezi pentru toate acestea H. Tiktin, *Studien zur rumänischen Philologie*, p. 99 urm. și A. Philippide, *Originea Romînilor* II, p. 45-47.

VLÁDNIC.

Vládnic, nume topic. D. Frunzescu, *Dicționar topografic și statistic*, îl înregistrează de 3 ori ca nume de sat (în jud. Tutova, Fălciu și Bacău) și de două ori ca nume de moșie nelocuită (în jud. Tecuciu și Covurlui). De fapt, *Vladnic* din jud. Fălciu nu este sat, ci un deal, acoperit cu păduri. Odinioară era acolo și un schit. (Vezi Gh. Ghibănescu, *Cuțești*, Iași 1912,

1) Dealtfel amîndouă numele de familie pe care le discutăm aici există numai în Moldova, sau, dacă se întîlnesc și aiurea, avem a face, la origine, cu Moldoveni imigrați.

p. CXX-CXXI). Cineva mă informează că în apropiere de Pașcani există un sat *Vládnicî*.

Et. : *hládníc*, s. eter., cuvînt care nu se mai întrebuințează astăzi (vezi *Dict. Acad.*). Înțelesul acestui cuvînt nu se știe precis. În *Dict. Acad.*, după ce se dă un citat dintr'un document moldovenesc, din anul 1668, se spune : „Insemnează, poate, „răchitiș, lîngă un rîu“ și va putea sta în legătură cu paleosl. *chladz* „răcoare, umbră“; deci : „un loc umbros“.

Schimbarea lui *h* în *v* este, poate, o falsă regresie, întîmplată pe baza unor cuvinte ca *vorbă-horbă*, *vulpe-hulpe*, *bolovan-bolohan*, etc.

RĂBÎȚA.

RăbîȚa, *Movila RăbîȚii*, numele unei movile de pe malul Prutului, în jud. Fălciu, pomenită și în literatura noastră veche. (D. Frunzescu, *Dicționar topografic și statistic* mai dă un *RăbîȚe*, numele unui sat din jud. Soroca.)

Dimitrie Cantemir spune în *Descrierea Moldovei*, traducere de G. Pascu, p. 29-30 : „Nu departe de acel loc se vede o movilă ce-i zic Tătarii *Han tepesi*, adică movila hanului, iar locuitorii *Moghila RăbîȚii*. Despre origina acesteia se aduc diferite păreri. Unii zic că un han al Tătarilor cu toată oastea lui a fost sfârșit aici de Moldoveni, și au ridicat această movilă întru pomenirea lui ; alții povestesc că o regină a Schiților, anume Răbie, pe cînd își adusese oastea până aici împotriva Schiților care locuiau atunci în Moldova, a perit acolo și a fost îngropată de ai săi. Ce este adevărat ori fals într'o poveste așa de întunecată, nu îndrăznim a spune“.

Etimologia este, desigur, cuvîntul slav *rabynja* (rus. рабыня, s. f. 'Sklavin, Dienerin' (Pawlowsky), ucrainean раби'ня, s. f. cu același înțeles (Grinčenko), vbulg. рабѣнина, s. f. 'Sklavin, Magd' (Leskien, *Handbuch der altslav. Sprache*, glosar). (Nu citez corespondentele din celelalte limbi slave, pentru că nu se poate admite că numele topic românesc ne-a venit dela popoarele care vorbesc limbile respective.) Numele movilei a fost, probabil, dat de Slavii înșiși, și dela aceștia l-au împrumutat Românii. Probabil apoi că nu dela Bulgari ne-a venit acest nume,—ar trebui să admitem în acest caz că numele s'a născut pe timpul cînd ei s'au scurs în sudul Dunării,—ci dela Ruteni, care mai înainte de în-

temeerea principatelor și chiar după aceia locuiau în număr destul de mare prin Moldova. Trebuie să admitem însă că pe acea vreme cuvîntul rutean suna *rabi'nîa* ori *rabi'îa*, cu *i*, nu cu *î*, cum sună astăzi. Cuvîntul a intrat în limba romînească mai înainte de prefacerea lui *î* în *i* consonant, pe care o prezintă, așadar cel mai tîrziu în secolul XV.

Movila Răbîii însemnează, deci, *movila roabei*. Aaug că se poate să nu fie o simplă coincidență faptul că, atît etimologia numelui, cît și a doua legendă relatată de Dimitrie Cantemir, pun întemeerea movilei în legătură cu un personaj feminin. Nu știu de unde a luat Dimitrie Cantemir legenda cu regina Sciților care a fost îngropată acolo, și nici dacă vreun scriitor antic pomeneste de vreo regină scită cu un astfel de nume. Dar din faptul că el vorbește de Sciți și dă numele acelei regine scite, reiese că legenda ar fi de origine cărturărească. Mă întreb totuși, dacă, așa cum o redă Cantemir, ea nu va fi o plămuire a lui însuși, pe baza unei tradiții populare de pe vremea aceia, privitoare la ridicarea movilei. Se poate să fi existat o legendă populară, care punea movila în legătură cu o persoană feminină (nu numai decît roabă), și Cantemir, care va fi aflat din cărți despre o regină scită, *Rabie*, va fi fost izbit de asemănarea acestui nume cu acelea auzite în popor. Dacă luăm în considerare faptul că prima legendă relatată de Cantemir nu poate fi decît populară și dacă ne gîndim că numele pe care Tătarii îl dădeau movilei,—nume relatat tot de Dimitrie Cantemir—, *Han tepesi*, adică *movila hanului*, ne arată o potrivire cu legenda hanului tătarăsc, existența unei legende populare, cu un personaj feminin, ne apare mult mai probabilă. Ar trebui cercetat dacă ea mai circulă și astăzi.¹⁾

G. Ivănescu.

1) Intr'o comunicare orală, d-l I. Iordan a făcut o presupunere inversă față de aceia pe care am făcut-o eu, și anume că legenda cu personajul feminin a fost creată tocmai pe baza formei feminine pe care o avea numele *Răbiia*. Cînd cineva zice 'movila Răbîii', îi este foarte ușor să socotească ultimul cuvînt ca un nume propriu feminin, și acest lucru a putut duce la crearea legendei.

Aaug aici și faptul pe care l-am observat ulterior, că cele două legende relatate de Cantemir nu se deosebesc prin acțiune, ci numai prin persoanele și popoarele de care este vorba. Este, deci, foarte probabil că ele nu sînt decît două variante ale aceleiași legende inițiale.

CURIOZITĂȚI LINGVISTICE.

Supt acest titlu mi-am pus în gînd să notez tot soiul de abateri dela normele limbii romînești actuale, așa cum le cunosc și le simt acei care contribue la fixarea și dezvoltarea ei, prin opere literare, științifice, etc., ori la clarificarea, adîncirea și rezolvirea problemelor ei, prin opere lingvistice.

În cursul diverselor mele lecturi am fost mereu impresionat de faptul că numeroși oameni de litere, în sensul larg al cuvîntului, săvîrșesc adevărate atentate nu numai contra frumuseții limbii noastre, ci și, ceea ce mi se pare extrem de grav, contra corectitudinii celei mai elementare, contra gramaticii curente. Lucrul a fost remarcat în mai multe rînduri, prin revistele *Viața Romînească* și *Adevărul literar*, de D. I. Suchianu, probabil și de alții ¹⁾, dar numai din fugă și nesistematic, astfel că rezultatul practic al acestei campanii a fost nul (dealtfel, tot așa va fi, cu siguranță, și în viitor). Că se scrie, în general, prost la noi, este un adevăr cunoscut de multă vreme. Eu însumi am făcut o asemenea constatare într'un articol de debut (v. revista *Școala Normală*, Iași, Maiu 1916, pag. 260 urm.), ale cărui preocupări aveau însă altă țintă. Dar niciodată ca acum n'am fost izbit, cu atîta violență, de această impietate față de un bun național în accepția cea mai frumoasă a termenului, pentru păstrarea și desăvîrșirea căruia au lucrat generații întregi de mari scriitori. Hotărîrea de a înregistra mostre (ar fi cazul să spun monștri) de limbă din tot ce plăcerea, curiozitatea sau obligațiile profesionale mă îndeamnă să cetesc am luat-o acum doi ani, după ce am văzut, cu groază, cum se prezintă traduceri romînești ale romanelor *Bacalaureatul elevului Gerber* și *Căzul judecătorului Sebastian*, făcute prima de F. Aderca, a doua de Camil Baltazar. De atunci atenția mea a fost și mai mare, iar recolta în-grijorător de îmbelșugată.

Țin să precizez în prealabil două lucruri. N'am deloc intenția să joc rolul gramaticilor de odinioară, adevărați jandarmi lingvistici, tot așa de puțin simpatici ca și confrății lor din alte ramuri de activitate. De cîte ori am avut prilejul să discut astfel

1) Acum de curînd a fost criticat, din acest punct de vedere, romanul lui Mihail Sebastian, *De două mii de ani*, în *Adevărul literar* de către Petre Pandrea.

de chestii, am dovedit, sper, că atitudinea mea față de vorbirea ômenească este aceea a unui lingvist, adică a unui om pentru care evoluția limbii este ceva firesc și care se mărginește, prin-urmare, să observe și să explice modificările lingvistice, iar, cînd poate, să le fixeze cauzele și să descopere tendințele generale din viața idiomului respectiv. Știu, așadar, că nu orice abatere dela normă este greșală, probă atîtea 'greșeli' depe vremuri care au ajuns astăzi lucruri admise de toată lumea. Mai știu apoi că scriitorii înzestrați cu simț deosebit pentru limba lor maternă sînt, trebuie să fie inovatori, creatori, și că li se îngăduie să treacă peste uzul fixat la un moment dat. Dar nu asupra unor astfel de fapte¹⁾ mi-am oprit eu atenția. Din exemplele citate mai la vale se va vedea că nu ne aflăm, poate, niciodată în fața unor creații lingvistice propriu zise, cu șanse de a se generaliza. Aproape totdeauna avem a face cu neglijență, cu ignoranță, cu exhibiționism ori cu incapacitatea de a reda printr'un echivalent românesc cutare expresie franțuzească sau nemțească.

Citarea unui scriitor în aceste pagini nu trebuie interpretată greșit. Este foarte probabil că temerile mele se vor dovedi îndreptățite. Aș fi dorit, deaceea, să evit indicarea numelor și oprelor cu pricina, dar n'am putut, fiindcă noi filologii sîntem datori să arătăm totdeauna izvoarele. Afară de asta, faptul că în lista de mai jos figurează cite odată și autori de mîna întîiu este un motiv mai mult de îngrijorare, adică de alarmă. Declar hotărît că niciun moment nu mi-a trecut prin minte să-mi arăt astfel disprețul ori alte sentimente asemănătoare față de acei care mi-au furnisat materialul din această rubrică. Dimpotrivă, pentru unii din ei am stimă, adesea admirație, ca poeți sau ziariști, ba chiar și ca stilști. Deasemenea îmi dau sama că oricine poate comite greșeli de acestea, dacă nu-și controlează suficient scrisul²⁾. Prinurmare, și din acest punct de vedere țin să nu fiu rău înțeles.

Ar fi fost, poate, nimerit să așez exemplele în grupe, după natura abaterilor respective. Am renunțat la această idee, nu numai pentru că mi se pare irealizabilă, ci și din altă cauză. Înșirînd citatele la întîmplare, ele păstrează ceva din savoarea

1) Am adunat și de acestea, cu scopul de a le utiliza cîndva în ...altă rubrică a „*Buletinului*” nostru.

2) Ceeace scriitorilor buni li se întîmplă totdeauna cînd lucrează repede, adică mult. Și, din păcate, această împrejurare se ivește cam des în activitatea poeților și, mai ales, a prozatorilor noștri.

lor netăgăduită și totodată pun mai bine în evidență bogăția și varietatea greșelilor. Am introdus totuși oarecare ordine, în sensul că notez întâi, aproximativ cronologic, materialul cules din publicații periodice și apoi pe acela din opere literare sau de altă natură.

I.

cumsecădenie (Cicerone Teodorescu, *Romînia literară*, 29 I 1933, pag. 4, col. 1);

e vorba de o cumsecădenie relativă (anonim, *Viața Romînească*, lunie-Sept. 1933, pag. 456);

penița de substanțiale suptirimi și subtilități (C. Baltazar, *Rom. lit.*, 11 XI 1933, pag. 4, col. 1);

cu ocazia aniversării vrîstei de 70 ani; fiindcă filozof (I. Brucăr, *ibid.*, 29 IV 1933, pag. 3, col. 3);

pururele (adj. articulat !), *cel mai modest ca înfățișare din toate cărțile mele* (C. Baltazar, *ibid.*, 10 IV 1933); ¹⁾

problemele acestea.... abisale (I. Brucăr, *ibid.*, 14 X 1933, pag. 3, col. 3);

pentru odată că mi-am permis să vorbesc (D. I. Suchianu, *Adevărul literar*, 5 XI 1933, pag. 6, col. 4);

povestirea în jurul căreia centrează romanul (anonim, *ibid.*, 22 X 1933, pag. 7, col. 5);

nu-s spre greutatea nimănui (I. Agîrbiceanu, *ibid.*, pag. 5, col. 2);

repedea atmosferizare a literaturii romîne la nivelul celei contemporane franceze (Al. Ciorănescu, *Viața Rom.*, lunie-Sept. 1933, pag. 379);

excitarea creierului cu idei și sentimente determină o stare de morbideță în păturile largi (T. Arghezi, *Dimineața*, 11 XII 1933, pag. 1, col. 6);

Eminescu lipsit de zgura și gilcii pe care... (C. Baltazar, *Rom. lit.*, 28 X 1933, pag. 1, col. 6);

cînd revista noastră va fi pe viață, ediția... va fi în vitrinele librăriilor (idem, *ibid.*, 14 X 1933, pag. 2, col. 2);

preajma apariției unui roman e pentru mulți (C. Vlad, *Adev. lit.*, 8 X 1933, pag. 2, col. 3);

1) Am neglijat să notez pagina și coloana.

rafinăria simțirii (Radu Gyr, *ibid.*, pag. 5, col. 1);
în deosebi [de Brunetière], *care-i ține atât de mult la inimă* (Izabela Sadoveanu, *ibid.*, pag. 7, col. 6-7);

descoperă în fiecare zi comori inedite și americi noi de zăcămintе și găselniți (anonim [= C. Baltazar?], *Rom. lit.*, 25 XI 1933, pag. 4, col. 6);

am trăit viața asta pînă în prăsele, pînă la rărunchi (C. Baltazar, *ibid.*, pag. 1, col. 6);

știu, știu acum pricina tăcerii și a ursuzlicului; starea asta de ingerire de acum; sub cotoșmana luminoasă a zăpezii (C. Baltazar, citat de G. Călinescu, *Viața Rom.*, 31 X 1933, pag. 27);

a schimba de poziție (N. Davidescu, *ibid.*, 30 XI 1933, pag. 6);

toți cei care l-au apropiat (Dr. S. Irimescu, *ibid.*, pag. 27);
aducînd găselniți și pietre pentru un simț sau pentru un sunet nou (C. Baltazar, *Rom. lit.*, 9 XII 1933, pag. 4, col. 4);
izul de rurală naivitate și de arhaic valah (idem, *ibid.*);
romanul de substanțiale găselniți (anonim [= idem?], *ibid.*);

orice vers poartă pecetea autenticității atelierului de subteran făurar adevărat deunde a ieșit (idem, *ibid.*);

mină brută (G. Călinescu, *Viața Rom.*, 31 XII 1933, pag. 44);

și numai cînd lipsește de această ideologie o substitue (M. Simionescu-Rîmniceanu, *Cuvîntul liber*, 3 II 1934, pag. 3, col. 5);

act funebru [= înmormîntare], *simt lipsa de a mai vorbi* (Dr. Ilie Dăianu, *Viața Rom.*, 15 I 1934, pag. 33-34);

aniversarea vrîstei de 60 ani (I. Brucăr, *Rom. lit.*, 23 XII 1933, pag. 6, col. 1);

pasiunea pentru irealul și feeria; forajul în profunzime; valoarea... care structurează peizajul; prins în fovea retinei, impregnată radiar de folia de aur a veșniciei [sic!] *din lucruri* (Emil Cervenca, *ibid.*, pag. 6, col. 3-4);

ministrului îi priește țara agricolă, precum lăcustei (De-mostene Botez, *Cuv. lib.*, 1 I 1934, pag. 9, col. 3);

împalidează obrazul (M. Celarianu, *Rom. lit.*, 23 XII 1933, pag. 4, col. 3);

gamă de turmente (A. Holban, *ibid.*, 6 I 1934, pag. 1, col. 6);

nu știu ce iz de lucru nou; depășind cu multe capete (anonim [= C. Baltazar?], *ibid.*, pag. 6, col. 5);

autentică umoare; florilej (Cronicar, *ibid.*, pag. 2, col. 3-4);

pe care în pelerin pasionat o asculta; să dea conferințe; conecinte cu crezul lui politic; să dea cursuri la principalele facultăți; atâtea restriște (Dr. S. Irimescu, *Viața Rom.*, 31 I 1934, pag. 5, 7, 10, 16 și 18);

D-l Petrovici a reușit o serie de descrieri pitorești (L. Sebastian, *Cuv. lib.*, 27 I 1934, pag. 9, col. 5);

decor lunar [= de lună] (M. D. Ioanid, *ibid.*, 3 II 1934, pag. 8, col. 2);

a se centra în jurul... (Izabela Sadoveanu, *Adev. lit.*, 4 II 1934, pag. 7, col. 6);

[medicii] consultară pe poet (G. Călinescu, *Viața lui Mihai Eminescu*, ed. I, pag. 438);

vă rog să mă consultați, domnule doctor (anonim, *Adev. lit.*, 4 II 1934, pag. 8);

cei care se reclamă dela o științifică analiză (Pavel Pavel, *ibid.*, pag. 1, col. 1);

continuă îndeletnicirea de tipograf, precum și cea de ziarist; ne-ar putea pare; stabilește o academie; cei opt străini membri ai Academiei; americâneasca lui dragoste de lume; morala sa se apropie mai mult de cea a Grecilor antici decât a creștinilor (P. Comarnescu, *Viața Rom.*, 15 II 1934, pag. 46 și 47);

Eminescu rostește bătrânește, dar cu un iz de intelectualitate (Al. Dima, *ibid.*, pag. 12);

romantică, subst. [=romantism] (L. Teodoru, *ibid.*, pag. 38);

în extern, politica... Statelor Unite (T. Cristureanu, *ibid.*, pag. 57);

versuri atare scrisese; la fel lui Ronsard (Al. Marcu, prefața la L. Sebastian, *Petrarca, Rime de dragoste*, pag. 8);

cum dă de înțeles; pentru a da de înțeles (L. Sebastian, *ibid.*, pag. 12 și 13);

cum o afirmă Bergson; cum o crede Husserl (N. Tatu, *Viața Rom.*, an. 1934, nr. 4-5, pag. 48);

personagii... pe care ridicolul în loc de a-i omori; vorbind

de ure ce pot să fie ; fraze triunchiate ; epizode (S. I. [rimescu], *ibid.*, pag. 52) ;

n'ar fi putut prevedea (M. Mancaș, *ibid.*, pag. 120) ;

gîndirea... poate să fie centrată (Izabela Sadoveanu, *ibid.*, pag. 28) ;

o filozofie sau un concept de viață (Demostene Botez, *Adev. lit.*, 1 IV 1934, pag. 5, col. 6) ;

intervalelor de liniște... succedau perioade de agitație (Paul B. Marian, *ibid.*, pag. 8, col. 4) ;

din ce [= de ce !] bei ai mai bea (Const. Pelmuș, *ibid.*, 8 IV 1934, pag. 9, col. 7) ;

se distinge de toate sistemele (anonim, *ibid.*, 15 IV 1934, pag. 8, col. 7) ;

acțiunea.... non-sensică, absurdă (Ghiță Ionescu, *Cuv. lib.*, 21 IV 1934, pag. 4, col. 5).

II.

I. Al. Brătescu-Voinești, *Cu undița : tot ce am scris... l-am cugetat* (pag. 87).

M. Celarianu, *Polca pe furate : coincide perfect primei noastre întrevederi* (pag. 8) ; *dela o Țigancă, chivuță din a-celea* (pag. 10) ; *pentru un moment* [= pentru moment] (pag. 114).

P. Gîrcineanu, *Lîngă schitul lui Tăriță : băutura a fiert și e turnată fumegîndă* (pag. 18) ; *în fapt barba nu e atît de neagră* (pag. 21) ; *trei bătaî pline, conturate, vibrînde* (pag. 33) ; *îl întrebă dînsa* (pag. 41) ; *cerul se vedea de un albastru puțin alburiu* (pag. 44) ; *mișcarea nu-i reuși* (pag. 52) ; *ca un orator filipic* (pag. 54) ; *să-și justifice ieșirea lui filipică* (pag. 55) ; *izbutise, fără nici a se stingheri* (pag. 57) ; *are model Codex-ul Ambrozianus din Milano* (pag. 59) ; *printre grilajul din fundul grădinii* (pag. 60) ; *s'a reîntors în bibliotecă* (pag. 79) ; *lumina scînteindă* (pag. 80) ; *nu putea tace* (pag. 151) ; *natura se afirmă neconținut creativ* (pag. 200).

Gib. I. Mihăescu, *Zilele și nopțile unui student întîrziat : alte legume ne sau puțin mirositoare* (pag. 12) ; *dînsul are de cetit, dînsul e tînăr* (pag. 36) ; *ți-o cred, ești tînăr* (pag. 71) ; *băiatul nu descurajă* (pag. 74) ; *își da... părerea în competent* (pag. 87) ; *întunecimea crescîndă* (pag. 103) ; *politica dis-*

truge... pe cele mai valoroase forțe (pag. 109); *deveni apoi mai concedantă* (pag. 117); *conturul învoalt al Polixeniei* (pag. 125); *se întreprivesc semnificativ* (pag. 127); *nu mai mă lă-sau* (pag. 130); *c'un pardessus, lingă pardessus-ul tău* (pag. 169); *cu gambeta inobservabil lustruită de perie* (pag. 169); *răspunde aici..., picpocketule* (pag. 170); *auto-înduioșat, deci...* (pag. 176); *ignorant de propriile lui interese* (pag. 177); *nu poți descoperi... de elegantul grav* (pag. 180); *ar fi eclatat... în mii de cioburi* (pag. 183); *se simțea dezarticulat, aneantizat* (pag. 184); *le făcu să crească, precum drojdia de bere cozonacii* (pag. 186); *mă iei unul din aceia* (pag. 194); *să nici nu dea pe-acolo* (pag. 212); *să nici nu-l iei* (pag. 213); *Mihnea, pus la patru ace* (pag. 235); *tortura irezistibilă a vertigului* (pag. 236); *un timp dublu timpului-ei firesc* (pag. 246); *întrebare, concernînd o dinastie din Italia* (pag. 254); *care aștepta delăsăt și bleg* (pag. 254); *cîți care-l anticipaseră* (pag. 271); *crescînda ei atitudine războinică* (pag. 272); *rînjește spre înțeles că* (pag. 273); *avalate cu nemiluita* (pag. 278); *era juxtapus exact în dreptul...* (pag. 281); *unul din căpeteniile noastre* (pag. 304); *află de curînda venire...* (pag. 321); *în dezastros recul* (pag. 329); *licențiat în șapte facultăți* (pag. 330); *mă resimt iarăși om* (pag. 339); *strîmbă din nas cît privește Gălușescu [=pe G.]* (pag. 342); *fără nici urmă de șovăire* (pag. 357); *tot în același limbaj* (pag. 357); *cînd specula prospicia fără nicio jenă* (pag. 357); *studentul undecenal* (pag. 367); *un suris trist și rezolut* (pag. 395); *ascultă... ca pe citania Apocalipsului diatriba lui teribilă* (pag. 396); *culoarea ei sordidă* (pag. 397); *a duhoarei exalate de cadavru* (pag. 397); *tot ce ridicase... de solid și de sigur în sufletul lui* (pag. 413); *de teamă plînsul să nu-l podidească* (pag. 414).

Cezar Petrescu, *Comoara regelui Dromichet*: *de nici într-o parte* (pag. 12); *cum pornise dinsul* (pag. 22); *nu fusese apropiat de nimeni* (pag. 27); *unui trăs din obrazul mamei moarte* (pag. 58; cf. și pag. 293); *o mărturisesc..., n'am făcut-o numai...* (pag. 115); *cu tot deadreptul amestec* (pag. 132); *dinșii nu pot s'aștepte* (pag. 286); *Nicachi Săcară schimbare de față* (pag. 303); *rafalele artileriei* (pag. 370); *lumina lunară [= a lunii]* (pag. 391).

Idem, *Aurul negru*: *se dădu îndată cu părerea și Dușu*

(pag. 80); *egiptiene* (pag. 82); *dupăcum a schimbat de domiciliu* (pag. 90); *de un an am schimbat de tactică* (pag. 92); *reclama.... cu litere reliefe* (pag. 137); *o treaptă mai evoluată a profesiei... mai crudă și altfel [= frc. autrement] fanatică* (pag. 227); *a schimbat și dinsa de plan* (pag. 263); *prapuri cernite* (pag. 374).

Ion Pillat, *Caetul verde: munți, arbori, zări, molozuri....* (pag. 14); *colunul [= măgar sălbatic!] de-altădată oprit din zbor greoiu* (pag. 17; cf. și pag. 9); *și plutele sfărmate sus la cheie [= chei]* (pag. 30); *pe-o buză veche de marmor rotund* (pag. 53; cf. *marmor clar*, pag. 11, dar corect *pe-al marmorei rotund*, pag. 52); *și maimuță și mătăsuri, peruzele, papagai...* (pag. 59); *ierbarul de buchii moarte* (pag. 75); *în pantomina oarbă* (pag. 80).

Petru Comarnescu, *Homo americanus: acest pământ pe care omul modern și l-a apropiat prin eficiența tehnicii* (pag. 7); *fața-i.... secționată de un nas regulat* (pag. 18); *Americanul.... se optimizează* (pag. 23); *țară tină, ale cărei oportunități n'au fost puse.... la încercare* (pag. 26); *industria autotomivă* (pag. 35); *independentinzându-se [sic, cu -tin-], individualizându-se...* (pag. 41); *conducătorul Republicii vizionate de John Smith* (pag. 45); *cetățeană eficientă* (pag. 51); *un sfert din conținutul ziarelor.... este devotat matchului* (pag. 119-120); *cei cincisprezece mii de studenți troiani nu gîndesc și discută nimic* (pag. 120); *nu i-am mai bate, ci omori deabinelea* (pag. 122); *pasiunea cea mai absolută a populației* (pag. 123); *trebuie să fie mai curtuosî cu femeile; seara am văzut pe Helen la sororitatea ei* (pag. 147); *sortul acesta de criminologie americană* (pag. 176); *insinuînd cu timpul nevoia prohibirii totale; cu vajnice opoziții din partea multor cetățeni; mult mai dinamice și hazlii* (pag. 177); *un fel de parlament a ceeace în viața de fiecare zi se numesc rase și naționalități; o netăgăduibilă unitate* (pag. 185); *și din culegătoare de bumbac ele începură a ciocăni cu ajutorul unor perii negre* (pag. 190); *o grămadă de alți Negri deveniră proprietară* (pag. 192); *melodii religioase.... curățiri albe cu filfîiri demne de J. S. Bach* (pag. 195); *adunate la un loc și complementate, tipurile... societății americane* (pag. 203); *am fi trebuit să-l descriem* (pag. 205); *unanimista lui plebeiani-*

tate (pag. 206); *copiii sînt atît de reverențioși părinților* (pag. 208); *va fi adevărat de vorbit*; *calitativizînd cantitatea* (pag. 210); *încrezători numai ei înseși* (pag. 211).

Mă opresc, deocamdată, aici, ca să nu ocup prea mult din spațiul așa de scump al publicației noastre. Mai am cel puțin tot atîta material, pe care-l păstrez pentru anul viitor, cînd voi dispune, cu siguranță, de altul nou, la fel de bogat, de variat și, mai ales, de amuzant. Înainte de a încheia, cred necesar să insist o clipă asupra următoarei chestii. Fenomenul cel mai caracteristic, fiindcă se întîlnește mai des decît toate celelalte, este crearea de verbe din neologisme, în general, foarte recente, cu scopul de a scurta vorba, de a înlocui, adică, o construcție mai lungă, alcătuită de obicei din substantivul sau adjectivul respectiv și un verb băștinaș. Depildă *a omagia*, *a elogia*, etc. pentru *a aduce omagii*, *elogii*, etc. Se poate vorbi, în acest caz, de o tendință lingvistică propriu zisă, care corespunde spiritului limbii și are, deci, sorți de izbîndă, mai cu samă că sîntem ajutați de exemplul francezei, în care astfel de formații ori există de mult ori iau naștere supt ochii noștri. Așa se explică de ce inovațiile acestea se răspîndesc cu repeziciune și apar chiar la scriitorii cei mai scrupuloși supt raportul strict stilistic. Nu urmează însă că, cel puțin în starea actuală a limbii noastre, orice derivare de acest soi este posibilă și, mai ales, admisibilă. Să se compare, bunăoară, *a se independentiza* sau *a calitativiza*, citate mai sus.

Dau aici o listă a tuturor verbelor similare culese de mine, nu pentru a le condamna, ci pentru a arăta cît sînt de numeroase și a sprijini, astfel, afirmația făcută chiar acum, că negăsim, foarte probabil, în fața unei adevărate tendințe lingvistice generale. Nu mai arăt nici numele autorului, nici publicația care mi-a procurat aceste exemple. Iată-le (în ordine alfabetică): *abstrahiza*, *accidenta* 'a suferi un accident' (*un tren accidentat*), *activa* (și *activism*), *acționa* (și *acționism*), *arbitra* 'a fi arbitru' (mai ales în limbajul sportului), *aureola* 'a face, a pune, etc. aureolă' (fig.), *centrifuga*, *chintesenția* 'a fi, a reprezenta, etc. chintesența', *condola* (sau *condolia*?; am întîlnit forma *condolează*) 'a prezenta condoleanțe', *conferenția*, *directiona* 'a da direcție', *elogia*, *evidenția*, *fundamenta*, *îmbordera* 'a trece în borderou', *ocasiona*, *oferta*, *omagia*, *opina* (și *opinia*, supt influența subst. *opinie*), *ovaționa*, *paranteza* 'a pune în paranteză',

prefața (și *prefația*, apoi deriv. *prefațator*), *relaționa*, *remiza* 'a juca o partidă de șah care se termină în remiză' (foarte probabil că se spune așa și despre o partidă de football, etc. nedecisă), *spațializa*, *superioriza*.

Supt raportul morfologic, observăm că toate aceste verbe aparțin conjugării I, întocmai ca în franțuzește¹⁾. Să nu uităm însă că încă din cele mai vechi timpuri majoritatea verbelor de origine străină sau formate pe teren românesc au fost înglobate în această clasă.

Iorgu Iordan.

ATÎT(A) AMAR DE VREME.

Pentru cuvîntul *amar* se cunosc cinci omonime. Dicționarele curente rareori le înregistrează pe toate, și atunci dau toate sensurile supt același articol. Asta o fac, probabil, pentru a le arăta înrudirea, începînd cu însemnarea principală, din care s'au dezvoltat cele secundare. Le mai așează astfel, poate, și din motive tehnice, atunci cînd dicționarele sînt și etimologice, indicînd la sfîrșitul articolului o singură etimologie. Mai sistematic ar fi ca fiecare omonim să aibă un articol special, iar înrudirea să se arate la urmă, prin amintirea cuvîntului principal, care singur să aibă dată și etimologia. Cît privește omonimele, care n'au aceeași origine etimologică, ele trebuiesc cu atît mai mult discutate în articole separate.

lată omonimele respective :

1. *Amar*, -ă, pl. *amari*, -e, adj. 'amer, fig. triste, pénible'.
2. *Amar*, pl. *amaruri*, s. het. 'amer, souffrance, malheur', etc.
3. *Amar*, adv. 'amèrement, péniblement, tristement'.
4. *Amar*, interj. 'hélas'.
5. *Amar*, pl. *amari*, s. m. = *mulțime de...* 'grand nombre, grande quantité, foison' : *atîta amar de avuție* 'tant de richesse' ; *atîta amar de vreme* 'tant de temps, de si longs jours'.

1) Deunde ne-au și venit multe din ele (în *Dicționarul* lui Sachs-Villatte, ediția mică 1917, am găsit echivalente franțuzești pentru 14 din cele 25 verbe românești înșirate mai sus, unele cu sens mai mult ori mai puțin diferit). Interesant este faptul că și în limba franceză tot conjugarea I este „singura cu adevărat productivă” (Ch. Bally, *Linguistique générale et linguistique française*, Paris 1932, pag. 253, § 310.)

În cele ce urmează mă voi ocupa de originea ultimului omonim. Hasdeu, *Etymologicum magnum Romaniae*, col. 999-1000 îl consideră ca s. m. invariabil. Cu privire la etimologie spune: „*Atîta amar de...* n'are a face întru nemic cu amărăciune, ci numai cu un mare număr sau o mare cantitate de ceva; este dară *atîta mar de...* cu pierderea vocalei finale ca în *abur* = *abure*, *afar* = *afară*, etc..... Inițialul *a-...* nu e protectic ca la Macedoromîni în *amare* = *mare*, ci se datorează propagațiunii din *atîta*“.

Dau exemplele citate de el. Pentru Ardeal: „Nu știau cui va rămînea *atîta amar de avuție* și pentru cine s'au trudit o viață întreagă“. (Din basmul *Indărătnicul* în *Tribuna* din Sibiu, 1885, pg. 606.) Pentru Moldova: „Cînd cineva *atît' amar de vreme* n'a mîncat decît pui, pare-mi-se că are dreptate a fi sătul de ei“. (C. Negruzzi, *Scris. VIII.*) „Crezi tu că vom putea noi singuri secera și strînge *atîta amar de grîu?*“ (Creangă, *Stan Pățitul* în *Conv. Lit.*, 1887, pag. 26.) Pentru Muntenia: „Dă n'o continua starea dă mișelii supt care să zbate opincaru *d'atît' amar de vreme*, nu miroase bine“. (Jipescu, *Opincarul* 11.)

După spusele lui Hasdeu, expresia se găsește „numai în idiotismul comun tuturor Romînilor din Dacia lui Traian“, iar substantivul ar fi, cum rezultă din exemplele citate, masculin invariabil. Cît despre etimologie, el ne trimete la *mar*, ²*mare*, și, cum dicționarul lui s'a oprit la cuvîntul *bărbat*, nu putem ști precis ce-a vrut să spue. Comparația cu *abur* = *abure*, *afar* = *afară*, pentru pierderea vocalei finale, nu-i justă, întrucît fenomenul nu s'a petrecut în aceleași împrejurări.

Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, pag. 56 îl consideră ca o variantă a subst. heterogen *amar*, pl. *amaruri*: „*a-tît(a) amar de*“... = „eine so grosse Menge von, so viel“. Repetă citatele lui Hasdeu, iar uneori arată, fără a da exemple, —procedeu care mi se pare greșit—, că la Ispirescu ar fi existînd expresii analoage, precum: „*atîta mare de (timp, vreme, ani)*“, „*atîtea mari de (ani)*“, „*atîți mari de (ani)*“. Dă apoi citate incomplete din Alecsandri: *atîtea mari de ani* și din Odobescu: *atîtea mari de vreme*, iar apoi spune că derivă, poate, din *mare* („beruht möglicherweise auf *mare* „gross“). Tiktin este în regres față de Hasdeu, căci pune la îndoială etimo-

logia acestuia, deși găsisse și alte exemple mult mai concludente.

Dicționarul Academiei are citate mai multe decât celelalte, dar în privința etimologiei nu face nicio discuție. Totuși din faptul că pune pe acest *amar* la un loc cu *amar* < lat. *amarus* rezultă că le consideră identice.

Ceeace m'a întărit în convingerea că subst. masc. *amar* provine din *mare* este următorul pasaj din Petru Maior, *Istoria pentru începutul Românilor din Dachia*, ed. II, Buda 1834, pag. 29: „*Intru atîta mare de vreme cîtă cursă dela anul Domnului 105*“... Cetind aceste cuvinte, mi-a venit imediat în minte expresia *atît amar de vreme*.

Din cele trei omonime românești *mare* (substantivul feminin, adjectivul și adverbul), este evident că trebuie să plecăm dela substantiv. După modelul unor expresii ca *o baltă plină de sînge*, *un lac plin de broaște*, etc., se va fi zis și *o mare plină de corăbii*. Dela un timp adjectivul *plin* a fost socotit de prisos și deaceea eliminat, încît construcțiile acestea au devenit *o baltă de sînge*, *un lac de broaște*, *o mare de corăbii*. Dar *o mare de corăbii* însemna *o mulțime de corăbii*, așa că s'a putut spune imediat și *o mare de oameni*, *o mare de capete*, izolări în care cuvîntul *mare* nu mai avea aproape nimic din amintirea noțiunii de apă. S'a spus apoi *mare de capete*, *mare de care*, etc. și, mai ales împreună cu adj. *atît(a)*, *atîta mare de capete*, *atîta mare de care*, *atîta mare de vreme* (cf. mai sus citatul din Petru Maior), *atîta mare de oaste*, etc.¹⁾

În expresii de acestea subst. *mare* se simțea ca un cuvînt străin de subst. fem. *mare*, iar sensul de mulțime îl apropia mai mult de adj. *mare*. Supt influența acestuia și pornindu-se dela singularul *atîta mare de vreme*, care-i confirmat (vezi mai sus), s'a zis și la plural: *atîtea mari de vreme*, *atîtea mari de ani*, dar mai cu samă *atîția mari de ani* (cf. citatele din Hasdeu și Tiktin). Expresia des întrebuițată *atîta mare de vreme* a devenit apoi *atît amare de vreme*. În această fază cuvîntul *mare* = *mulțime de...* a fost lăsat pradă izolării, întrucît nu mai semăna nici cu substantivul, nici cu adjectivul *mare*, și alipit, prin etimologie populară, la familia asemănătoare supt raportul fonetic a

1) Adverbul cantitativ *atîta* a apărut, la început, în limbajul afectiv, cum recunoaște, în alți termini, Dicț. Acad., cînd vorbește de întrebări și exclamații. (Iord.)

adj. *amar* < *amarus*. În acel moment forma *amare*, fiind considerată greșită, a suferit ultima operație, a pierdut, adică, pe *e* final, iar indivizii vorbitori, în limba cărora expresia ajunsese la această fază, au simțit în cuvîntul acesta nou un derivat al latinescului *amarus*.¹⁾ Același sentiment îl au Românii și astăzi, printre ei chiar lingviști iluștri. Acum vreo doi ani în urmă, cînd întrezărisem etimologia aici discutată, am rugat, în drum spre casă, pe mult regretatul meu profesor Alexandru Philippide să-și dea părerea. Am citat la întîmplare exemplul *dupăce atît amar de vreme am suferit...*, la care marele învățat a răspuns imediat că „nu-i decît adjectivul *amar*“, argumentînd că vremea, cînd trece în suferință, e amară. Dupăce i-am adus și alte exemple, ca *atît amar de oaste*, *atît amar de avuție*, a revenit asupra primei afirmații spunînd: „Dă, a fi și *mare*, cum nu, a fi, a fi“.

I. Morărescu.

1) Mai simplu și, deci, mai natural mi se pare să plecăm dela plurale ca *atîția mari de ani*, etc., fiindcă acestea s'au putut analiza (greșit, firește) cu cea mai mare ușurință în *atîți amari de ani*. Pe urmă s'a refăcut un singular nou (corect din punct de vedere lingvistic) *atît amar de ani*, al cărui *amar* a fost simțit ca identic cu urmașul lat. *amarus*. (lord.)

RECENSII.

Maurice Grammont, *Traité de phonétique (avec 179 figures dans le texte)*, Paris 1933, XII+480 pagini în 8°.

La pag. 45 din *Introducere în studiul limbilor romanice* am făcut afirmația următoare: „Astfel a ajuns Grammont să creeze o adevărată fonică generală, cu principii aplicabile oricărei limbi omenești. Și dacă n'a dat la iveală un tratat în care să găsim expuse sistematic aceste principii, ele nu apar mai puțin clare și precise în numeroasele studii....” În momentul cînd scriam aceste rînduri, dînd a înțelege că fonetistul și lingvistul dela Montpellier este cel mai indicat să alcătuiască un tratat de fonică generală, cartea pe care mi-am propus s'o recensez aici se găsea, probabil, în lucru. Mărturisesc bucuros din capul locului că așteptările mele, bazate pe lectura atentă a cîtorva studii fonetice ale lui Grammont, au fost nu numai împlinite, ci chiar întrecute, prin opera de față, care tratează în modul cel mai complex problemele privitoare la sunetele vorbirii omenești.

Prima parte, intitulată fonologie,¹⁾ conține ceea ce A. Philippide numea, cu un termen mai vechiu, fiziologia sunetelor,²⁾ iar alții fonică pur și simplu sau descriptivă³⁾: analiza fonemelor, clasificarea, carac-

1) Terminologie împrumutată dela F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, dela care Grammont se inspiră și pentru alte chestii, în special pentru teoria silabei (v. pag. 98 urm.). Iată definiția fonologiei (pag. 9): „La phonologie est l'étude des sons du langage et de leurs combinaisons indépendamment des langues dans lesquelles ils peuvent entrer”. Fonetica n'o definește lămurit, dar din chipul cum vorbește (pag. 151 urm.) despre ea se vede ușor că se gîndește la fonetica evolutivă și comparată (v. ceva mai departe). Asupra terminilor acestora să se vadă cele spuse în *Introducerea* citată, pag. 333, nota (continuată pe pag. 334), apoi S. Pușcariu, *Dacoromania* VII, pag. 437 urm. și A. Rosetti, *Bulletin linguistique* II, pag. 5 urm.

2) Apare pentru prima oară la Brücke, *Grundzüge der Physiologie und Systematik der Sprachlaute* 1856 (Grammont, pag. 13).

3) Acest termen ar fi mai potrivit, dacă autorul nostru nu l-ar întrebuința cu un înțeles diferit, și anume: „La phonologie statique, que l'on appelle aussi phonétique descriptive ou phonétique synchronique, a pour objet de faire connaître l'état phonique d'une langue à un moment donné. C'est comme un raccourci de la phonologie générale”. (Pag. 144.)

terizarea și calitățile lor, etc. Trebuie precizat însă că, discutând astfel de chestii, Grammont acordă mare atenție și foneticii experimentale, cum rezultă evident pentru oricine din numeroasele figuri menite să arate grafic articularea diverselor sunete. Deasemenea este luat în considerație mai mult decât de obicei elementul auditiv: autorul nu uită un moment că limba-jul omenesc nu se reduce la pronunțarea cuvintelor; individul vorbitor le spune pentru altcineva, care le înregistrează cu urechea, și atunci este firesc și necesar să nu neglijăm percepția acustică. Deși, în general, Grammont se bazează, în ce privește fonetica experimentală, pe rezultatele cercetărilor lui Rousselot, despre ale cărui *Principes de phonétique expérimentale* spune (pag. 14, n. 2) că-i o operă fundamentală, se observă lesne că el însuși stăpânește ca un maestru desăvârșit metodele acestei discipline ¹⁾ (cere să-i spunem, mai propriu, fonetică instrumentală). Așa se face că, în multe privinți, corijează, completează sau chiar răstoarnă afirmații de-ale lui Rousselot.

După ce studiază fonemele în general, autorul trece la fonetica evolutivă sau fonetica propriu zisă.²⁾ Să nu ne închipuim însă că-i vorba de o istorie a sunetelor, adică de evoluția sunetelor unei anumite limbi sau familii de limbi. Această parte din cartea lui Grammont tratează probleme de fonetică generală în sensul mai restrâns al cuvântului, precum legile fonetice, cauzele modificărilor fonetice, mutațiile articulatorii, fonetica sintactică, etc. Discuția este, în principiu, teoretică, fiindcă fenomenele respective se produc în limbajul omenesc ca atare, indiferent de împrejurările în care el se realizează, spre a deveni limba unui grup social determinat. Grammont știe însă că tratarea abstractă a unor astfel de chestii este insuficientă. Deaceia recurge la exemplificări, la cazuri concrete, luate din idiomele cele mai variate și mai numeroase cu putință ³⁾ (predomină, negreșit, familia indoeuropeană, ⁴⁾ dar foarte des apar exemple din limbile africane, caucaziene ș. a.). Legile fonetice autorul le concepe foarte asemănător cu neogramaticii (poate și aici o influență a lui Saussure): vede în ele modificări pur fiziologice, adică mecanice (fără amestec din partea psihicului), și le pune față în față cu cele analogice (de natură psihologică), iar excepțiile, deși nu le numește așa, le explică aproape la fel cu neogramaticii ⁵⁾. Deasemenea vorbește de regularitatea legilor fonetice (pentru toate aceste lucruri v. pag. 166 urm., 183, 347, etc.).

1) Cf., de pildă, pag. 121 urm., unde ne prezintă un procedeu original pentru măsurarea amplitudinii. Deseori propune și descrie experiențe, pe care le poate realiza oricine, pentru a verifica singur afirmațiile autorului.

2) Conform terminologiei sale (v. mai sus nota 2 dela pag 182).

3) Trebuie reținut acest amănunt, foarte important, pe care nu-l întâlnim la alți fonetiști.

4) Și romina este luată în considerație pentru diverse fenomene (rotacism, pag. 178, *mn* > *un*, pag. 235, *n-n* > *r-n*, pag. 300, etc.).

5) Dacă intervine un obstacol (de ordin psihologic sau istoric), feno-

Afară de legile fonetice, cărora le mai spune și mutații articulatorii (fiindcă se reduc, de fapt, la o schimbare a articulației și sînt spontane), există și modificări produse supt influența sunetelor vecine. Aceste transformări au caracter psihofiziologic (nu sînt, deci, pur fizice, ca celelalte) și pot fi provocate de un fonem aflat în imediată vecinătate sau la o distanță oarecare. Oricum, ele sînt, în condiții determinate, deopotrivă de generale, ca și legile fonetice, astfel că numirea 'accidente generale'¹⁾ este și improprie și falsă. Iată-le: asimilația, diferențierea, interversiunea, dilațiunea, disimilația și metateza. Primele trei corespund respectiv celorlalte trei, în sensul că procesul fonetic este identic sau aproape identic (mai cu samă din punct de vedere psihologic; deosebiri ceva mai mari sînt de natură fiziologică) la asimilație și dilațiune, la diferențiere și disimilație, la interversiune și metateză. Grupa întâia de trei se referă la foneme în contact, pecînd celelalte privesc foneme situate la oarecare depărtare unul de altul. Se știe că Grammont a studiat disimilația, metateza și asimilația, aceste tendințe fonetice cu adevărat generale, căci se manifestă oricînd și oriunde, în lucrări speciale,²⁾ care au făcut din autorul lor un fonetist cu autoritate universal recunoscută. Capitolele corespunzătoare din tratatul de față conțin, în fond, aceleași lucruri ca și studiile anterioare. Astfel specialiștii pot urmări acum, în forma accesibilă a unei cărți, pelîngă atîtea chestii privitoare la sunetele vorbirii omenești, și cercetările mai vechi ale lui Grammont, dintre care unele erau complet epuizate.³⁾

Ultimele pagini din fonetica evolutivă se ocupă de probleme mai mărunte, și totuși foarte importante, precum fonetica sintactică, sfîrșitul cuvîntului (sunetele finale se găsesc într-o poziție defavorabilă conservării lor intacte), uzură, analogie și contaminație.

Partea a treia poartă titlul așa de nou (pentru că și materia este aproape cu totul nouă într'un asemenea tratat) de fonetică impresivă. Aici autorul analizează efectul produs de sunetele vorbirii omenești (cu toate particularitățile lor fonice) asupra urechii noastre și, prin urmare, asupra psihicului nostru. Este vorba întîiu de creațiile onomatopice: valoarea impresivă (dacă ne-am pune din punctul de vedere al vorbitorului, nu al ascultătorului, am putea spune tot așa de bine valoarea expresivă) a vo-

menul nu se mai produce, tot așa cum și legile naturale încetează de a mai lucra cînd în calea lor se ivește o piedică de neînvins. Spre a evita o înțelegere greșită a spuselor mele, reproduc aici definiția dela pag 166: „Une loi phonétique est donc la formule qui définit le changement éprouvé par une articulation dans une région déterminée et en un temps déterminé”. Iar ceva mai sus cetim că legile fonetice sînt „les manifestations et les réalisations de tendances que la langue a contractées au cours de sa vie antérieure”.

1) Creată, mi se pare, de Ascoli și foarte curentă la lingviștii italieni.

2) Cf. *Introducere în studiul limbilor romanice*, pag. 401 urm.

3) Depildă *La dissimilation consonantique dans les langues indo-européennes et dans les langues romanes*, Dijon 1895.

calelor și consoanelor (acestea mult superioare aceloră, pentru motive ușor de înțeles), impresia onomatopeică, onomatopeile și evoluția fonetică (demnă de relevat, între altele, afirmația, foarte justă, că aceste elemente lingvistice merg împreună cu toate celelalte, supt raportul modificărilor fonetice în timp). Strîns înrudite cu onomatopeile sînt cuvintele expresive (numite, deobiceiu, tot onomatopei), acelea care imită, prin sunetele lor, nu zgomotul, ci mișcarea și aspectul exterior al obiectelor respective. La aceeași ordine de idei aparțin discuțiile despre 'liaison', hiatus, ritm, accent de insistență, ton și intonație, etc., deoarece se referă la efectul acustic al sunetelor, iar atunci cînd împrejurările cer (bunăoară în opere poetice), la valoarea lor estetică. Și aici înțilnim lucruri pe care le cunoaștem din alte studii ale autorului nostru (ca *Onomatopées et mots expressifs, Le vers français*), ceea ce nu însemnează că ar fi de prisos, dimpotrivă, ele se găsesc foarte la locul lor într'un tratat de fonetică generală, vreau să spun complexă. ¹⁾

Am insistat mult asupra conținutului, fiindcă am vrut să arăt cetitorului cît de bogată și variată este cartea lui Grammont și, totodată, cît de originală. Căci între numeroasele ei calități originalitatea mi se pare cea mai remarcabilă. Autorul nu se mulțumește niciodată să reproducă pur și simplu spusele altora, chiar dacă este de perfect acord cu ei, ci caută să verifice cu mijloace proprii afirmațiile predecesorilor, să-și însușească, eventual, rezultatele acestora prin muncă personală și să le prezinte apoi ca și cum ar fi ajuns la ele în mod independent. O originalitate, așadar, autentică, bazată pe independență de gîndire și pe absența oricărei idei preconcepute. Faptul că Grammont este și lingvist, ²⁾ ba încă un lingvist cu experiență neobișnuit de îndelungată, mărește încrederea pe care ne-o inspiră opera sa. Deobiceiu fonetiștii sînt numai fonetiști, cu deosebire atunci cînd fac fonetică experimentală, și din cauza aceasta cercetările lor ne par de multe ori prea abstracte, prea teoretice, prea străine de adevărata viață a sunetelor, adică a limbii omenești. Solida pregătire lingvistică a autorului se vedește mai cu samă în extrem de subtilele descrieri și analize ale unor fenomene fonetice existente în diverse limbi, depildă (citez absolut la întîmplare) evoluția lui *ei* vechiu francez (pag. 230-1), valoarea impresivă a onomatopeilor *coucou*, *tic-tac*, ³⁾ precum și în compara-

1) Impresia că avem a face cu o operă căreia nu-i lipsește nimic se întărește și prin faptul că la multe chestii ni se dă istoricul lor; deasemenea vorbește autorul de scriere, pledînd pentru ortografia fonetică (pag. 27-8).

2) Deaceia pentru el, ca și pentru mulți alții, firește, fonetica nu poate fi decît o știință auxiliară a lingvisticii. Aceasta și în sensul că ar fi de dorit s'o cultive, de preferință, lingviștii, mai bine zis, fonetiștii să fie și lingviști. Din aceeași cauză autorul nostru are mare admirație pentru lingvistică (cf. pag. 5-6, unde îi închină un adevărat imn).

3) Foarte nouă și justă concepția lui Grammont, care prezintă lucrurile ca și cum în limbajul omenesc ar exista, din acest punct de vedere, un

rea continuă a unor fapte asemănătoare aparținând adesea limbilor celor mai îndepărtate (cf., de exemplu, pag. 162-3, unde evoluția explozivelor intervocalice neolatine este prezentată paralel cu fenomene identice din limbile africane și lămurită astfel definitiv).

Am spus deja că tratatul lui Grammont conține lucruri, care, după știința mea, lipsesc în alte opere similare ori sînt concepute deosebit. Afară de 'fonetica impresivă', pomenită mai sus, pot cita aici diferențierea (care, precizez acum, este o modificare fonetică mijlocie între disimilație și asimilație, potrivit-se, deci, mai mult în nume cu diferențierea din 'Principiile' lui H. Paul și A. Philippide), interversiunea (variantă a metatezei), dilațiunea (variantă a asimilației), fonetica sintactică, analogia (deși fenomen nefonetic, după concepția lui Grammont însuși), etc.¹⁾ În ce privește terminologia, autorul o critică adesea pe cea tradițională, arătînd că-i neexactă sau improprie, fără a renunța însă totdeauna la ea, pentru motivul că a consacrat-o uzul și înlocuirea ei totală ar aduce mai mult pagubă.

Cîteodată mi se pare că originalitatea lui Grammont merge prea departe, în sensul că contrazice achiziții recunoscute de mai toată lumea. Astfel discuția despre africcate (pag. 105 urm.), în special comparația dintre africcate și mi-ocluzive, pe care n'am putut-o pricepe bine nici după o lectură repetată a pasajului respectiv, și explicațiile dela pag. 108 (sus),²⁾ aceea despre diftongi (pag. 109-110, cf. și pag. 223) ș. a. Deasemenea trebuie relevată aici opoziția constantă dintre fonologie și fonetică, pe care Grammont o duce pînă acolo, încît ajunge la afirmații ca acestea: „Les affriquées n'ont pas d'existence en phonologie; elles n'apparaissent qu'en phonétique et surtout en phonétique évolutive” (pag. 105); „F. de Saussure a bien vu et toujours enseigné que dans une diphtongue le second élément doit être d'aperture moindre que le premier. C'est rigoureusement exact en phonologie :... C'est vrai aussi le plus souvent en phonétique :...” (pag. 110) ș. a. Dacă-i vorba să separăm așa de tranșant aceste două discipline, altfel strîns înrudite, aș înțelege, dimpotrivă, să le inversăm pozițiile : mi se pare că mai degrabă este posibilă existența unui fonem în fonologie decît în fonetică, sau, spus altminterlea, numărul sunetelor articulate este mai mare teoretic decît practic.³⁾ Deaceia fonologia trebuie să fie mereu samă

fel de sistem prestabilit, mai exact zis, un fel de determinism fiziologic. Astfel *tic-tac* nu poate fi imaginat invers în ce privește ordinea celor două silabe ale lui, tot așa *bim-bam*, *ding-dang*, *zig-zag*, etc. Cf. și *dedila-dedale*, citate de mine în acest *Buletin*, pag. 137, notă.

1) Să se compare însă *Curs de fonetică generală* al lui A. Rosetti, despre care se vorbește în paginile următoare.

2) Ca să mă exprim precis, am credința că lucrurile se prezintă în realitate tocmai pe dos.

3) Dealtfel nici Grammont nu-i de altă părere, căci iată ce spune la pag. 144 : „Cette dernière [fonologia generală] envisage d'une manière purement théorique tous les phonèmes qui sont possibles, qu'ils soient réalisés quelque part ou non...” (subliniat de mine).

de realitatea lingvistică, nu să treacă peste ea, supt motivul că un anumit fonem, existent într'un idiom oarecare, nu intră în cadrele (fixate, natural, de noi) ale fonologiei, nu corespunde legilor acesteia.¹⁾ Căci doar înțiu vorbesc oamenii și pe urmă vine savantul să le analizeze limba. Acest punct de vedere îl cred just și în cazul cînd un sunet sau o combinație de sunete are o viață trecătoare, cînd, adică, se ivește în gura unui număr restrîns de indivizi și nu izbutește să se generalizeze.²⁾

Iorgu Iordan.

Al. Rosetti, *Curs de fonetică generală*, București 1930.

Cartea aceasta este un rezumat al cursului de fonetică generală pe care autorul l-a ținut timp de cîțiva ani la universitate și este scrisă cu scopul de „a da un expozeu al diferitelor probleme de fonetică generală, fără a intra în amănunte”, dupăcum se spune în prefață. Este un manual scris pentru studenți și pentru acei „care doresc să se inițieze într'o materie vastă și complexă, pe nedrept socotită ca rebarbativă.”

Ar trebui considerată, deci, în primul rînd din acest punct de vedere. Dar, chiar într'o lucrare scrisă pentru începători, și mai ales cînd ea tratează un domeniu în totalitatea lui, specialistul are ce căuta. Dacă nu-l interesează amănuntele, care îi sînt cunoscute, în schimb planul cărții, adică felul cum autorul a împărțit și aranjat materia, îl interesează în cea mai mare măsură. În planul unei cărți se văd ideile cele mai generale pe care le are cineva cu privire la subiectul tratat. Planul înseamnă o clasificare a problemelor ce se pun în legătură cu acel lucru, iar clasificarea este una din preocupările oricărui om de știință, și încă o preocupare fără de care nici cea mai mică parte din știință n'ar fi posibilă. (Se poate face, depildă, știință fără arătarea cauzelor, nu însă și fără clasificare. Chiar în mod involuntar și inconștient mintea clasifică datele căpătate prin simțuri, alcătuiind noțiunile și subordonîndu-le ori supraordonîndu-le din punct de vedere al sferei.) Apoi tot în planul unei cărți se vede importanța pe care autorul înțelege s'o dea unei chestiuni față de celelalte.

Pentru aceste considerente, în recensia de față voi discuta pe larg planul cărții și concepțiile cu care stă în legătură, fie că acestea sînt, fie

1) Din această concepție izvorăște, între altele, ideia, pe care o întîlnim și la alții (cf. cartea mea *Diftongarea lui e și o accentuați...*, pag. 21 urm.), că diftongi adevărați sînt numai cei așa numiți descendenți (v. mai sus citatul dela pag. 110) (este drept însă că Grammont revine imediat, spunînd că, de fapt, există și diftongi ascendenți).

2) Am impresia că autorul nostru a aplicat aici în mod prea strict doctrina saussuriană despre 'limbă' și 'vorbire': dupăcum nu orice apare în 'vorbire' este conform cu sistemul lingvistic, — dovadă nenumăratele inovații care nu prind și deaceea dispar cu vremea —, tot așa se pot naște sunete sau combinații de sunete în contradicție cu principiile fonologiei.

că nu — și de obicei nu sînt — exprimate de autor. În ce privește faptele tratate, mă voiu mărgini numai la considerații generale asupra lor și la discuția cîtorva din cele mai însemnate, pentru că este dela sine înțeles că în recensia unei cărți care expune toate problemele și rezultatele unei științe nu pot fi discutate toate acestea. Recensia ar lua în acest caz o întindere care ar putea întrece chiar pe aceia a cărții de care este vorba. Și fiindcă rostul unei recenzii este și acela de a arăta greșelile care sînt într-o carte, voi face și acest lucru, cu atît mai mult cu cît cartea este scrisă pentru începători.

Cartea începe prin niște *Considerațiuni generale*, în care se vorbește despre deosebirea dintre limbajul omului și acel al animalelor, despre achiziția limbajului de către copii, — în legătură cu acest fapt se insistă asupra limbii pe care și-ar crea-o un copil, dacă n'ar veni de loc sau ar veni foarte puțin în contact cu societatea —, se face apoi distincția între limbă și vorbire, se arată că, afară de limbajul care se folosește de sunete, mai este la popoarele sălbatice și limbajul de gesturi, și din ce cauză limbajul care se folosește de sunete a fost preferat. La urmă se definește fonetica generală (pe care o mai numește și fonologie, cu terminul lui Saussure și Grammont), se arată obiectul foneticii istorice și al celei descriptive și se insistă asupra metodei experimentale în studiul foneticii.

Această introducere, în afară de partea ultimă în care se vorbește despre fonetică, nu-mi pare destul de potrivită pentru un curs de fonetică generală. Totul este într-o legătură mai strînsă cu originea limbajului decît cu actuala stare a lui. O discuție asupra elementelor din care este alcătuită limba și vorbirea ar fi fost desigur cu mult mai necesară, pronunțarea sunetelor și noțiunile de sunete fiind unul din aceste elemente.

În primele trei diviziuni mai mari ale cărții, care urmează (anume *Elementele fiziologice ale vorbirii*, *Elementele fizice ale vorbirii* și *Sunetele vorbite*), Rosetti ia în discuție partea materială a vorbirii omenești, adică mișcările care sînt necesare pentru producerea fiecărui sunet (deci fiziologie) și însușirile sunetului emis (deci fizică). În a patra diviziune se ocupă cu audiția sunetelor (deci cu un fapt psihic și anume de percepție), iar în a cincea diviziune, care este intitulată *Elementele psihologice ale vorbirii*, se ocupă cu reprezentările de sunete ale individului vorbitor în momentul cînd vorbește și cu activitatea psihică a vorbitorului, care se face în legătură cu aceste reprezentări de sunete. (Titlul dat de Rosetti este prea larg față de materia tratată și față de aceia care trebuie să intre într'un tratat de fonetică, deoarece elemente psihologice ale vorbirii nu sînt numai reprezentările de sunete sau noțiunile de sunete actualizate, ci și înțelesurile cuvintelor și ale formelor gramaticale.)¹⁾ În sfîrșit, o altă diviziune a cărții o

1) Dl. I. Iordan îmi atrage atenția asupra faptului că Rosetti va fi luat cuvîntul 'vorbire' într'un sens mai restrîns decît cel saussurian, înțele-

constitue *Problema alfabetelor*, iar alta, și cea din urmă, *Evoluția fonetică*.

Planul acesta este în parte original, dupăcum spune și autorul în prefață, și nu e lipsit de însemnătate. Originalitatea consistă tocmai în aceea că materia se divide dupăcum este vorba de partea fiziologică ori fizică ori psihică a vorbirii.¹⁾ Este înadevăr un plan care se impune în momentul de față, când oamenii de știință au studiat nu numai mișcările organelor articulatorii producătoare de sunete, cum s'a obișnuit la început (tocmai deaceia atitea cărți de fonetică, între care și cursul — nepublicat — de fonetică al lui Philippide, poartă numele de *Fiziologia sunetelor*), dar și sunetele înseși, și reprezentările și noțiunile acestor sunete. Această parte a lingvisticii, pe care este bine să o numim *fonetică*, nu are ca obiect de studiu o singură categorie de lucruri, ci trei categorii deosebite între ele. Unele sînt articulațiile, altele produsul acestor articulații, adică vibrațiile aerului, iar altele reprezentările și noțiunile pe care ni le facem despre aceste vibrații. Prinurmăre cea mai naturală împărțire a materiei nu poate fi decît aceea care ia în considerație, rînd pe rînd, fiecare din aceste trei obiecte deosebite. (Audiția trebuie socotită ca o subdiviziune a acelei părți care se ocupă cu reprezentările și noțiunile de sunete.) Rosetti a avut desigur în vedere aceste fapte, cînd a dat cărții sale planul arătat mai sus.

În ce privește descrierea părții fiziologice din vorbire, se constată la dînsul influența lui Jespersen. Înadevăr, mulți foneticieni, și mai vechi și mai noi, tratează sunetele făcînd la început o clasificare a lor și discutînd apoi pe rînd fiecare clasă. Jespersen — mi se pare că primul — a procedat altfel. El vorbește mai întîiu despre mișcările articulatorii ale fiecărui organ în parte (desigur, numai mișcările care se întrebuițează în vorbire), arătînd sunetele la care se găsesc și fără să ia în considerație mișcările simultane ale altor organe articulatorii, și numește partea aceasta *Analiză*. Apoi, într'un capitol numit *Sinteză*, el face clasificarea sunetelor și le descrie, arătînd toate elementele (adică articulațiile) din care sînt alcătuite.

Planul acesta de expunere a fost adoptat și de Rosetti.²⁾ Diviziunea pe care el o întitulează *Elementele fiziologice ale vorbirii*, corespunde *Analizei* lui Jespersen, iar diviziunea *Sunetele vorbite*, *Sintezei* lui Jespersen.

gînd prin ea pronunțare, rostire, și citează revista *La Parole*, care dădea aceiași întrebuițare cuvîntului corespunzător francez.

1) Trebuie arătat că și alții înaintea lui Rosetti au împărțit materia dupăcum era vorba de partea fiziologică sau cea psihică a vorbirii. Astfel Rousselot, *Principes de phonétique expérimentale* și Panconcelli-Calzia, *Experimentelle Phonetik*. (Acesta din urmă are și un capitol despre audiție.) Dar, spre deosebire de ei, Rosetti a consacrat un capitol și reprezentărilor și noțiunilor de sunete.

2) Este adevărat că și Rousselot, *Principes de phonétique expérimentale*, expune materia cam în același fel (paragraful *Clasificarea articulațiilor* din cap. VI: *Elementele fiziologice ale vorbirii*), dar la dînsul nu mai există un capitol corespunzător sintezei lui Jespersen. Se poate spune că Rousselot a făcut un compromis între felul de expunere întrebuițat de Jespersen la *Analiză* și cel întrebuițat tot de acesta la *Sinteză*.

Asemănarea merge și mai departe. Jespersen spune că la *Analiză* vorbește despre elementele unui sunet (cf. *Lehrbuch der Phonetik*, 1904, § 9). Titlul capitolului corespunzător din cartea lui Rosetti ne arată că și el distinge între elementele fiziologice ale sunetelor și complexul de articulări care produc împreună un sunet.

Între cele două părți ale cărții sale, care corespund Analizei și Sintezei lui Jespersen, Rosetti pune însă un capitol nou, *Elementele fizice ale vorbirii*, în care discută sunetele înseși ale vorbirii, adică vibrațiile aerului produse de organele articulatorii, și care nu se găsește la Jespersen, fiindcă acesta n'a făcut fonetică cu ajutorul aparatelor. Era desigur mai bine ca întreg acest capitol să fie așezat după *Sunetele vorbite*. Procedînd așa, autorul n'ar mai fi fost silit să vorbească de timbrul fiecărui sunet în parte înainte de a fi vorbit despre aceste sunete, și nici de intensitatea, înălțimea și durata sunetelor în vorbire (combinat, adică, împreună cu altele, nu izolate) înainte de a fi vorbit despre aceste combinații. Căci, dupăcum la partea fiziologică a vorbirii avem de luat în considerare sunetul izolat și sunetul combinat cu alte sunete (*Kombinationslehre* a lui Jespersen), tot așa, cînd vorbim despre timbrul, intensitatea, înălțimea și durata sunetelor, putem lua în considerare numai un singur sunet sau sunetele combinate între ele, așa cum se găsesc în vorbire. Însfîrșit, dacă ar fi pus acest capitol după *Sunetele vorbite*, ar fi fost în totul consecvent cu concepția — pe care probabil o are — că mișcările articulatorii, sunetele și noțiunile acestor sunete trebuiesc discutate în trei subdiviziuni deosebite.

Mai aduc lui Rosetti obiecția că este inconsecvent în ce privește înțelesul pe care-l dă cuvîntului element. Căci, dacă la *Elementele fiziologice ale vorbirii* înțelegea prin element nu înseși sunetele vorbirii, ci articulațiile din care se compun aceste sunete, adică se gîdea nu la un element al limbajului, ci la elementele sunetelor limbajului, cînd zice *Elementele fizice ale vorbirii* înțelege nu elemente ale sunetelor considerate din punct de vedere fizic numai, ci un element al limbajului omenesc. (Aceași obiecție o fac și cu privire la titlul *Elementele psihologice ale vorbirii*, despre care am arătat că nu este potrivit și din alt punct de vedere.)

Însfîrșit, o ultimă critică pe care o aduc acestei părți a planului cărții lui Rosetti este că n'a dat convenită importanță variației dela limbă la limbă (adică dela o comunitate lingvistică la alta) a sunetelor și grupurilor de sunete, din punct de vedere al timbrului, intensității, înălțimii și duratei, într'un cuvînt, variației sistemului fonetic în raport cu comunitatea lingvistică. Acest capitol de fonetică, pe care Jespersen îl întitulează *Nationale Systematik* și pe care, în general, foneticienii îl cam neglijează, este introdus de Rosetti în capitolul *Elementele fiziologice ale vorbirii* (pg. 25-26). Trebuia să i se consacre măcar o subdiviziune specială, căci chestiunile pe care le cuprinde se găsesc, față de rest, exact în aceeași situație în care se găsește capitolul *La constitution des langues* din Vendryes, *Le langage*, față

de capitolele anterioare. Este scoborîrea dela limbaj la limbi, dela ceiace este general omenesc la ceiace este particular unui grup de oameni.

Mai înainte de a trece la discuția celorlalte diviziuni care urmează, este necesar să atrag atenția asupra faptului că Rosetti n'a luat în considerație, în planul cărții sale, deosebirea care există (din punct de vedere al obiectului și al problemelor) între fonetica statică și cea evolutivă. O deosebire între aceste două părți ale foneticii există nu numai cînd vorbim despre o limbă anumită, dar și cînd vorbim în general despre toate limbile, și cel puțin astăzi ar trebui ca această concepție a lingvisticii, la care a contribuit în primul rînd Saussure, să se manifeste și în planul unei cărți de fonetică. Incet-încet, fonetica începe a nu mai fi considerată ca o știință auxiliară a lingvisticii și anume o disciplină statică, descriptivă (deunde și numele de *fonetică descriptivă*), ci ca o știință care comportă și ea discuția unor fapte care se petrec în timp. Din moment ce fonetica are o parte statică și una evolutivă, ea se încadrează perfect între celelalte discipline lingvistice, ca sintaxa și morfologia, ori teoria vocabularului, care pot fi și statice și evolutive. Teoretic se admite astăzi că fonetica statică ar fi o știință cu totul deosebită de aceia care discută schimbările fonetice, că cea dintîiu ar face parte din științele naturale (biologice), pecînd cea din urmă din lingvistică. Cred că trebuie să fie socotită numai și numai ca o parte a lingvisticii, și anume ca o parte care este lingvistică tot atît de mult ca și celelalte părți. Limba este un fapt psihic, constînd dintr'o serie de cunoștințe care sînt ținute minte, vorbirea este, pelingă o activitate psihică (care constă în actualizarea faptelor de limbă memorizate), și o activitate fiziologică. (Sunetele, adică vibrarea aerului, nu sînt, drept vorbind, un element al vorbirii, ci, dupăcum spune Panconcelli-Calzia, *Experimentelle Phonetik*, ed. II, 1924, p. 98, un rezultat, un efect al mișcărilor organelor articulatorii, efect care poate fi perceput de alți indivizi.) Ca orice fapt care este în același timp și ceva psihic și ceva fiziologic (depîdă mersul, salutul, scrisul, etc.), limbajul omenesc este obiect de studiu atît al psihologiei, cît și al fiziologiei. În același timp însă limbajul omenesc se deosebește de alte fapte psihofizice, și, întrucît se deosebește, alcătuește și domeniul unei alte științe decît psihologia și fiziologia, și al unei alte științe decît cele care se ocupă cu scrisul, salutul, etc. Faptele fiziologice și psihice sînt în același timp obiectul a două științe deosebite: pedeoparte al unei științe mai generale, care se ocupă cu faptele fiziologice sau psihice în general (și acestea sînt fiziologia și psihologia), iar pedealtăparte al unor științe care se ocupă cu ceiace este mai particular în ele, cu ceiace le deosebește de celelalte fapte fiziologice sau psihice (și aceste științe sînt lingvistica, grafologia și paleografia, etc.). Aceste din urmă științe sînt și ele tot un fel de fiziologie și psihologie, dar o fiziologie și o psihologie mai speciale. Deaceia fiziologia sunetelor a fost considerată ca o știință exterioră lingvisticii, de dinafara ei. Dar fiziologia sunetelor studiază nu miș-

cările unui organ al corpului omenesc în general, ci numai ale organelor articulatorii, și numai acele mișcări ale organelor articulatorii care sînt utilizate de limbaj. Ea este, așadar, o parte integrantă a lingvisticii. Pe baza aceluiași motiv, pentru care fiziologia sunetelor a fost socotită în afara lingvisticii, s'ar fi putut socoti înafară și acea parte a lingvisticii care se ocupă cu simboalele înțelesurilor (adică morfologia și o parte din teoria vocabularului). Dupăcum știința care se ocupă cu articularea sunetelor a fost socotită fiziologie, pentru că aceste articulații sînt mișcări ale unor organe, tot așa știința care se ocupă cu simboalele putea fi socotită psihologie, pentru că simboalele sînt fapte care sînt ținute minte sau sînt uitate sau sînt aduse în conștient (adică sînt actualizate), etc. Și totuși ea n'a fost considerată astfel, ci privită totdeauna ca lingvistică adevărată.

Fonetica descriptivă și fonetica evolutivă constituiesc, deci, împreună o singură știință, prima luînd în considerare sunetele dintr'un anumit moment al limbii, iar ultima, schimbările pe care aceste sunete le suferă cu vremea. Aceasta este și concepția lui Grammont asupra părții materiale a vorbirii, din moment ce în *Tratatul de fonetică* pe care l-a scos de curînd tratează materia în următoarele două mari subdiviziuni: *Fonetica statică* (pe care o numește și *fonologie*) și *fonetica evolutivă*.¹⁾ (Deja Sievers, *Grundzüge der Phonetik* avea, spre deosebire de celelalte tratate similare, o parte consacrată studiului general al schimbărilor fonetice (vezi L. Roudet, *Éléments de phonétique générale*, Paris 1910, p. IX); pe dînsul îl urmează desigur Roudet, cînd consacră și el a patra parte a cărții sale *Evoluția fonetice*. Ceilalți foneticieni, chiar dacă au pomenit și ei de unele schimbări fonetice, le-au introdus în capitolul în care vorbeau despre *combinarea sunetelor*.)

Din faptul că Rosetti tratează și el într'o diviziune deosebită problemele de evoluție fonetică și desparte această diviziune de cele anterioare prin *Problema alfabetelor*, se pare că are o concepție identică cu aceea pe care am expus-o aici. Totuși la dînsul se observă un amestec al foneticii evolutive cu cea statică, adică tratează în același capitol și probleme de fonetică statică și de fonetică evolutivă. În subdiviziunea finală, *Evoluția fonetică*, el nu discută decît ceia ce mai rămăsese netratat din fonetica evolutivă în subdiviziunile anterioare.

Dacă fonetica statică, dupăcum am arătat mai sus, nu trebuie despărțită de cea evolutivă, putem oare trata împreună aceste două părți ale foneticii, cum face de multe ori Rosetti? Este adevărat că multe chestii de fonetică statică nu se pot rezolva decît luînd în considerare schimbările fonetice²⁾ (și asta pentru că schimbările fonetice sînt condiționate de anu-

1) Cartea mai are încă o subdiviziune, *fonetica impresivă*, despre care vezi ceva mai jos.

2) De exemplu, din faptul că o vocală neaccentuată se schimbă în alta numai în poziție medială și finală (*a* neacc. latin < *ă* în rom.), nu și

mite fapte de ordin static). Dar în asemenea cazuri faptele de evoluție citate nu sînt citate pentru dinsele, ci numai pentru a ilustra pe cele statice. Se cuvine, deci, să se dea și faptelor de evoluție importanța cuvenită și să se trateze deosebit. Dar cînd am spus că Rosetti amestecă evolutivul cu staticul, nu m'am gîndit numai la asemenea cazuri, în care citarea faptelor evolutive este îndreptățită, ci mai ales la cazurile în care faptele evolutive sînt discutate alături de cele statice, cu toate că ele nu ilustrează numai decît pe acestea din urmă. Astfel este, de pildă, în diviziunea *Sunetele vorbite*, unde tratează despre prefacerea semivocalelor în consonante (p. 44), despre diftongare (p. 49-51), africativizare (p. 63) și palatalizarea labialelor (p. 64-66) și despre contracțiune, eliziune, afereză și epenteză (p. 70).

Am făcut aici această discuție, pentru că în diviziunea *Elementele psihice ale vorbirii* Rosetti amestecă evolutivul cu staticul și mai mult decît în diviziunile anterioare. Dacă în acestea domina fonetica statică, aici predomină cea evolutivă¹⁾. Și se înțelege din cele spuse mai sus că o despărțire a faptelor evolutive de cele statice este necesară. Diferențierea, acomodarea consonantică, asimilarea, metateza și scurtarea cuvintelor, pe care Rosetti le discută în capitolul intitulat *Elementele psihologice ale vorbirii*, trebuiau puse la *Evoluția fonetică*. Abstracție făcînd însă de aceasta, planul după care Rosetti așează materia acestui capitol ne oferă ceva nou și de o importanță netăgăduită. După ce vorbește despre inconștiența (mai bine zis, subconștiența) vorbirii, adică de faptul că nu sîntem destul de atenți asupra celor ce spunem, despre anticipare, care este o condiție psihologică în care se desfășoară vorbirea, despre reprezentările sau noțiunile de sunete și despre felurile de schimbări fonetice pomenite mai sus, în subdiviziunea următoare discută valoarea expresivă a sunetelor vorbite, reduplicarea (care se reduce, de altfel, tot la valoarea afectivă a sunetelor) și onomatopeele.

Cred că Rosetti a aranjat astfel materia, pentru că a înțeles să vorbească mai întîiu despre ceiace este fenomen de inteligență și apoi despre ceiace este afectiv. Și, înadevăr, la discuția asupra părții psihice a sunetelor vorbirii, trebuie să facem această clasificare a faptelor. Într-o parte se discută despre atenția individului vorbitor, din momentul cînd vorbește, asu-

inițială, sau din faptul că în poziție finală vocalele și consonantele se reduc pînă la dispariție, reiese că în asemenea poziții sunetul este foarte puțin rezistent, adică este articulat cu o intensitate mai mică a curentului expirator și cu o energie mai mică a organelor articulatorii.

1) Desigur, nu este o întîmplare că tocmai la discuția părții psihologice a sunetelor vorbirii staticul și evolutivul au fost amestecate de Rosetti atît de mult. Și Roudet a discutat o parte din aceleași chestiuni de fonetică evolutivă (este vorba de asimilație și disimilație) la fonetica statică, măcar că și el consacrase o parte din cartea sa evoluției fonetice. Acest lucru se explică, desigur, prin aceea că existența faptelor psihice de ordin static, de care este vorba în acest caz (adică anticiparea, inerția, etc.), au fost deduse numai și numai prin observarea schimbărilor fonetice produse de ele.

pra celor ce spune, despre subconștiența vorbirii și automatismul psihologic, despre reprezentările și noțiunile de sunete, despre memorizarea lor sau a grupelor de noțiuni de sunete, asociate într-o anumită ordine (aceste grupuri alcătuiesc imaginea sau noțiunea unui simbol lingvistic), despre reproducerea acestor fapte memorate, care se poate face cu greșeli de anticipare, inerție, etc. și care, repetându-se, ajung să se impună în limbă.¹⁾ În altă parte este vorba despre valoarea simbolică a sunetelor, ori a grupurilor de sunete, ori a sunetelor repetate, și despre imitarea sunetelor din natură (onomatopee).

Introducerea acestui capitol despre partea psihologică a sunetelor vorbirii în cartea sa i-a permis, prin urmare, lui Rosetti să plaseze pentru prima oară, în locul cel mai potrivit între celelalte fapte de fonetică, această parte a foneticii care se ocupă de legătura dintre sunete și afectivitatea individului vorbitor sau ascultător, și pe care Grammont a numit-o *fonetică impresivă*. Grammont o pune la urma cărții sale și face din ea un capitol deosebit, alături cu celelalte două mari capitole ale cărții sale, *fonetica statică* și *fonetica evolutivă*.²⁾

Capitolul final al lucrării lui Rosetti, intitulat *Evoluția fonetică*, nu trebuie considerat ca singura ei parte care-i consacră foneticii evolutive. Am spus deja că în capitolele anterioare autorul a tratat o parte din fonetica evolutivă împreună cu cea statică. Dar toată fonetica evolutivă pe care o făcuse în aceste capitole consta aproape numai din clasificări de schimbări fonetice. Rămîneau, prin urmare, netratate mai multe chestiuni de fonetică evolutivă, cărora nu li se putuse găsi un loc pînă aici, și acestor chestiuni li s'a rezervat un capitol deosebit, pe care l-a intitulat *Evoluția fonetică*.

Capitolul acesta are următorul cuprins: clasificarea schimbărilor fonetice în generale și generalizate, lente și brusce, spontane și combinatorii, provocate de o tendință (înțelege prin „tendință” același lucru ca și Grammont) sau nu (p. 104), — expune, deci, cîteva clasificări ale schimbărilor fonetice, pe care nu avusese prilejul să le facă mai înainte —, generalitatea schimbărilor fonetice (p. 105-106), felul cum trebuie să fie formulată o lege fonetică (p. 106-107), realizarea schimbărilor fonetice (p. 107-109) și cauza acestor schimbări (p. 110). Însfîrșit arată pentru schimbările fonetice sînt posibile. Despre cauza schimbărilor fonetice mai vorbește și la p. 105 și 107.

Sînt discutate, după cum se vede, toate problemele care se pun în legătură cu schimbările fonetice, afară de aceia a variației schimbărilor dela

1) O parte din *fonologia* actuală (cu înțelesul pe care i-l dă Cercul lingvistic din Praga) intră în acest capitol al foneticii și anume acolo unde este vorba despre reprezentările și noțiunile de sunete.

2) Fonetica impresivă se împarte și ea în două părți: una statică și alta evolutivă. În prima este vorba de afectivitatea individului vorbitor în cazurile cînd ea nu produce o schimbare, cu toate că ar fi în stare s'o producă, în cea din urmă este vorba despre afectivitatea individului vorbitor în cazurile cînd ea produce o schimbare în sunete.

o comunitate lingvistică la alta, despre care autorul vorbise mai înainte (la p. 25-27, în cap. *Elementele fiziologice ale vorbirii*), dar trebuia să se insiste mai mult asupra lor. Aproape toate chestiunile de care este vorba aici sînt tratate în fugă și, citeodată, abia atinse. Din această cauză pe alocuri chiar claritatea expunerii suferă. Sînt sigur că niciunul dintre începători nu-și va face vreo idee clară despre clasificările schimbărilor fonetice, cînd p. 104 a cărții lui Rosetti.

Din felul cum autorul a aranjat materia în acest capitol nu avem ce învăța cu privire la planul unei fonetici evolutive. Fapt este că el nu s'a folosit aici de distincția pe care o făcuse mai înainte între elementele fiziologice, fizice și psihice ale vorbirii. Ar fi trebuit să vorbească deosebit despre cele trei mari categorii de schimbări cu care constatase că are a face: schimbări în elementele fiziologice, schimbări prin audiere și schimbări în reprezentările și noțiunile de sunete. La fiecare din acestea ar fi avut de studiat clasele în care se pot subdivide, dacă apare supt formă de legi sau nu, cum se realizează și care le este cauza. Dar Rosetti, ca dealtfel toți cîți au vorbit înaintea lui despre schimbările fonetice, a socotit toate aceste categorii de schimbări drept una singură și a făcut aceleași afirmații despre toate. Clasificarea schimbărilor fonetice însă, dupăcum originea lor este în elementele fiziologice ale vorbirii, ori în audiere, ori în reprezentările și noțiunile de sunete, este cel dintîiu pas pe care trebuie să-l facă cel ce se ocupă de fonetica evolutivă și va trebui luată în considerare la o nouă sinteză a acestei părți a foneticii. (*Tratatul de fonetică* al lui Grammont, apărut anul trecut, nu îndeplinește acest deziderat.)

* * *

Considerat din punctul de vedere al amănuntelor, manualul lui Rosetti nu este original, dupăcum recunoaște și autorul în prefață. Dealtfel, o carte care discută o materie în totalitatea ei, nu poate fi totdeauna interesantă prin amănuntele expuse, iar meritul ei poate consta și în altceva. În schimb, Rosetti a luat în considerare cercetările cele mai nouă, și cartea lui reprezintă fidel starea actuală a foneticii. Se constată însă că în chestiunile mai controversate autorul a luat în samă, dupăcum era și firesc pentru cineva care a studiat în Franța, mai ales soluțiile pe care le-au dat învățații franceji. Astfel este, de pildă, cu clasificarea sunetelor vorbirii și cu definiția pe care o dă silabei.¹⁾ Dar clasificarea sunetelor admisă de Rosetti²⁾ nu este justă decît în parte, pentrucă învățații franceji dela care ea a fost împrumutată nu iau în considerație faptul că *a* nu se articulează numai la partea mijlocie a palatului, ci și prin retragerea limbii puțin mai înapoi

1) Influența învățaților franceji se observă și în ceiace privește terminologia.

2) El împarte sunetele în *anterioare* sau *prepalatale* (*e, i*) și *posteroare* sau *postpalatale* (*o, u, ă, i*). În altă clasă pune vocala *a*, pe care o numește neutră, socotind-o articulată cu limba la partea mijlocie a palatului.

din starea ei de repaos, ceiace s'ar putea numi o articulare la vâlul palatului. Aceasta este, dupăcum se știe sau dupăcum poate oricine constata, pronunția lui *a* din limba romînă. Vocalea *a* n'ar constitui, prinurmare, o clasă deosebită de celelalte două, ci o categorie de *a* s'ar atașa primei clase, iar altă categorie, celei de a doua. Dar despre locul pe care-l ocupă *a* între celelalte vocale și despre clasificarea vocalelor voiu vorbi cu alt prilej.

În ce privește discuția asupra silabei, ar fi fost desigur bine ca Rosetti să fi pomenit și de părerea care pune silaba în legătură cu sonoritatea sunetelor, părere susținută de Jespersen, iar, dintre lingviștii romîni, de Al. Procopovici (vezi *Dacoromania* IV, partea I, p. 12-37). (Această obiecție i-a fost făcută lui Rosetti și de S. Pușcariu, *Dacoromania* VII, p. 448.) Căci, dacă este adevărat că silaba se caracterizează printr'o creștere și o descreștere a tensiunii (adică a energiei musculare), dupăcum se poate deduce din faptul că sunetele care încep o silabă sînt mai rezistente la schimbare decît cele care o închid, totuși faptul că, de exemplu, *act* șoptit formează trei silabe, pe cînd pronunțat tare (cu glas) formează una singură, ne arată că silaba este, măcar cît de cît, și o chestie de sonoritate.

În ce privește fonetica evolutivă, din faptul că Rosetti vorbește despre diferențiere, acomodare, disimulare consonantică, asimilare și metateză numai la *Elementele psihice ale vorbirii* reiese că el socotește originea acestor fenomene numai în partea psihică a vorbirii, că le admite, prinurmare, o cauză psihică. De aceasta ne convingem și mai mult cînd în alte părți ale cărții lui cetim: „[Legea fonetică] este rezultatul tendinței unei singure sau a mai multor forțe psihologice combinate cu scopul de a schimba într'un sens determinat un fapt lingvistic oarecare sau un grup de fapte lingvistice.” (P. 105). „Cu alte cuvinte, cutare fonem devine, la un moment dat, cutare alt fonem, pentrucă indivizii sînt incapabili de a mai articula ca în trecut fonemul respectiv. Dar această incapacitate este de ordine *psihologică*: nu mai știm să combinăm mișcările articulatorii necesare pentru producerea fonemului.” „Așadar, *materia* schimbărilor fonetice e fiziologică, dar principiul e *psihologic*.” (P. 107). (Toate sublinierile sînt ale autorului.)

Se vede, prinurmare, că Rosetti este de părerea acelor lingviști care, împotriva neogramaticilor, au susținut că schimbările fonetice generale sînt un produs al unei activități psihice. Nu voiu încerca să combat aici această concepție, care a fost criticată, cred, destul de temeinic de A. Philippide în *Originea Romînilor* II, p. 265 urm., pentru a cita numai un filolog român. Fapt este că însuși Grammont, în al său *Tratat de fonetică*, admite că schimbările care se petrec la sunete în contact sînt fiziologice, pecînd cele care se petrec la sunete depărtate unul de altul sînt psihice. Limbajul fiind și o activitate fiziologică, nu numai una psihică, este natural să căutăm originea unor schimbări și în această parte a lui.

Nu sînt de aceeași părere cu Rosetti nici cînd crede (după A. A. bas, *Recherches de phonétique expérimentale*, Amsterdam 1925 și un studiu al

lui I. L. Barker din *Modern Language Notes* XL [1925], p. 162 urm., pe care le citează) că „în limbile moderne nu există *sfișit de cuvânt*, ci sfișit de grup accentuat” (p. 67), spre deosebire de limbile vechi, în care „cuvîntul semantic e limitat în mod precis și își are individualitatea proprie” (p. 68). Faptul că în limbile moderne avem atîtea schimbări fonetice, care se petrec la sunete numai cînd sînt în poziție finală, ne arată că în aceste limbi lucrurile se petrec ca și în limbile vechi.

* * *

Criticile pe care le-am făcut pînă acum cărții lui Rosetti nu se răsfrîng numai asupra lui însuși, ci și asupra inițiatorilor și susținătorilor acestor teorii, pentru că Rosetti n'a făcut decît să redea aceste păreri mai mult sau mai puțin admise astăzi în fonetică. Voiu trece acum însă la o serie de obiecții care cad numai asupra lui Rosetti și de care trebuie deasemenea să mă ocup.

În cartea lui Rosetti întîlnim de cîteva ori exprimări greșite, dintre care unele fac expunerea obscură pentru începători. Astfel, la p. 71, vorbind despre silabele deschise, le definește: „neconținînd o consoană”. Trebuia să spună „sfișite în vocală” sau „nesfișite în consonantă”. La p. 81: „Fenomenele de *asimilare* și *disimilare* consonantică se produc în așa fel, încît fonemul care se află în prima silabă suferă modificări, sub influența fonemului care se află într-o silabă următoare.” Cred că prin „prima silabă” Rosetti înțelege „silaba precedentă”. La p. 104, după ce spune că schimbările fonetice se clasifică în *spontanee* și *combinatorii*, urmează: „O altă categorie e formată de schimbările fonetice produse de o tendință, care se manifestă la un moment dat în limbă și se menține cîtva timp”. Dar aceste din urmă schimbări nu alcătuiesc o a treia clasă, care să se adauge la celelalte două, ci este o categorie de schimbări ieșită în urma unei clasificări făcută din alt punct de vedere decît acela din care se făcuse clasificarea în *spontanee* și *combinatorii*.

Am pomenit mai sus de un caz în care claritatea expunerii suferea din cauză că unele chestiuni nu erau expuse ceva mai amănunțit. Această lipsă de claritate se mai întîlnește la Rosetti și cînd este vorba de exemplele pe care le dă pentru a ilustra faptele teoretice ce discută. Astfel, la diferențiere și acomodare (p. 81-82) nu ne spune din ce limbă sînt luate exemplele, și un începător sau cel care nu cunoaște nimic din istoria sunetelor acelor limbi ar putea avea impresia că este vorba de exemple pe care le-a plăsmuit însuși autorul. Iar cînd vorbește despre epenteză (p. 70), el dă exemplele *paterem* (< *patrem*), *anicillae* (< *ancillae*) și *tenebrae* (< *tenebrae*), despre a căror existență nu sîntem deloc lămuriți.¹⁾

În cartea lui Rosetti se găsesc și cîteva idei greșite, precum și scăpări

1) Toate acestea sînt provenite, probabil, din faptul că manualul lui Rosetti este un rezumat al cursului universitar ținut.

din vedere. Astfel la p. 6 afirmă că „fonetica *descriptivă* și fonetica *experimentală* sînt discipline statice”, și, cu toate acestea, în același alineat spune că „fonetica experimentală... caută să explice cauza schimbărilor”. La p. 21 și 40 afirmă că *e* și *i* se articulează prin ducerea vîrfului limbii înainte, spre dinți. Chiar dacă este așa, totuși faptul esențial la articularea acestor vocale este ducerea părții posterioare a limbii la palatul tare, iar vîrful limbii (mai bine zis limba anterioară) este numai purtată de aceasta. La p. 57: „*Vocala* e constituită printr’o emisiune de aer sonor; ținuta ei se distinge printr’o stabilitate organică care se menține cîtva timp... *consoana* e constituită printr’o mișcare de *închidere*, urmată de o mișcare de *deschidere*.” Dar sînt consonante care se caracterizează printr’o emisiune de aer sonor, numai că ea este de scurtă durată (cf. spirantele, lichidele și nazalele). Apoi vocalele comportă și ele, înainte și după timpul de stabilitate a organelor, o mișcare de deschidere și una de închidere, care se petrec în sens invers decît la consonante, pentrucă în starea de repaos a maxilarilor și a limbii deschiderea gurii este aproximativ egală cu aceea a vocalelor celor mai închise (adică *i*, *ɪ*, *u*). La p. 57: „labio-dentale (iau parte la ocluziune buza superioară și incisivii superiori)”. Trebuia pus „buza inferioară.” Ca exemplu de epenteză (p. 70) dă pe *u* din *rouă* și *nouă*. Este așa de sigură epenteza în aceste cuvinte? La p. 70: „*Epenteza* (sau *anap-tixa*) este intercalarea unei vocale sau a unei semi-vocale între două fone-me.” Nu se poate face această restricție a fenomenului numai la vocale. Unele dintre exemplele date la diferențiere (p. 81) sînt greșite. Nu poate fi vorba de diferențierea lui *nm*, ci a lui *mn* (în *un*) și nici de diferențierea lui *ee* în *ei*, ci în *ie*, sau de diferențierea lui *ée* în *ei*. La p. 82 socotește pe *irimă* provenit (din *inimă*) prin disimilarea lui *n* față de *m*, pe cînd în realitate a provenit prin rotacism. La p. 82, în afară de *colastră*, trebuia citat și *coraslă*, care dealtfel contrazice formula disimilatorie de care e vorba acolo. La p. 83 socotește pe *rîndunea* eșit din *rîndurea*, pecînd lucrul este invers.

Dar aceste greșeli de exprimare și de altă natură, această lipsă de claritate pe care o întîlnim cîteodată și care toate se datoresc, probabil, grabei cu care a fost redactată cartea, să nu ne facă să ignorăm meritele reale ale cărții. Incepătorii se pot servi de ea pentru a se iniția în această ramură a lingvisticii, iar specialiștii vor găsi ceva interesant și pentru dinșii. Și dacă ne gîndim că e primul tratat de fonetică ceva mai dezvoltat, care a fost scris în romînește și s’a tipărit,—cursul de *Fiziologia sunetelor* pe care Philippide îl ținea la Universitatea din Iași n’a fost publicat—, și că este la curent cu cele mai nouă cercetări,—Philippide nu lua în considerare metoda instrumentală—, vom concluda că manualul alcătuit de Rosetti a înlăturat un gol simțitor în literatura științifică romînească.

G. Ivănescu.

Al. Procopovici, *Mic tratat de lingvistică generală*, Cernăuți, Ed. Revistei filologice 1930, XIV+175 pag. 8°.

Manualul de față se adresează, după însăși mărturisirea autorului, „unui public larg de cetitori“. El este îmbogățirea și sistematizarea unui curs de lingvistică generală, ținut la Universitatea din Cernăuți, pentru studenții anului preparator din secția filologică.

În chipul acesta, lipsa de pregătire specială a cercului de cetitori, pe care îi are în vedere, impune autorului obligația de a lămuri toate noțiunile fundamentale, fără de care nu este posibilă o viitoare specializare, și aceasta într-o formă cât mai accesibilă.

Iată de ce ni se pare puțin „pedagogică“ libertatea adoptată de autor de a fi „îndrăzneț în afirmații“. Problemele dezbătute sînt complexe în ele înseși și nu mai au nevoie, atunci cînd le expunem unor tineri începători, să le complicăm prin considerații prea personale, de a căror valabilitate noi înșine nu sîntem siguri, sau să le dăm soluții care mai tîrziu să fie respinse ca greșite.

Contribuția personală în soluționarea problemelor își găsește justificarea numai dacă, în prealabil, vei fi rezumat și analizat cu desăvîrșită obiectivitate părerile înaintașilor. Tocmai acest lucru lipsește în manualul de față: „Dorind să ofer unor începători, a căror preocupare nu poate fi încă de a se specializa în lingvistica generală, elemente necesare mai bunei priceperi a limbilor pe care vor să le studieze, am eliminat din acest tratat tot aparatul istoric“. (Pag. VI.)

Cuvintele lui Curtius ‘Este mai bine să greșești făcînd asemenea încercări, decît ca să nu te preocupi deloc de asemenea lucruri’, aduse în sprijinul „afirmațiilor îndrăznețe“, sînt valabile numai în cercetări de pură specialitate, care se adresează oamenilor de știință, nu începătorilor. Altminteri, eventualele greșeli, considerate pentru moment ca adevăruri și întărite de toată autoritatea profesorală, devin, din cauza nepregătirii intelectuale a celor care le primesc, adevăruri dogmatice.

Aceste obiecții principiale vor fi ilustrate, dupăcum nădăjduim, prin observațiile de amănunt pe care le vom face.

Lucrarea de față a fost recensată de Al. Rosetti în publicația *Grai și suflet*, vol. 5, fasc. 2 (1931-1932). Noi vom relua alte afirmații ale autorului, care sau nu corespund realității sau sînt lipsite de precizia absolut necesară unui studiu științific.

Pg. 51. Este cu totul vagă definiția pe care autorul o dă timbrului: „Timbrul fonemelor este suma tuturor particularităților lor care fac să le deosebim unele de altele, un *a* de un *s*, de un *i*, *l*, *m*, etc.“ Era necesar să se specifice care sînt anume aceste particularități, cu atît mai mult cu cît fonetica modernă dă o importanță, de cele mai multe ori pe cît de exagerată pe atît de inutilă, analizei timbrului. O definiție clară ar fi găsit-o autorul la Rousselot: „Cette qualité particulière, qui nous fait distinguer

les sons de même intensité et de même hauteur, est due aux harmoniques qui s'ajoutent au son fondamental... les différents timbres résultent du nombre, du rang et de l'intensité des harmoniques." (*Principes*, pag. 17, 18.) Pentru a pricepe acest lucru sînt suficiente cunoștințele pe care elevii le capătă în cursul liceal la lecțiile de acustică.

Pg. 55. „Vocalele *i* și *e* se numesc și vocale palatale, *o* și *u* vocale velare, pentru că la cele dințiiu partea de dinainte a limbii se ridică spre palat, iar la cele din urmă partea de dinapoi a limbii spre velum.“

De fapt toate vocalele, cel puțin așa cum le rostim noi Românii și cea mai mare parte a popoarelor cu aceeași bază de articulație, se articulează numai cu partea posterioară a limbii, care se mișcă în raze față de cerul gurii. Afirmatia autorului își are explicația, bănuim, în interpretarea unilaterală a unui pasaj din Rousselot: „...dans l'articulation des voyelles, la langue exécute deux séries de mouvements qui tendent à porter, l'un la pointe en avant, l'autre la racine en arrière, et qui se combinent avec un mouvement progressif de bas en haut...“ (*Principes de phonétique...*, pg. 646.) Apoi, autorul și-a cules informațiile sale pentru capitolul consacrat foneticii mai ales din Otto Jespersen, *Lehrbuch der Phonetik*, dealtminteri singurul tratat de fonetică citat la bibliografie. Jespersen însă descrie sunetele așa cum sînt ele articulate de Germanii de nord. La aceștia limba articulează anterior, mijlociu și posterior în linie verticală față de cerul gurii (*Lehrbuch der Phonetik*, §§ 28, 47). Dealtminteri chiar și la Germanii de nord existența vocalelor articulate cu limba anterioară la palatul tare anterior este îndoelnică, întrucît Jespersen, cu toate că înregistrează spirantele χ' și γ' anterioare palatale, nu menționează însă niciun fel de k' , g' articulate cu limba anterioară. Faptul acesta ne face să ne îndoim de existența spirantelor χ' și γ' anterioare și, deci, și de existența vocalelor omorgane. Și dacă lucrul este problematic pentru limbile germane nordice, cu atît mai mult el este exclus pentru limba romînească. (V. Philippide, *Fiziologia sunetelor*, curs ținut la Univ. din Iași, litografiat, 1920-1921, pg. 80-82, § 68.)

Articularea vocalelor romînești este așa descrisă de Bremer, *Deutsche Phonetik*, pg. 35, § 41: „Limba posterioară este cea mai importantă parte în formarea sunetelor. Toate vocalele, afară de *a*, și dintre consonante sunetele palatale, articulate la palatul tare și la palatul moale, sînt produse prin ridicarea limbii posterioare...“

Pentru a constata acest fapt nu este nevoie nici de aparate speciale, nici de mărturia specialiștilor. Fiecare se poate convinge prin proprie observație.

Pentru a evita asemenea afirmații, autorul trebuia să dea o descriere mai amănunțită a organelor articulatorii și a funcțiunii lor. Astfel, în chip firesc, ar fi fost obligat să vorbească despre baza de articulație și ar fi evitat confuzia între felul cum articulăm noi Românii vocalele și între felul cum le articulează Germanii de nord. Autorul vorbește în cîteva rin-

duri de bază articulatorică, însă îi dă un înțeles mult mai restrâns decât acela obișnuit: „Între consonante iară deosebim vreo cîteva categorii după locul închiderii lor, numit bază articulatorică, sau după organele care formează acea închidere. Astfel baza articulatorică a lui *b* sînt buzele, dinții de care se apropie limba baza articulatorică a lui *t*, baza articulatorică a lui *g* este partea moale de dinapoi din cerul gurii...” (pg. 51). Baza de articulație atîrnă de poziția limbii în stare de repaos, de părțile ei care iau parte la articulații și de felul cum ea articulează față de palat. Toate aceste fapte deosebite sînt lămurit analizate de Jespersen pentru baza de articulație caracteristică Germanilor de nord și de Bremer pentru ceilalți Germani, care au aproape aceeași bază de articulație ca și noi Romîni.

În tabloul vocalelor dela pg. 55-56 se specifică, pe lingă articulația limbii și deschizătura buzelor, și unghiul maxilar. Observăm mai întîiu că mărimea unghiului maxilar joacă un rol cu totul secundar la articularea vocalelor: „Les mâchoirs préparent et facilitent les mouvements de la langue et des lèvres; mais elles ne jouent pas un rôle essentiel dans la production des voyelles puisqu'il est possible de les émettre toutes en tenant les dents serrés. L'écartement des mâchoirs varie suivant les pays et aussi suivant les sujets.” (Rousselot, *Principes...* pg. 704.) Ceeace prezintă într-adevăr importanță e punctul cătră care se ridică limba în momentul articulației și forma pe care o iau buzele. Aceste două fapte determină, între altele, timbrul deosebit al diferitelor vocale și ele determină și mărimea unghiului maxilar. Și tocmai locul articulației pe palat a neglijat autorul să-l specifice! „Deosebirile acestea, din punct de vedere al distanțelor maxilarelor, între vocale sînt însă relative, așa că vocalele nerontuzite se pot pronunța și cu fălcile nu tare apropiate. Dar măcarcă sînt relative, deosebirile există, și din cauza lor trebuie să se fi petrecînd chiar în poziția limbii față cu palatul oarecare variabilitate, așa că, dacă două sunete oarecare au aceeași articulație a limbii față cu palatul și se deosebesc numai prin aceea că unul e rotunzit și celălalt nerontuzit, trebuie să fi avînd acele două sunete chiar din punct de vedere al poziției limbii oarecare, măcar cît de mică, deosebire relativă, căci apropierea mai tare a maxilarelor la sunetul cel rotunzit trebuie să fi producînd și o apropiere măcar cît de cît mai mare a limbii de palat...” (Philippide, *Originea Romînilor* II, pg. 6-7).

Evident că cine vrea să facă lux de precizie în descrierea articulației sunetelor dă și mărimea unghiului maxilar, dar o dă măsurată în milimetri. Autorul *Micului tratat de lingvistică* se servește însă de termeni comuni și vagi ca: mic, mai mărișor, mare. Astfel la *i* unghiul maxilar e „mic”, ca și la *u*. Dar chiar prin faptul că la articularea lui *u* iau parte activă buzele care se rotunjesc, unghiul maxilar trebuie să fie mai mic decât la *i*, la articularea căruia buzele sînt pasive. Tot așa la *e* unghiul maxilar e „mai mărișor” (decît care „mai mărișor”?), ca și la *o*!

După toată această lipsă de precizie, apare chiar de prisos conclu-

zia autorului: „Putem spune toate vocalele și cu dinții încheștați, dar de obicei, în uzul graiului nostru, raportul dintre unghiurile lor maxilare este, cu oarecare aproximație, cel indicat de noi în tablou.” (Pg. 56-57.) Ne întrebăm ce „oărecare aproximație” poate să mai existe când întrebuițăm pentru determinare termini ca cei întrebuițaji de autor?

În urma acestor constatări ni se pare curioasă afirmația că „un unghiul maxilar mai mare sau mai mic modifică în mod sensibil timbrul vocalelor. Deosebim în consecință un *e* deschis (e) de un *e* închis (e), un *o* deschis (o) de un *o* închis (o)” (pg. 37).

Deosebirea dintre vocalele deschise și cele închise nu depinde atât de mărimea unghiului maxilar, cât de forma pe care o are limba în momentul articulării. La primele limba se apropie mai puțin de palat, iar spinarea ei ia forma unei cufundături, la cele de al doilea limba se apropie mai tare de palat, iar spinarea ei ia forma asemănătoare unei rigole. Lucrul este cunoscut și menționat în toate tratatele de fonetică.

Acum, în urmă, chestiunea a fost clarificată de Grammont, *Traité de phonétique*, pg. 85-86: „Parmi les multiples nuances que peut présenter chaque type de voyelles, on en distingue essentiellement trois, auxquelles on donne les noms de *fermées, ouvertes* et *moyennes*. Ces appellations reposent sur l'observation du mouvement des mâchoirs qui s'écartent plus ou moins l'une de l'autre pour l'émission des diverses voyelles; la mâchoire inférieure s'abaisse et forme avec la mâchoire supérieure un angle plus ou moins ouvert, qu'il est facile de mesurer entre les incisives supérieures et inférieures... En français cet écartement va en moyenne de 1 millimètre pour l'*i* fermé à 10 millimètres pour l'*a* ouvert. Il constitue ce qu'on appelle l'*ouverture buccale*. Dans une articulation normale, exempte de toute gêne et de toute contrainte, cette ouverture correspond à l'*aperture* de la voyelle, c'est-à-dire à l'écartement des organes au point „d'articulation”. Cette dernière est seule essentielle, puisque l'on peut parler avec un crayon ou un tuyau de pipe entre les dents, c'est-à-dire avec un écartement des mâchoirs immuable, sans que les voyelles émises cessent de faire une impression correcte sur l'oreille. Mais cette impression correcte n'est obtenue que par un système de compensations, les organes prenant à l'intérieur de la bouche des positions qui ne sont plus tout à fait les positions normales, mais qui sont telles qu'elles contrebalancent le défaut provenant d'une ouverture buccale fixe. D'autre part il est toujours très difficile de mesurer exactement l'aperture d'une voyelle donnée, en sorte que l'ouverture buccale, qui normalement lui est parallèle et qui est aisément mesurable, offre le seul moyen pratique d'apprécier l'aperture”.

Tot puțin precisă este și determinarea articulației limbii față de palat: „La *i* și *e* articulația limbii este palatală, la *o* și *u* velară”. Autorul trebuia să arăte anume locul mai anterior sau mai posterior către care limba se ridică în momentul articulației fiecărei vocale. Aceasta interesează

În primul loc pe lingvist, dupăcum analiza timbrului interesează pe fonetistul de specialitate, „Dacă vroim să descriem o anumită vocală, prima cerință este indicarea locului de articulare”. (Bremer, *op. cit.*, pg. 141.) Simpla indicație de vocală palatală și vocală velară este insuficientă. „Poziția limbii la fiecare dintre vocale trebuie determinată în două feluri; după gradul depărtării ei de palat și după locul palatului către care se face apropierea. În ceea ce privește ultimul punct, trebuie spus dinainte că ridicarea limbii posterioare este de cele mai multe ori legată de o mișcare înainte și înapoi. Noi trebuie să împingem în chip natural limba posterioară, dacă o apropiem de palatul tare anterior, și trebuie să o tragem înapoi, dacă o apropiem de palatul moale posterior; care anume parte a palatului este atinsă de limba posterioară ridicată în direcție oblică, acest lucru atîrnă de poziția ei naturală, de starea ei de repaos, care este diferită după diferitele dialecte”. (Bremer, *Deutsche Phonetik*, pg. 139, § 141.) „Locul de articulare a limbii, la pronunțarea vocalelor, are nevoie de o întreită determinare: mai întîiu interesează care parte a spinării limbii ia poziția caracteristică pentru producerea sunetului, apoi față de care parte a maxilarului superior se mișcă limba (vertical, înainte și înapoi), al treilea pînă la ce grad are loc aici o apropiere. Pentru marea masă a vocalelor intră în considerație numai ultimele două puncte, căci toate vocalele sînt produse prin ridicarea limbii posterioare...” (Bremer, *op. cit.*, pg. 137, § 137.)

Pg. 57. În tabloul consonantelor, pelîngă *m* bilabial, este menționat și un *m* „bilabial-dental” pentru „fonemul *mn* în forme ca *domn*”.

În realitate nu avem aface, în cazul acesta, cu un *m* deosebit de cel obișnuit bilabial, ci cu un împrumut de articulație natural în rostirea tuturor cuvintelor. Greșala autorului, deja remarcată de Al. Rosetti în recensia citată, provine din faptul că analizează sunetele separat, determinîndu-le caracterele individuale, și, atunci cînd le întîlnește în grup, crede că poate descoperi foneme cu timbru deosebit, însă cu aceiași figură articulatorică (v. mai jos observațiile pentru pg. 58).

În cuvîntul *domn* închidem mai întîiu buzele, fiindcă de această închidere avem nevoie pentru pronunțarea lui *m*. În timpul acesta limba anterioară se ridică către alveole și aerul iese pe nas. Amîndouă aceste sunete, din momentele lor specifice, au comun nazalitatea, iar celelalte momente specifice: închiderea buzelor pentru *m* și atingerea alveolelor anterioare pentru *n* se întîmplă concomitent și separat, fiindcă organele articulatorii sînt diferite.

Dealtminteri tabloul consonantelor nu este complet. Lipsesc din el *ș, j*, care se întîlnesc așa de des în limba noastră, și în schimb e menționat *l* aspru rusesc, pe care-l găsim numai diatectal, apoi *th* englezesc.

Pg. 58. Autorul caută să determine caracterele specifice ale diftongului: „...în *ou* nu avem două figuri articulatorice care se succed în articulări executate pentru fiecare în parte, ci o singură figură articulatorică

pe care o modificăm, de astădată prin micșorarea unghiului maxilar, schimbând astfel și timbrul fonemului. Un fonem care își modifică timbrul în cursul articulării sale rămâne la orice caz un singur fonem. Un diftong este așa dară un fonem pe care-l caracterizează dualitatea timbrului său.” (La pg. 51 se explică ce este o figură articulatorică: „Fiecare fonem își are figura articulatorică. Figura articulatorică este suma tuturor articulațiilor necesare unui fonem.”)

Ne întrebăm cum este posibil să se schimbe timbrul unui fonem, fără să se schimbe în același timp și figura articulatorică? Chiar acei fonetiști, care susțin unitatea diftongului, înțeleg că nu este posibilă schimbarea timbrului fără o deplasare a organelor articulatorii: „Une diphtongue est une voyelle unique, généralement longue (il en est de brèves), qui change de timbre au cours de son émission, c'est-à-dire qu'à un certain point de sa durée, d'ordinaire vers la fin du deuxième tiers, les organes et en particulier la langue se déplacent et prennent une autre position articuloire.” (Grammont, *Traité de phonétique*, pg. 223.)

În realitate, caracterul de fonem unic al diftongului se datorește unei lipse de discontinuitate în tensiunea organelor articulatorii: „Pour la diphtongue toute entière il n'y a qu'une seule tension d'ensemble des organes... pour deux voyelles se succédant dans deux syllabes il y a deux tensions.” (Grammont, *op. cit.*, pg. 223.)

Pg. 59, 60, 61. Autorul vorbește despre diftongi consonantici: „Există însă și diftongi și poliftongi consonantici... -mb- din *limbă*, ca și -mp- din *lampă*, are caracterul unui fonem unic: o singură imploziune, o singură cluziune și o singură exploziune la aceeași bază articulatorică. Baza articulatorică este așa zicând punctul fix și central al unei figuri articulatorice, în jurul căruia se grupează toate celelalte componente. Figura articulatorică a lui -mb- începe cu și sfârșește fără de componenta nazală, cea a lui -mp- pierde dintre componentele ei inițiale vibrațiunea coardelor vocale și articulația nazală. Și într'un caz și în altul efectul este o modificare a timbrului. Astfel -mb- și -mp- sînt diftongi consonantici, adică foneme consonantice pe care le caracterizează dualitatea timbrului.”

Autorul a pierdut mai întîiu din vedere faptul esențial că orice diftong trebuie să prezinte în chip necesar o unitate silabică. Din acest punct de vedere considerat, diftongul este silaba cea mai unitară, pentru că în componența ei intră sunetele cele mai pline, care au, adică, plinitudinea cea mai mare. De aici decurge impresia auditivă de fonem unic al diftongului, impresie confirmată prin cercetările specialiștilor. Ne întrebăm însă dacă pot să existe silabe ca cele citate de autor mai sus? Niciodată niciun Român nu va simți că în cuvintele *limbă*, *lampă* grupele *mbă* și *mpă* pot forma o unitate silabică.

Apoi autorul, discutînd articulația lui *m*, a dat prea mare atenție caracterului de ocluzivă al acestui sunet, neglijînd faptul important că un mo-

ment specific al lui *m* este nazalitatea. Deaceia în „figura articulatorică” a lui *m* a vorbit numai de închiderea și de deschiderea buzelor ca și la *p* sau *b*, și a ajuns la concluzia că în grupul *mp*, în care *m* este numai imploziv, iar *p* numai exploziv, nu mai simțim nici vibrațiunea coardelor vocale și nici articulația nazală.

În realitate, la cele două exemple, *limbă* și *lampă*, buzele se închid ca pentru articularea lui *m*, însă această închidere este utilizată pentru *b*, *p* următori.

Înainte însă de a avea loc închiderea, dăm drumul aerului pe nas, căci, dacă lucrul acesta s'ar întâmpla în timpul închiderii buzelor, atunci explozia următoare s'ar preface în nazala omorgană, și în loc de *limbă* am avea *limmă*, iar în loc de *lampă* am avea *lammă*.

Nazalitatea, deci, coincide cu articulația vocalei precedente și astfel, de fapt, avem un *l* urmat de un *i* sau *a* nazalizat. Grafic această nazalitate ne-am obișnuit s'o însemnăm cu *m*, pentru că urmează o ocluzivă bilabială.

Toate aceste lucruri se pot verifica ușor de oricine, fără a avea nevoie de aparate speciale.

Din capitolul consacrat fonologiei lipsește descrierea africatelor, care nici măcar nu sînt menționate. E drept că unul din cele mai grele lucruri este a determina natura acestor sunete complexe, însă nu trebuie să uităm că ele constituiesc unele din cele mai importante caracteristici ale limbii noastre față de limba latină. Chiar dacă, pentru o mai ușoară lămurire, ar trebui să recurgem la o explicație mai simplă și, deci, mai unilaterală, ca aceea care se întîlnește de obicei în manualele de fonetică (ocluziva urmată de spiranta omorgană), sîntem datori s'o facem, lăsînd fonetiștilor de meșerie sarcina destul de grea de a lămuri complet și definitiv lucrurile.

Pg. 108, 113. Nu se deosebește clar fenomenul contaminării de acel al analogiei: „contaminarea fonetică este contopirea a două cuvinte deosebite, provocată de afinitatea lor semantică”, iar analogia „nu este în esență decît un proces de uniformizare sau asimilare a unor elemente simțite ca făcînd parte, sub un raport oarecare, din aceeași categorie.” Din cauza aceasta, pentru a ilustra aceste două fenomene, autorul a ales un exemplu comun: *grevis* < *gravis*, după analogia lui *levis*, rom. *greu*.

Deosebirea a explicat-o de mult Philippide în *Principii de istoria limbii*: „Cuvintele care vin în același timp în minte nu se influențează unele pe altele numai în sensul acela că vorbirea ocazională a unuia se modifică după uzul celuilalt, dupăcum aceasta are loc la analogie. Se poate întâmpla și aceea că cuvîntul ocazional se produce după ambele modele, astfel că o bucată oarecum ia din unul și o bucată din celălalt: rezultă atunci o formă mixtă, compusă din elemente rupte dela două deosebite cuvinte tip [contaminația].” (Pg. 81.) Un exemplu de contaminație este pers. 3 plur. perf. indic, care se întîlnește dialectal, *au lăudatără* contaminată din *au lăudat* și *lăudară*.

Pg. 113. Nu este exact că „orice *o* latin neaccentuat se preface în *u*”. Într’adevăr *o* lat. neacc. de foarte multe ori se preface în *u*, sînt însă cazuri cînd acest *o* rămîne ca atare sau îl întîlnim alături de *u*: *mormînt-monimentum*; *conôsc* (vechiu român)- *cunôsc* < *cognosco*, etc. (v. Philippide, *Orig. Rom.* II, pg. 79-80, Nr. 65).

Pg. 139. Autorul dă exemplu de „lege lingvistică”: „*a* accentuat în poziție nazală devine în romînește *i*”. Aceasta „poate rămînea foarte bine o lege fonologică.” Decît nu orice *a* accentuat în poziție nazală s’a schimbat în *i*, ci numai *a* din elementele latine. În limba noastră avem o mulțime de *a* accentuați în poziție nazală conservați, fiindcă etimonul lor nu e latin (cf. *stîncă, băncă, palîncă, țigîncă, mîncă*, etc.).

Micul tratat de lingvistică generală, singurul tipărit pînă acum în romînește, e menit să deștepte interesul publicului mare pentru un studiu care, mai cu samă în țara noastră, constituie, pînă în momentul de față, preocuparea unui cerc restrîns de cercetători. Pentru aceasta se cere din partea specialistului o anumită pasiune capabilă să se transmită celor din jurul său. Trebuie să recunoaștem că această pasiune, uneori, poate, exagerată, este prezentă dealungul întregii expunerii. Desigur este foarte greu să facem accesibile unor tineri nepregătiți problemele speciale ale lingvisticii, care, din cauza complexității lor, nu au fost încă definitiv soluționate. Autorul a evitat deaceia să facă istoricul tuturor teoriilor controversate, ferind astfel pe cetitori de o lectură puțin atrăgătoare. Și în direcția aceasta, grija ca nu cumva să îndepărteze tineretul dela studiul limbii a fost, credem, prea mare. Pasiunea autorului de a trezi entuziasmul studenților pentru o specialitate, care nu se prea bucură de multă considerație în mediul cultural românesc, îl va determina să revizuiască prezentul manual, îndreptînd greșelile datorite de multe ori și greutății de a duce la bun sfîrșit prima încercare de popularizare a problemelor lingvistice. În chipul acesta gîndul bun al profesorului dela Universitatea din Cernăuți își va găsi cea mai potrivită realizare.

Gr. Gr. Scorpan.

Charles Bally, *Linguistique générale et linguistique française*, Paris 1932, VIII + 410 pagini în 8°.

Această carte a profesorului dela Geneva seamănă în multe privinți cu lucrările lui anterioare, și mai ales cu *Traité de stylistique française*. Punctul de plecare îl constituie și de astădată activitatea didactică a autorului, ceea ce ne explică și numeroasele referințe la starea învățămîntului limbii franceze, dar și comparația acesteia cu germana. În Elveția, unde majoritatea populației o formează Germanii și Francezii, o alăturare a celor două idiome principale în cercetările lingvistice se impune oarecum dela sine. Afară de aceasta, se vede ușor că discuția urmărește și scopuri practice: multe lucruri sînt spuse numai fiindcă autorul le consideră necesare

pentru o tratare mai științifică a limbii sale materne în școlile de toate gradele.

Deasemenea întâlnim la tot pasul idei de-ale maestrului său Saussure, de pildă preferința dată lingvisticii sincronice (pe cea diacronică Bally o ia în considerație mai mult ca s'o opue celeilalte și să arate cum concepția istorică poate falsifica înțelegerea stărilor de limbă actuale, singurele existente pentru individul vorbitor), caracterul social al limbajului omenesc, deosebirea dintre 'limbă' și 'vorbită', etc. În special autorul stăruie asupra atitudinii strict lingvistice pe care a avut-o Saussure și o are el însuși față de problemele în discuție: la pag. 8 citează, ca un fel de motto pentru cartea întreagă, fraza cu care se sfârșește *Cours de linguistique générale* („La linguistique a pour unique et véritable objet la langue envisagée en elle-même et pour elle-même.“). Prin urmare nicio preocupare străină de lingvistică, așa cum găsim mai ales în școala lui Vossler și cum ar fi fost ispitit să facă Bally însuși, dată fiind metoda pe care o utilizează (comparația limbii franceze cu cea germană).

Pedealtăparte constatăm însă și deosebiri între această operă și înaltașele ei. Esențială mi se pare următoarea. Stilistica, în sensul de studiu al produselor lingvistice afective, cedează aici locul sintaxei propriu zise: autorul cercetează fapte de limbă care nu se pot explica, în general, cu ajutorul afectului, chiar dacă ele vor fi fost, la origine, produse ale acestuia. Mai precis și mai scurt, preocuparea cărții de față este gramaticală, nu stilistică, întrucât fenomenele studiate ¹⁾ se supun regulilor fixe ale limbii. Incolo, aceeași preferință pentru limba vorbită (se fac adesea citate și din cea scrisă, dar marea lor majoritate nu sînt luate din opere literare) și, negreșit, pentru 'limbă' ('vorbită' este aproape complet neglijată).

O noutate față de cercetările mai vechi ale lui Bally ar fi și atenția destul de mare acordată sunetelor, mai exact spus fonologiei (accent, ritm, melodie, silabă, pauză și sunete propriu zise: cum se prezintă ele în limba franceză actuală și cum lucrează în acest domeniu diversele tendințe caracteristice, despre care va veni vorba mai jos). Aprecierile lui Bally (cf. în special pag. 330 urm.) relativ la particularitățile fonetice ale limbii sale materne mi-au amintit deseori de studiul lui S. Pușcariu, *Considerațiuni asupra sistemului fonetic și fonologic al limbii române din Dacoromania VII*, pag. 1 urm.

Obiectul propriu zis al cărții lui Bally îl constituie încercarea de a caracteriza limba franceză, caracterizare strict lingvistică (fără preocupări străine, ca la K. Vossler, *Frankreichs Kultur und Sprache* sau E.

1) Printre acestea predomină cele pur sintactice sau de frazeologie, în sensul larg al cuvîntului. Astfel Bally se apropie mult de colegul său A. Sechehaye, care dela început s'a consacrat exclusiv acestui domeniu de activitate.

Lerch, *Französische Sprache und Wesensart*, Frankfurt a. M. 1933), asemănătoare, deci, cu ale lui W. Meyer-Lübke, *Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft*, § 54 urm. și E. Lewy, *Zeitschrift für romanische Philologie* XLII [1922], pag. 71 urm.), numai că mult mai amănunțită decât acestea. Trebuie precizat însă că autorul nostru nu ia în considerație toate particularitățile prin care franceza se deosebește de idiomele înrudite sau nu cu ea. Dându-și sama că o întreprindere care ar urmări epuizarea materialului lingvistic este irealizabilă, Bally își limitează cercetarea la două probleme fundamentale: a) enunțarea și b) raporturile dintre 'forma' ('signifiant') și 'conținutul' ('signifié') expresiei lingvistice. Înainte de a arăta cum se comportă limba franceză actuală față de legile acestor procese sintactice, autorul crede utilă o discuție teoretică, înțitu asupra metodei de urmat în asemenea studii, apoi asupra celor două probleme înseși. Teoria enunțării conține, de fapt, o analiză a frazei, în general elementară, cum nici nu se poate altfel, dar plină de finețe și pătrundere. Se observă bine că autorul știe să privească prin și peste elementul exterior al limbajului în mecanismul gândirii omenești, parcă ar fi înarmat cu un instrument care-i permite să facă o introspecție adincă a faptelor lingvistice. Merită a fi citate, ca model de analiză, între altele, paragrafele despre cuvintele compuse (pag. 101 urm.).

Teoria enunțării ține samă numai de valoarea semnelor lingvistice (de ceeace Bally numește cu un termen căruia nu-i pot găsi un echivalent perfect în românește: 'signifié'). Secția a doua a părții teoretice ia în considerație și 'forma' expresiei ('signifiant'), deoarece studiază raporturile dintre aceste două elemente componente ale unui cuvânt, ale unei sintagme, etc. Chestiile discutate sînt foarte interesante: forme sintetice și analitice (de mare însemnătate pentru lingvistica generală, dar și pentru economia cărții însăși, fiindcă franceza aparține la categoria limbilor analitice, iar germana, care-i servește autorului ca termin de comparație, la limbile sintetice), cumul, pleonasm gramatical, omonimie ¹⁾ ș. a.

Dupăce a stabilit astfel principiile generale, pe baza cărora va studia franceza actuală, Bally trece la materia propriu zisă a lucrării sale. Trei trăsături fundamentale i se par cu deosebire caracteristice pentru această limbă, și anume: a) ordinea ('séquence') progresivă (căreia, în domeniul fonologiei, îi corespunde ritmul ascendent și care mai ales îi imprimă aspect analitic), b) condensarea semnelor lingvistice (tendință opusă, care o apropie de tipul sintetic; faptul cel mai important în această ordine de idei este înlocuirea autonomiei cuvîntului prin autonomia grupului sintactic) și c) caracterul static (care o face să fie clară și artistică, spre deosebire de germana, limbă dinamică, precisă, poetică și muzicală).

1) Cu privire la acest fenomen, care joacă un rol atît de mare în doctrina lui Gilliéron, Bally știe să spue lucruri nouă, mai cu samă că îl preocupă nu numai omonimia lexicală, ci și cea gramaticală în general.

Nu-i locul aici să intru în prea multe amănunte, fiindcă preocupările noastre la această publicație merg oarecum în altă direcție. Am ținut totuși să semnalez cartea lui Bally, și pentru valoarea ei teoretică, dar și pentru că ne poate sluji drept călăuză în cercetări similare asupra limbii românești.¹⁾

Iorgu Iordan.

Bruno Migliorini, *L'intacco della velare nelle parlate romanze* în *Siloge Linguistica* dedicată la memoria di G. I. Ascoli nel primo centenario della nascita, Torino, Chiantore 1929, pag. 271-301.

Problema transformării în palatale a velarelor latine *c, g* înainte de *e, i*, această spinoasă problemă atît de des reluată dela marele Diez încoace, una dintre cele mai delicate cunoscute de fonologia romanică, a atras mereu atenția cercetătorilor. Stabilirea cronologiei a dat naștere la supoziții și concluzii variate. Unii au negat existența fenomenului în latina comună, alții în schimb l-au împins prea departe în timp. Majoritatea lor s'au oprit asupra sec. V-VI d.H. Trecînd în revistă toate aceste încercări și toate probele ce vorbesc pentru una sau pentru alta, M. dă o expunere clară și pe cît posibil completă asupra lor: mărturiile gramaticilor, grafiile codicelor și inscripțiilor, diferite fenomene de alunecare a sunetului ca metateză, aliterații, acrostihuri, etc., cronologia internă, cronologia externă (schimburi lexicale între latină și alte limbi), distribuția geografică a urmașilor romanici. În concluzie: ea încă nu poate fi considerată pe deplin rezolvată.

Fără a aduce lucruri nouă, articolul oglindește fidel starea actuală a studiilor și conține bogate referinți bibliografice, mai ales asupra celor scrise în Italia.

H. Mihăescu.

Giacomo Devoto, *I fondamentali del sistema delle vocali romanze* (Rendiconto dell'Istituto Lombardo di Scienze e Lettere, Serie II, Vol. LXIII [1950], pag. 593-605).

Sistemul vocalic latin clasic bazat pe cantitate a făcut loc în limba latină populară și în limbile romanice celui calitativ și accentual. Trecerea s'a efectuat treptat, putînd fi urmărită cu ușurință în izvoarele ce ne stau la îndemînă, iar cronologia acestei evoluții fonologice a intrat demult în achiizițiile lingvisticii romanice. Procesul de natură internă al prefacerii a rămas însă în multe privinți neclar și insuficient probat de fapte. Cauza

1) Dacă s'ar studia, depildă, așezarea cuvintelor în fraza românească, s'ar constata, probabil, că limba noastră dă preferință ordinii anticipate (contrară celei progresive) și aparține, deci, la tipul sintetic. Așa s'ar explica, între altele, poziția enclitică a articolului definit. Este o simplă ipoteză, pe care o emit numai spre a arăta că o caracterizare a sintaxei românești, făcută după criteriile fixate de Bally, ar putea duce la rezultate nouă și neașteptate.

fiziologică, esența, mecanismul fenomenului n'a putut fi stabilit decât grosso modo, iar limbile romanice prezintă consecinți variate ce se resimt într-o parte mai intens, în alta mai puțin intens. Deunde a venit în latină inovația și pe ce cale s'a făcut? Este proprie ea acestuia sau se datorește unei influențe din afară? Explicarea unui fenomen de limbă prin acțiunea substratului a căzut atât de mult în dizgrație, încît sînt unii învățați, care o neagă în mod complet.

Fiind vorba de o influență a substratului asupra unei prefaceri așa de mult dezbătute și care prezintă atîta importanță pentru studiul limbilor romanice, cred util să redau pe scurt părerea unui talentat lingvist italian, expusă acum de curînd la Academia de litere și științi din Milano. G. Devoto, un foarte bun cunoscător al dialectelor vechi italiice, aduce cîteva date și fapte cu interpretări interesante. Trecerea dela sistemul vocalic latin clasic la cel romanic s'a petrecut în decursul a două momente deosebite. În seria de vocale $\bar{a}$, $\bar{a}$, $\bar{e}$, $\bar{e}$, $\bar{i}$, $\bar{i}$, $\bar{o}$, $\bar{o}$, $\bar{u}$, $\bar{u}$, prin pierderea cantității („la decadenza della quantità è tendenza propria di tutte le lingue indoeuropee“, pag. 599) s'au ivit mai întîiu discordanțe de timbru în vocale identice ca timbru. $\bar{a}$ și $\bar{a}$ au păstrat același timbru, $\bar{e}$ - $\bar{e}$, $\bar{i}$ - $\bar{i}$, $\bar{o}$ - $\bar{o}$, $\bar{u}$ - $\bar{u}$ s'au diferențiat tot mai mult. Acest prim moment este caracterizat, deci, prin „fatti di contrasto“. Mai tîrziu s'au produs apropieri, și vocalele cu timbru intermediar au fost atrase în orbita de influență a vocalelor cu timbru imediat învecinate: $\bar{i}$ s'a apropiat de $\bar{e}$, $\bar{u}$ de $\bar{o}$, etc. Sînt „fatti di aggruppamento“, al doilea moment. În așa fel s'ar putea explica, deci, mecanismul acestui fenomen, ale cărui începuturi, foarte probabil, se răsfrîng departe în timp, pornind din graiurile osco-umbrice, din care au iradiat treptat în latină. În limbile romanice rezultatele nu sînt identice pretutindeni. Paralelismul $\bar{e}$, $\bar{i}$ — $\bar{o}$, $\bar{u}$ nu există în latina din Orient, care păstrează pe $\bar{u}$, fără să-l prefacă în $\bar{o}$. Cauza acestei abateri trebuie explicată cu ajutorul limbii grecești, latina și greaca aflîndu-se în strînse relații aici în Răsărit. Limba elină a cunoscut din cele mai vechi timpuri, și într-o măsură mult mai intensă, „fatti di contrasto“ și „fatti di aggruppamento“: $\bar{a}$ se distingea de $\bar{a}$ cu palatalizarea în η . Lungirea lui $\bar{e}$ dădea naștere unui e distinct, reprezentat grafic prin ei , $\bar{o}$ lungit dădea naștere unui $\bar{o}$ cu colorit diferit, scris oy . Cînd se produc apropierile de timbru, greaca, spre deosebire de latină, care menține paralelismul $\bar{e}$, $\bar{i}$ — $\bar{o}$, $\bar{u}$, deși nu peste tot, accentuiază dezechilibrul inițial și prefacă toată seria de vocale palatale η , ε , $\epsilon\iota$, υ , ι în i , pecînd la ϕ , ω , $\phi\upsilon$ nu mai absoarbe pe $\bar{u}$, fiindcă sunete intermediare dela o la u , peste care să se facă trecerea, nu există. Situația aceasta din limba greacă a determinat o situație asemănătoare în limba latină din domeniul imediat învecinat. În romînă și în elementul latin din albaneză $\bar{u}$ nu se găsește prefăcut în $\bar{o}$.

Explicația lui Devoto, deși foarte ingenioasă, nu văd cum ar putea fi justificată istoric și lingvistic. Cele două limbi au trăit în apropiere, dar fără să se influențeze așa de mult, încât să se substitue fonetic una pe alta. În domeniul fonologic influențele străine se exercită puțin. Neexistența paralelismului ē, ĭ—ō, ū în latinitatea din Orient rămâne să fie explicată tot prin cauze de natură cronologică.

H. Mihăescu.

M. L. Wagner, *Caracteres generales del judeo-español de Oriente* (Revista de filología española. Año XII.), Madrid 1930, 120 pagini în 8°.

Se știe că autorul acestei lucrări este cel mai bun cunoscător al domeniului lingvistic iudeo-spaniol. Fiind profesor, înainte de războiu, la o școală germană din Constantinopol, a avut prilejul să se familiarizeze cu limba și civilizația unei părți destul de însemnate a Evreilor spanioli din Orientul Europei, unde numărul lor este mai mare decât în oricare altă regiune. Din această experiență, ajutată de cercetări lingvistice, istorice și de altă natură, au ieșit studii ca *Beiträge zur Kenntnis des Judenspanischen von Konstantinopel*, Wien 1914, *Algunas observaciones generales sobre el judeo-español de Oriente* (în *Revista de filología española* X [1923], pag. 225 urm.), *Os Judeus hispano-portugueses e a sua lingua no Oriente, na Holanda e na Alemanha*, Coimbra 1924, *Los dialectos judeo-españoles de Kastoria, Karaferia y Brusa* (în *Homenaje a Ramón Menéndez Pidal* II, Madrid 1925, pag. 193 urm.) ș. a. Acum 9 ani Wagner a fost invitat de *Centro de Estudios Históricos*, acel focar de activitate istorico-filologică din capitala Spaniei, să ție o serie de conferințe despre această ramură răzlețită a limbii spaniole. Astfel a luat naștere cartea de față, care, în trei capitole, tratează următoarele chestii: a) evoluția și caracteristica generală a iudeo-spaniolei; b) iudeo-spaniola ca expresie a condițiilor de viață socială și religioasă a Evreilor spanioli; c) viața intelectuală a Evreilor spanioli din Orient și stilul literar al Sefardiilor.¹⁾

Neputînd intra în toate amănuntele discuției, voi nota numai cîteva lucruri, interesante din diverse puncte de vedere. Evrei spanioli se găsesc în toată Peninsula Balcanică, unde au venit imediat după izgonirea lor din Spania, atrași de libertatea pe care le-o oferea sultanul Baiazid II. Centrul lor cel mai important este astăzi Salonicul, după care urmează Constantinopol, Serajevo, Adrianopol, Monastir, etc. Există și în România (mă gîndesc, evident, la acei care-și păstrează încă limba), mai ales la București și Craiova. Și pe aceștia i-a vizitat autorul. Deasemenea îi întîlnim, ca să mă limitez la Orient, prin Asia Mică, Siria, Palestina, Egipt ș. a. Limba lor se caracterizează pedeoparte printr'o tendință conservatoare (așa se explică

1) Evreii de origine spaniolă se mai numesc și *Sefardies* (plur. de la *sefardi*), spre deosebire de Evreii germano-poloni, cărora li se spune *Askenazi*.

păstrarea multor particularități, care în limba spaniolă din Peninsula Iberică au dispărut cu vremea), pedealta printr'un proces de dezagregare, datorit faptului că oamenii care o vorbesc, relativ puțin numeroși, au fost și sînt siliți să trăiască în condiții foarte diferite de cele originare. De aici puternica influență pe care o exercită asupra iudeo-spaniolei limbile balcanice. Vrednic de înregistrat este amănuntul, foarte firesc, de altfel, că această influență variază după provincii: Evreii spanioli din Bulgaria au în limba lor mai cu samă cuvinte bulgărești, cei din vechea Turcie în special elemente turcești ¹⁾ ș. a. m. d. Urmarea acestei stări de lucruri este diferențierea din ce în ce mai accentuată a vorbirii dela o țară balcanică la alta, ceea ce contrastează cu unitatea lingvistică de odinioară.

În altă ordine de idei, interesează constatarea că de cîtva timp încoace se observă trezirea unei adevărate conștiințe naționale, mai exact spus culturale. Personalități distinse se ostenesec să stabilească legături sufletești între comunitățile iudeo-spaniole, atît de împrăștiate, publicînd reviste și ziare în graiul strămoșilor. Atenția cea mai mare se îndreaptă în direcția creării unei limbi literare, adică unitară, așa cum au avut-o Evreii spanioli în primele veacuri după alungarea lor din Peninsula Iberică. Autorul lucrării crede că această întreprindere trebuie să aibă drept punct de plecare limba spaniolă comună din momentul de față.

Pentru noi Romîni chestiile discutate de Wagner prezintă o importanță specială, din cauza raporturilor lingvistice pe care le au Sefardii cu popoarele din Balcani. Se știe că, direct sau indirect, limba noastră a împrumutat cuvinte iudeo-spaniole, depildă *palavră* și, dacă etimologia mea este justă (v. *Arhiva* XXXI [1924], pag. 131 urm.), *alivanta*. Mai puțin cunoscut pare a fi însă faptul că și limba Evreilor spanioli posedă elemente romînești, intrate, negreșit, prin intermediul idiomelor balcanice, cîteodată, poate, și deadreptul din romînește. Autorul înșiră (pag. 69-70) un însemnat număr de cuvinte aparținînd acestei din urmă categorii, precum *batista*, *bera* (< *bere*), *karnatsas* (< *cîrnaț*), *kols* (< *colț*), *gulîr* (< *guler*), *talpa* ș. a. Toate se aud în vorbirea Evreilor spanioli din Rusciuc, astfel că existența lor se explică suficient.

Valoarea lucrării lui Wagner, și așa mare, crește mult grație textelor dela pag. 65-118, însoțite de explicații și note. La fel de instructive, pentru cunoașterea tipurilor și îmbrăcămintei, sînt fotografiile reproduse.

Observații de amănunt. Pag. 36: pentru *s'arripozó* = 'se murió' cf. rom. *a răposa* idem; tot așa lui *arriba* din *estubimus arriba* ²⁾ 'am condus mortul la groapă' îi corespunde rom. *la deal* (v. *Arhiva* XXXIII [1926], pag. 139, unde am arătat că la Tecuciu, din cauză că locul de înmormîntat oa-

1) Trebuie precizat că influența turcească este cea mai puternică și totodată oarecum general răspîndită (din cauza stăpînirii de odinioară a Turcilor asupra întregii Peninsule Balcanice).

2) În ambele cuvinte avem un *b* spirant, adică un *v* bilabial.

menii se află într-o regiune mai ridicată decât oraşul însuşi, se zice *la deal* pentru 'cimitir'.—Pag. 38: expresii afective ca *dirék*, *dudulika*¹⁾ ş. a. 'membru viril' au echivalente numeroase în româneşte, depildă *drug*, *drughineată*, etc. (cf. Şt. Paşca, *Dacoromania* V [1927-8], pag. 310 urm., care discută denumirile pentru organul genital al calului, dar multe din cuvintele respective se aplică şi la om).—Pag. 41: *bibika* (şi, prescurtat, *bibi*) 'miembro de los niños' (format dela *bibo*, *biba* 'dindon, dinde' < bulg. *biba*, *bibók* idem) ne lămureşte originea rom. *bibic(ă)* 'drăguş(ă), amant(ă)', pe care Dicţionarul Academiei I, 1, pag. 553, col. 2, s. v. *bibi*, greşit îl explică din frc. *bibi*. Impotriva acestei etimologii vorbeşte pedeoparte marea răspindire depe vremuri a lui *bibic(ă)*, care ajunsese cu adevărat familiar şi popular (astăzi are o nuanţă ironică sau vulgară, după împrejurări), pedealta existenţa sinonimului *bibilică* (notat şi de Dicţ. Acad., s. v.), destul de răspândit în gura mamelor, care-l adresează fetelor, cu acelaşi sens şi valoare afectivă ca şi subst. *puică*. Cf. apoi *păsărică* = *puică* (dar şi 'organele genitale la copii'), apoi *păuniţă*, *porumbiţă*, etc., toţi termeni dezmiardători pentru 'fată'.—Explicaţia pe care o dă Wagner (tot pag. 41) celor două însemnări ale iud.-span. *ora* 'oră; ceasornic', şi anume ca efect al influenţei cuvîntului turcesc corespunzător, ar putea fi valabilă şi pentru rom. *ceas* (Dicţ. Acad. I, 2, pag. 255 nu încearcă să arate cauza acestui înţeles dublu al termenului românesc).—Pag. 47: *gagaüz* 'persona irritada, violenta' ne aminteşte de al nostru *găgău*, care are aceiaşi origine, dar a suferit o modificare semantică diferită.—Pag. 56, nota 2: şi Evreii spanioli din Bulgaria spun, la fel cu noi, 'să stăm strîmb şi să vorbim drept' şi 'paşte, murgule, iarbă verde' (Wagner atribuie aceste particularităţi stilistice iudeo-spaniole bulg. *krivo da sedim*, *pravo da si prikázvame* şi *traî magare na zélena trevá*; aceiaşi origine ar putea s'o aibă şi cele româneşti).—Pag. 63, nota 1: pentru *trabazhar*²⁾ 'travailler; coucher avec une femme' cf. rom. *a (se) lucra* idem.—Pag. 69, nota 2 (la fel pag. 78, nota 1): *el mundo* 'lumea', cu sensul de 'oameni', n'are nevoie să fie considerat ca un galicism, cum dovedeşte rom. *lume*, care se întrebuiţează regulat cu acest înţeles, şi anume foarte des în graiul popular, unde nu poate fi vorba de influenţă franceză. Dealtfel şi germ. *Welt* are înţelesul de 'oameni'.—Pag. 70, nota 8: *siendo* 'pentrucă', de fapt participiul prezent al lui *ser* 'a fi', seamănă foarte bine cu rom. *fiind(că)* şi ital. sud. (abruzzez) *sende ca* (v. *Arhiva* XXXV [1928], pag. 204).—Pag. 73, nota 6: *Šató* pentru frc. *chaudeau* spun şi mulţi Romîni, care nu cunosc forma exactă a cuvîntului franţuzesc.—Pag. 76, nota 1: construcţia *querer* (= rom. *a cere*, cu o uşoară modificare semantică) urmat de participiul trecut al unui alt verb apare şi în limba noastră, la anumiţi scriitori şi, mai ales, ziarişti contemporani, care abuzează pînăla exasperare de for-

1) Prima-i împrumutată din turceşte, cealaltă din bulgăreşte.

2) Cu *b* spirant.

mule ca această chestie se cere studiată serios, cutare femeie se vrea iubită cu sinceritate ș. a. Deși construcții similare se găsesc și în alte limbi romanice (portugheza și italiana), nu cred că în românește avem a face cu ceva moștenit, pentru motivul că atât vorbirea populară, cit și oamenii mai independenți din punct de vedere lingvistic nu cunosc această formulă, care mie personal îmi face totdeauna impresia că-i străină.—Pag. 85, nota 8 (continuată pe pag. 84): *komer bâmias* 'a înghiți minciuni' (propriu 'a mânca bame') și *ečar* sau *enkašar bâmias* 'a minți, a fi fanfaron', pe care autorul le consideră decalcate după o izolare turcească, seamănă foarte bine cu rom. *a mânca ciuperci* 'a spune lucruri care nu trebuiesc spuse (minciuni ori altceva)'. Cf. și sinonimele *a mânca rahat* (eufemistic pentru *~ cîcat*), *a mânca ce nu-ți place*, etc.—Pag. 88, nota 16: *unflar* (cu varianta *uflar*) pentru span. *inflar* amintește de rom. *a umfla* (din mai vechiul și dialectalul *a infla*).

Iorgu Iordan.

Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris 1930, IV + 242 pagini în 8°.

Sînt vreo 40 ani¹⁾ decînd autorul acestei cărți a început a urmări unele coincidențe care există între limba romînă și limbile balcanice (în special bulgara, albaneza și neogreaca, mai puțin sîrbo-croata, aproape deloc turca) și asupra cărora cel dintîiu a atras atenția slavistul Kopitar acum un secol și mai bine. De atunci încoace a continuat să se intereseze de această chestie și, după ce a tratat-o parțial în cîteva rînduri și supt diverse forme²⁾, o atacă, în ansamblul ei, pe baza unui bogat și sigur material lingvistic, în lucrarea *Balkanfilologien*, Copenhaga 1926³⁾, pe care o prezintă apoi cu modificări și adăugiri remarcabile, în ediție franțuzească. Deastădată discută fenomene aparținînd tuturor ramurilor de activitate a limbii (suntete, forme, sintaxă, stilistică, lexic), astfel că opera de față poate fi socotită ca un adevărat compendiu de lingvistică balcanică⁴⁾. Toți acei care, de acum înainte, se vor ocupa de probleme asemănătoare, vor trebui să pornească dela cartea lui Sandfeld, care, supt acest raport, este într'adevăr fundamentală.

Ceeace-i mărește importanța și valoarea este, înainte de toate, serioasa pregătire lingvistică a autorului. Ar putea părea de prisos acest elogiu, întrucît este vorba de un om cu activitate științifică de aproape patru

1) *Rumøensk og albanesisk* (articol de revistă, 1896).

2) *Rumøenske studier*, Copenhaga 1900; *Der Schwund des Infinitivs im Rumänischen und den Balkansprachen* în IX. *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig*, Leipzig 1903 și *Die nichtlateinischen Bestandteile des Rumänischen* în Gröbers *Grundriss der romanischen Philologie* I, ed. II, Strassburg 1904-6.

3) Discutată și rezumată amănunțit de Șt. Bezdechi în *Dacoromania* IV, pag. 1278 urm.

4) În sens larg, așa cum concepe autorul acest termin.

decenii. Și totuși, cred că-i aduc cea mai curată laudă, fiindcă, — atâtea cazuri dovedesc aceasta —, nu-i destul să fi lucrat cineva vreme mai mult ori mai puțin îndelungată într-o specialitate oarecare, pentruca pregătirea solidă să fie ceva dela sine înțeles. Sandfeld este foarte bine informat nu numai cu privire la limbile pe care le studiază comparativ, ci și la idiomele înrudite cu acestea. Deasemenea cunoaște adinc chestiile de lingvistică generală. Așa se explică pedeoparte lărgimea de vederi, pedealta prudența și cuminenția cu care se pronunță asupra lucrurilor mai puțin clare. Și, fiindcă pomenesc de informația bogată a autorului, trebuie să arăt, în treacăt, că, peltngă lucrările de lingvistică românească, despre care mărturisește singur că, fiindu-i inaccesibile, nu le-a putut consulta, n'a fost pusă, după cuviință, la contribuție *Originea Rominilor* de A. Philippide. Se pare că această operă, indispensabilă pentru oricine se ocupă de limba noastră, indiferent cu ce scopuri, a utilizat-o numai după redactarea parțială a cărții sale; altfel nu înțeleg de ce începe s'o citeze deabia dela pag. 142 înainte, cu toate că și pînă acolo faptele discutate i-ar fi cerut să recurgă la ea. În același timp, se observă față de fostul meu profesor o rezervă, este drept că mai mult tacită, care nu văd cum s'ar putea justifica, mai ales într-o lucrare ca aceasta.

Aceleași laude i se cuvin lui Sandfeld în ce privește materialul studiat. Afară de cîteva erori neînsemnate, pe care le voi menționa mai jos, exemplele și citatele românești se prezintă ireproșabil, ceea ce n'ar trebui remarcat în mod special, dacă n'am ști că, din nefericire, limba noastră apare și astăzi, în operele savanților străini, chiar în ale acelora cu renume universal și considerați ca autoritate în materie de filologie română, destul de vitreg tratată (ca să nu zic mai rău).

Cînd cercetează cineva potriviri așa de numeroase și de importante între limbi care, cum sînt romîna, bulgara, albaneza și neogreaca, fac parte din grupuri diferite, se impune o discuție amănunțită asupra cauzelor acestor coincidențe. Sandfeld atinge chestia mai mult din fugă, probabil pentrucă a tratat-o deja în studii anterioare, la care și trimete (v. nota 2 dela pag. 214). Mi se pare însă că această cercetare rapidă a problemei principale are și altă explicație. Autorul și-a dat sama că o soluție sigură și acceptată de toată lumea este imposibilă. Se știe cit s'a dezbătut într-o vreme influența autohtonă sau teoria substratului, și nu de mult¹⁾ discuția a reinceput cu aceeași ardoare, dar fără șanse mai mari de a ajunge la bun sfîr-

1) La al treilea congres internațional de lingvistică (Roma 1933) această chestie a fost unul din punctele cele mai importante ale programului. Cu un an mai înainte s'a ținut tot la Roma congresul de romanistică, la care C. Merlo a făcut o comunicare despre *Il sostrato etnico e i dialetti italiani* (publicată în *L'Italia dialettale* IX [1933], pag. 1 urm. și reprodușă apoi în *Studi glottologici di Clemente Merlo*, Pisa 1934, pag. 3 urm.). Să se compare și V. Bertoldi, *Problèmes de substrat* în *Bulletin de la Société de linguistique de Paris* XXXII (1931), fasc. 2, pag. 93 urm.

șit. Și pentru coincidențele romîno-balcanice au făcut lingviștii apel la această explicație. Primul a fost Miklosich, au urmat apoi Schuchardt, Hasdeu, Weigand ș. a. Sandfeld s'a arătat din capul locului cam sceptic față de afirmațiile predecesorilor, deși principial nu nega intervenția elementului băștinaș. În schimb, a căutat să lămurească faptele în discuție, recurgînd la factorul cultural: limba greacă, ajutată de civilizația superioară a națiunii care o vorbea, a servit oarecum ca model idiomelor celorlalte popoare din Balcani, precum și Romînilor dela nordul Dunării, ceea ce a dus cu timpul la ivirea atîtor inovații lingvistice comune, la baza cărora se găsește o influență grecească. Ideia aceasta a exprimat-o, se pare, pentru prima oară Holger Pedersen, acum aproape 40 ani, în legătură cu dispariția infinitivului din limbile balcanice. Cam tot atunci Gustav Meyer susținea păreri asemănătoare, iar Sandfeld a încercat puțin mai tîrziu să explice în același chip și alte coincidențe ale acestor limbi. În cartea de față, după ce citează pe G. Weigand, *Ethnographie von Makedonien*, Leipzig 1924, care se apropie foarte mult de Miklosich (adică: substrat comun traco-albanez), autorul nostru spune: „l'influence du grec est dans la plupart des cas l'explication la plus naturelle, parfois même la seule possible” (pag. 165).

Deși în sprijinul acestei concepții s'ar putea uneori invoca dialectele italienești de sud ¹⁾, care prezintă multe potriviri cu limba noastră ²⁾ și, deci, într-o anumită măsură cu cele balcanice, nu cred că influența grecească poate explica totul. Ca totdeauna în asemenea cazuri, se recomandă să nu fim exclusiviști, fiindcă adevărul se găsește foarte rar, poate niciodată, în atitudinile extreme. Trebuie recunoscut, de altmîntrelea, că Sandfeld nu se arată fanatic în apărarea punctului său de vedere. Chiar amănuntul, pomenit deja, că discuția teoretică ocupă prea puțin loc, vorbește, mi se pare, în acest sens. Autorul a preferat să aducă și să discute cît mai multe fapte, știind că însemnătatea lor întrece pe aceea a teoriilor, cu deosebire într-o împrejurare ca aceasta.

Încă o obiecție de ordin principial. Numeroase cercetări lingvistice au dovedit, mai cu samă în vremea din urmă, că limbi adesea foarte îndepărtate supt raportul istoric și geografic prezintă fenomene asemănătoare sau chiar identice, care nu se pot, deci, explica nici prin origine comună, nici prin influențe dela una la alta, ci s'au născut spontan și independent în fiecare, grație faptului că psihicul omenesc nu diferă prea mult dealun-

1) A se vedea mai ales G. Rohlfs, *Griechen und Romanen in Unteritalien*, Genève 1924 și numeroasele discuții stîrnite de această carte (învățații italieni nu vor în ruptul capului să admită ideea lui Rohlfs, pe care, de altfel, au acceptat-o toți ceilalți specialiști, că elementul grecesc păstrat fragmentar pînă astăzi în sudul Italiei provine direct din coloniile vechi grecești depe vremuri). Bibliografia completă a chestiei o dă acum același autor în prelucrarea italienească a operei sale (*Scavi linguistici nella Magna Grecia*, Halle-Roma 1933).

2) Cf. studiul meu *Dialectele italiene de sud și limba romînă* în *Archiva* XXX (1923) și urm.

gul timpului și al spațiului. Sandfeld nu ține samă de acest adevăr incontestabil și recurge sistematic la criteriul fixat odată pentru totdeauna.

Observații de amănunt. Pag. 5: pentru motivul Lenorei cf. D. Caracostea, *Lenore. O problemă de literatură comparată și folklor*, București 1929; Amandov, citat în nota 4, este o greșală de tipar, care se repetă la indice, pentru Arnaudov (v. acest *Buletin*, pag. 72, n. 4).—Pag. 7: dacorom. *a rămînea fără gură* 'a tăcea' este fals (vina o poartă P. Papahagi, *XIV. Jahresbericht*, pag. 147, nr. 265); numeroase coincidențe balcanice de natură stilistică, din acelea înregistrate de Papahagi, *loc. cit.*, există și în Italia meridională (v. *Arhiva XXXI* [1924], pag. 207 urm. și continuarea din volumele celelalte).—Pag. 13: dacorom. *împărat și îndrept* n'au *m, n* „silabici”.—Pag. 17: mai multe lucruri decît Scheludko spune, pe bază de inscripții cu privire la raportul de forță dintre limba latină și cea greacă în Peninsula Balcanică, Philippide în *Originea Romînilor I*, pag. 10 urm.—Pag. 18: rom. *zugrav* este accentuat pe prima silabă (cel puțin în limba comună dacoromînească).—Pag. 40: și în dacoromîna se zice *un pod sănătos*, adică 'solid'; cît despre *frumos rău*, nu văd prin ce seamănă așa de bine cu grec. *καλός φαγῶς* 'grand mangeur' (construcția romînească se datorește afectului, cum probează faptul că se întilnește și aiurea, cf. *Arhiva XXX* [1923], pag. 401, precum și răspîndirea ei numai în vorbirea orășenească, ceea ce însemnează că este de origine recentă); pentru modificarea semantică 'negru' ⇒ 'nenorocit', v. *Arhiva XXXIII* (1926), pag. 184 urm., unde citez din graiuri italienești meridionale, ca și din alte limbi, printre ele latina, exemple similare, care probează că avem a face cu un fenomen lingvistic oarecum general, adică independent în fiecare idiom aparte.—Pag. 41: și în Dacia *a cădea* (mai des *a pica*) *dela drum* 'a sosi'.—Pag. 42: 'copil de suflet' se spune și în siciliana (v. *Arhiva XXXI* [1924], pag. 210).—Pag. 45: *Mihalache* în loc de *Mich.*—Pag. 59: sîrbo-croat. *piškot* există la fel în dacoromîna.—Pag. 60: *gazetă* 'journal' nu-i deloc învechit, cel mult ceva mai rar întrebuințat decît sinonimele lui.—Pag. 72: întrebuințarea participiului (pasiv!) trecut cu sens activ (tipul *avut* 'cel care are, bogat') nu cred că trebuie socotită ca o influență albaneză în romînește, fiindcă fenomenul este mult mai răspîndit la noi (deja lat. *bibitus* a dat *beat*, ca și *intellectus* < *înțelept*, apoi actualul *băut* = *beat*, după aceea *mîncat*, *simțit*, *înțepat* ș. a.).—Pag. 75: chestia raporturilor lingvistice albano-romine o tratează acum în detaliu A. Philippide, *Originea Romînilor II*, pag. 571 urm.—Pag. 80: cele două variante, în *-ie* și *-iune*, ale substantivelor de felul lui *acțiune* au înțeles întrucîtva deosebit, cînd se păstrează amîndouă (depildă *comisie* 'autoritate polițienească' și *comisiune* 'grup de oameni însărcinați să studieze, să examineze, etc.'): se observă însă că limba are tendința de a evita formele în *-iune*, care fac impresia că sînt căutate și savante (cf. *polițiune*, în loc de *poliție*, la Caragiale, cu intenții umoristice); *acție* 'action', înregistrat de Sandfeld, știu că-i curent la Iași în limbajul bancherilor și însemnează numai 'fracțiune de

capital, socotită drept unitate de măsură, la societățile anonime' (evident sapt influența germ. *Aktie* idem).—Pag. 81 : dificultatea mare la derivarea rom. *sută* din v. bulg. *sŭto* este reflectarea lui ŭ prin u (nu prefacerea lui -o în ă, despre care se vorbește mult în n. 3); poate că ar trebui să se ia în considerație poziția neaccentuată în frază a acestui cuvînt, pentru a se explica neregularitatea fonetică în discuție.—Pag. 84, nota : revista *Arhiva* (Iași) poartă titlul pe care l-am citat aici (fără vreun adaos indicînd localitatea unde apare).—Pag. 86, r. 7 de jos : *albeață* (nu *albeală*).—Pag. 92 : *loc* 'pămînt' există și la Dacoromîni (în vorbirea plugarilor din sudul Moldovei acest înțeles este curent), apoi, între alții, la Italienii meridionali (v. exemplele citate de mine în *Arhiva* XXXIII [1926], pag. 179-180).—Pag. 98 : strămoșii Bulgarilor au trecut Dunărea pela sfîrșitul sec. VII (a. 679), nu al VIII.—Pag. 105 : Th. Capidan combate în *Arominii*, pag. 542 și în *Dacoromania* VII, pag. 323 părerea că preferința dialectului aromîn pentru perfectul simplu s'ar datora unei influențe grecești.—Pag. 110 : și în dacoromîină se spune *le dădu cîte un palat de fată* (adică 'fiecărei fete').—Pag. 113 : *ceva mîncare* ar putea fi, la origine, *ceva de mîncare*, cum se și zice încă astăzi, cu același înțeles (ori, poate, mai degrabă *ceva, mîncare*, adică, după ce individul vorbitor s'a exprimat vag, *vreau ceva*, a simțit nevoia să precizeze, adăugînd subst. *mîncare*).—Pag. 114 : în vorbirea populară dacoromînească se aude și *cel tîrziu* (= *cel mai tîrziu*), alături de *cel puțin* (*cel mult* am impresia că aparține limbii oamenilor cu oarecare cultură).—Pag. 120 : pentru *cu cal cu tot* se găsește în dialectul abruzzez o izolare asemănătoare (și anume perfect identică cu cea din aromînă, albaneză și bulgară; v. *Arhiva* XXXV [1928], pag. 19).—Pag. 127 : dacorom. *lupoai* se întîlnește și ca toponimic.—Pag. 130-131 : construcțiile *am multe de făcut* și *de înțeles, înțeleg* (nu *o înțeleg*!) trebuiesc despărțite, fiindcă în prima *de* este final, în a doua relativ (sau de direcțiune : *de înțeles* = *în ce privește înțelegerea*); aceasta din urmă ne întîmpină și în Abruzzi, unde rom. *de* îi corespunde *pe*' (= ital. *per*), așadar întocmai ca în albaneză, iar pentru participiu apare infinitivul (v. *Arhiva* XXXV [1928], pag. 201-2). Rom. balc. *nu easte tră mîncare, l'i deadiră tru știre* au paralele aproape perfecte în dacorom. *nu este de mîncare, le dădură de știre*.—Pag. 132 : întrebuințarea exclusivă a auxiliarului *am* pentru formarea timpurilor compuse active se întîlnește și la Spanioli; deaceea cred că avem a face cu o tendință lingvistică oarecum generală, ale cărei începuturi se pot observa și aiurea (depildă în franțuzește și, mai ales, în nemțește găsim verbe intransitive care, la timpurile trecute, se conjugă cu ambele auxiliare). *Una e s'o vrei și alta s'o faci* nu-i o construcție tocmai romînească (în special din cauza lui *o*, care, în acest caz și în altele similare, reprezintă pe frc. *le*, poate și pe germ. *es*).—Pag. 133 : faptul că rom. *lucru* e masculin, iar *o* (din *am făcut-o* ș. a.) feminin, nu trebuie numai decît interpretat în sensul că romîna a fost influențată de albaneză, al cărei *punë* e feminin; *o* poate sta foarte bine în locul subst. *treabă* (de origine slavă,

dar foarte vechiu în limba noastră) sau *faptă*.—Pag. 134: se zice *o lampă d(e)-a morarului*, nu $\sim d(e)\text{-}ale \sim$.—Pag. 136: *am o poftă de țigară*, lucru mare (nu mare lucru, care-i totdeauna exclamativ și are altă însemnare); la fel *e frumoasă, minune mare* (nu mare minune, care se întrebuințează exact la fel cu *mare lucru*).—Pag. 153, r. 7: *zbughind-o* (în loc de *zbugind-o*).—Pag. 156: arom. *ună cit...* amintește bine de dacorom. *odată ce...*—Pag. 157: dispariția perfectului simplu și înlocuirea prin perfectul compus în istro-română s'a putut produce independent de orice influență strbo-croată, dovadă dialectul moldovenesc și altele alte idiome, unde a avut loc același fenomen (cf. A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, pag. 149 urm.).—Pag. 158: *ceea lume* (nu *cea lume*).—Pag. 161: *frumuseța lumii* nu poate fi = arom. *mușata loclui* (nu $\sim locului$, cum scrie autorul), din cauză că în exemplul dacoromînesc *frumuseță* stă pentru *frumos* (substantivul e mai concret și deaceia apare adesea în locul adjectivului corespunzător: în mintea omului stăpînit de afect calitatea de 'frumos' încetează de a mai fi un accesoriu, al unui obiect oarecare, și devine ceva independent, cu existență aparte); cf. *minunea pămîntului*, *putoarea satului*, iar mai recent *o splendoare* ('un lucru splendid') și, în gura multora, *de-o splendoare* (*am văzut o grădină de-o splendoare*).¹⁾—Pag. 173 urm.: infinitivul a fost înlocuit prin construcții personale (propoziții introduse printr-o conjuncție) și în Italia de sud (cf. *Arhiva* XXXV [1928], pag. 197 urm., unde dau și bibliografia necesară); mi se pare cu atît mai curios că Sandfeld nu pomeneste nimic de acest fapt, cu cît G. Rohlf, lingvistul care a frămîntat mereu chestia în discuție, admite influență grecească și pentru graiurile italienești meridionale.—Pag. 180 urm.: aceeași observație cu privire la formarea viitorului cu *volo* + infinitivul (v. *Arhiva* citată, pag. 192 urm.; la cele spuse acolo adaug acum că această construcție mai apare în unele dialecte franțuzești, depîdă Grand' Combe (Doubs) și partea de est a Franței, apoi în nordul Italiei, pentru care cf. *Deutsche Literaturzeitung* LI [1930], col. 1596, 1984 și 2229, numai că deastădată, fenomenul fiind răspîdit în limbi foarte variate, punctul de vedere al lui Sandfeld nu poate fi admis).—Pag. 187: în construcția v. franc. *le filz le roi* substantivul al doilea stă la cazul regim și face slujbă de genitiv (prinurmăre nu-i urmașul lat. *regis*, nici al lui *regi*).—Pag. 191, n. 2: *sărăcandemine*, citat dintr'o recenzie a mea, este dacoromînesc, așa că nu mai era necesară precizarea făcută la pag. 217, în lista adăugirilor; *de* este aici, ca și în *nenorocitul de mine*, etc., ace-

1) La această din urmă construcție s'a ajuns, probabil, pe altă cale: în loc de *grădină de-o splendoare neînchipuită* s'a zis numai $\sim de-o splendoare$, fiindcă înțelesul este același (poate chiar mai pregnant, întrucît lăsarea la o parte a adjectivului parcă ar vrea să spue că vorbitorul nu găsește cuvinte spre a exprima gradul de splendoare). Elipsa se întilnește și la substantive populare: *am mîncat niște sarmale de-o bunățate, un bărbat de-o frumuseță*, etc.

lași ca de din span. *pobre de mí* și franc. *ce fripon de valet* (adjectivul s'a transformat în substantiv, la fel cu *frumuseță* pentru *frumos*, amintit mai sus).—Pag. 192: repetarea pronumelui-obiect se întîlnește și în Italia sudică, atît la dativ, cît și la acuzativ (cf. *Arhiva* citată, pag. 187).—Pag. 195: exemplul dacorom. *celelalte le punea cu nepăsare...* nu-i clar și nici nu conține repetarea, supus formă de pronume-regim, a nominativului dela începutul propoziției.

Iorgu Iordan.

Stefan Binder, *Kind, Knabe, Mädchen im Dacoromanischen*. Ein Beitrag zur Onomasiologie. Teil I. Die nördlichen Dialekte. Abschnitt 1. Kind. (Biblioteca Dacoromaniei, condusă de Sextil Pușcariu, No. 5), Cluj (Klausenburg) 1932, XII + 43 pagini în 8°.

Cu această lucrare autorul, probabil Sas din Ardeal, și-a luat doctoratul la Universitatea din Berlin. Dupăcum se vede și din titlu, avem a face numai cu un fragment dintr'un studiu mai mare, pe care Binder speră să-l publice cu vremea, întrucît îl avea aproape gata de tipar încă de acum doi ani. Este de dorit ca această speranță să se îplinească, și cît mai repede, nu numai pentrucă astfel vom putea dispune de un bogat material lexical, pe care autorul a dovedit că știe, în general, să-l utilizeze cu folos, ci și pentru alt motiv, de importanță principală deosebită. Onomasiologia, așa de mult cultivată în domeniul celorlalte limbi romanice ¹⁾, la noi a fost și este neglijată cu desăvîrșire. Și doar asemenea lucrări sînt relativ ușoare, deci recomandabile mai cu samă pentru începători, care, avînd planul de lucru fixat deja prin studiile predecesorilor iluștri (Tappolet, Zauener, Merlo, Jaberg), urmează să-și concentreze atenția și forțele numai pentru adunarea și prelucrarea materialului,

Alegerea noțiunilor 'copil' și înrudite trebuie să i-o fi sugerat lui Binder cunoscuta operă a lui I. Pauli, „*Enfant*”, „*garçon*”, „*fille*” *dans les langues romanes...*, Lund 1919. Oricum, subiectul este foarte interesant și atrăgător, în primul rînd fiindcă la nașterea expresiilor menite să numească aceste noțiuni intervine într'o mare măsură afectul. Autorul nostru a luat în considerație după cuviință acest element, dar mai mult teoretic: explicațiile semantice sînt, cum voiu arăta mai jos, prea sumare, citeodată chiar lipsesc cu totul. Deasemenea am constatat lacune în ce privește materialul, și doar eu m'am mărginit la o simplă lectură mai mult sau mai puțin superficială a broșurii și la amintirile pe care mi le-a deșteptat citirea ei. Pentru partea afectivă și, deci, semantică a lucrării ar fi fost necesar ca Binder să utilizeze opere literare culte, unde ar fi găsit nu atît cuvinte necunoscute, cît mai ales atmosfera, ambianța spirituală în care se pot ivi și dezvolta ele.

1) V. lista bogată (dar necompletă) din cartea mea *Introducere în studiul limbilor romanice*, pag. 286 urm.

Iată cîteva observații, în ordinea paginației. Pag. 5: exemple ca *Mărioară*, *fătul meu* ș. a. probează că *fătul meu* a devenit o simplă formulă, fixă, gramaticalizată, ceea ce, dacă ținem samă că *făt* a dispărut aproape complet din limba actuală, este mai mult decît firesc. — Pag. 8: *cocă* nu poate fi lat. *cocca* (plur. lui *coccum*), împotriva căruia se ridică dificultăți fonetice (lipsa diftongului *oa*) și mai ales semantice; cred că-i o reconstrucție din *cocon*, considerat ca un derivat tocmai dela acest *cocă*, prin sufixul augmentativ *-on* (deaceia *cocă* s'a zis și se zice propriu numai copiilor mici de tot). Cf. cele spuse de Binder la pag. 29-30, unde se dă și bibliografia chestiei.—Pag. 9: la *foiustet*, pus în legătură cu *foaie*, trebuia dată motivairea semantică; eu m'aș gîndi la *fuioagă*, cuvînt de ocară la adresa copiilor neastîmpărați, pe care l-am explicat, în *Diftongarea lui e și o accentuați*, pag. 217, din *a se foi* 'a umbla de colo colo'. Alături de *sugar* apare mult mai des *sugaciu*; tendința limbii actuale este să întrebuițeze pe cel dintîiu pentru animale, pe celălalt pentru oameni. — Pag. 10: *broască* este un termen afectiv, ca și *mormoloc*, pe care Binder nu-l notează; cf. *Mormolocul*, roman de Profira Sadoveanu, unde, dacă nu mă înșel, titlul are tocmai înțelesul aici în discuție.—Pag. 11: tot afectului se datoresc expresiile *căscătură*, *codofăt* (pentru prima parte a acestui cuvînt cf. *nod*, înregistrat la pag. 12, care amintește de sensul dubletului *noadă*), *drăcușor* (și sinonimele *dîmon*, *diavol*, despre care am vorbit în *Dacoromania VII*, pag. 140 urm.). Explicația propusă de Pușcariu pentru *germăt* (= *viermăt*) este ireproșabilă, cum dovedește *ciorman*, citat de Binder, pag. 39, dar mai ales comparația populară ca *viermii cei neadormiți* (adesea numai *viermi neadormiți*) la adresa copiilor zgomotoși, care nu lasă pe mama ruptă de oboseală să ațipească pușin.—Pag. 12: *pilug* este o metaforă, provocată de asemănarea capului tuns (al copiilor) cu măciuca (lustruită, din cauza deseii utilizări) a obiectului cu care se pisează grîul ș. a. Să se compare lomb., prov. *tos* 'băiat', *toza* 'fată' < lat. *tonsus*, -a 'tuns' (W. Meyer-Lübke, *Rometym. Wb.*, nr. 8785).—Pag. 13, nota: explicația pentru *un puîu de om* trebuie căutată aiurea, și anume în tendința, observată și la alte limbi, de a întrebuița, cu scopuri stilistice, adică pe bază de afect, un diminutiv cu înțeles de augmentativ; cf., depildă, *ziulică* 'zi mare, nesfîrșită, grea' în construcția populară *cîtu-i ziulica de mare*. Cînd spunem *puîu de om*, exprimăm siguranța că individul respectiv va ajunge în curînd o personalitate neobișnuită; adesea el a și ajuns, în momentul cînd vorbim despre el, o astfel de personalitate, și deaceia expresia aceasta poate fi aplicată și unui om deja format. Cf. *un puîu de ger* 'ger (foarte) mare', apoi *un puîu de băte* 'o bătaie zdravănă' (la Tecuciu).—Pag. 17: *boritură* nu are la bază sensul 'erbrechen' al verbului *a bori*, ci pe acela, secundar, de 'éjaculer'.—Pag. 22: înainte de *odraslă* trebuia notat *odor*, care, chiar dacă se întrebuițează (mult mai rar însă și, deobiceiu, numai ca determinativ pelingă alte cuvinte) și despre adulți, la origine și în mod obișnuit astăzi însemnează 'co-

pil (drag, scump, neprețuit ca o comoară)'; cf. *odorul mamei*, foarte curent în limbajul familiar al tuturor categoriilor sociale.—Pag. 24: *popenchiu* n'are nicio legătură cu *popă*; cred că-i format dela *pop* din izolarea *a sta pop* (și ~ *popșor*) 'a se ținea în sus, drept, pe picioare' (ca un pop de aceia pe care se sprijină casele țărănești), foarte frecventă în gura mamelor și a celor mai mari din familie, când vor să deprindă pe copii mici să meargă singuri. După *rod* ar fi de adăugat *tar*, curent în graiul moldovenesc de sud cu sensul de 'copil obraznic, rău, care dă de lucru părinților' și care este, evident, același cu v. rom. *tar* 'Last, Bürde des Lasttiers' (Tiktin, *Rum.-deutsches Wb.*, pag. 1558, col. 1). Discuție ar putea fi numai asupra punctului de plecare, și anume dacă s'a pornit dela 'sarcina femeii gata să nască' ori dela 'greutatea copilului purtat în brațe, în cărcă, etc.' (am impresia că mai des se spune, cu ciudă, *taru ista!* copiilor care vor să stea mereu în brațele părinților sau ale fraților mai mari).—Pag. 25: *durlă* aparține, probabil, la familia subst. *durlige* (prin Moldova se aude *duligi*, masculin plural), cum presupune Binder, dar motivarea semantică „die Beine des ewig unruhigen Kindes” nu poate fi primită; trebuie luat în considerație faptul că copiii (dela țară și, în bună parte, dela oraș) umblă mai mult în cămeșă, cu *duligii goi* (așa se spune la Tecuciu și despre copii și despre oamenii mari când sînt cu picioarele, dela genunchi în jos, goale).—Pag. 32: pentru *danciu* să se compare acum *Dacoromania* VII, pag. 396 (Șt. Pașca) *Bulletin linguistique* II, pag. 147 (A. Graur).—Pag. 33: din *gangur* + *graur* a rezultat *grangur*, care deasemenea apare cu înțelesul de 'Zigeunerkind'. Profit de prilej pentru a arăta că *grangur* înseamnă la București (în vorbirea specială a biurourilor) 'funcționnr (de obicei înalt) cu trecere, puternic și, deci, dispus să abuzeze'. Și cum acest cuvînt are și sensul de 'cioară (fig.)', Tigan', alături de el se întrebuițează, ca perfect sinonim, subst. *cloncan* (cu varianta mai rară *croncan*). Pentru această din urmă modificare semantică ne putem gîndi ori la faptul că ciorile, fiind mult mai mari decît alte păsări care rămîn la noi iarna (vrăbii, ciocîrlani, etc.), abuzează de forța lor și le ia acestora mîncarea, ori la obiceiul ciorilor (și al altor păsări din familii înrudite) de a fura (cf. acest *Buletin*, pag. 133).—Pag. 34: *cățel* 'copil din flori' este sigur o întrebuițare metaforică (cu nuanță peiorativă) a subst. *cățel*, avînd la bază constatarea că, la fel cu animalele, copiii naturali nu-și cunosc tații (cîteodată nici mamele, care i-au părăsit de mici). Și, dacă din numeroasele animale domestice a fost ales tocmai cinele, cred că s'a pornit dela reputația de luxurie a cățelei. Pentru *furcoiu* 'copil din flori' punctul de plecare trebuie să fi fost ideea de 'crăcănat': copiii mici merg cu picioarele desfăcute și îndoite în afară, întocmai ca dinții furcii (e vorba de furca obișnuită la țară, făcută din lemn și avînd numai doi dinți).—Pag. 39: pentru *lindinos* cf. germ. *Lausbub(e)*, *Lausejunge*, *Lausekerl*. — Pag. 40: *motroască* 'copil mic și gras' amintește de *boț* (cu ochi) 'copil mic'. O variantă a lui *pimpilic* 'copil frumos' (la origine, desigur, 'copil mic, drăgălaș,

delicat, gingaș', cum arată repetarea lui *i* în toate cele trei silabe ale cuvintului) apare la C. Stere, *În preajma revoluției* supt forma *Pimperlic* și cu aceeași nuanță dezmiardătoare.

Iorgu Iordan.

Th. Capidan, *Arominii. Dialectul aromîn, studiu lingvistic* (Academia Romînă, „Studii și Cercetări“, vol. XX), București 1932, X + 576 pag. în 8°.

Lucrarea lui Th. Capidan cuprinde un rezumat complet al cunoștințelor noastre despre Aromîni. Autorul ei și-a dat silința „să scoată în evidență tot ce apare mai caracteristic pentru graiul Romînilor din sudul Peninsulei Balcanice, precum și ceea ce deosebește acest graiu de celelalte dialecte romînești“. (Pag. V.)

Utilizînd un bogat material „extras din textele scriitorilor aromîni din sec. XVIII și din întreaga literatură populară aromînă publicată prin cărți și reviste romînești, neinfluențată de limba literară“ (ibidem), Capidan dă mai întîiu o introducere istorică (pag. 1-45), unde atinge toate chestiunile care privesc: numele și extensiunea Aromînilor în Peninsula Balcanică, patria lor primitivă în Balcani, numărul lor, rolul social și cultural pe care l-au jucat în mijlocul celorlalte popoare balcanice, etc.

După această scurtă privire asupra Aromînilor urmează *Dialectul aromîn* (pag. 46-135), care alcătuiește prima parte a cărții. Aici Capidan tratează despre întiele încercări de a se scrie aromînește (Th. Cavallioti, Daniil Moscopoleanul, Constantin Ucuta, Gheorghe Const. Roja și Mihail G. Boiagi), analizează în mod critic studiile care s'au făcut asupra dialectului aromînesc și termină cu informații amănunțite asupra literaturii dialectale aromînești.

În partea a doua a lucrării se ocupă de *Locul dialectului aromîn în limba romînă* (pag. 136-198), arătînd particularitățile specifice de natură fonologică, morfologică și sintactică, elementele lexicale latinești și străine, influența aromînei asupra limbilor balcanice, deosebiri de graiu dela o regiune la alta.

Partea a treia a studiului, cea mai extinsă, care constituie propriu zis obiectul acestei opere, prezintă amănunțit fonologia (pag. 199-373), morfologia (373-512), derivațiunea (512-525) și sintaxa (525-555) dialectului aromîn. Însfîrșit un *indice* (556-575) și o pagină de îndreptări și adăugiri.

Opera lui Th. Capidan inspiră cercetătorului nearomîn un profund respect. Concepută în atmosfera științifică a școlii filologice dela Cluj, scrisă cu multă competență și utilizînd un imens material documentar, ea este o piatră fundamentală în domeniul dialectologiei romînești. Totuși o oarecare grabă, provocată de faptul că autorul a fost silit să prezinte manuscrisul la termenul fixat de Academie, a făcut să se strecoare în această operă unele inexactități și afirmațiuni ce trebuiesc precizate.

Mai întîiu *Introducerea* suferă din cauza lipsei unei hărți. Dacă i-ar

fi anexat harta din *Romîinii nomazi* (cf. *Dacoromania*, vol. VI), Capidan făcea discuția mai clară și mai ușor de urmărit. Așa cetitorul se pierde în nume de opere, autori și localități, fără a avea o imagine sigură și fidelă a așezării și extensiunii Aromînilor în Peninsula Balcanică. La pg. 5, ocupîndu-se de numele dat Aromînilor de învățații străini, Capidan obiectează că denumirea *Südrumäne* este nepotrivită, întrucît Aromîinii locuesc în sudul și nordul Peninsulei Balcanice. Cu toate acestea ea mi se pare destul de bună, dacă o punem alături de *Romîinii din nord* (=Dacoromîni) și de *Romîinii din vest* (=Istroromîni). Lui G. Meyer nu trebuie să i se aducă, deci, obiecțiunea că Aromîinii locuesc în sudul și nordul Peninsulei Balcanice, ci aceea că între acești Romîni trăesc și Meglenoromîinii, așa de deosebiți, în multe privinți, de Aromîni, și la care el nu s'a gîndit cînd a dat Aromînilor numirea de *Südrumäne*.

La pag. 32 Capidan crede că numărul Aromînilor din întreaga Peninsula Balcanică variază între 300-350000 și anume: „150000 în Grecia, 100000 în Jugoslavia, 40000 în Bulgaria și 65000 în Albania“, ceea ce face mai mult chiar decît cifra maximă de 350000.

Începînd cu pag. 155 urm., Capidan supune unei discuții amănunțite problema influenței grecești asupra lexicului nostru. Discuția este însă cam greu de urmărit, fiindcă autorul se exprimă de multe ori neclar și cu argumentări deslînate. Presupunînd că Dacoromîinii, care au mai multe elemente vechi grecești și bizantine decît Aromîinii, au trăit mai aproape de Greci, atît la început de tot, cît și în epoca bizantină (același lucru spune, dealtfel, și despre Albaneji, cînd combate părerea justă a lui Philippide, că aceștia s'ar fi coborît în teritoriile lor actuale din Panonia), Capidan comite o eroare care contrazice evident datele istorice. Strămoșii Dacoromînilor n'au trăit niciodată mai în vecinătatea Grecilor decît Aromîinii: cînd s'a produs scisiunea în masa rominească (sfîrșitul sec. VI și începutul sec. VII), ei au apucat spre nord, adică spre ținuturile lor de astăzi, deci s'au depărtat de Greci, pecînd Aromîinii s'au îndreptat spre sud, adică s'au apropiat de Greci. Dealtfel însuși Capidan admite (pg. 24): „că Aromîinii nu sînt localnici, ci s'au coborît în locurile pe care le ocupă astăzi prin sec. VIII-IX, de prin ținuturile dunărene“. Cu alte cuvinte, începînd cu anii 700-800, Aromîinii trăesc în apropierea și chiar în mijlocul Grecilor. Criteriul geografic nu poate, deci, explica numărul mai mare de cuvinte vechi grecești și bizantine din limba Dacoromînilor, precum nu le poate explica nici pe acelea din limba Albanejilor. Numai criteriul strict cultural ne dă explicația. Dacoromîinii au avut o viață culturală mai dezvoltată decît Aromîinii și de aceea au putut fi influențați mai ușor de Bizantini. Este drept că la pg. 164, autorul, fără să revie asupra explicațiilor de mai sus, caută să arate cauzele pentru care lipsesc la Aromîni atîtea cuvinte vechi grecești și bizantine existente în dialectul dacoromîn. Păcat că nu le-a enunțat dela început, înainte de a fi făcut aceste afirmații cam curioase.

La pag. 226, ocupîndu-se de originea lui *a* protetic, Capidan, admite părerea lui Tiktin, că ar fi apărut mai întîiu la cuvintele începătoare cu *r*, din pricina rostirii „mai tare” a acestui sunet, și apoi prin analogie s’ar fi propagat și la cuvintele care încep cu alte sunete. Să nu-și aibă oare originea acest *a* protetic în sunetul implicit?

La pag. 275 aromînescul *cășare* e derivat din lat. *casearia*, *-am*; același cuvînt e scos la pag. 515 din *casealis*.

La pag. 310 Capidan fixează epoca de despărțire a Aromînilor de Dacoromîni după sec. al VIII-lea și chiar al IX-lea. Deoarece n’aduce niciun argument, rămînem la părerea lui Philippide, care e cea mai justă.

Însfîșit graba de care am pomenit mai sus se manifestă și în faptul că autorul repetă adesea păreri exprimate deja, fie în cuprinsul acestui volum, fie în studii anterioare. Deasemenea se observă unele lacune bibliografice, ca de pildă Chr. Geagea, *Elementul grec în dialectul aromîn*, pe care n’a mai avut vreme să-l utilizeze, apoi lipsa unui indice de nume, etc.

Toate acestea însă nu scad întru nimic valoarea lucrării. Capidan a ridicat Aromînilor „în amintirea călătoriilor din Peninsula Balcanică” cel mai frumos monument; iar științii romînești i-a dăruit o operă care pe bună dreptate a fost distinsă de Academia Romînă cu premiul statului „Eliade Rădulescu”.

P. Ciureanu.

Nicolae Drăganu, *Romîni în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomastice* (Academia Romînă, „Studii și cercetări”, vol. XXI), București 1933, 686 pagini în 8° și o hartă.

Această operă întărește părerea, de mult timp formată, că istoria unui popor trebuie să se sprijine în primul rînd pe filologie. Pentru epocile atît de tulburi, care caracterizează începuturile vieții Romînilor, limba trebuie considerată ca una din puținele arhive, care închide în sînul ei istoria neamului nostru. Bazat pe studiul dialectelor romînești, A. Philippide ajunsese la clădirea acelei opere monumentale, în care dezvăluie, pînă în cele mai mici amănunte, toată istoria poporului romîn din epoca lui de formație.

A doua încercare ce calcă pe același drum este a lui N. Drăganu. Studiind toponimia și onomastica, el trage concluzii cu privire la următoarele chestii: originea locală a Romînilor, timpul cînd au ajuns în actualele ținuturi, căile pe care au venit și răspîndirea lor de odinioară. Dar nu numai prin faptul că din limbă vrea să scoată concluzii asupra istoriei se apropie Drăganu de A. Philippide. Cum vom vedea atunci cînd vom expune rezultatele la care ajunge această operă, deși mergînd pe căi deosebite, Drăganu confirmă teoria dezvoltată cu o profundă seriozitate și competență de A. Philippide, apropiindu-se de aceasta uneori pînă în cele mai neînsemnate detalii.

În introducere autorul arată părerile la care s'au oprit în momentul de față cercetările istorice, mai ales cele ungurești, cu privire la Anonim, considerat ca „istoric pragmatic” și „geograf neîntrecut”, când e vorba de Unguri, și „poet”, „iscoditor de povești”, când vorbește de Români, și în special de cei din Ardeal. *Pascua Romanorum*, care apare și în alte izvoare (primul vorbește de ea Odo de Deogilo în 1147), o consideră autorul identică cu pășunile Românilor, iar *ac* din fraza Anonimului, care spune că Ungurii au găsit la venirea lor în Polonia „Sclavi, Bulgarii, Blachii ac pastores Romanorum”, este particulă explicativă, nu copulativă (cum nici n'ar fi putut fi după *et*). Așadar Blachii ac pastores Romanorum = Vlahi, păstori români (dealtminteri expresii de acestea duble se întâlnesc multe la Anonim). Asupra originii lor locale, Anonimul spune că au venit din Pannonia după moartea lui Atila. Nu putem ști dacă stnt localnici sau imigrați mai târziu din Sud. La venirea Ungurilor, ei sînt alungați din Pannonia (cf. și cele spuse de cronicarul rus Nestor din sec. XII).

Existența Românilor în Pannonia este confirmată nu numai prin izvoare istorice, ci mai ales prin toponimie și onomastică (pentru acestea Drăganu ia știri din documentele latino-ungare aparținînd sec. IX-XIV, care indică locul și numele iobagilor așezați în diferitele regiuni ale Ungariei), ceea ce arată că nu toți au fugit dinaintea Ungurilor, după cum nu pleaseră nici în fața puhoiului hun și avar, deoarece aceste neamuri barbare aveau nevoie de autohtoni pentru cultivarea pămîntului și creșterea vitelor. Prezența Românilor în Pannonia este atestată prin numirile românești din documente, în special în comitatele dimprejurul Balatonului (Somogy, Tolna, Fejér, Veszprém, Vas și Zala), mai cu samă în satele din posesiunile mînăstirilor Tihany (1055 „locus qui uocatur Petra”), Bakony (1086) și Pannonhalma.

Kracsun, Batrina, Romonya (< Rumîn), *Zsemenye* (< gemene) și *Tunata* arată că Romîni din *Pascua Romanorum* nu rotacizau deloc, sau nu rotacizau toți. Pannonia este centrul de expansiune pentru numeroase cuvinte ungurești și slavone de origină romînească : ung. *mósa* < rom. *moș*, slov., serb. *kocel'* < cățel (în sec. IX) ; apelative intrate ca nume proprii în regiunea de dincolo de Dunăre, apoi răspîndite mai departe : ung. *cser* < rom. *cer*, *szék* < rom. *sec* (în secolul XI) ; ung. *csut* < rom. *ciut*, *karácsony* < crăciun, *for* < făt, *buzád* < buzat, *kopács* < copăciu (în sec. XIII), etc.

Din Pannonia, împinși de Huni, Avari și Unguri, sau atrași de pășunile din bălțile și munții de acolo, păstori români trec în stînga Dunării spre Nord în Moravia și, mai ales, în Nitra, centrul ei. Dacă Anonimul nu pomeneste nimic despre dinșii, cauza este că el se ocupă de pătura conducătoare, nu de popor. Toponimia îi arată încă din 1113 (diploma dată de Coloman mînăstirii din Zobor, în care întîlnim „villa Staul” < rom. *staul*). Nume românești găsim și în celelalte comitate din jurul Nitrei, în comitatele Pozsony, Těkov, Hont, Trenčín și Turócz. Vlahii moravi au și azi în limba lor un număr de cuvinte românești : *vakeša* < oacheșă, *kornuta*, *merinda*, *pastyr*,

redykāt 'a se muta', *kľag* sau *gľog*, *frombia*, *striga*, *kurastva*, *dzer*, *fujara* 'fluer', *kolyba*, *brynza*, *urda*, *strunga*, *vatra*, *puťyra*. În secolul XVI ei s'au slavizat, iar numele *valah* a ajuns să însemneze 'păstor'. Acești Romîni păstori s'au întins dela Sud spre Nord: din Pannonia spre Nitra și de aici spre Vest și Est, spre Valašska Moraviei și spre Silezia, Galiția, Bereg, Ung și Maramureș. Avînd în limba lor elemente ungurești precum *gazda*, *hotar*, *salaș*, trebuie să presupunem că au trecut în locurile unde îi întîlnim mai tîrziu, parte din Nitra (aceștia alcătuiesc grupa cea mai veche, veniți în sec. XII și XIII), parte din alte regiuni subcarpatice (așezați în Valahia moravă prin sec. XIV, XV și XVI), numai după ce au avut un contact mai îndelungat cu populația maghiară. Mai tîrziu a putut veni un al treilea val de Valahi pribegiți din Carpații nord-estici. Mai întîlnim Romîni în Nógrád (1216), Zólyom, Árva (unde prezența Romînilor este atestată pînă în secolul XV-XVIII, avînd „ab antiquo libertates” și însărcinări militare) și Liptó (1252). Nu se știe dacă Romîni din aceste ultime trei comitate (Zólyom, Árva și Liptó) au venit prin Nógrád din Pannonia, sau mai tîrziu din Est peste Zemplén, Sáros, Zips și Abaúj-Torna, Gömör. Toponimia îi arată mai noi decît pe cei din Nógrád, Nitra, Pannonia, și tot mai noi decît pe cei din Bihor, Szabolcs și Zemplén. În Nord-Estul Ungariei, mai întîiu sînt atestați în toponimie și onomastică Romîni din Munții Apuseni, Sălagiu, Cluj și Valea Someșului. De aici s'au întins, probabil, în Szabolcs și Zemplén, apoi în comitatele vecine depe coama Carpaților pînă în Galiția și pe Valea Tisei prin Sătmar pînă în Maramureș, și de aici iarăși în Galiția.

În Banat existența Romînilor este confirmată de Anonim, care spune că în armata lui Glad erau „Cumani, Bulgari și Blachi”. Indicațiile date de toponimie apar cu mult mai tîrziu, din cauză că, fiind vorba de domenii regale, donațiile încep abia în secolul XIV. Apoi diecii, care scriau documentele, tindeau să maghiarizeze cît mai mult numirile. La 1247 sînt atestați cnezi romîni, și pușin după aceea „districtus volachales”. Legătura dintre Romîni din Banat și acei din Moesia s'a făcut prin Bács (unde întîlnim numele topic *Chumafalwa* < rom. *ciumă*) și Bodrog (*mos* la 1291, *Fatha* la 1391). În Hunedoara, deși găsim o foarte veche și puternică organizație după jus valachicum, nu este atestată nicio numire topică, înaintea sec. XIV și din aceleași cauze. Cu toate că în țara lui Menumorout Anonimul nu pomenește nimic despre Romîni (căci pe el îl preocupau nobilii, nu poporul), aceștia desigur că au fost pe acolo, după cum au existat în regiunea învecinată „terra Ultrasylvania” și în Nitra. În comitatul Szabolcs sînt pe Tisa trei sate cu numele *Kenéz* la 1075 (arătînd existența organizației după jus valachicum), apoi în același an „piscina quae vocatur *Rotunda*”. Mai întîlnim Romîni în Csongrád, Zemplén, Hajdú (1219 *Fata* în Regestrum de Várad), Gömör, Zips, Abaúj-Torna, Sáros.

Romîni din Bereg, Ugocsa și Maramureș apar din toponimie mai recent decît acei din Bihor și Zarand, chiar și decît acei din Zips și Zemplén. Cauza ar fi faptul că pînă în sec. XIV Maramureșul era domeniu regal. Chiar

dacă Romîinii din Galiția, atestați în sec. XI și XII, n'au trecut toți prin Bereg, Ugocsa și Maramureș, trebuie să admitem totuși că cei din Maramureș sînt destul de vechi, deoarece în sec. XIV erau atît de numeroși, încît au plecat mulți în Galiția și în Moldova, iar după aceste emigrări numărul lor părea neatins. În Bereg găsim pe Romîni cu voevozii lor încă din sec. XIV. În Maramureș primul voevod e atestat la 1299.

Din Beschizii estici (comit. Sáros, Zemplén și Ung) și cei vestici (Árva, Zips și Sáros), apoi din Carpații Maramureșului s'au întins mai departe Romîinii și în Galiția; spre Apus pînă supt Cracovia, spre Nord pînă la mlaștinile Pripetului și spre Răsărit pînă în Podolia. Probabil Romîni erau și locuitorii care azi sînt Gorali, dintre Măgura Árvei, a Zipsului și depe valea Dunajecului. Ei erau, desigur, mai vechi decît cei din regiunea Sanului, a Nistrului de sus, a rîurilor Stryj, Swica și Lomnica. Totuși la 1150 este pomenit teritoriul Bołochovo din Podolia, între Volhynia și Kiev, iar prin anii 1231-35 sînt atestați cnezii bolohoveni. Emigrările din Beschizi și Carpații Maramureșului spre Galiția se poate să fi început de prin sec. XI și XII. Astfel în sec. XI îi găsim atestați în inscripția cu rune din Sjonhem (insula Gotland), unde se vorbește de Blakumenii din regiunea Vistulei, Nistrului și Mării Negre, care au ucis pe Rōthfōs. Existența lor este confirmată prin mărturiile privitoare la Volohii care se amestecau în luptele cu Leșii și la țara Volosca din 1070 și 1147 (citate de Cantemir după Długosz), apoi prin știrea din Nicetas Choniates (1165), despre fuga lui Andronicos.

Cele mai multe emigrări se fac însă în sec. XV, pēcînd Romîinii erau în armatele regilor unguri, care stăpîneau Galiția. Toponomia îi arată existenți în Galiția încă dela 1153. Emigrările din Moldova sînt provocate de relațiile comerciale ale acestor două țări, de faptul că mulți boeri prigonii se refugiază în Polonia, apoi de ipotecarea Pocuției către domnii moldoveni la 1388 și la 1411, cînd a fost chiar colonizată cu Romîni, pentru administrarea ei.

Pe valea Someșului întilnim Romîni în Sătmar (1264) și Sălăgiu (1212). În Ardeal Anonimul spune că Gelou stăpînea peste „Blasij et Sclaii”. Toponimia îi confirmă în ținutul Clujului (1263), Solnocul interior (1200), pe Someș în sus (*Fata*, 1243). Romîinii sînt atestați așa de tîrziu în Ardeal, pentru că abia dela 1200 se fac aici feude, apoi la 1241, năvălind Tatarii, ard arhivele ardelenesti.

De o comunitate romîno-slavă vorbesc numele topice *Vlaha*, *Vlahița* (Ardeal), *Vlașca*, *Vlășia* (Muntenia), apoi numirile care nu se mai puteau ivi după venirea Ungurilor (*Tîrnăva* și *Bălgrad*) sau care în romînește au un fonetism mai apropiat de originalele slave decît în ungurește (*Turda*—ung. *Torda*, *Cluj*—ung. *Kolosvár*, *Bîrsa*—ung. *Borsza*). Liturghia slavă, introdusă la toți Romîinii, este încununarea acestei comunități romîno-slave, anterioară venirii Ungurilor. Ea nu se poate explica la Romîinii ardeleni. Ungurii ocupă Ardealul cu 100 ani mai tîrziu decît Pannonia. Din această cauză, cuvintele

venite din Est sînt mai recente în ungurește, poloneză și ruteană decît cele venite din Vest. Uneori este greu de stabilit punctul de plecare.

Bazat pe aceste fapte, autorul ajunge la următoarele concluzii.

Românii au fost găsiți de Unguri în regiunile unde locuiesc astăzi. În timpurile mai vechi, ei ocupau teritorii mult mai întinse, trăind în locuințe statornice și organizații militare (cum probează numele topice *A'rma*, în Bars, lângă Nitra, 1266; *Kurtány* în Nógrád; *Ordó*, în Veszprém, 1434. Situația lor privilegiată provenea tocmai din însărcinările militare pe care le aveau) și politic (trăiau organizații după jus valachicum, conduși de juzi și roevozi, cf. *kenes(s)e* sau *kenesa* în Veszprém, *kanizsa* în Zala, *Vojvod* și *kněhyna* în Moravia, *kenez*, la 1421, în Timeș; pe cursul Tisei sînt trei *Knez*; *Vajda* și *kenez* la 1214 în Zemplén; *kňahina*, *vajdovo* în Ung). I-a adus în aceste regiuni viața pastorală. A fost, așadar, nevoe de cel puțin 100-200 ani, pînă cînd din locuinți izolate să se formeze sate statornice (numite, la origine, prin numele posesorului + *-háza*, *-telek* sau *-falu*). Astfel unii din ei puteau fi în Carpații nordici chiar în sec. IX. Înainte de a avea așezări statornice în Galiția și Moravia (sec. XI), apoi în Crimeia, Românii au trebuit să fie în număr mare prin Pannonia, Oltenia, Banat, Ardeal, Maramureș și Moldova, ceea ce probează, de altfel, și numele topice mai vechi în Pannonia decît în Moravia, mai vechi în Bihor decît în Zemplén, etc. Aceeași treptată înaintare datorită transhumanței o arată și cuvintele românești intrate în ungară, slavonă, cehoslovacă, ruteană și polonă, din Pannonia începînd cu sec. XI, iar din Est cu sec. XIII. Știm cît de greu pătrunde un cuvînt într-o limbă străină, mai ales dacă avem în vedere că elementele ungurești din românește apar abia prin sec. XIV în documentele slavo-romîne. Românii au dat Ungurilor nume ca *Zelicez* alături de *Zala*, *Rebucza* alături de *Raba* (care arată trecerea lui *a* neac. în *ă*).

Secolul al XIII-lea trebuie considerat ca sfîrșitul emigrației sudice. Românii s'au răspîndit din Moesia Inferior și Moesia Superior, centrul lor de formație, spre Nord, în două direcții: pedeoparte dinspre Pannonia Nord-Est, spre Moravia, Galiția, Maramureș și Moldova, și dinspre Banat și Oltenia către Munții Apuseni și Valea Tisei în sus; pedealta pe coama Carpaților spre Est, apoi spre Nord-Vest și spre cîmpia Ardealului. Expansiunea Romînilor n'a avut loc într-o singură direcție (nomadismul nu înaintează totdeauna în acelaș sens), ci și în direcția opusă Sud-Est și Sud-Vest. Spre Sud-Est ajung pînă în Istria, pornind din Munții Apuseni.

Pannonia și Moravia nu aveau rotacism. Rotacismul din Istria, ca și cel din Dacia, nu este vechiu, general și pretutindeni autohton, ci importat. Drăganu crede că în Maramureș, ca și în Istria, rotacismul este adus din Munții Apuseni, punctul de iradiație al acestui fenomen. În Istria pătura rotacizantă este mai nouă decît cea nerotacizantă.

Chiar dacă parte din etimologiile propuse de autor sînt discutabile, pentru că amestecă uneori lucrurile sigure cu cele probabile (cf. discuția în le-

gătură cu *Tat, Bun, Szék*) interesante în cel mai înalt grad sînt concluziile la care ajunge. Pe baza unui material extrem de bogat, care presupune o serioasă și îndelungată muncă, Drăganu luminează una din problemele capitale ale filologiei romîne, aceea privitoare la originea poporului nostru.

Rezultatele la care ajunge prezintă o remarcabilă asemănare cu cele formulate în *Originea Romînilor*.

Vorbînd de originea locală a Dacoromînilor, Drăganu îi consideră, ca și A. Philippide, formați mai ales în Sudul Dunării. „De aici înainte [dupăce Moesia Inferior a fost părăsită de Maximinus, p. Ch. 235-38, Dacia și partea transdanubiană a Moesiei Superior de Gallienus, p. Chr. 268, iar Pannonia Inferior ocupată de Huni, p. Chr. 377] romînismul s'a dezvoltat numai în Peninsula Balcanică“ (A. Philippide, *Originea Romînilor*, I, pag. 854). Timpul cînd începe emigrația spre Nord, Drăganu nu-l precizează, toponimia nedîndu-i nici o indicație, în acest sens, dar implicit, spunînd că erau Romîni în Moravia pe la mijlocul sec. IX, afirmă că mișcarea lor spre Nord începuse de timpuriu, căci, ca păstori, înaintarea lor era foarte înceată. Ca și Philippide, consideră acest proces încheiat în sec. XIII. Schimbul complet al celor două teritorii dela un neam la altul a avut loc abia la începutul sec. XIII. „Începutul sec. XIII nu însemnează începutul emigrației Romînilor, cum credea Roesler, ci sfîrșitul ei. La începutul sec. XIV tot teritoriul ocupat actualmente de Romîni s'a umplut de dinșii“. (*Originea Romînilor* II, pag. 407.) Chiar și căile pe care au venit se apropie la acești doi filologi. Ambii îi socot emigrați spre Nord în două grupuri. Am văzut mai sus părerea lui Drăganu. Philippide spune că prima ramură apucă un drum dela Vest spre Est, venind din actuala Serbie, prin ea, spre Banat. „O ramură s'a răspîndit tot mai departe treptat peste Banat, teritoriul transcarpatin (afară de Țara Birsei și Țara Oltului, Sud-Estul Transilvaniei), Bucovina, Moldova, Basarabia. Altă ramură s'a răspîndit peste Muntenia, Țara Birsei și Țara Oltului, Sud-Estul Transilvaniei“. (*Originea Romînilor* II, pag. 405.) Deosebirea mai mare ar fi că, bazat pe documente latino-ungare, care conțin știri așa de prețioase cu privire la istoria Romînilor, Drăganu constată că răspîndirea lor în trecut era mult mai mare decît cea de azi. Ei ocupau teritorii întinse, de unde au dispărut în momentul de față, atestați fiind numai prin puținele cuvinte lăsate în limba popoarelor învecinate, sau prin toponomie. Și tocmai în aceasta constă marele merit al lui Drăganu. Cunoscînd bine limba ungară, a studiat cu minuțiozitate toate cuvintele romînești din documentele latino-ungare. Aceste documente au pentru Romîni o importanță deosebită: sînt printre rarele mărturii privitoare la Romîni, înainte de întemeierea principatelor. Din toponimie și onomastică, Drăganu scoate concluzii și în privința vieții sociale (organizațiile după jus valachicum), a organizației militare, apoi schițează cîteva caractere ale limbii romîne din sec. XII-XIII (cf. pag. 285 urm., 618).

Adaog cîteva observații.

Pentru ar. *fălcare*, pe care Drăganu îl socotea provenit din *falcaria* (citind părerea lui Candrea-Densusianu), cf. G. Pascu, *Dict. étym. macédo-roumain* II, pag. 226, care vede în el pe v. germ. *folk* (> *fulcus* > *fulkaria* > *filcare*).

Etimologia propusă pentru cuvântul *strungă* este gr. dial. στρουγγ = στραγγ < idg. *strengō* (cf. și lat. *stringo*). În favoarea etimologiei lui A. Philippide, *Originea Românilor* I, pag. 442 urm. (< trac. **strunga*, care are același radical *stru-*, *sru-* „curgere, scurgere”, ca și n. top. *Strumon*, *Istrus*), vin sinonimele acestui cuvânt: *gîrlciu* < *gîrlă* și ar. *aristoacă* < sl. *tok-*, *tek-* „a curge” (cf. și Iordan, *Introducere în studiul limbilor romanice*“, pag. 85).

La pag. 601-2, Drăganu adaogă „am zis că din Munții Apusei au putut ajunge Români pînă în Istria, căci toponimia se pare că dă dreptate lui Pič, O. Densusianu, I. Popovici, A. Philippide și Al. Rosetti, după credința cărora istroromîna este grai dacoromîn, care a suferit în Istria, după despărțirea de Dacoromîni, întâmplată mult mai tirziu decît a acesteia de aromînă, o serie de influențe străine și a evoluat independent...”. Din acest fragment reiese că Drăganu consideră și pe A. Philippide în grupa filologilor care susțin că Istroromîni sînt o ramură dacoromînească. Și tocmai acest învățat ajunsese, pe căi deosebite și independente, la aceleași rezultate ca și Pușcariu. Bazat pe studiul minuțios și competent al dialectelor, Philippide afirmă că Istroromîni sînt o ramură aparte (alături de Daco- și Macedoromîni) a poporului nostru. Chiar în primul volum întîlnim această părere. Pornind dela fapte istorice ca năvălirea Slavilor în Sudul Dunării și, deci, golirea teritoriilor din Nord, stăpînirea bulgară din stînga Dunării în timpul primului imperiu bulgar, alianța Romînilor cu Cumanii în timpul imperiului al II-lea bulgar, golirea teritoriilor din Nord după ce Cumanii au fost risipiți de Mongoli și după retragerea acestora, Philippide adaogă: „că Romîni trebuie să fi început a se scurge de pe teritoriile din dreapta pe acele din stînga ei încă dela începutul sec. VII și că trebuie să fi continuat această scurgere pînă pela întăia jumătate a sec. XIII inclusiv. Aceasta în ce privește pe Dacoromîni. În ce privește pe Macedoromîni și pe Romîni din Istria, presupunerea că Dacoromîni ar fi început să emigreze în părțile de deasînga Dunării pela începutul sec. VII implică pe aceia că tot atunci, din cauza presiunii celei mari a Slavilor în Peninsula Balcanică, se va fi început și despărțirea celor trei trunchiuri romînești, unul de altul”. (*Originea Romînilor* I, pag. 858). Apoi spune că raporturile dintre cele trei ramuri ale romînismului nu pot fi lămurite decît prin studiul comparativ al celor trei dialecte, ceea ce și face în volumul II din *Originea Romînilor*, unde, la început, găsim istoria fonetică a celor trei ramuri, studiindu-le comparativ pentru a trage concluzii asupra înrudirii lor (din punct de vedere geografic) și a timpului cînd s’au despărțit. Iată concluziile la care ajunge Philippide. Istroromîna este mult mai unitară decît celelalte dialecte romînești, ceea ce probează că Istroromîni au venit în actualele lor teritorii

deodată și au trăit nedespărțiți (pag. 391 și 395). Mai mult încă, acest filolog afirmă că dialectul istroromîn are mai multe caractere comune cu dialectul macedoromîn decît cu cel dacoromîn (cf. pag. 336 și 397), punînd la un loc toate caracterele, și mai importante și pe cele de mai puțină importanță. Intr'adevăr, macedo- și istroromîna, fiind ambele mai arhaice, au unele fenomene pe care dacoromîna le prezintă mai evolute, deci deosebite, așadar „mai mare legătură genetică (ramură) este între Macedoromîni și Istroromîni decît între Dacoromîni și Istroromîni“ (pag. 397). Din faptul că acest dialect are numai patru fenomene progresiste, Philippide deduce că Istroromîni sînt veniți de curînd în actualele lor teritorii și că înainte trăiau mai apropiati de locul de obîrșie decît Macedoromîni. Insfîrșit la pag. 404-405: „Pînă în a doua jumătate a sec. VI p. Chr. poporul romîn a trăit în Peninsula Balcanică pe acel teritoriu pe care l-am delimitat la §§ 111, 173, 174, 234 No. 1, în cea mai mare conformitate etnică și în cea mai strînsă legătură politică și geografică. În a doua jumătate a sec. VI-lea s'au desprîșit însă Dacoromîni împreună cu Istroromîni de o parte, de Macedoromîni de altă parte, iar grupul format de Dacoromîni împreună cu Istroromîni, măcarcă rămas în mai strînsă legătură față de Macedoromîni, a căpătat el însuși, tot în a doua jumătate a sec. VI, ori căpătase poate chiar mai dinainte, scisiuni, nu așa de mari ca despărțitura față de Macedoromîni, dar în tot cazul scisiuni. Tulpina romînească a început să se desfacă în ramuri. Iar scisiunile au fost foarte probabil însoțite de deplasări. Masa romînească a început depe atunci, cel mai tîrziu din a doua jumătate a sec. VI, să se reverse în valuri. Depe atunci datează cea dintîi mișcare a Macedoromînilor spre Sud, a Istroromînilor spre Vest și a Dacoromînilor spre Nord”. La aceleași concluzii ajunge Philippide, studiînd formele și lexicul dialectelor romînești (cf. pag. 555 urm.).

Istroromîni sînt urmașii Romînilor Apuseni, care, din cauza invaziei slave, se desprind de locul de origine, apucînd spre Vestul Peninsulei Balcanice. Ei ajung pe coastele dalmatine încă de prin sec. IX. Pornind tot din Apusul Peninsulei Balcanice (Bosnia, Serbia Veche și Herțegovina), Romîni se așează în Istria (sec. XV și XVI).

Din cauză că Drăganu consideră dialectul istroromîn ca „un grai dacoromîn rotacizant“, adoptînd părerea lui Al. Rosetti din *Grai și Suflet V*, nu ne spune lămurit căreia din cele trei ramuri romînești aparțin Romîni care trăiau odinioară în Pannonia, Moravia și Galiția (cf. afirmația dela pag. 453: „Dat fiind acest fapt (cf. dr. *fată*, alături de ar. *feată*, megl. *fêță*, istr. *fêțe*), numele cătunului *Fata* depe Valea Someșului ne arată apoi că întemeetorii lui după toată probabilitatea n'au fost Romîni sud-dunăreni, cum ar dori susținătorii teoriei lui Roesler, ci Romîni nordici (de origine apuseană) de felul celor din Nitra și Ung, ori Dacoromîni de felul celor din Bihor și Bodrog”. Foarte probabil însă că erau Dacoromîni, dacă avem în vedere poziția lor geografică, apoi limba (de n'ar fi decît cuvîntul *Fata*,

pe care îl găsim la 1221 în Bihor, la 1219 în Nádudvar, în Regestrum de Várad, la 1217 și 1271 în Nitra, la 1290 în Ung, la 1391 în Bodrog, așadar în diferite regiuni, care prezintă fonetism dacoromînesc, precum și alte numiri cu aceeași înfățișare fonetică pe tot teritoriul Daciei, cît și în celelalte regiuni). Aceasta o afirmă dealtfel implicit și Drăganu, cînd spune că din grupa Romînilor din Pannonia se trag cei din Maramureș și Moldova.

Nu avem niciun izvor istoric care să arate o emigrare în masă (trebuie admis că Dacoromînii, veniți în Istria erau mai numeroși decît locuitorii găsiți acolo, pentru a le putea impune limba lor) din Munții Apuseni spre Istria. Probabil rotacismul s'a dezvoltat independent în dacoromînă și în istoromînă, fiind o tendință lingvistică generală (îl întîlnim pe teritoriul romanic în dialectele valdense și savoie, apoi în albaneză, dialectul tosc), fără să avem nevoie de a-l considera ca un împrumut din Dacia. Dealtfel și în dialectul dacoromîn se întîlnește rotacismul, și a existat odinioară în unele graiuri dezvoltate din ramura transcarpatină: Criș-Mureș, Nordul Transilvaniei, Maramureș, Bucovina), dialect pe care Philippide îl consideră ca avînd maximum de caractere comune cu istoromîna (cf. *Originea Romînilor* II, pag. 336).

Prin lumina aruncată asupra începuturilor vieții romînești, opera lui Drăganu probează și ea netemeinicia părerii celor care susțin neîntreputa continuitate a Romînilor în Dacia. Lucrarea sa prezintă o deosebită importanță pentru studiul originii Romînilor.

Lucia Pop.

Petru Caraman, *Obrzęd kolędowania u Slowian i u Rumunów. Studium porównawcze* (= Datina colindatului la Slavi și Romîni. Studiu comparativ), Cracovia 1933, VIII + 631 pagini în 8°.¹⁾

Această lucrare folklorică, tipărită de Academia Polonă de Științe din Cracovia, se ocupă cu studiul colindatului, datină care se bucură de atîta popularitate, în timpul sărbătorilor Crăciunului și Anului Nou, la toate națiunile Europei, precum și în afară de granițele acestui continent, pretutindeni peunde s'au statornicit coloniști europeni. Din numeroasele aspecte ale datinei, care toate sînt trecute în revistă, autorul desprinde colindatul din noaptea de Crăciun, fixîndu-și cercetarea sa asupra lui. Totodată își limitează și zona etnografică la teritoriul dintre Marea Egee și Marea Baltică în direcția Sud-Nord; iar în direcția Vest-Est, dela Adriatică și versantul răsăritean al Alpilor pînă spre Urali.

În raza investigațiilor sale cade, deci, întregul Orient al Europei cu Grecia, Albania, România, Bulgaria, Sîrbo-Croația, Slovenia, Ceho-Moravia,

1) Recensie scrisă în urma invitației pe care directorul acestei publicații a adresat-o autorului: fiind vorba de o operă valoroasă, scrisă într-o limbă inaccesibilă celor mai mulți dintre noi, am crezut că fac un serviciu cititorilor, rugînd pe D-l Caraman să-i informeze asupra conținutului ei. (Iordan.)

Slovacii, Polonii, Ucrainenii, Bialorușii, Rușii, Litvanii, Letonii. Punctul central al studiului îl formează popoarele slave și Românii, deși autorul se ocupă pe larg și de aspectul neogrecesc al datinei. Datina colindatului, invadată cum e de profunde influențe religioase, atât în apusul cât și în răsăritul Europei, apare astăzi ca un apanagiu al popoarelor creștine, deși la obârșie n'are nicio legătură cu creștinismul. În Occident, influența bisericească a mers pînă la exterminarea elementelor vechi. În Răsărit însă, cu toate că înfrurirea religioasă apocrifă este deosemena imensă, totuși aici s'a ajuns mai mult la o armonizare a ceea ce era specific datinei, cu ingredientele creștine. În afară de aceasta, în Europa orientală s'au putut păstra chiar forme străvechi nealterate. Deci, pentru cercetătorul care urmează firul evolutiv al dezvoltării colindatului, datina așa cum o aflăm în Orient este mult mai prețioasă ca în Occident: e mai bogată, mai variată și mai bine conservată.

Autorul, voind să pătrundă cu analiza la originile datinei, lasă intenționat la o parte, în acest studiu, toate elementele religioase, deoarece le socotește drept stratificări tîrzii, rezultate mai ales din lupta dusă de biserică pentru nimicirea colindatului, cu producții de-ale sale. El își îndreaptă toată atenția asupra elementului profan, pe care îl consideră esențial pentru studiul datinei, atât prin autenticitatea lui strict populară și prin vechimea lui, cât și prin aceea că întrînsul continuă să trăiască pînă în zilele noastre ceea ce a avut mai caracteristic acest obicei decînd există. În Orient, datina umblatului cu colinda la Crăciun prezintă două aspecte profane cu totul distincte: colindatul flăcăilor și cel al copiilor, care îl precedează pe primul. Afară de unele elemente comune, aceste două aspecte se deosebesc fundamental între ele, atât prin persoanele executoare ale datinei și prin organizația lor,—cu mult mai complexă la colindatul flăcăilor,—cît și prin colinde și anumite rituri speciale. Colindatul copiilor este tipul general care se află în apusul cași'n răsăritul Europei. Colindatul flăcăilor însă, cu totul necunoscut în Occident, e aspectul cel mai reprezentativ al tipului oriental. Este în floare la Bulgari, Românii nord-dunăreni și Ucrainenii. Mai puțin cultivat e acest tip astăzi la Greci, Sîrbi, Ruși... și se află în complectă decadență la cea mai mare parte din Poloni, la Slovaci și Moravi. În general vorbind, acest aspect al colindatului lipsește la Slavii de rit occidental: la Croați, Sloveni, Cehi, Sorabi, Poloni, Cașubi... Deaceia autorul stabilește ca un fel de etalon al colindatului din Orient tipul pe care-l numește „bulgaro-romîno-ukrainean”, după popoarele ce l-au conservat mai bine și-l cultivă azi cel mai mult. Pentru definirea acestui tip, el îl descrie, folosindu-se de materialuri cercetate direct la izvor, pe care le expune în chip comparativ. Se ocupă de toate momentele importante ale datinei, oprindu-se cu deosebire asupra colindelor. După ce, prin numeroase exemplificări și juxta-

neri, documentează identitatea acestui tip la Slavi, Romîni și Neogreci,—atît din punctul de vedere al modului cum se desfășoară datina, al persoanelor ce o săvîrșesc, cît și al motivelor folklorice din colinde, al schemelor formale, etc.—, autorul trece la clasificarea colindelor care aparțin acestui tip, urmînd de aproape aici împărțirea făcută chiar de popor. Relativ la acest tip, autorul e de părere că în trecut el a existat la toți Slavii fără excepție. Hipoteza sa se verifică perfect pentru Poloni și Moravi, la care, alături de tipul occidental predominant, ne sunt arătate foarte elocvente reminiscențe de tipul oriental. Diferența capitală între colindatul flăcăilor și al copiilor stă în aceea că ultimul e alcătuit exclusiv din urări directe, în timp ce primul prezintă urarea ca realizată. Colinda copiilor urează gazdelor, de ex., bogăție, fericire, sănătate... Colinda flăcăilor le cîntă că deja sunt foarte bogați, fericiți, etc., slujindu-se pentru acest scop de diferite tablouri și scene, în care sînt încadrate persoanele colindate, sau de anumite povestiri al căror element epic este adesea tot așa de dezvoltat cași în baladele populare. În colindele acestui tip aflăm deasemenea urările directe, însă aici ele sînt reduse la cîteva formule stereotipe exprimate la sfîrșitul cîntecului. În acele formule și în colindatul cel atît de simplu al copiilor vede autorul aspectul care continuă tipul roman al datinei. În tipul cu mult mai complicat al colindatului flăcăilor, vede el un rezultat al evoluției pe care datina numai în răsăritul Europei a suferit-o. Ca centru de expansiune al datinei ne este arătată Italia, deunde, cu creșterea împărăției romane, ea a fost dusă pretutindeni, atît în apus cît și în răsărit. Autorul caută a dovedi că în Orient datina,—întîlnindu-se cu ceremonialuri în uz la sărbătorile dionisiace—, a devenit mai populară chiar decît în țara de origine.

Apoi, bazîndu-se pe argumente folklorice, filologice și istorice, schițează căile ei de răspîndire în Orient. Cei dintîi balcanici care au primit-o dela Romani au fost Grecii. Totuși Romîni n'au primit obiceiul colindatului dela dînsii, ci ei s'au născut ca popor cultivînd această datină. Elementele romane sau romanizate, care au contribuit la formarea Romînilor, adusesese, firește, cu ei și obiceiul de a colinda. Nici Slavii n'au primit colindatul dela Greci. Examinarea atentă a caracterelor fonetice pe care le prezintă la Greci și Slavi numele datinei și întreaga terminologie derivată dela el ne arată că e imposibil să se fi întîmplat aceasta; ci Slavii, care la început au avut datina în forme romane, dătoresc acest împrumut, cași alte împrumuturi folklorice, vechilor Romîni, pe cari i-au întîlnit în Peninsula Balcanică și, desigur, și la nord de Dunăre. La Slavi însă datina n'a rămas în forma supt care le fusese transmisă de vechii Romîni, ci a suferit mari transformări prin suprapunerea peste o altă datină veche slavă și prin puternice influențe venite din alte domenii folklorice. Supt aspectul acesta

nou, datina trece iarăși la Romîni și la Greci, și se continuă așa pînă în vremea noastră. Odată stabilit centrul de expansiune și căile de răspîndire, autorul caută să pătrundă tainele genezei datinei. El respinge legenda, pusă în circulație de cei ce au studiat pînă acum colindatul, cum că această datină ar avea origini mitologice. Cei care văd în datina colindatului numai elemente culturale se află a priori pe un drum greșit; înseamnă că n'au înțeles adevărata ei semnificație. Aceștia continuă, uneori fără să știe, o veche atitudine a bisericii, care, prin factorii ei, nu vedea în datina colindatului decît manifestări religioase păgînești, iar în colinde, imnuri închinatelor unor divinități păgîne. În realitate, elementele culturale sînt foarte puține. Autorul le evidențiază și pe acestea. Ele decurg mai ales din împrejurarea că datina avea loc la niște mari sărbători ca Saturnalia și Calende de Ianuarie. Dar aceste elemente nu constituiesc partea esențială. Centrul de gravitate al datinei îl formează preocupările magice pure. Elementele magice care stau la baza colindatului fac parte din două categorii principale :

1. Unele sînt reprezentantele cele mai caracteristice ale magiei cuvîntului.

2. Altele sînt manifestări de tipul magico-homeopatic.

Primele își află expresia cea mai puternică în urări, al căror moment de exuberantă înflorire se plasează cu deosebire la începutul anului (la Romani, Calende de Ianuarie, apoi Calende de Ianuarie).

Autorul pornește cu analiza dela afectul dorinței, care stă la temelia oricărei urări. Dorințele traduse în expresie dau naștere urărilor. El scoate în relief importantul rol psiho-social al urărilor, începînd dela colectivitățile cele mai primitive pînă la cele mai civilizate. Arată cu acest prilej că cea mai mare parte din formulele uzuale de politejă — la toate popoarele — nu sînt altceva, la origine, decît urări izolate în expresii stereotipe. Forța uriașă a urărilor stă în sugesție, care în popor este simțită și interpretată în chip magic.

În aceste manifestări universale ale sufletului omenesc își află sursa și cîntecele datinei noastre: colindele. Numai că ele reprezintă o evoluție mult mai înaintată față de obișnuitele urări și o concentrare a acestora cu prilejul unor momente solemne, cînd elementul magic poate avea maximum de efect.

Elementele de tipul magico-homeopatic din datina colindatului își au originea în anumite rituri și practici gospodărești, săvîrșite de șeful familiei sau de alți membri pentru fericirea și belșugul casei și al gospodăriei. Astfel de rituri îmbinate cu cîntece alcătuiesc în esență colindatul. Autorul arată cum asemenea motive magice au atras cu timpul și altele, ceea ce a făcut ca acest element să se întărească în Orientul Europei, unde magia atinge culminații pe care nu le cunoștea

Occidental. Diferite datini răsăritene, dintre care unele slave, vin să influențeze colindatul și chiar intră în contaminație cu el. Intre acestea, un loc important îl ocupă datina de an-nou a primului oaspete („Polaznik”). Producțiile populare ale magiei secrete —vrăjile și descîntecele— vin deasemenea să înflurească puternic. Autorul relevază nu numai faptul că toate colindele tipului „romîno-bulgaro-ukrainean” se încadrează perfect în tipul magic al descîntecelor, pe care, ca mai vechi, le-au avut de model, dar probează cu exemple că unele colinde sînt identice cu descîntecele, avînd ca fond aceleași motive folklorice, aceasta nu numai la Romîni, ci și la alte popoare din Orientul Europei. Apoi autorul arată că și unele manifestări plastice ale magiei au avut un puternic răsunset asupra colindatului; așa este scrisul magic al colacilor Crăciunului, foarte bine păstrat pînă astăzi în Balcani la Bulgari și Sirbo-Croați, mult mai puțin însă la Romîni și aiurea.

Atmosfera magică a datinei în chestiune este atît de decizivă, încît chiar elementele religioase, —nu numai acele puține de proveniență păgînă, dar și un foarte mare număr din cele creștine—, sînt exploatate în sens magic.

O altă problemă care-l preocupă pe autor este și aceea a nașterii colindelor-dedicații. El susține că, la origine, colindul se referea la succesul întregii familii și era închinat gospodarului în calitatea lui de șef. Cu timpul însă, supt influența unor datine de primăvară, care au de obiect iubirea și căsătoria și în care eroii principali erau fata și flăcăul, s'au născut și colinde cu astfel de motive. Așa au apărut colindele închinat fetelor și flăcăilor. De aici înainte, specializarea colindelor după persoane și împrejurări ia o dezvoltare din ce în ce mai mare, ajungînd să oglindească fidel realitățile sociale de fapt ale clasei rustice la anumite popoare, cum e, de ex., la Bulgari, Romîni, Greci, Ucraineni. Autorul urmărește evoluția genetică a datinei pînă la această importantă etapă, care, odată atinsă, s'a ajuns la formele colindatului de tipul oriental, așa cum îl cunoaștem astăzi. Evoluția datinei însă nu este definitiv terminată cu aceasta. Autorul intenționează ca, în lucrarea ce o va da în romînește, în rame mai cuprinzătoare, să ducă mai departe studiul genezei. Un loc de frunte îl vor ocupa, în continuare, aspectele religioase apocrife, pe care creștinismul le-a împregnat datinei și în special colindelor.

Din această lucrare răsare clar un fapt foarte important: cîntecele ce însoțesc datina, cunoscute supt numele de colinde, au încetat de mult de a mai fi ceea ce au fost la obîrșie,—niște simple formule magice care urmăreau exclusiv anumite scopuri practice—, și au devenit cu vremea adevărată poezie, dupăcum, în același timp, din recitativul cel primitiv, au devenit cea mai frumoasă produc-

ție muzicală corală a poporului, la Români și la Slavi. Aflăm între colindă, ceea ce foarte puțini știu, exemplare pe care le putem considera printre cele mai estetice incarnațiuni poetico-muzicale ale geniului popular. Nu este acesta un fenomen unic în istoria creațiunilor de artă. Colindele însă ne oferă în această privință un exemplu clasic pentru procesul de transformare pe care l-a urmat cîntecul popular în drumul lungii sale evoluții, dela manifestarea magică în forme ritmate pînă la expresia artistică pură.

P. Caraman.

CRONICĂ.

Lazăr Șăineanu (1859-1934). Știința filologică, română și străină, a suferit o mare pierdere prin moartea fostului nostru compatriot, Institutul de Filologie Română și-a făcut datoria față de memoria acestui celebru savant: în ziua de 20 Maiu a. c. a ținut o ședință specială pentru prezentarea personalității și operei științifice, iar comunicarea cetită atunci de directorul Institutului a fost publicată în revista *Viața Românească*, Iunie 1934. Reproducem încheerea: „Aceasta a fost, pe scurt, activitatea științifică a compatriotului nostru. Nu-i greu de văzut importanța ei cu adevărat neobișnuită, atît pentru filologia română, cît și pentru cea romanică. Dacă lucrările anterioare anului 1900 se disting mai cu samă prin erudiție, celelalte trebuiesc apreciate, în primul rînd, pentru ideile personale pe care le conțin. Grație acestora din urmă Șăineanu a contribuit în mare măsură la reînnoirea studiilor de specialitate și, indirect, la progresul lingvisticii generale. Atitudinea lui originală și independentă față de problemele în discuție i-a atras, este drept, numeroase critici, dar i-a putut da satisfacția rară că multe din afirmațiile sale, combătute adesea cu înverșunare, au fost încet încet acceptate chiar de către adversari. Cu atît mai adîncă trebuie să ne fie părerea de rău că un astfel de învățat n'a putut rămînea printre noi, pentru că în galeria oamenilor iluștri ai științei europene să figureze un Român mai mult”.

Adăugăm acum că volumul postum, care va ieși în „Biblioteca del'Archivum Romanicum“, poartă titlul *Recherches étymologiques*.

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide“.

După moartea fostului profesor de Filologie Română dela Universitatea din Iași, s'a hotărît ca Institutul, creat din inițiativa lui, să-i poarte numele. Acest lucru s'a trecut și în statutele Institutului, alcătuite în 1933 și aprobate de consiliul Facultății de Filozofie și Litere. Un exemplar din aceste statute a fost înaintat Ministerului Instrucțiunii Publice, împreună cu o cerere de ajutor, care a rămas însă fără rezultat.

Începînd cu anul școlar 1932-1933, s'au ținut ședințe, din două în două

săptămîni, la sediul Seminariilor Facultății mai întîiu și la sediul Institutului (într-o sală din noul local, amenajată special pentru acest scop) după aceea. Majoritatea studiilor și recenziilor publicate în volumul de față au fost cetite și discutate la ședințele acestea.

Din 1932 Institutul nu mai primește nicio subvenție dela Ministerul Instrucțiunii Publice sau de aiurea. Dacă totuși a fost posibilă apariția acestui prim volum, asta se datorește faptului că fostul director al Institutului a pus la dispoziția succesorului său suma de 30.758 lei, care, după ce a servit, în 1932, la acoperirea unei părți din cheltuelile necesare imprimării cărții *Introducere în studiul limbilor romanice. Evoluția și starea actuală a lingvisticii romanice*, lași 1932, a fost restituită de autorul acesteia și întrebuințată pentru publicarea prezentului volum. Deasemenea s'au primit 3074 lei dela Rectorat (din puținele fonduri care pot fi utilizate în acest scop).

Redacția.

ADĂUGIRI ȘI INDREPTĂRI.

Pag. 78, nota 8: să se cetească Mihai < Μιχαήλ.

Pag. 81, nota 1, ultimul aliniat: să se cetească EMMANΩHA în loc de EMMANΩA.

Pag. 97, r. 3: să se cetească *neimar* în loc de *neamir*.

Pag. 102, r. 3 de jos: să se cetească Greek în loc de Greet.

*

Pag. 161, r. 1: să se șteargă 1 (din titlu); pag. 161, n. 2, r. 1: să se cetească -αρι în loc de -αρι; pag. 164, r. 14: să se cetească *mănc-* în loc de *mănc-*; pag. 167, r. 16: să se cetească Suceava (astăzi Baia) în loc de Soroca.

La pag. 167-8 să se adauge următoarele.

Ulterior am aflat de cartea lui C. D. Vasiliu, *Movila Răbii (Hantepesi). Monografie istorico-arheologică*, București 1933, unde se spune, între altele, ce crede poporul despre originea movilei. Ipoteza pe care o emisesem eu, anume că ar putea fi vorba în legendă de un personaj feminin, se adevărește (cf. *op. cit.*, pag. 12). Autorul mai arată și relațiile unor străini de prin sec. XVII și XVIII, care, venind prin Moldova, au auzit ceva și despre această movilă. Informațiile lor se potrivesc toate între ele și seamănă cu ale lui Dimitrie Cantemir.

În ce privește etimologia, constat că și Vasiliu s'a gîndit la rus *rabí-nîq*. Este adevărat că, spre deosebire de dînsul, eu am admis și posibilitatea unui împrumut rutenesc, ceea ce deocamdată n'are importanță. Dar Vasiliu nu crede de loc, sau mai de loc, în această etimologie, căci iată ce spune la pag. 20: „Lucrul pare simplu, dar nu și sigur, căci, dacă te gîn-

dești să legi înțelesul cuvîntului slav cu al... [celui romînesc], nu mai este tot așa de simplu. Căci necunoscînd mediul natural—geografic și istoric—al cuvîntului, ar însemna să trecem în domeniul imaginației, la speculații imprudente și riscate“. Lucrurile nu stau însă tocmai așa. Numele movilei poate veni foarte bine dela cuvîntul rus (mai precis, rutean), și admițînd că „movila Răbții” însemna la început „movila roabei“, nu facem nicio afirmație imprudentă sau riscată. Dacă putem avea vreo îndoială asupra etimologiei, aceasta nu pentru că ar fi insuficient explicată din punct de vedere lingvistic, ci pentru că cineva ar mai putea da o etimologie, împotriva căreia să nu se ridice nicio obiecție. Dar celelalte explicații propuse pînă acum nu îndeplinesc această condiție.

Pentru etimologia lui Gh. Ghibănescu (cf. C. D. Vasiliu, *op. cit.*, pag. 14), trimet pe cetitor la critica judicioasă pe care i-o face acesta la pag. 14-20. Cît despre cealaltă etimologie la care se gîndește Vasiliu (căci el propune două explicații), și adică arabul *rabîa*, care ar fi însemnînd ‘petite montagne, movilă’, ea nu poate fi admisă și pentru motivul arătat de Vasiliu (pag. 20), dar mai ales pentru că avem acum atestată faza mai veche a numelui *Răbîia*, anume *РѢБИИ*, într’un document dela Alexandru cel Bun, din anul 1415 (cf. C. D. Vasiliu, *op. cit.*, pag. 7 și 13).

Pag. 187, r. 9: să se adauge XV + 120 pagini după 1930; pag. 187, r. 16: să se cetească ar trebui în loc de ar trebui; pag. 189, n. 1, r. 2: să se cetească după cum în loc de dnpăcum și fizică în loc de psihică; pag. 189, n. 2, r. 4: să se cetească Sintzei în loc de sintzei; pag. 195, r. 15: să se cetească apar în loc de apare.

G. Ivănescu

Pag. 178 urm.: După S. Pușcariu, *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen* (in XXVI. Beiheft zur Zeitschrift der romanischen Philologie, Halle a. S. 1910), pag. 63-64 *amar* (din *atit amar...*) ar putea fi alb. *mał* ‘Fülle, Überfluss’ (Jordan).

INDICE. ¹⁾

a) MATERII.

- accent:** schimbarea poziției accentului din cauza afectului 117-118.
- acuzativul cu infinitiv căzut** în desuetudine în lat. 27, 28.
- adjectivul:** grade de comparație în latina târzie 23-25.
- adverbul ca predicat** în latina târzie 25.
- afect** 111, 118, 123, 124, 220.
- afereză** 76.
- analogie** 22, 30, 162, 164.
- antroponim > toponim** 75, 76 n. 1.
- argot** 8-9.
- Aromâni v. Macedoromâni.**
- asimilație:** *ct* > *tt* (în lat.) 21, *rs* > *ss* (în lat.) 22.
- auditiv (elementul)** 183.
- cazuri:** nom. refăcut din cazurile oblice 23.
- Codex Parisinus Latinus** 10233. 20.
- compuse (cuvinte) în latina târzie** 26.
- conflict lingvistic între vorbitori aparținând la dialecte diferite** 149 n. 1.
- conjugare:** treceri dela o ~ la alta în lat. târzie 23; auxiliarul *am* în formarea timpurilor compuse active 218; forme de conjunctiv în limba lui Creangă 107 urm.; forma mold. de infinitiv din limba lui Creangă 105 urm.; ~ de indicativ ~ 108; ~ de participiu ~ 109; viitorul cu *volo* + infinitivul 219; înlocuirea infinitivului 219; crearea de verbe din neologisme 177.
- consonantism:** c. latin 21; *-t- > -d-* 21; velarele lat. *c, g + e, i* > palatale 209; evoluția explozivelor intervoc. neolatine 186; palatalizarea labialelor 5; ~ în istrorom. 58 n. 1; palatalizarea lui *d + e, i* în lat. 22; rotacism 54, 57; *h* > *c, g* 124; *cf* > *f* 156 n. 3; *-v-* > *h* 163.
- contaminație** 124, 155 n. 1.
- contractie** 78, 79.
- Creangă:** limba lui ~ 105 urm.; v. conjugare.
- cuvinte și lucruri (metoda)** 10.
- declinare:** evoluții istorice în latinește 23.
- derivate imediat** 165.
- dialect** 5.
- diferențiere** 186.

1) Lucrat: a) de D. Găzdaru, b) și c) de P. Ciureanu și Gh. Ivașcu.

- disimilație 166.
 estetism lingvistic 145.
 etimologia 11.
 etimologie populară 97, 111, 114, 116, 151 n., 153, 180.
 etnografie: raporturi între ~ și lingvistică 15.
 eufemism 141.
 expresiv (cuvinte ~ e) 152, 155 n. 2, 185.
 fiziologia sunetelor 182.
 folclor: balada pop. 64, 65; colindul 233 urm.; contaminație folclorică 95; legendă 64; raporturi între f. și lingvistică 15; produse folclorice specifice anumitor medii sociale 66 urm. (prisăcarilor 66, plugarilor 67-68, păstorilor 68, haiducilor 68-69, zidarilor 63, 64, 69); superstiții de tip primar, general 64.
 fonetică 16, 182; experimentală 183; evolutivă 183; impresivă 184, 194 n. 2; statică și evolutivă 191 urm., 194 n. 2; fonetică și fonologie 186-187.
 fonologie 182.
 formule de politeță 236.
 franceză: caracterizarea limbii ~ 207 u.
 genul: neutrul dispărut în lat. și înlocuit prin masc. 22, fem. 22-23.
 geografic: aspectele ~ e ale limbii 4.
 haplogologie 70-71.
 hiat: evitarea lui 76, 78.
 hiperurbanism 156, 167.
 imitativ: cuvinte ~ e 125.
 influența limbilor vorbite de popoarele înconjurătoare 13.
 Istroromâni: numele etnice 33 urm.; prima atestare a numelui Cici 36, originea nămelui Cici 38 urm.; Ciribiri 54 urm., originea onomatopeică a numelui ~ 59 urm.; palatalizare 58 n. 1.
 iudeo-spaniolă 211 u.; cuvinte împrumutate de Români din ~ și din limba română în ~ 212.
 izolare 180; izolări 132, 134, 146.
 legi fonetice 16, 183.
 limbă comună 5, ~ vorbită, scrisă 6.
 limbă intermediară între l. com. și dialect 7-8.
 limbă literară 6.
 limbă scrisă propriu zisă 6.
 limba special 9, limbajul copiilor 112 urm.
 lingvistică: balcanică 14, 214 urm.; franceză 206 urm.; descriptivă 3, generală 16-18, 206 urm.; istorică 3; verticală 5.
 Macedoromâni 223, porecle 41, porecla Țințari 57, Gogii creatori și răspinditori ai baladei Meșterului Manole 64, 70 urm.
 moldovean: graiul ~ nordic 4-5.
 mutații articulatorii 184.
 neogreacă: contracții în ~ 78, 79.
 neologism 7, 14.
 nume propriu > nume comun 51 și n. 2.
 omonimie 30.
 onomasiologie 220.
 onomastică 11-12, 225 urm.
 onomatopee 126, 147.
 porecle 33; ~ etnice provenite dela particularități lingvistice 42-44, 56.
 prepoziții latine 25.
 regresione (falsă) v. hiperurbanism.

- semantică**: 'ard' > 'fac aluzie, ironizez' 115 n. 1; 'bătrîn, slab' > 'prost, incapabil' 136; 'doamnă' > 'prostituată' 143; 'negru' > 'nenorocit' 217; 'pa-săre' > 'liber' 132; degradare semantică 138 urm.; derivare ~ 111, schimbări semantice latine 28-32.
- silaba în legătură cu sonori-tatea** 196.
- simbolismul fonetic** 116, 153, 158 urm., 160.
- sincopă** 21.
- sinonimie** 30.
- stilistică** 10.
- sufix**: -ăr 161; dalmatin -ul 49; ital. -olo 50 și n. 1; sub-stituție 165.
- tabù** 15.
- tendință lingvistică gene-rală** 218.
- tematică românească** 209 n. 1; rolul afectului în ~ 111.
- toponimie** 225 urm.
- unitate lingvistică în opere medicale lat. din epoca tîr-zie** 29.
- vocalism**: articulația vocalei *a* 195-196; impresia acustică a vocalei *u* 148; corespon-dentele lat. ale sunetelor gre-cești η, υ, α 20-21; înlocuirea cantității prin calitate 209 urm.; $\bar{i} > \bar{e}, \bar{u} > \bar{o}$, amestecul dintre *e, i* neacc. în lat. 21; vo-calism romînesc: *oi* > *o* 70-71, 71 n. 2, 73; *á* (precedat de *i* cons., sunet muiat și urmat de *e, i*, sunet muiat) > *é* 162, 166; vocalism bulgar: *oi* > *o* 73; ~ neogr. $\alpha\upsilon > \omega$ (*o*) 79 și n. 3, 5.
- vocativ**: generalizarea formei de ~ 84 n. 2.

b) AUTORI.

A.

- Aderca 169.
AGavriloaei 150, 152.
Agîrbiceanu 171.
Alecsandri 115, 156, 157, 179.
Amati 62.
Anglade 125.
Anthimus 23, 28.
Apuleius 30.
Aravantinos 92.
Arghezi 128, 171.
Arnaudov 72, 73, 74, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 217.
Auerbach 39, 55.

B.

- Bachrens 32.
Bailly 102.

- Ballagi 140.
Bally 10, 178, 206 urm.
Baltazar, Camil 169, 171, 172, 173.
Baroncelli 40.
Bartoli 43, 50.
Bauche 142, 143.
Belli 52.
Berneker 119, 130, 135, 148.
Bernussi 39.
Bertoldi 215.
Bezdechi 214.
Bezzola 140.
Bianchi 36.
Bidermann 36, 39.
Binder 220 urm.
Biundi 51.
Boerio 52, 60.
Boethius 19.
Bogrea 44, 125, 154, 151, 154.
Boiagi 223.
Boisacq 148.
Bonelli 59, 61.
Bosanac 100.
Botez, Demostene 172, 174.
Braun 51, 53.
Brăescu 111.
Brătescu-Voinești 174.
Brînzeu 119.
Brogger 20.
Broz 100.
Brucăr 171, 172.
Brückner 70, 71.
Brunialti 41.
Burgehele 37.

Burileanu 41, 43.
Buturas 44.
Byhan 56, 59.

C.

Caix 42.
Cancel 35.
Candrea 116, 144, 156.
Cantemir, D. 167, 168, 228, 239.
Capidan 35, 42, 50, 218, 223 urm.
Caprin 61.
Caracostea 217.
Caragață 121.
Caragiale 7, 138, 217.
Caraman 233 urm.
Cavalli 48.
Căvallioti 223.
Călinescu, G. 172, 173.
Celarianu 115, 160, 172, 174.
Cervenca 172.
Cherubini 52.
Chiappini 125, 130.
Ciașianu 115, 127, 157.
Cicero 50.
Cihac 163.
Cinnamus 77.
Ciorănescu 171.
Comarnescu 173, 176.
Combi 40.
Comnena, Anna 77, 81.
Constantin, N. 132, 134.
Cossar 51.
Costin, Lucian 118, 119, 129, 137.
Coșbuc 127.
Covaz 35.
Coyan 93.
Creangă 103, 104, 105,

109, 110, 115, 134, 179.
Cristo, Domenico De 51.
Cristureanu 173.
Croce 141.
Cumin 39, 56.

D.

Dalametra 97, 98.
D'Amato 52.
D'Ambra 51, 52.
Dan, Sergiu 156.
Daniil Moscopoleanul 223.
Dante 127.
Dauzat 144.
Davidescu 172.
Dăianu 172.
Delavrancea 157.
Delarue 77.
Densusianu, O. 58, 68, 144, 231.
Deogilo 228.
Depoli 50.
Devoto 209 urm.
Diculescu 153.
Dieterich 91.
Diez 209.
Dima, Al. 174.
Dioscoride 19, 22.
Długosz 228.
Dozon 87.
Drăganu 147, 225 urm.
Dragomir, Silviu 33, 37, 45, 54.
Du Cange 77, 81, 82.

E.

Efeso, Rufo d' 19, 20, 24, 25, 26, 27, 28, 31, 32.

F.

Farmachides 77.

Ferri 52.
Foresti 61.
Franceschi, Camillo De 61.
Franceschi, Carlo De 49, 55, 56.
Franckenstein, von 38.
Frašćić 36.
Frei 8.
Frunzescu 166, 167.

G.

Galenus 19.
Gambini 52, 60.
Gartner 35.
Gălușcă 37.
Găzdaru 49, 50.
Geagea 225.
Georges 27.
Gherov 73, 101.
Ghibănescu 166, 240.
Gigante 38.
Gilliéron 111.
Gîrcineanu, Puiu 174.
Giuglea 125.
Glavina 35.
Grammont 136, 148, 152, 160, 182 urm., 192.
Graur, A. 50, 114, 137, 139, 222.
Gravisi 61.
Grigore, C. Pr. 77.
Grigore de Nazianz 102.
Grandgent 22, 26.
Grinčenco 167.
Gyr, Radu 172.

H.

Hahn 72.
Hamp 26.
Hasdeu 34, 179, 216.
Hegi 52.
Hepites 163.

Holban, Anton 172.
Homer 19.
Hörmann 100.
Huss, R. 113.

I.

Iatridis 88, 90.
Ioanid, D. M. 173.
Iogu 154.
Ionescu, Ghiță 174.
Iordan, Iorgu 188, 231.
Iorga 42.
Ireneo della Croce 33, 34, 37, 53.
Irimescu, S. 172, 173, 174.
Ispirescu 179.
Ive 40, 43, 56, 60.

J.

Jaberg 220.
Jespersen 116, 189, 190.
Jipescu 179.
Jireček 41, 42, 50, 54.

K.

Karađić 72, 85, 99, 101, 120.
Karłowicz 70, 71.
Károlyi, Arpád v. 54.
Kandler 33, 39, 40, 47, 48, 49, 55, 61, 62.
Kobler 36.
Kopitar 214.
Kosowitz 52, 60.
Krauss 99.
Krumbacher 77.
Kukuljević 36.

L.

Lacea 125.
Laurian 128.

Lechner 36, 56.
Legrand 75, 163.
Leskien 167.
Levy, E. 145.
Liechtenhan 23.
Littré 19, 20, 22, 27, 29.
Livezeanu, O. 112.
Löfstedt 28, 30.
Luciani 62.

M.

Maior, Petru 180.
Maiorescu, I. 35, 55, 61.
Mancas, M. 174.
Marcoff 120.
Marcotti 44.
Marcu, Al. 173.
Marian, P. B. 174.
Marian, S. Fl. 133.
Massimu 128.
Meillet 138, 219.
Merlo, C. 215, 220.
Meyer, G. 72, 140, 151, 216, 224.
Meyer-Lübke 21, 23, 32, 51, 57, 125, 126, 136, 165, 221.
Migliorini 51, 209.
Migne 79, 102.
Mihăescu, Gib. 113, 119, 146, 150, 174.
Mihăileanu 97.
Miladinovți 85.
Moisil 39.
Molin 120, 121.
Mollinier 20.
Morariu, Lecca 35.
Morri 52.
Musatti 52.
Mușlea 119.

N.

Nădejde, Gh. 122.
Neculcea 119.

Negruzzi, C. 179.
Neimarević 100.
Nicetas Choniates 77, 228.
Nicolaidi 97.
Niedermann 24.
Novaković 54.
Nyrop 43.

O.

Obedenaru 97, 98.
Odobescu 103, 179.
Oprescu, Horia 139.
Orășanu, N. T. 151.
Orghidan 81, 83.
Oribasius 19, 21, 22, 23, 26, 27, 28, 29, 31.
Ortiz 127.

P.

Panaiteescu, Emil 55.
Panconcelli-Calzia 189, 191.
Pandrea, P. 169.
Panțu, Z. 122.
Papahagi, Pericle 41, 42, 97, 98, 99, 217.
Papahagi, Tache 42.
Parodi 20, 21.
Pașca 151, 154, 155, 156, 213, 222.
Pascu 122, 140, 147, 152, 161, 163, 165, 166, 167, 198, 231.
Paspatis 94, 95.
Passow 75.
Paul, H. 186.
Pauli 220.
Pavel, Pavel 173.
Pavel, Sorin 111.
Pawlowsky 129, 130, 137, 167.
Păsculescu, N. 157.
Pedersen 216.

- Pelmuş 174.
 Peltz 112, 114, 160.
 Pernot 78, 79.
 Peschieri 60.
 Peterson 51.
 Petrescu, Cezar 142, 175.
 Petronius 22, 30.
 Petrovici, C. C. 128.
 Philippide 1, 3, 16, 18, 34, 58, 108, 109, 118, 166, 181, 182, 186, 189, 215, 217, 224, 225, 230, 231, 232, 233.
 Pić 231.
 Pillat 176.
 Pirandello 111.
 Pirona 52.
 Plautus 27.
 Plopşor 121.
 Politis 75, 98.
 Popa, V. I. 119.
 Popovici, Iosif 33, 35, 40, 41, 43, 56, 61, 231.
 Procopovici 145, 147.
 Prodomos 82.
 Puşcariu 33, 34, 37, 44, 45, 54, 55, 56, 57, 58, 117, 118, 130, 143, 145, 159, 163, 182, 221, 240.
- R.**
- Radloff 97.
 Randi 42.
 Răcăciuni, Isaiia 128.
 Rebreanu 150.
 Reşetar 60.
 Retowski 81.
 Riegler 15, 133, 133.
 Roesler 230, 232.
 Rohlf 216, 219.
 Roja 223.
 Romani 51.
 Rosa 52.
 Rosetti, Al. 58, 144, 182, 186, 187 urm., 231, 232.
 Roudet 192.
 Rousselot 183, 189.
- S.**
- Sabatier 81, 82.
 Sachs-Villatte 178.
 Sadoveanu, Izabela 172, 173, 174.
 Sadoveanu, Profira 221.
 Sandfeld 14, 214 urm.
 Saru 77.
 Sauley 81, 82, 83.
 Saussure 4, 182.
 Saverschnigg 37.
 Scheludko 217.
 Schiaffini 135, 136.
 Schiavuzzi 43.
 Schladebach 89, 90, 98.
 Schmalz-Stolz 26, 27, 29, 31.
 Schönleben 37.
 Schuchardt 43, 59, 152, 153, 216.
 Schück 35, 55.
 Scorpan 109.
 Scriban, A. 154, 157.
 Sebastian, L. 173.
 Sebastian, M. 169.
 Sievers 192.
 Simionescu-Rimniceanu, M. 172.
 Sîrku 90.
 Skok 41, 43, 63, 64, 65, 66, 70, 71, 84, 86, 92, 93, 96.
 Sokolović 81.
 Soleirol 81, 83.
 Sophocles 74, 102.
 Soranus 19.
 Sorbelli 60.
 Sperantia, Th. 144.
 Spinčić 39, 55.
 Spitzer 6, 10, 116, 139, 152.
 Spon 51.
 Stere, C. 223.
 Stojković 100.
 Stradner 55.
 Suchianu, D. I. 169, 171.
- Ş.**
- Şandru, D. 119, 166.
 Şapkarev 74, 84, 85.
 Şăineanu, L. 54, 88, 89, 90, 125, 127, 129, 132, 150, 156, 157, 238.
 Şutu 59.
- T.**
- Tagliavini 125.
 Tamaro 46, 48, 53.
 Tappolet 220.
 Tarsulis 78.
 Tatu 173.
 Teodoreanu, Al. 150.
 Teodorescu-Branişte 112.
 Teodorescu, Cicerone 171.
 Teodorescu-Kirileanu 105, 108, 109, 134.
 Teodoru, L. 173.
 Tiktin 38, 115, 118, 124, 127, 129, 130, 132, 133, 135, 137, 144, 146, 147, 148, 151, 152, 154, 155, 163, 166, 179, 222.
 Timuş 115.
 Tiraboschi 52.
 Tocilescu 38, 98.
 Tomasin 42, 45, 48, 55.

Tommaso Bellini 52.	Vassilich 33, 37, 39, 56, 61.	Weigand 40, 41, 43, 50, 55, 56, 57, 73, 118, 120, 121, 216.
Toro y Gisbert 146.	Veress 37.	Wheler 51.
Trallianus 19, 26.	Viciu 120.	Winkler 10.
Tziatziou 75.	Vidossich 60.	Wölflin 24.
U.	Vissarion, I. C. 114, 149.	Wroth 81, 83.
Ucuta 223.	Vlad, C. 171.	Y.
Urbas 39, 42.	Vrčević 100.	Yriarte 38.
V.	W.	Z.
Valvasor 37.	Wagner, Guilelmus 80.	Zanne, Iuliu 93, 94.
Vasconcellos 41, 44.	Wagner, M. L. 116, 125, 126, 143, 211 urm.	Zauner 220.
Vasiliu, Al. 134.	Wartburg 136, 143.	Zenatti 47, 48.
Vasiliu, C. D. 239, 240.		Ziliotto 49.

c) CUVINTE.

ROMÎNEȘTI.	ars 114.	butuc 120.
abstrahizá 177.	Arsene 115.	calendroiú 122, 123.
acel(a) 111.	atît(a) amar 178 urm., 240.	calitatizá 177.
acest(a) 110, 111.	aureolá 177.	Caracaciani 41.
accidentá 177.	auzí 117.	Caracaș 113.
activá 177.	ave(a) 105, 110.	Caraiene 113.
activism 177.	bamă 120.	casăi, casei 110
acție 217.	Batrina 226.	călcăiú, etc. 104.
acționá 177.	Bălgrad 228.	căpătăiú 104.
acționism 177.	băut 217.	căscătură 221.
acțiune 217.	be(a) 106.	căst 118.
aista 110.	beștelí 149.	cășare 223.
aiurí 111, 112.	bibí 213.	cățel 222.
aiuristic 111.	bibic(ă) 213.	ceas 213.
aiurit 111.	bibilică 213.	celu! 125.
ala-bala 113, 114.	Birsa 228.	centrifugá 177.
albeață 218.	boambă 119, 120.	cfít(ui) 156, 157
alivanta 212.	bombă 119.	Chichio 45 urm.
allo 119.	borîtură 221.	Chiciură 54.
amar 178 urm., 240.	boț 222.	childă plăcintă 115.
amoreză 139.	broască 221.	chintesențiá 177.
Amuneni 43.	bueze 121.	chit 156.
apropiá 105.	buiede 120.	chitecăit 123, 124.
apropic 105.	buiege 120.	chití 124.
arbitrá 177.	buieji 121.	Chuma (falva) 227.
arde 114, 115.	buștean 120.	cic(ă)! 125.
arfivă 156.		cic-ceá 124 urm.

- cicea 38.
 Cici 34, 35 urm.
 cire-bire 56.
 Ciribiri 34, 54 urm.
 ciuc-ciuc 127.
 ciuc-cea 124.
 cîrpî 148.
 clădar, etc. 161, 162.
 cloncan 222.
 Cluj 228.
 cocă 221.
 cocon 221.
 codofaș 221.
 coltuc 127 urm.
 comisie, -une 217.
 condol(i)ă 177.
 conferență 177.
 corgăni 130 urm.
 corhană 130 urm.
 corhăniș 132.
 crailic 134.
 crancalicuri 134.
 crancău 132 urm.
 crangă 133.
 cranganaua 133, 134.
 crângăi 133.
 croncan 133, 222
 croncăi 133.
 cuciu 126.
 cucoană 138.
 cuconită 138.
 cușu 126.
 cvit(ui) 157.
 dadă 135 urm., 160.
 damă 137 urm.
 dameză 139.
 danciu 222.
 dea, dee 107.
 desmînic 106.
 diavol 221.
 didă 137.
 dimon 221.
 direcționă 177.
 dispăre(a) 106.
 doar 144, 145.
 doară 145, 146.
 dod 137.
 Dodu 137.
 domne 119.
 domnișoară 141.
 dor 145.
 Doten 43.
 doua oară 147.
 drăcușor 221.
 drug 213.
 drughineață 213.
 dud 137.
 Duluță 115, 116.
 dup! 116, 147, 148.
 dupac 148, 148.
 dupăci 147.
 dupăi 147.
 dure(a) 106.
 durlă 222.
 durlige 222.
 elogiă 177.
 evidență 177.
 fasonel 153.
 Fat(h)a 227, 232.
 fată 141, 144, 232.
 falcare 231.
 fătul meu 221.
 feștanie 149.
 feștealeă 148, 149.
 feștelî 149, 150.
 fillison 150 urm.
 Filip 115, 116.
 firfison 150, 153.
 fit 155 urm.
 fitui 157 urm.
 fituială 157.
 fiut! 157, 158.
 fillilson 151, 153, 156.
 firliconda 154.
 firlicundac 154.
 firlifus 151, 152, 154.
 firță 154.
 fleoancă 155.
 flusturatie 155.
 flutură 155.
 fofirlică 154.
 foiușteț 221.
 frumuseță 219.
 fuioagă 221.
 fundamentă 177.
 furcoiu 222.
 furlandisi 154.
 fiit! 158, 159.
 gazetă 217.
 germăt 221.
 ghiontî 148.
 Gogălniceanu 131.
 gorgan 131.
 Gorgan(i), etc. 131.
 grangur 222.
 haimana(ua) 133.
 haît! 158.
 hladnic 167.
 huciu! 134.
 ia, ie(e) 107, 108.
 iau, ieu 107, 108.
 iei 107, 108.
 iesă, iese 108.
 independentiză 177.
 îmborderă 177.
 împărat 217.
 împrăștiat 109.
 încheetă 109.
 închiet 109.
 înfățișă 104.
 înfătoșă 104.
 înfuriat 109.
 întâiu 104.
 întîiu 104.
 înțepat 217.
 Karaguni 41.
 k(e)nez 227, 229.
 knêhina 229.
 Kracsun 226.
 lăfăiată 109.
 lase, lese 109.
 lele 135, 143.
 leliță 119, 135, 143.
 lelță 119.
 lindinos 222.
 lip(a)-lip(a)! 116.
 lume 165, 213.
 lumină 165.
 lupoaie 218.
 madamă 142, 143.
 maimar 97.

Manole 70 urm.
mînînc 163, 164.
Morlachi 34, 42.
mormoloc 221.
moş 227.
motroaşcă 222.
n'astú 117, 118.
Neculai 105.
Nicolai 105.
nifilist 156.
noadă, nod 221.
ocasioná 177.
odor 221.
odraslă 221.
ofertá 177.
ofîrlí 154.
omagiá 177.
opin(i)á 177.
ovaționá 177.
palavrá 212.
parantezá 177.
pardon 119.
pasăre 133.
pălmui 148.
păpuşoiu 104.
păre(a) 106.
păsărică 213.
păuniță 213.
piert 119.
pifteá 156.
pilug 221.
pimpilic 222.
Pimperlic 223.
Pîrlea 115.
pîşiit 124.
poate 145.
polițiune 217.
pop 222.
popenchiu 222.
popşor 222.
popuşoiu 104.
poroncă 104.
poronci 104.
porumbiță 213.
poruncă 104.
porunci 104.
prefațator 178.

prefaț(i)á 178.
puică 213.
puie (să) 109.
pumni 148.
pute(a) 106.
rade 114.
Ralea 118.
Răbîia 167, 168, 239,
240.
răposá 212.
relaționá 178.
remizá 178.
Rimlian 35.
rod 222.
Romonya 226.
Rotunda 227.
Rrămîn 35.
rugină 165.
Rumăr 33.
Rumeri 34.
Rumîn 35.
sal(u)t 119.
să, se 108, 110.
Sărăcăciani 41.
sărăcândemine 219.
săr(u)t 119.
s(e)acă 104.
s(e)amă 104.
s(e)ară 104.
sfestanie 149.
sfirlă 154, 155.
sfirlează 152, 154,
sfirli(i)us 152 urm.
sfirlugă 154.
simțit 217.
Son 151.
sovîrcă 155.
spațializá 178.
spărietă 109.
splendoare 219.
spuie (să) 109.
stahie 162.
Staul 226.
stea, stee 107.
stejări 162.
stoampă 120.
strungă 231.
Sturza 166.
sugaciu 221.
sugar 221.
superiorizá 178.
surd 148.
sută 218.
şanteză 159.
Şendrea 166.
şmecher(zon) 151.
şterge-o 115.
tandanaua 134.
tar 222.
tăia, tăie 107.
tămiet 109.
ticăit 124.
tigoare 124.
Tîrnava 228.
trage(a~chiulul) 159,
160.
trimete 105.
trimite 105.
Tşipani 41.
tuli 116.
Tunata 226.
tunde-o 114.
Turda 228.
ține(a) 107.
Tîntar 42, 57, 58.
tire bire 56.
țugu-țugu! 127.
țugurei! 127.
țuhal 163.
una două 114
uniele dodiele 113,
114.
Vajda 229.
văst 118, 119.
vede(a) 107.
vidé 107.
vint 118.
virilan 155.
Vlaha 227.
Vlahi, etc. 33, 34.
Vlahița 227.
Vlașca 227.
Vlășia 227.
vodă 71.

Vo(i)chița 71.
 voi(e)vod 71.
 vo(i)nic 71.
 vre(a) 107.
 zbughind-o 219.
 zdupac 147.
 ziulică 221.
 Zsemenye 226.
 zugrav 217.
 zvirli 154, 155.
 zvîrlifus 155.
 zvîrlugă 155.

LATINEȘTI.

abante 26.
 abibus 21.
 absenti 21.
 accedere 21, 23.
 acrus 23.
 acsic 26.
 adforas 26.
 adiubant 21.
 admiscere 23.
 adretro 26.
 adstatis 26.
 agaricus 22.
 aliquit 21.
 aliut 21.
 ambulare 30.
 ante 30.
 antea 30.
 antequam 30.
 aput 21.
 arnacida 23.
 autem 28.
 berbicinu 21.
 bibitus 217.
 bonus 24.
 bult 21.
 cataplasma 23.
 catarticus 22.
 cavallicare 20, 30.
 circuitus 23.
 clysteris 23.
 cobitos 21.
 cocca, coccum 221.

coloquentida 21.
 copressu 21.
 cotilidona 22.
 cum 26.
 deabante 26.
 deambulare 30.
 debere 23, 30.
 deorsum 22.
 depost 26.
 desemel 26.
 desubito 26.
 doloribus 24.
 domina 140, 143.
 eloquentida 23.
 enectio 22.
 enim 28.
 ergo 28.
 evasit 22.
 frecare 21.
 frequenter 31.
 habere 23.
 habundenter 21.
 herbum 21.
 homo 32.
 hutile, etc. 21.
 ideo 32.
 igitur 28.
 imprimis 29.
 incrista 22.
 inferius 25.
 infrigidari 22.
 insemel 26.
 intellectus 217.
 iotta, iutta 21.
 iubant 21.
 labare 21.
 lenticla 20, 22.
 macinare 30.
 magnus 24.
 malus 24.
 manducare 30.
 medicamen 23.
 mediocriter 31.
 miscere 20.
 modicus 31.
 molare 30.
 movere 23.

mox 29.
 myrta 23.
 nec, neque 31.
 nemo 32.
 nisi 27.
 nitrus 22.
 notribilis 21.
 nullo modo 31.
 nunc-tunc 32.
 oportit 23.
 orobus 20.
 parvus 24, 31.
 pecola 21.
 pecula 20.
 periculus 22, 24.
 pilamida 20.
 portulaca 21.
 post 30.
 praecipue 31.
 priusquam 30.
 propter(ea)quod 31.
 ptygma 23.
 quamquidem 29.
 quemadmodum 27.
 reuma 23.
 robeum 21.
 rubrus 23.
 sablonum 22.
 salemoria 20.
 salis 23.
 semiliter 21.
 sic 29.
 sinticticae 20.
 siquidem 28.
 solfor 21.
 solit 23.
 sorbere 23.
 stiptiria 20, 21.
 subinde 27.
 subito 26.
 tonsus 221.
 ut 27.
 vaca 21.
 ventum 118.
 vero 28, 29.
 vistum 118.
 vona 21.

FRANȚUZEȘTI.

ahuri 111.
 ahurir 112.
 chaudeau 213.
 daudé 136.
 demoiselle 143.
 dodaud 136.
 dodiner 136.
 dodineuse 136.
 fille 144.
 goddam 43.
 godon 43.
 madame 142, 143.
 maîtresse 139.
 pouf 160.
 sourd 148.

ITALIENEȘTI.

brillare 153.
 cecino 52.
 chichi 52.
 ciribisi 59.
 chirichichi 59.
 chiricòcola 59.
 ciac ciac 127.
 Ciacco 127.
 ciccia 38, 52.
 ciccicarar 60.
 ciciarella 60.
 Ciccilianici 34, 62.
 ciccio 52.
 Ciccirilli 34, 62.
 Cicerani 34, 61.
 Ciceri 34, 61.
 Ciceroni 34, 61.
 cichinen 52.
 cicià 52.
 Ciciliani 34, 62.
 cicion 52.
 Ciciriani 34.
 ciòcià 52.
 ciribibi 59.
 ciribiciàcola 59.
 ciribira 60.
 ciribirì 59.
 ciribirikókola 60.
 cuscinetto 130.

dama 143.
 dodda 135, 136.
 doddare 135.
 doddo 135 urm.
 firriari 152.
 firriuileddu 152.
 firriulicchiu 152.
 forlana 154.
 frullare 152, 153.
 signora 141.
 signore 141.

PORTUGHEZE.

chiqueiro 125, 126.
 PROVENSALE.
 tos, toza 221.
 ses si, etc. 146.

SARDE.

affegare 116.
 cicciiu 52.
 feghe 116.
 furriari 153.
 furriu 153.
 romanire 116.
 Romasu 116.

SPANIOLE.

chico,-a 126.
 chiquero 125, 126.
 chucho 126.
 didones 43.
 don, doña 141.
 guisa, guiza 143.
 pajarear 132.
 pajarero 132.
 pajaro 132, 133.
 sin más... 146.

IUDEOSPANIOLE.

arriba 212.
 arripozar 212.
 batista 212.
 bera 212.
 bibi(ka) 213.
 direk 213.
 dudulika 213.
 ečar (bamias) 214.
 gagauz 213.

gulir 212.
 karnatsas 212.
 mundo 213.
 siendo 213.
 talpa 212.
 trabažar 213.
 unflar 214.

LINGUA FRANCA.

dido 43.

ALBANEZE.

širi-miri 59.

GRECEȘTI.

δόμνα 140.
 Ἐμμανουήλ 70 urm.
 κλωνάρι 161.
 *κλαδάρι 161.
 Μανώλης 74 urm.
 φοῦρλα, etc. 154.

BULGĂREȘTI.

bzbznz, bz'bna 120.
 dada 135, 137.
 dúpz 148.
 dúpčz 147.
 dúpnz 148.
 hvrljamz 154.
 stǝp(its)a 120.

VECHI BULGĂREȘTI.

hrxlz 154.
 rabⁿni 167.
 vod^{tsk} 71.
 vožd^a 71.
 vrxlz 154.

CEHE.

dupati 148.
 đup(ot) 148.
 šury-bury 59.

MORAVE.

brynza 227.
 dzer 227.
 frombia 227.
 fujara 227.
 gazda 227.
 hotar 227.

klag 227.
kolyba 227.
kornuta 226.
kurastva 227.
merinda 226.
pastyr 226.
putyra 227.
redikat 227.
salaš 227.
striga 227.
strunga 227.
urda 227.
vakeša 226.
vatra 227.

POLONEZE.

wódca 71.
wódz 71.

RUSEȘTI.

kultúx 129.
kurgánx 131.
rabyńa 167, 239.
šuryumury 59.

RUTENEȘTI.

kurhán 130, 131.
rabíńa 167.

SÎRBOCROATE.

bùbla 120.
bubùljitsa 120.
bujád 121.
dáda 135, 137.
dùpiti 148.
kocel' 226.

Mijaci 43.
naimar 97, 100, 101.
najmač 101.
najmalac 101.
neimar(e) 97, 99, 100,
101, 239.
piškot 217.
šuri-buri 59.
šuru-muru 59.
vrljiti 154.

SLOVENE.

čuri-muri 59.
dúpati 148.
dupotáti 148.
kocel' 226.

LITUANIENE.

wadas 71.

ENGLEZEȘTI.

whirl 153.

GERMANE.

Firlefanx 151, 152.
Lausbub(e) 222.
Lausejunge 222.
Lausekerl 222.
Schiri-miri 59.
Schorle-morle 59.
Schorr-morr 59.
Schuri-muri 59.

NORVEGIENE.

dada 137.

PERSANE.

šurimuri 59.

TIGĂNEȘTI.

dada 137.

TURCEȘTI.

dadá 135.
feillesouf 151.
filífous 151.
furlanmak 154.
koltuk 129.
kurgan 132.
mimar 97.
šurmur 59.

UNGUREȘTI.

Árma 229.
Borsza 228.
buzád 226.
cser 226.
csut 226.
dáma 140.
fot 226.
karácsony 226.
Kolosvár 226.
kopács 226.
Kurtány 229.
mósa 226.
Ordó 229.
Rebueza 229.
szék 226.
Torda 228.
Zelicze 229.

ARABE.

rabíā 240.

INDREPTĂRI.

- Pag. 137, r. 6-7 : să se cetească postverbalul în loc de deverbale.
 „ 160, „ 4 de jos : să se cetească a apărut în loc de au apărut.
 „ 209, „ 16 de jos : să se cetească fundamenti în loc de fundamenti.
 „ 233, „ 19 de jos : să se cetească Slowian cu 1 în loc de l.

Prețul 250 lei